

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Vitolds Muižnieks, Austra Engīzere, Gunita Zariņa, Vita Rudoviča. Jēkabpils 17.–18. gadsimta iedzīvotāji (pēc arheoloģisko un bioarheoloģisko pētījumu rezultātiem) • *Mati Laurs.* Katrīna II un muižniecības autonomija Baltijā • *Ēriks Jēkabsons.* Latvijas un Polijas konflikts Daugavpils apriņķa poļu skolu jautājumā 1921. gadā: norise un starptautiskās sekas • *Indriķis Veitners.* Džezs Latvijas publiskajā telpā: publikāciju analīze laikrakstā “Jaunākās Ziņas” (1922–1940) • *Daina Bleiere.* Ņikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Personālijas • In memoriam

---

2013

3

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Ispeiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

Vitolds Muižnieks, Austra Engīzere, Gunita Zariņa, Vita Rudoviča. Jēkabpils 17.–18. gadsimta iedzīvotāji (pēc arheoloģisko un bioarheoloģisko pētījumu rezultātiem)/

Vitolds Muižnieks, Austra Engīzere, Gunita Zariņa, Vita Rudoviča. Archaeological and Bioarchaeological Research of the 17th–18th Century Inhabitants of Jēkabpils 5

Mati Laurs. Katrīna II un muižniecības autonomija Baltijā/

Mati Laur. Catherine II and the Autonomy of the Landed Gentry in the Baltics 31

Ēriks Jēkabsons. Latvijas un Polijas konfliktu Daugavpils apriņķa poļu skolu jautājumā 1921. gadā: norise un starptautiskās sekas/

Ēriks Jēkabsons. The Conflict between Latvia and Poland Regarding the Question of Polish Schools in Daugavpils District in 1921: Process and International Consequences . . . 45

Indriķis Veitners. Džezs Latvijas publiskajā telpā: publikāciju analīze laikrakstā “Jaunākās Ziņas” (1922–1940)/

Indriķis Veitners. Jazz in the Public Space of Latvia: Analysis of Publications in the Newspaper *Jaunākās Ziņas* (1922–1940) 72

Daina Bleiere. Ņikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā/

Daina Bleiere. Nikita Khrushchev's Educational Reforms and Sovietization of General Education in Latvia 105

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

Latvijas Centrālās padomes radists Emīls Vecmanis (1913–2006) (dokumentus un atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis *Dzintars Ērglis*)/

Emīls Vecmanis, Radioman of the Latvian Central Council (1913–2006) (documents and memoirs prepared for publication and commented upon by *Dzintars Ērglis*) . . . 137

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE	181
RECENZIJAS/REVIEWS	
Ēriks Jēkabsons. Aizmirstie karavīri – ebreji Latvijas armijā 1918.–1940. gadā. Rīga: Šamir, 2013 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>)	190
PERSONĀLIJAS/NOMINA	194
IN MEMORIAM	199
AUTORI/AUTHORS	208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

JĒKABPILS 17.–18. GADSIMTA IEDZĪVOTĀJI (PĒC ARHEOLOĢISKO UN BIOARHEOLOĢISKO PĒTĪJUMU REZULTĀTIEM)

Vitolds Muižnieks

Dr. 4hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, pētnieks.

Pētniecības joma: arheoloģija.

E-pasts: vitolds3@inbox.lv

Austra Engīzere

Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, glabātāja.

Pētniecības joma: arheoloģija.

E-pasts: austrish@inbox.lv

Gunita Zariņa

4

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, vadošā pētniece.

Pētniecības joma: vēsturiskā antropoloģija, bioarheoloģija, vēsturiskā demogrāfija.

E-pasts: zarina.gunita@gmail.com

Vita Rudoviča

Dr. chem., Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Analītiskās ķīmijas katedras pētniece. Pētniecības joma: analītiskā ķīmija.

E-pasts: witaaa@gmail.com

Saistībā ar Brīvības ielas rekonstrukcijas laikā atklātām kultūrvēsturiskām liecībām 2011. gadā Jēkabpils vēsturiskajā centrā pirmo reizi tika veikti arheoloģiskie pētījumi. To gaitā izdevās precizēt apmetnes – vēlākās pilsētas veidošanās laiku, sākotnējo plānojumu un iegūt liecības par 17. gs. apbūvi. Pilsētas senākajā daļā tika atklāta kapsēta, kur tika izpētīti 66 apbedījumi un iegūts antropoloģiskais materiāls, kas ir nozīmīgs avots Jēkabpils iedzīvotāju dzīves kvalitātes izpētē.

Rakstā sniegta kompleksa Jēkabpilī iegūtā arheoloģiskā materiāla, rakstīto un kartogrāfisko avotu un apbedījumu antropoloģiskā materiāla analīze, tādējādi atklājot maz zināmās Jēkabpils izveidošanās un pilsētnieku dzīves nianses.

Atslēgas vārdi: Jēkabpils, 17.–18. gadsimts, pilsētas pirmsākumi, apbedīšanas tradīcijas, bioarheoloģiskie aspekti.

Jēkabpils pilsēta vēsturiski veidojusies un pastāvējusi Daugavas kreisajā krastā iepretim Krustpilij, bijušās Kurzemes un Zemgales hercogistes teritorijā. Senākās ziņas par Jēkabpils apmetni un vēlāko pilsētu atrodamas 17. gs. avotos. Literatūrā un rakstītajos avotos ir zināmi daži sākotnējie atskaites punkti. Vēsturiskajos apcerējumos bieži tiek norādīta 16. gs. otrā puse un 17. gs. sākums, kad vēlākās Jēkabpils pilsētas vietā strūdzinieku piestātnē formējies brīvciems (*sloboda*). Tā iedzīvotāju kontingentu veidojuši bēgļi no mūsdienu Krievijas un Baltkrievijas teritorijas, kas meklējuši patvērumu Kurzemes un Zemgales hercogistē un apmetušies Salas muižas zemēs.¹ Slobodas veidošanās laiks un apstākļi raksturoti Jēkabpils pilsētas 1670. gada dibināšanas aktā. Tajā norādīts, ka sloboda formējusies no poļu-krievu kara laikā padzītajiem krievu tautības bēgļiem, kas apmetušies Salas muižas robežās (... *Kriegszeit vertriebene Exulanten Russischer Nazion die unter uns im Holmhofschen niederlassen und bebavet...*). Pēc šī dokumenta netieši nosakāms arī apmetnes pastāvēšanas laiks, jo tālāk tekstā minēti slobodas iemītnieki, kas šeit dzīvo jau 15 gadus, tātad kopš 1655. gada.²

Spriežot pēc šī dokumenta, kas līdz mūsdienām saglabājies vēlāku norakstu veidā, apmetne Jēkabpils teritorijā nav pastāvējusi agrāk par 17. gs. un lielākais bēgļu pieplūdums ir bijis krievu-poļu-zviedru karu laikā (1654–1667) 17. gs. 50. gados. Pēc 17. gs. 50.–60. gadu reformām un šķelšanās pareizticīgo baznīcā Jēkabpilī apmetušies arī vecticībnieki, kas atteicās pieņemt patriarha Nikona reformas un turpināja pieturēties pie vecā rituāla.³

Noteicošā loma apmetnes vietas izvēlei bija tirdzniecībai un izdevīgajam novietojumam, kas nodrošināja preču transportēšanu pa Daugavu un sauszemi. Daugava aptuveni 50 km garā posmā no Jēkabpils līdz pat Jaunjelgavai bija krāčaina. Loči ar plostiem un strūgām pāri krācēm pavadīja preču kravas no Krievijas un Baltkrievijas teritorijas, kā arī cēla pāri upei pa sauszemes ceļiem piegādātās preces. Novērtējot šīs vietas ekonomiskās attīstības potenciālu, Kur-

zemes un Zemgales hercogs Jēkabs Ketlers (1610–1682) brīvciešam (*slobodai*) 1670. gadā piešķīra pilsētas tiesības un to nosauca savā vārdā par Jākobštati. Jaunajai pilsētai viņš dāvāja apkārtnes zemes un, ņemot vērā tās veidošanās apstākļus un iedzīvotāju etnisko sastāvu, noteica, ka pilsētā drīkst apmesties tikai krievu tautības (*Reussischer Nation*) pārstāvji. Praksē gan situācija izveidojās citāda. Jau 17. gs. līdzīgas tiesības baudīja poļi, 18. gs. vidū Jēkabpilī atļāva apmesties vāciešiem,⁴ bet vēlāk – pēc Kurzemes un Zemgales hercogistes pievienošanas Krievijas impērijai 1795. gadā – arī ebreji un latvieši.

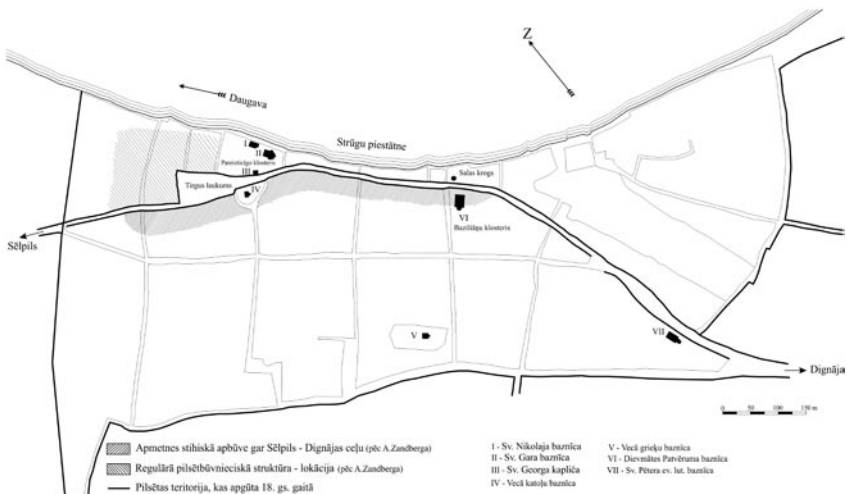
APMETNES UN PILSĒTAS SENĀKĀ LOKĀCIJA

Arhitekts Arigo Zandbergs, kas veicis pilsētas arhitektonisko izpēti, izdalījis vairākus pilsētas veidošanās posmus (1. att.). Senākā apbūve, kas saistāma ar brīvcieša laiku, viņaprāt, 16. gs. otrajā pusē stihiski veidojusies pie Daugavas strūgu pietātnē, kur atradies Salas krogs. Ņemot vērā, ka nozīmīga loma iedzīvotāju saimnieciskajā dzīvē bijusi ūdens un sauszemes ceļam, pirmās apmetnes apbūve sākotnēji koncentrējusies gar Sēlpils–Dignājas ceļu, vietā, kur tas vistuvāk pienāk Daugavai. Vēlāk sauszemes ceļš iekļauts pilsētas struktūrā. Šodien tā ir Brīvības iela, bet agrāk, vadoties pēc 18.–19. gs. plāniem, tā dēvēta par Daugavas ielu. Senākais pilsētas centrs atradies uz rietumiem no Salas kroga, posmā starp Kloštera un Zaļo ielu, kur, pēc A. Zandberga domām, 16./17. gs. mijā blakus tirgus laukumam nosprausta pirmā regulārā pilsētībnieciskā struktūra jeb lokācija. No šī kodola, pirms un pēc pilsētas dibināšanas 1670. gadā, teritorijas tālāk apgūtas austrumu–rietumu un dienvidu virzienā.⁵

2011. gada vasarā arheoloģiskā uzraudzība tika veikta pilsētas daļā, kur, pēc A. Zandberga domām, bijusi apmetnes – slobodas atrašanās vieta un senākais pilsētas centrs. Ekspedīcijas dalībnieku ierašanās brīdī Brīvības ielas segums aptuveni metra dziļumā jau bija noņemts. Pilnā sparā norisa pazemes komunikāciju – ūdensvadu, aku un notekas cauruļu labošana un nomaiņa. Liecības par pilsētas senāko apdzīvotību bija konstatējamas ielas sānu profilos, kur zem aptuveni 30–50 cm bieza jaunāko laiku uzbēruma bija saglabājusies 20–30 cm biezs 17.–19. gs. kultūrslānis.

Intensīvāks un atradumiem bagātāks kultūrslānis bija teritorijā tuvāk pareizticīgo klosterim un tirgus laukumam. Īpaši daudz atradumu koncentrējās vecajā tirgus laukumā, kur vairāku desmitu kvadrātmetru lielā platībā tika norakti virsējie zemes slāņi. Pamatzeme,

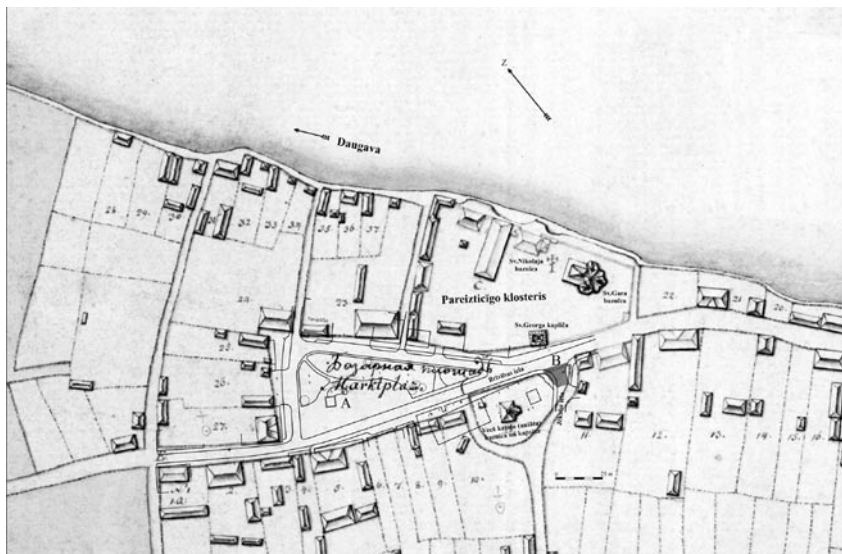

1. att. Jēkabpils vēsturiskā centra apbūves plāns (zīmējis Vitolds Muižnieks, pēc Arigo Zandberga un 1797. gada Jēkabpils pilsētas plāna)

kas veidojusies ģeoloģiski un ir cilvēku darbības neskarā, tirgus laukumā tika sasniegti tikai tā dienvidrietumdaļā. Šeit tika atklātas divu pamatzemē iedziļinātu koka guļbūvju paliekas, kas bija saglabājušās pirmā vainaga līmenī (2. att.). To tuvumā tika konstatētas atkritumu bedres, kurās atrasts liels daudzums keramikas, dažādu saimniecības priekšmetu fragmenti, monētas, atsevišķas rotas u.c. Acīmredzot tirgus laukums, vismaz pētītajā daļā, sākotnēji bijis apbūvēts ar koka celtnēm. Iespējams, ka guļbūvju pamati vismaz pirmā vainaga līmenī saglabājušies arī pārējā tirgus laukuma daļā. Arheoloģiskās uzraudzības laikā to neizdevās noskaidrot, jo laukuma labiekārtošanas projektā šeit nebija paredzēts noņemt virsējos slāņus tādā pašā dziļumā kā laukuma dienvidrietumdaļā.

Minētajā Brīvības ielas posmā un tirgus laukumā tika iegūti hronoloģiski vienlaicīgi atradumi, pēc kuriem nebija iespējams nodalīt apmetnes apbūves vietu no pilsētas senākās lokācijas. Atradumu vidū pārstāvētas 17.–19. gs. monētas, apģērba piederumi, rotaslietas, kas nozaudētas un salūzušas lietošanas gaitā. Retāk sastopami sadzīves priekšmeti – naži un to detaļas. Jēkabpīliešiem, līdzīgi kā daudzu citu pilsētu iedzīvotājiem, piemēris smēķēšanas netikums, par ko liecina baltmāla pīpīšu kātiņu atradumi. Kā dzīvesvietām raksturīgi masveida atradumi jāatzīmē trauku lauskas un krāsns

2. att. Arheoloģiskās uzraudzības zona vecajā tirgus laukumā un jaunatklātajā kapsētā: A – atsegto koka celtņu paliekas, B – arheoloģiski pētītā kapsētas daļa (zīmējis Vitolds Muižnieks pēc 1797. gada un mūsdienu Jēkabpils pilsētas plāniem)

podīņu fragmenti. Māla trauki darināti uz podnieka ripas, to vidū ir gan neglazēti, domājams, ikdienā lietoti trauki, gan arī ar glazūru pārklāti trauki, kas atsevišķos gadījumos izmantoti kā dekoratīvie sienas šķīvji. Abu veidu trauku lauskas kultūrslānī atrastas kopā, kas norāda uz to vienlaicīgu izcelsmi. Samērā precīzi apmetnes un pilsētas veidošanās laiku datē monētas. Jānorāda, ka no vairāk nekā divsimt monētām, kas tika atrastas Brīvības ielā un tirgus laukumā, neviena nav vecāka par 17. gadsimtu. Senākās atrastās monētas ir Sigismunda III un Gustava II Ādolfa valdīšanas laikā kaltie 17. gs. 20.–30. gadu šiliņi un denāri.

JAUNATKLĀTĀ KAPSĒTA JĒKABA UN BRĪVĪBAS IELAS KRUSTOJUMĀ

Jēkabpils veidošanās laiku precīzē arī viena no senākajām kapsētām, kura tika atklāta iepretim pareizticīgo klosterim, tagadējās Jēkaba un Brīvības ielas krustojumā. Sākotnējo informāciju par šo vietu izdevās iegūt no strādniekiem, kas pirms pāris gadiem šeit rakuši

kanalizācijas vada tranšeju un atklājuši cilvēku kaulus. 2011. gadā Jēkaba ielā, krustojumā pie Brīvības ielas, tika izpētīta 110 m² liela platība, atsedzot 66 apbedījumus. Mirušie tika atklāti 120–180 cm dziļumā, dažviet guldīti viens virs otra divās–trīs kārtās. Apbedījumu dziļums tika aprēķināts nosacīti, vadoties pēc Jēkaba ielas virsmas līmeņa. Sākotnējais zemes līmenis nebija precīzi nosakāms, jo, ierīkojot ielu, kapsētas virsējie zemes slāņi ir nostumti.

Mirušie bija apglabāti, ievērojot kristīgās baznīcas apbedīšanas rituālu – orientēti ar galvu rietumu virzienā, guldīti uz muguras iestieptā stāvoklī ar augšup vērstu skatu. Tikai vienā gadījumā mirušais bija guldīts pretēji – ar galvu uz austrumiem. Mirušie bija ierakti taisnstūra formas kapa bedrēs, kuru robežās bija saglabājušās koka trūdu paliekas no dēļu zārkiem un dzelzs naglas, kas izmantotas zārku sastiprināšanai. Koka trūdu paliekas atklātas 80% (53) apbedījumu, bet naglas – 65% (43) kapu. Zārku forma droši bija nosakāma tikai 40% (27) gadījumu. Lielākoties pārstāvēti trapecveida formas zārki, retāk izmantoti taisnstūra formas zārki.

Roku novietojums mirušajiem bija nosakāms 64% (42) gadījumu. Atklāti pavisam 11 abu roku novietojuma varianti, no kuriem izdalāmi trīs dominējošie veidi: biežāk rokas liktas perpendikulāri pāri viduklim, ar plaukstu daļām virs iegurņa vai izstieptas gar sāniem. Jēkaba ielas kapsētā vērojama līdzīga likumsakarība kā pārējā Latvijas teritorijā. Salīdzinot ar viduslaiku apbedījumiem, kad rokas lielākoties atklātas krūšu daļā vai pāri viduklim, jauno laiku kapos tās parasti novietotas ķermeņa lejasdaļā.

Salīdzinot ar citām hronoloģiski vienlaicīgām apbedīšanas vietām, pētītajā kapsētā atklāts neliels apbedījumu skaits ar kapu piedevām. Kapu inventārs konstatēts 12 apbedījumos, kas veido tikai 18% no izpētītajiem kapiem. Piemēram, netālajā, tolaik lauku teritorijā esošajā Salas muižas luterāņu baznīcas kapsētā (Jēkabpils Zvanītājos) kapu piedevas konstatētas vairāk nekā pusei apbedījumu.⁶ Atšķirība starp pilsētu un lauku kapsētām vērojama arī citviet Latvijā. Pilsētās parasti stingrāk ievērots baznīcas bērū rituāls, ko lielā mērā noteica svešzemju iedzīvotāju pārsvars, kuru bērū tradīcijas atšķīrās no vietējo iedzīvotāju prakses. Līdzīga situācija bijusi arī Jēkabpilī, pilsētā mīta slāvu iedzīvotāji, bet ārpus tās – latvieši.

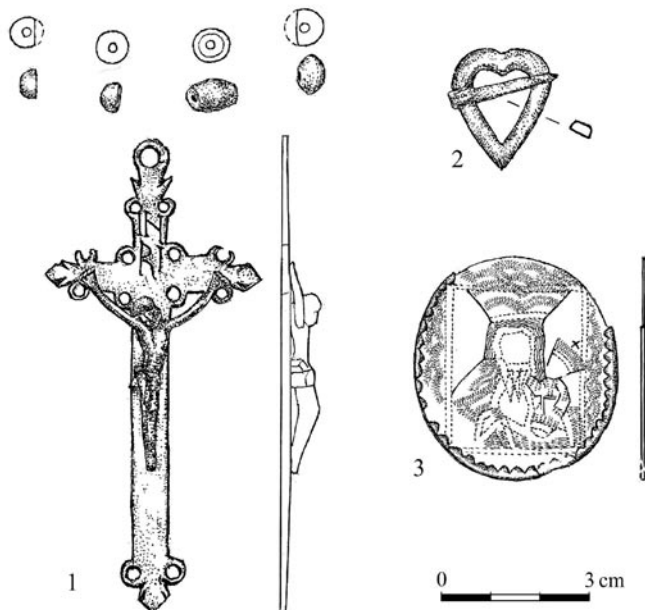
Iedzīvotāju sastāva atšķirības atspoguļojas arī līdzīgi doto priekšmetu klāstā. Pilsētas teritorijā esošajā Jēkaba ielas kapsētā trūkst lielākā daļa no atradumiem, kas iegūti lauku novadu kapsētās. Piemēram, Jēkabpils Zvanītājos lielākoties atklāti apģērba piederumi un rotas-

3. att.

1 – krusts
ar krellēm
(25. kaps),

2 – sirdsveida
sakta (38. kaps),

3 – ikona
(13. kaps) (zīmē-
jusi Aiga Ivbule)

lietas – saktas, jostas ar sprādzēm, krellītes no apģērba rotājumiem un uz roku pirkstiem nēsātie gredzeni, turpretī Jēkaba ielas kapsētā atrasta tikai viena sirdsveida sakta (3. att.: 2). To vietā biežāk (pavisam sešos kapos) sastopamas cilpiņas un āķīši, kas izmantoti apģērba saturēšanai. Acīmredzot mirušie apglabāti nevis dzīves laikā valkātā apģērbā, bet gan speciālā šim nolūkam pagatavotā tērpā, bez rotām un citiem piederumiem, kas nēsāti ikdienā. Viennozīmīgi nav skaidrojami vienā no bērna apbedījumiem apkārt galvai atklātās austas auduma lentes nelieli fragmenti no galvassegas malas rotājuma ar bronzas brokāta pavedieniem, kuriem patinējoties galvaskauss iekrāsojies zaļā krāsā. Līdzīgi ar zaļu patinu pārklāti galvaskaustu fragmenti tika atklāti arī pārjauktajā kapsētas daļā, kur bija izrakta kanalizācijas tranšeja. Minētās galvassegas paliekas varēja būt gan ikdienas apģērba, gan mirušā tērpa sastāvdaļa. Informācija par mirušo apģērba pagatavošanu un izmantošanu ir atrodama vēl 19. gs. Latvijas austrumu daļas slāvu iedzīvotāju etnogrāfiskajā materiālā.⁷ Ortodoksālās baznīcas bērnu rituālā kā laicīgās dzīves uzvaras simbols figurē vainags.⁸ Parasti šim nolūkam tiek izmantota neliela papīra strēmele ar Jēzus Kristus un Dievmātes atveidu.⁹

Jēkaba ielas kapsētā nav konstatēti darbarīki un sadzīves priekšmeti, kas bieži sastopami šī laika lauku kapsētās. Turpretī divos apbedījumos atklāti reliģiska rakstura simboli. Viena pieauguša indivīda (25.) kapā starp skeleta kājām atradās krucifikss ar figurālu Jēzus atveidu kopā ar stikla krellītēm, iespējams, no rožukroņa, bet bērna apbedījumā (13. kapā) iegurņa daļā – no krāsainā metāla pagatavota ovāla svētbilde – ikona ar Dievmātes un bērna Jēzus atveidu (3. att.: 1, 3).

Tikai trīs hronoloģiski senākajos, ar 17. gs. 50.–60. gadiem datētos apbedījumos atklātas monētas (Zviedrijas valdnieka Kārļa X Gustava (1654–1660) un Kristīnas (1632–1654) vadīšanas laikā kaltie šiliņi). Vairākas šī laika monētas uzietas arī kapsētas teritorijā kā savruppatradumi – ārpus apbedījumiem, kas norāda uz agrāk postītiem kapiem. Taču nav iegūta neviena 18. gs. monēta. Spriežot pēc monētu datējuma un apbedījumu stratigrāfijas, senākie apbedījumi izpētītajā kapsētā daļā datējami ar 17. gs. 50. gadiem, kad veidojies Jēkabs pils ciems (sloboda). Apbedījumu novietojums vairākos līmeņos un kārtās norāda, ka mirušie apglabāti arī vēlāk. Acīmredzot kapsēta izmantota līdz 18. gs. beigām, kad mirušo apbedīšana dzīvesvietās tika aizliegta.

Apstiprinājums šim pieņēmumam rodams arī senākajos zināmajos Jēkabs pils pilsētas plānos, kas zīmēti 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Jaunā pilsētas kapsēta, kas atrodas ārpus vēsturiskā centra un tiek izmantota vēl šodien, atzīmēta 1801. gada Jēkabs pils apkārtnes kartē.¹⁰ Savukārt 1797. gada pilsētas plānā pretim pareizticīgo klosterim, līdzās vietai, kur tika veikti izrakumi, atzīmēta veca katoļu baznīca: *“eine alte katholische Kirche”*.¹¹ 19. gs. sākuma plānā šeit norādīta vairs tikai veca kapsētas vieta (*eine alte Kirchofsstelle*).¹² Diemžēl informācija par šo baznīcu un kapsētu ar to arī apraujas. Nav zināms baznīcas celšanas laiks, nosaukums, kam tā bijusi veltīta, kā arī tās sākotnējā konfesionālā piederība. Hercoga Jēkaba 1670. gadā piešķirtajās pilsētas tiesībās norādīts, ka celt baznīcas un ierīkot skolas ir atļauts *“Romas katoļu, kā grieķu un krievu reliģijas (?)”* piederīgajiem (... *so wol nach der Römischen Catholischen alß der Griechischen und Reußischen Religion ihr freyes Exercitium zu ewigen Zeiten zu haben und zu behalten...*). Vēsturiski Jēkabs pils pilsētā pastāvējušas vairākas konfesijas un reliģiskās kopienas – pareizticīgie, katoļi, uniāti, luterāņi, vecticībnieki un jūdaisti, kas darbojušies un ierīkojuši dievnamus un lūgšanu namus atšķirīgos laika posmos.

Pareizticīgo dievnami Jēkabs pils teritorijā pastāvējuši vēl pirms pilsētas dibināšanas. Kā vecākās tiek atzīmētas divas – Sv. Nikolaja

Brīnumdarītāja baznīca un mocekļa Sv. Georga baznīca, kas izmantota par kapu baznīcu. Pēc pilsētas dibināšanas – 17. gs. 70. gados uzcelta Svētā Gara baznīca, pie kuras izveidojies pareizticīgo klosteris.¹³ Senākajā – 1797. gada pilsētas plānā atzīmēta vēl viena vārdā nenosaukta grieķu rita baznīca (*eine alte griechische Kirche*), kas jau toreiz nav izmantota un atradies ārpus pilsētas sākotnējā centra.¹⁴

17. gs. otrajā pusē atrodamas ziņas arī par uniātu klātbūtni pilsētā. Jēkabpils pilsētas maģistrāta dokumentos jau ap 1680. gadu kā uniātiem piederīga atzīmēta pareizticīgo Sv. Nikolaja baznīca. 18. gs. pirmajā pusē pilsētas austrumu daļā uzcelta Dievmātes Patvēruma baznīca un ierīkots baziliāņu klosteris.¹⁵

18. gs. vidū Jēkabpilī uzsākta luterāņu Sv. Pētera Biržu filiālbaznīcas celtniecība, kas pabeigta 1807. gadā.¹⁶ Agrāk Biržu filiāle bija Salas muižas baznīca, kas ierīkota 16. gs., bet beigusī pastāvēt 19. gs. sākumā. Baznīcas celšanas gads nav precīzi zināms. Sēlpils diecēzes 1596. gada baznīcu vizitācijas protokolā atzīmēts, ka tā nopostīta Livonijas kara laikā.¹⁷ Acīmredzot no jauna tā uzcelta tajā pašā vietā, kur baznīca pastāvējusi vēl 19. gs. sākumā.¹⁸

Pēc Kurzemes un Zemgales hercogistes pievienošanas Krievijas impērijai 18./19. gs. mijā Jēkabpilī ierīkots vecticībnieku lūgšanu nams.¹⁹ 1800. gadā uzcelta sinagoga un jau 1808. gadā – otra sinagoga.²⁰ Ziņas par katoļu baznīcu Jēkabpilī ir tikai no 19. gadsimta.²¹ Acīmredzot 1797. gada kartē atzīmētā vecā katoļu baznīca piederējusi uniātiem – grieķu rita katoļiem, kas vēsturiski izveidojušies 1596. gadā pēc Brestā noslēgtās ūnijas starp katoļu un pareizticīgo baznīcu. To apstiprina arī 19. gs. pilsētas plāni, kuros gruntsgabals pie pareizticīgo klostera (kur 2011. gadā tika konstatēta kapsēta) atzīmēts kā uniātu baznīcas īpašums (*Basilianer Kirche Platz, Basilianer Kirche gehöriger Platz*).²²

Kurzemes un Zemgales hercogistē baznīcas ūnijas ideja sāka izplatīties 17. gs. otrajā pusē. Augšzemē līdz 1839. gadam, kad uniāti tika iekļauti pareizticīgo baznīcas sastāvā, pastāvēja deviņas uniātu baznīcas un divi klosteri (Ilūkstē un Jēkabpilī).²³ Historiogrāfijā valdošais pieņēmums ir, ka Jēkabpilī uniāti ienākuši pēc pilsētas dibināšanas 17. gs. beigās vai pat tikai 18. gs. pirmajā pusē.²⁴ Arheoloģiski pētītajā kapsētas daļā atsegtie apbedījumi netieši norāda, ka kapsēta pastāvējusi jau brīvcieņa laikā, neilgi pirms pilsētas dibināšanas. Teorētiski var pieņemt, ka uniāti Jēkabpilī apmetušies vienlaikus ar pareizticīgajiem, lai gan tam pagaidām trūkst dokumentāli pamatota apstiprinājuma. Rakstītajos avotos atrodama informācija galvenokārt par

baziliāņu klosteri un Dievmātes (Marijas) Patvēruma baznīcu, kas celta 18. gs. pirmajā pusē Ludzas stārasta Jana Dominika Borha 1713. gadā uniātiem dāvinātajā gruntsgabalā²⁵ (1. att.). Tāpat arī Kurzemes un Zemgales bīskapijas 18. gs. katoļu baznīcas vizitācijās Jēkabpili norādīta tikai viena grieķu rita draudzes baznīca, kuru apkalpojuši uniātu garīdznieki. 1715. gada relācijā minēts viens precēts grieķu rita priesteris (*sacerdos graecus uxoratus*),²⁶ 1749. gadā – divi baziliāņu tēvi (*duo Patres Basilianii*),²⁷ bet 1761. gadā – trīs baziliāņu tēvi.²⁸

Baznīcu vizitācijās ne reizi nav minēta Romas katoļu rita baznīca un garīdznieki. Tomēr maz ticams, ka šīs konfesijas pārstāvji Jēkabpili 17. un 18. gs. nav darbojušies. Jezuītu 18. gs. annālēs Jēkabpils (*Jakobstadii*) vairākkārt dēvēta par misijas punktu.²⁹ Spriežot pēc 1939. gada Dievmātes Patvēruma baznīcas un baziliāņu klostera revīzijas aktā citētā 1713. gada dokumenta, Romas katoļi 17.–18. gs. Jēkabpili atsevišķi netika nošķirti no uniātu draudzes.³⁰ Iespējams, ka latīņu un grieķu rita dievkalpojumi tika noturēti kopā vienā baznīcā.

Vadoties pēc rakstītajiem avotiem, nerodas skaidrība, kad īsti uniāti apmetušies Jēkabpili un cik dievnamu tiem piederējuši. Spriežot pēc kartogrāfiskā materiāla, 18. gs. pastāvējušas abas minētās baznīcas (Dievmātes Patvēruma baznīca un dievnamas pie pareizticīgo klostera). Pēc citiem avotiem, jau 17. gs. 80. gados uniātiem piederējusi Sv. Nikolaja – agrākā pareizticīgo baznīca. Tātad pavisam uniātiem 18. gs. piederējuši trīs dievnami, bet bīskapijas vizitācijās nezināmu iemeslu dēļ minēta tikai viena koka baznīca (*templum lignea*). Nav zināms, par kuru no minētajiem dievnamiem ir runa dokumentos. Varbūt 18. gs. Jēkabpili ir pastāvējušas divas svētajam Nikolajam veltītas baznīcas, viena pareizticīgo klostera teritorijā, bet otra – ielas pretējā pusē. 1839. gadā baziliāņu klostera un baznīcas revīzijas aktā norādīts, ka Dievmātes Patvēruma baznīcai pieder neliela Sv. Nikolaja kapliča mirušo izvadīšanai.³¹ Šķiet, ka dokumentā ir runa par “vecu katoļu baznīcu” un kapsētu pretim pareizticīgo klosterim, kur mirušos šajā laikā vairs neapglabāja, bet no šejienes tos varēja izvadīt uz jaunajiem kapiem.

Pagaidām, vadoties pēc rakstītajām liecībām, nav iespējams precīzi noteikt arheoloģiski pētītās apbedīšanas vietas konfesionālo piederību un to, vai laika gaitā tā ir mainījusies. Skaidrību šajā jautājumā neievieš arī arheoloģiskās liecības. Apbedīšanas rituāla elementi, kas konstatēti arheoloģisko pētījumu rezultātā, ir līdzīgi un atbilst pareizticīgo, uniātu, katoļu un luterāņu baznīcas mirušo apbedīšanas veidam.

Lielākajai daļai atsegto apbedījumu trūkst ticību apliecinoši simboli. Pareizticīgajiem un vecticībniekiem līdz pat mūsdienām pastāv stingrs nosacījums, ka mirušais jāapglabā ar krustiņu. Šī tradīcija stingrāk ievērota, sākot ar 16. gs., senākos apbedījumos krustiņi sastopami reti.³² Parasti šim nolūkam izmantoja no organiska materiāla – ādas un koka pagatavotus krustiņus, kuriem analogi atradumi ir zināmi bronzā. Ja arī Jēkabpils kapsētā lielākā daļa mirušo būtu apglabāti ar koka krustiņiem, tad jebkurā gadījumā zemē tie nebūtu saglabājušies.

Kapsētā atrastais bronzas krucifikss ar figurālu krustā sisto Jēzu un krāsainā metāla svētbilde – ikona ar Dievmātes un bērna Jēzus atveidu – ir darināti pēc latīņu rita baznīcas tradīcijas. Tomēr tas nebūt neliecina, ka šeit apglabāti Romas rita katoļticīgie. 17. un 18. gs. gaitā, kad katoļu un uniātu baznīcas tradīcijas pakāpeniski nivelējās, tika pārņemts garīdznieku apģērbs, baznīcas interjers, ieviestas katoļu svinamās dienas u.c., ar latīņu rita baznīcas atribūtiem varēja apglabāt arī grieķu rita ticīgos. Norādes par svētbildes un krucifiksa likšanu mirušajam rokās ir atrodamas ortodoksālās baznīcas bērū rituāla priekšrakstos, kurus ievēroja arī uniāti.³³ Parasti pirms guldišanas kapā ikonu izņēma no mirušā rokām. Šajā gadījumā tā ir apglabāta kopā ar mirušo bērnu.

Ortodoksālajā baznīcā stingri nosacījumi pastāv arī attiecībā uz roku novietojumu. Norādes par to sastopamas jau 11.–12. gs. avotos, proti, šajā laikā grieķu rita baznīcas pārstāvji pārmetuši “latiņiem”, ka pēdējie neapglabā mirušos ar sakrustotām rokām, bet gan izstieptām gar sāniem.³⁴ Prasība sakrustot mirušā rokas virs krūtīm atrodama arī vēlākos avotos.³⁵ Jāpiebilst, ka roku sakrustošana norādīta arī katoļu baznīcas liturģijas grāmatās.³⁶ Praksē tomēr roku novietojumā pastāvējusi liela dažādība. Gan ortodoksālās, gan katoļu baznīcas kapsētās sastopami dažādi roku novietojuma veidi.³⁷ Jēkabpils kapsētas pētītajā daļā mirušajiem rokas virs krūtīm bija novietotas tikai trīs apbedījumos, pārējos – ķermeņa lejasdaļā. Iespējams, ka daudzos gadījumos roku novietojums mainījies pēc apbedīšanas, ķermeņa un zārka satrūdēšanas gaitā, kādēļ sastopami daudzi roku novietojuma stāvokļi, lai gan pamatveidi bijuši tikai daži.

Mirušo apbedīšanas veids un līdzīgi dotās kapu piedevas nesniedz pietiekami izsmeļošu informāciju, lai viennozīmīgi noteiktu kapsētā apglabāto Jēkabpils iedzīvotāju konfesionālo piederību. Tajā pašā laikā nepastāv šaubas, ka šajā kapsētā ir apglabāti svešautieši – pilsētas iedzīvotāji. Par to liecina gandrīz pilnīgs kapa inventāra trūkums, kas

nav raksturīga pazīme pamatiedzīvotāju (latviešu) kapos. Jāatzīmē, ka vienīgā sakta un monētas atrastas tikai hronoloģiski senākajos 17. gs. otrās puses kapos, kamēr 18. gs. apbedījumos šāda veida atradumu nav.³⁸ Nevar izslēgt iespēju, ka sākotnēji baznīca ar kapsētu piederējusi pareizticīgajiem, bet vēlāk, sākot ar 17. gs. 70.–80. gadiem, to pārņēmuši uniāti. Apbedīšana šeit pārtraukta 18. gs. beigās, kad stājās spēkā aizliegums veikt apbedīšanu dzīvesvietu tuvumā. Domājams, ka Jēkaba iela iztaisnota pāri kapsētas teritorijai 19. gs. otrajā pusē, kad jau bija pagājis ilgāks laiks pēc mirušo apbedīšanas pārtraukšanas.

JĒKABPILS 17.–18. GADSIMTA IEDZĪVOTĀJU BIOARHEOLOĢISKIE ASPEKTI

Paleodemogrāfija. No Jēkabpils kapsētas izrakumos izpētītajiem 66 apbedījumiem iegūts 73 indivīdu antropoloģiskais materiāls. Lietojot starptautiski atzītu metodiku, dzimumu un vecumu bija iespējams noteikt 64 indivīdiem, septiņos apbedījumos varēja konstatēt, ka apbedītie ir pieaugušie.³⁹ Jaundzimušo un pieaugušo prognozējamais dzīves ilgums aprēķināts pēc iedzīvotāju mirstības sadalījuma tabulām.⁴⁰

1. tabula

JĒKABPILS 17.–18. GS. APBEDĪJUMU SADALĪJUMS PA VECUMA GRUPĀM

Vecuma grupa (gadi)	Indivīdu skaits
0 (tikko dzimuši)	8
0–1	2
1–2	6
3–4	6
5–9	11
10–14	1
15–19	1
20–65	14 vīrieši
20–65	16 sievietes
Pieauguši indivīdi	7

Puse no apbedītajiem ir bērni līdz 14 gadu vecumam, 30% līdz 4 gadu vecumam. Bērnu mirstība ir zemāka pirmajā dzīves gadā. Tā pieaug 1,5–4 gadu vecumā. Tas norāda: ja bērns piedzimis vesels un ticis barots ar mātes pienu, tad vismaz pirmajā dzīves gadā viņš bijis pasargāts no slimībām. Tie nav īpaši rādītāji par Latvijas 17.–18. gs. iedzīvotājiem. Pētītie Latvijas 18. gs. un 19. gs. sākuma baznīcu reģistru dati rāda, ka vēl šajā periodā bērnu mirstība ir augsta un līdz 4 gadus veci bērni veido 45–50% no katrā gadā mirušajiem draudžu locekļiem.⁴¹ Jēkabpils kapsētā iegūtie rezultāti par bērnu mirstību tikai atspoguļo reālo situāciju un liecina, ka visi, arī pārāgri mirušie bērni, ir apbedīti kapsētā. Apskatot pārējos demogrāfiskos rādītājus, redzams, ka augstās mazo bērnu mirstības dēļ bērnu prognozējamais dzīves ilgums ir tikai 21,6 gadi. Apskatot jaundzimušo prognozējamā dzīves ilguma izmaiņas Latvijā no akmens laikmeta līdz mūsdienām, redzams, ka šis rādītājs būtiski paaugstinās virs 22–23 gadiem tikai 19. gs. otrajā pusē. Pateicoties sociālekonomiskajām izmaiņām, medicīnisko iespēju uzlabojumiem, potēšanai pret bakām, kartupeļu lietošanai ikdienas uzturā, kas pasargāja iedzīvotājus no bada labības neražas gados, bērnu mirstība būtiski pazeminājās. Kapsētā apbedīts proporcionāls skaits vīriešu un sieviešu. Divdesmit gadus sasniegušu vīriešu vidējais mūža garums bijis 51 gads, augstākā mirstība bijusi 40–45 gadu vecumā. Divdesmit gadus sasniegušo sieviešu vidējais mūža garums – 47 gadi, augstākā mirstība – 35–45 gadu vecumā. Zemākā mirstība vērojama 15–30 gadu vecumā, tas nozīmē, ka Jēkabpils iedzīvotāji šajā laikā nav cietuši no plašām epidēmijām, kas būtiski palielina jauniešu apbedījumu skaitu kapsētās. Pētītajā materiālā neparādās jaunu sieviešu mirstība, kas Latvijā šajā laikā mēdza būt izplatīta.

Paleopatoloģijas un zobu sistēmas stāvoklis. Tika noteikta *Cribra orbitalia* sastopamība Jēkabpils 17. un 18. gs. iedzīvotājiem. Tā izpaužas kā porotiskas izmaiņas acs orbītas kaulā un, pēc pētnieku domām, liecina par vielmaiņas problēmām organismā. Zināmu laiku uzskatīja, ka tā norāda uz dzelzs deficīta anēmiju organismā, bet pēdējie pētījumi liecina par tās saistību ar megaloblastisko jeb makrocitāro anēmiju. Dzelzs trūkuma gadījumā eritrocītu lielums samazinās, turpretī megaloblastiskās anēmijas gadījumā vērojama eritrocītu palielināšanās. Anēmijas dēļ kļūdas DNS sintēzē traucē vienmērīgu eritrocītu attīstību, to citoplazma attīstās ātrāk nekā kodols. Megaloblastisko anēmiju vairumā gadījumu izraisa B12 un C vitamīna, kā arī folijskābes trūkums organismā, zarnu parazīti.

4. att. *Cribra orbitalia* 45. kapā apbedītā 7 gadus vecā bērna acs orbitā

Novērota saistība starp vienpusīgu, pamatā ogļhidrātus saturošu uzturu, vides piesārņojumu un bērnu un pusaudžu saslimšanu ar megaloblastisko anēmiju.⁴² Kā zināms, B12 vitamīnu iespējams uzņemt organismā, lietojot gaļas produktus, augstākais tā īpatsvars ir liellopu aknās. Ja mātes uzturs, barojot bērnu ar pienu, nav pietiekami kvalitatīvs un nesatur pietiekami B12 vitamīnu, arī bērnam izveidojas vitamīna deficīts un palielinās iespējamība saslimt ar megaloblastisko anēmiju. *Cribra orbitalia* tika fiksēta arī Jēkabpils bērnu apbedījumos (4. att.). Tā netika konstatēta pieaugušajiem iedzīvotājiem.

2. tabula

CRIBRA ORBITALIA SASTOPAMĪBA JĒKABPILS 17.–18. GS. BĒRNU UN PUSAUDŽU APBEDĪJUMOS

Vecuma grupa (gadi)	Indivīdu skaits ar <i>Cribra orbitalia</i> pazīmēm
1–2	1 no 7
3–4	nav novērota
5–6	1 no 5
7–9	2 no 2
10–14	2 no 2

5. att. 12. apbedījums.
45–50 gadus vecas sievies-
tes apakšžoklis ar dzīves
laikā zaudētiem visiem
zobiem

Tas, ka *Cribra orbitalia* sastopama vienu – divus gadus vecam bērnam, tiešām varētu norādīt uz vitamīnu mazo daudzumu mātes pienā, savukārt fakts, ka visiem 7–14 gadu vecumā mirušajiem bērniem konstatētas vielmaiņas problēmas, varētu liecināt par vienveidīgu, trūcīgu uzturu ar retām iespējām lietot gaļu un apkārtējās vides netīrību, kas veicināja zarnu parazītu izplatību. *Cribra orbitalia* netika konstatēta pieaugušajiem iedzīvotājiem. Acīmredzot bērni ar uztura un sadzīves apstākļu izraisītām vielmaiņas problēmām vājās imunitātes dēļ smagāk cieta no slimībām un nevarēja sasniegt pieaugušo vecumu. Šāda tendence, kad bērniem konstatēta augsta *Cribra orbitalia* sastopamība (līdz 80% no bērnu apbedījumiem), bet tā neparādās pieaugušo apbedījumos, ir izplatīta paleopopulācijās.⁴³

Plašu informāciju par cilvēka dzīves un uztura kvalitāti sniedz zobu sistēma. Bērniībā pārciestās slimības atstāj paliekošas pēdas patstāvīgo zobu emaljā, to formēšanās procesā. Par pieaugušo uzturu var spriest pēc dzīves laikā zaudēto zobu skaita, saslimstības ar kariesu, žokļa iekaisumiem, zobu nodiluma pakāpes.

Pētītajiem Jēkabpils pieaugušajiem iedzīvotājiem vērojams liels dzīves laikā zaudēto zobu skaits, it sevišķi sievietēm pēc 50 gadiem zaudēti gandrīz visi zobi (5. att.). Tāpēc bija problemātiski izvērtēt kariesa sastopamību. Zobu nodiluma pakāpes tika novērtētas, izmantojot B. H. Smita 1984. gadā sastādīto zobu nodiluma pakāpju shēmu.⁴⁴ Sievietēm salīdzinājumā ar vīriešiem vērojams spēcīgāks

6. att. 9. apbedījums. 3. pakāpes deģeneratīvās izmaiņas 35–40 gadus veca vīrieša jostas skriemelī

zobu nodilums 45–55 gadu vecumā. Tas, domājams, saistīts ar sekām, ko izraisīja kalcija izskalošanās no organisma bērnu iznēsāšanas un krūts barošanas periodos, kas nereti bija nepārtraukti no 20 līdz 40 gadu vecumam. Sieviete vidēji, ieskaitot arī tās, kam nebija bērnu, 17. gadsimtā dzemdēja 5–6 bērnus. Ja pieņem, ka bērnu vidēji baroja ar krūti līdz 1,5–2 gadu vecumam, tad tas aizņēma nozīmīgu sievietes dzīves daļu.

3. tabula

ZOBU SISTĒMAS RAKSTUROJUMS

Vecuma grupa (gadi)	Dzīves laikā zaudēto zobu skaits		Zobu nodilums (pakāpe)	
	vīriešiem	sievietēm	vīriešiem	sievietēm
35–45	6,1	6,3	4–5	4–5
45–55	7,3	19,5	4–5	5–8

Sākot ar 35 gadu vecumu, pieaugušajiem iedzīvotājiem vērojamas mugurkaula skriemeļu 2. pakāpes deģeneratīvās izmaiņas, no 40 gadu vecuma – 3. pakāpes (6. att.).

Arī fiziskās attīstības rādītāji liecina par vides (sociāli ekonomisko, klimatisko, bioloģisko u.c.) faktoru savstarpējo mijiedarbību un ietekmi uz iedzīvotāju morfoloģiskajiem rādītājiem. Pētīto Jēkabpils 17. gs. vīriešu auguma garums vidēji bija 170 cm, sieviešu – 156 cm, kas atbilst Latvijas 13.–18. gs. iedzīvotāju vidējiem auguma rādītājiem. Apbedītajiem netika konstatēti kaulu lūzumi vai ievainojumi.

Kaulaudu ķīmiskās analīzes. Lai gūtu vispusīgu priekšstatu par Jēkabpils 17.–18. gs. iedzīvotāju uzturu, tika noteikts mikroelementu saturs kaulaudos. Diētas pētījumiem izmanto makroelementu un mikroelementu īpatsvaru kaulaudos, kā arī stabilo izotopu pētījumus. Kaulaudu mikroelementu sastāvu ietekmē lietotā pārtika, ūdens, elpotais gaiss, kā arī aktīvie elementi (svins, kadmijs) apkārtējā vidē. Par piemērotākajiem pārtikas indikatoriem tiek uzskatīti tādi elementi kā stroncijs, bārijs, varš un cinks.⁴⁵ Diētu rekonstrukcijas parasti neveic pēc atsevišķu elementu daudzuma rādītājiem, bet to raksturošanai izmanto mikroelementu kompleksu. Tie galvenokārt tiek iedalīti divās lielās grupās – cinks un varš atbild par dzīvnieku valsts produktu īpatsvaru uzturā; vanādijs, stroncijs, magnijs un bārijs – par augu valsts īpatsvaru uzturā. Atsevišķi autori rezultātu interpretācijā elementus, kuri raksturo dažāda veida pārtiku, iesaka klasificēt šādi: sauszemes augi satur vairāk bāriju, magniju, mangānu, niķeli, stronciju, vanādiju, rieksti – varu, magniju, mangānu, stronciju, cinku, gaļa – varu, molibdēnu, selēnu, cinku, vēžveidīgie – bāriju, magniju, stronciju un cinku, savukārt jūras produkti – varu, magniju un stronciju. Svins raksturo apkārtējās vides piesārņojuma pakāpi.⁴⁶

Izvērtējot mikroelementu saturu kaulu materiālā, vienmēr jāņem vērā iespējamais kaula piesārņojums, atrodoties augsnē. Šīs problēmas ir plaši pētītas.⁴⁷ Iegūtie rezultāti rāda, ka labas saglabātības kaulu materiālu var izmantot dzīves laikā uzkrātu mikroelementu satura noteikšanai kaulaudos. Paralēli vēlams veikt apbedījumu vietas augsnes analīzes, kas ļauj gūt priekšstatu par vidi, kurā kauli atradušies. Analīzēm vēlams izvēlēties maksimāli blīvu kaulu. Vairāki pētnieki secinājuši, ka cinka saturu kaulos augsnes faktori praktiski neietekmē un varš kaulā galvenokārt ir saistīts kaula halogēnā.⁴⁸

Jēkabpils apbedījumu kaulaudu analīzēm tika izmantots lielā apakšstilba kaulu materiāls. Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātes Analītiskās ķīmijas katedrā tika noteikts mangāna, vara, cinka, stroncija, bārija un svina īpatsvars materiālā, pielietojot induktīvi saistītas plazmas masu spektrometriju.

Izvērtējot mikroelementu īpatsvaru Jēkabpils 17.–18. gs. pieaugušo iedzīvotāju kaulaudos, bija vērojama augsta atsevišķu elementu satura variācija starp indivīdiem. Piemēram, bārija saturs sievietes kaulaudos svārstījās no 0,5 līdz 121,3 $\mu\text{g g}^{-1}$. Tāpēc iedzīvotāju uztura izvērtējumā varēja izmantot tikai mangāna, stroncija, vara un cinka īpatsvaru kaulaudos. Gan sievietēm, gan vīriešiem vidēji

MIKROELEMENTU ĪPATSVARŠ KAULAUDOS

Indivīdu grupai vidēji	Mikroelementi, $\mu\text{g g}^{-1}$				
	mangāns	varš	cinks	stroncijs	svins
Sievietes (N=5)	28,73	2,42	45,39	130,91	3,70
Vīrieši (N=6)	16,26	3,57	62,95	123,69	9,54
Bērni ar <i>Cribra orbitalia</i> pazīmēm (N=6)	23,0	2,6	45,7	116,9	4,5
Bērni bez <i>Cribra orbitalia</i> pazīmēm (N=5)	22,2	2,9	58,5	134,9	10,8

vērojams zems vara un cinka īpatsvars, kas liecina par nelielu gaļas produktu īpatsvaru uzturā (4. tabula). Cinka īpatsvars gan ir mazliet lielāks vīriešiem ($57,3 \mu\text{g g}^{-1}$) nekā sievietēm ($49,8 \mu\text{g g}^{-1}$), tomēr tas ir divas reizes zemāks nekā Latvijas 14.–18. gs. iedzīvotājiem vidēji (5. tabula). Toties salīdzinoši augsts ir stroncija īpatsvars pieaugušo Jēkabpils iedzīvotāju kaulaudos. Tas varētu liecināt, ka gaļas trūkums uzturā ir aizstāts ar putrām, maizi, dārzeņiem un pākšaugiem.

Salīdzinot mikroelementu saturu bērnu kaulaudos, redzams, ka bērniem, kuriem konstatēta *Cribra orbitalia*, kas, iespējams, varētu būt saistīta ar megaloblastisko mazasinību, ir zemāks cinka saturs kaulaudos – $45,7 \mu\text{g g}^{-1}$ nekā bērniem bez šīm pazīmēm – $58,5 \mu\text{g g}^{-1}$ (4. tabula). Tas ļauj domāt, ka ar vielmaiņas traucējumiem slimojošo bērnu uzturs tiešām bijis nabadzīgāks, mazāk bijis iespējas uzturā lietot gaļu, uzņemt B12 un C vitamīnu, bijušas problēmas ar zarnu parazītiem. Tātad Jēkabpilī 17.–18. gadsimtā bijusi augsta bērnu mirstība un saslimstība ar mazasinību. Pieaugušajiem iedzīvotājiem vērojams slikts zobu sistēmas stāvoklis – liels zobu nodilums un liels skaits zobu zaudēts dzīves laikā jau 35–40 gadu vecumā. Domājams, šīs veselības problēmas radušās gan pieaugušajiem, gan bērniem pieticīgā un bieži vien nepietiekamā uztura dēļ, par ko liecina arī kaulaudu ķīmiskās analīzes.

5. tabula

VIDĒJĀS METĀLISKO ELEMENTU VĒRTĪBAS VĪRIEŠU
KAULAUDOS (MG G⁻¹)

Elements	Akmens laikmets	Viduslaiki		
	Zvejnieku iedzīvotāji	Lauku iedzīvotāji	Pilsētas iedzīvotāji	Jēkabpils 17.–18. gs. iedzīvotāji
Zn	102	116	170	57,3
Cu	4	2	27	1,3
Sr	93	81	109	121,4

SECINĀJUMI

2011. gada arheoloģiskie pētījumi Jēkabpili ļāva precizēt pilsētas veidošanās laiku, kā arī daļēji ielūkoties tās senākās apbūves vēsturē. Vecajā tirgus laukumā atklātās koka ēkas nepārprotami norāda, ka pilsētas sākotnējais plānojums ir bijis citāds, nekā tas redzams 18.–19. gs. plānos. Acīmredzot kopš Jēkabpils dibināšanas 1670. gadā pilsētas plānojums laika gaitā ir mainījies. Iespējams, tas saistīts ar vairākiem ugunsgrēkiem, kas 17. un 18. gs. gaitā plosījušies pilsētā. Līdz ar to 18./19. gs. mijas pilsētas plāni 17. gs. apbūves izpētē ir izmantojami piesardzīgi.

Lielākā daļa atradumu, kas iegūti Brīvības ielā un tirgus laukumā, samērā precīzi ļauj datēt sākotnējās apmetnes un vēlākās pilsētas veidošanās laiku. Historiogrāfijā bieži tiek norādīts 16. gs., kad pirmie bēgļi varēja apmesties Daugavas kreisajā krastā iepretim Krustpilij. Arheoloģisko pētījumu laikā neizdevās iegūt liecības, kas apliecinātu apmetnes veidošanos un pastāvēšanu pirms 17. gadsimta. No vairāk nekā 200 atrastajām monētām, pēc kurām ir iespējams datēt pārējos priekšmetus un kultūrlāni, senākās attiecas uz 17. gs. pirmo pusi. Tās varēja būt apgrozībā un nonākt kultūrlānī arī vēlāk – gadsimta vidū vai otrajā pusē. Acīmredzot sloboda šeit veidojusies un pastāvējusi ne agrāk par 17. gs., ko apstiprina arī 1670. gada pilsētas dibināšanas akts.

Līdzīgi arī jaunatklātās kapsētas izmantošanas sākumi saistāmi ar slobodas veidošanās un pastāvēšanas laiku 17. gs. 50.–60. gados. Tās konfesionālā piederība pagaidām nav precīzi noskaidrojama.

18. gs. beigu pilsētas plānā šeit atzīmēta katoļu baznīca un kapsēta, ko 18. gs. izmantoja gan Romas rita katoļi, gan grieķu rita katoļi (uniāti). Nav izslēgts, ka laika gaitā baznīcas un kapsētas konfesio-nālā piederība ir mainījusies. Sākotnēji tās varēja piederēt pareiz-ticīgajiem, bet vēlāk – uniātiem. Iespējams, pētītās kapsētas teritorijā atradusies senākā 17. gs. Sv. Nikolaja pareizticīgo baznīca, ko vēlāk pārņēmuši uniāti. Savietojot mūsdienu situācijas plānu ar 18. gs. beigu karti, var redzēt, ka izrakumos izpētīta pavisam neliela kap-sētas daļa tās perifērijā. Cerams, ka lielāku skaidrību jautājumā par apbedīto konfesio-nālo piederību ieviesīs turpmākie pētījumi.

Bioarheoloģiskie pētījumi liecināja, ka Jēkabpili 17.–18. gad-simtā bijusi augsta bērnu mirstība un saslimstība ar mazasinību. Pieaugušajiem iedzīvotājiem vērojams slikts zobu sistēmas stāvok-lis – liels zobu nodilums un liels skaits zobu zaudēts dzīves laikā jau 35–40 gadu vecumā. Domājams, šīs veselības problēmas gan pieaug-ušajiem, gan bērniem radušās pieticīgā un bieži vien nepietiekamā uztura dēļ. Veiktās kaulaudu analīzes uzrāda zemu cinka saturu Jēkabpils pieaugušo iedzīvotāju, kā arī no vielmaiņas problēmām cietušo bērnu kaulaudos, kas liecina par minimālu gaļas produktu īpatsvaru uzturā.

Pētījums veikts ar Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu, 2012. gada 1. marta lēmumu Nr. 2012-1-KMA032–P.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Johann Claus (1836). Notizen über Jacobstadt im Curländischen Gou-vernement. *Das Inland*, 29. Dorpat, S. 481–488, hier S. 481; Aleksei P. Sapunov (sost.) (1893). *Reka Zapadnaia Dvina*. Vitebsk: Tipo-litografiia G. A. Malkina, s. 471; Jānis Juškēvičs (1931). *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valstspapīru spiestuve, 379. lpp.; Siargei P. Sakharai (1939). *Pravoslavnye tserkvi v Latvii*. Kraslava, s. 168.; Arnolds Štok-manis. *Jēkabpils pilsēta un rajons agrāk un tagad* (Jēkabpils vēstures muzejs, JkNM ZIN arhīvs, Nr. 969); Arigo Zandbergs (1979). *Jēkabpils vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte*. Rīga, 14., 17., 18., 34. lpp. (VKPAI PDC arhīvs, 2044-124-KM); u.c.
- ² Pilsētas dibināšanas akta oriģināls, kas glabājies Jēkabpils domē, gājis bojā Pirmā pasaules kara laikā. Līdz mūsdienām saglabājušies 18. gs. noraksti. – Jēkabpils pilsētas privilēģijas. *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 649–1–63.
- ³ Arnolds Podmazovs (2001). *Vec ticība Latvijā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 60. lpp.; Zinoviia N. Zimova (2003). *Staroobriadtsy Ekabpilsa. Liudi. Gody. Sobytiia. XIX–XXI vv*. Rīga, s. 7.

- ⁴ Claus. Notizen über Jacobstadt im Curländischen Gouvernement, S. 484.
- ⁵ Zandbergs. *Jēkabpils vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte*, 13.–40. lpp.
- ⁶ Arheoloģes E. Šnores vadībā 1974. gadā Jēkabpils Zvanītājos atsegti un izpētīti 93 16.–17. gs. apbedījumi. Elvīra Šnore (1975). Arheoloģiskie izrakumi Jēkabpilī, Majakovska ielā Zvanītājos. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1974. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 82.–86. lpp.; Elvīra Šnore (1993). Vēlo pēcapbedījumu raksturojums. No: Elvīra Šnore. *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne, 72.–75. lpp.
- ⁷ Antonina A. Zavarina (1986). *Russkoe naselenie vostochnoi Latvii vo vtoroi polovine XIX – nachale XX veka*. Rīga: Zinatne, s. 191–215.
- ⁸ Apustulis Pāvils raksta: “Labo cīņu es izcīnīju, savas gaitas pabeidzu, ticību uzglabāju. Pāri paliek man paredzētais taisnības kronis, ko tas Kungs, taisnīgais Tiesnesis, dos man viņā dienā, un ne tikai man, bet arī tiem, ka mīl viņa atnākšanu” (2. Tim. 4, 7–8).
- ⁹ *Pokhorony po pravoslavnomu obyčajiu* (2008). Moskva: Iauza-press, s. 14.
- ¹⁰ Jēkabpils apkārtnes plāns no 1801. gada. LVVA, 1679–162–6664.
- ¹¹ Jēkabpils pilsētas 1797. gada plāns, uzmērojis J. F. Cailkowicz. LVVA, 1679–162–6662.
- ¹² Jēkabpils pilsētas plāns izgatavots 19. gs. sākumā uz 1797. gada uzmērītā plāna bāzes, ienesot tajā pašreizējos labojumus. LVVA, 1679–162–6661 2.
- ¹³ N. N. Vasil'ev (1889). *Drevnii sviato-dukhovskii khram v gorode Iakobsh-tadte*. Sankt-Peterburg: tip. A. S. Suvorina, s. 9. Pēc pierakstītajiem nostāstiem, līdzekļus Svētā Gara baznīcas būvniecībai piešķīris kāds tirgotājs Ratkevičs, kurš, apmeklējot Sv. Georga baznīcu, redzējis brīnumainu izdziedināšanu Jēkabpils Dievmātes ikonās priekšā. Viņš lielā godbijības sajūtā pret brīnumus darošo ikonu izteicis vēlēšanos uzcelt jaunu, svētajai ikonai piemērotāku dievnamu, kas arī tika izdarīts. Staņislavs Beskrovnihs (2004). *Jēkabpils Svētā Gara vīriešu klosteris*. Jēkabpils, 39.–41. lpp.
- ¹⁴ Jēkabpils pilsētas 1797. gada plāns, uzmērojis J. F. Cailkowicz. LVVA, 1679–162–6662.
- ¹⁵ *Istoriko-statisticheskie opisaniia tserkvei i prikhodov Rizhskoi Eparkhii* (1893). Vyp. I. Rīga, s. 184.
- ¹⁶ Herbord von Bienenstamm (1841). *Neue geographisch-statistische Beschreibung des kaiserlich-russischen Guovernements Kurland*. Mitau; Leipzig: Verlag von G. A. Reyher, S. 84, 89; Zandbergs. *Jēkabpils vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte*, 44. lpp.
- ¹⁷ Selburgsche Kirchenvisitation vom Jahre 1596. In: *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1896*. Mitau, 1897, S. 50–95, hier S. 59.
- ¹⁸ Johans Kristofs Broce (2002). *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj.: Latvijas mazās pilsētas un lauki. Rīga: Zinātne, 287. lpp.

- ¹⁹ Vecticībnieku vēstures pētniece Z. Zimova norādījusi, ka lūgšanu nams kvartālā pie mūsdienu Andreja Pormaļa un Viestura ielas krustojuma pastāvējis vēl pirms Kurzemes un Zemgales hercogistes pievienošanas Krievijas impērijai: Zimova. *Staroobriadtsy Ekabpilsa*, s. 12. Jānorāda, ka 1797. gada pilsētas kartē lūgšanu nams šeit vēl nav atzīmēts, tas norādīts tikai 19. gs. sākuma koriģētajā pilsētas plānā. Iespējams, ka pirmais vecticībnieku dievnams meklējams “vecās grieķu baznīcas” vietā, kas 1797. gada plānā atzīmēta blakus kvartālā starp mūsdienu Akmeņu, Katoļu un Andreja Pormaļa ielu. Sk.: Jēkabpils pilsētas 1797. gada plāns, uzmērojis J. F. Cailkowicz. *LVVA*, 1679–162–6662.
- ²⁰ Štokmanis. *Jēkabpils pilsēta un rajons*, 51. lpp. Jēkabpils pilsētas plāns izgatavots 19. gs. sākumā uz 1797. gada uzmērītā plāna bāzes, ienesot tajā labojumus. *LVVA*, 1679–162–6663.
- ²¹ Jānis Cakuls (1997). *Latvijas Romas katoļu draudzes: kūrijas arhīva materiālu apkopojums*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 609. lpp.; Jānis Svilāns (1995). *Latvijas Romas – katoļu baznīcas un kapelas*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrija, 94., 276. lpp.
- ²² Jēkabpils pilsētas plāns, izgatavots 1829. gadā, uzmērojis J. F. Cailkowicz. *LVVA*, 1679–162–6665; Jēkabpils pilsētas plāns, izgatavots 1830. gadā. *LVVA*, 1679–162–6666; Jēkabpils pilsētas plāns, izgatavots 1848. gadā, zīmējis M. Golowin. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas Reto rokrakstu nodaļa*, R KtL-2/65.
- ²³ Edgars Dunsdorfs (1973). *Latvijas vēsture 1710–1800*. [Stokholma]: Daugava, 225. lpp.
- ²⁴ Sakharai. *Pravoslavnye tserkvi v Latvii*, s. 168; Zimova. *Staroobriadtsy Ekabpilsa*, s. 8; Z. Bēts (1979). *Jēkabpils Uniātu baznīca. Vēsturiskās izpētes materiāli*. Rīga, 5. lpp. (Manuskripts mašīnrakstā glabājas VKPAI PDC arhīvā); u.c.
- ²⁵ Bēts. *Jēkabpils Uniātu baznīca*, 72. lpp.
- ²⁶ *Duae relationes episcoporum Chr. Szembek (1715. a.) et J. D. Puzvnae (1749. a.) ad sanctam sedem de statu ecclesiae Livoniensis Piltinensis factae* (1939). No: *Latvijas Universitātes raksti: Romas Katoļu Teoloģijas fakultātes sērija*, I (1), Rīga, 1.–48.f lpp., šeit 21. lpp.
- ²⁷ Turpat, 48.b lpp.
- ²⁸ “Ad ecclesiam parochialem Jacobstadensem resident 3 presbyteri Ordinis Divi Basilii Magni administrantes sacramenta parochianis.” Stanisław Litak (wydał) (1998). *Akta wizytacji generalnej diecezji Inflanckiej i Kurlandzkiej czyli Pilstyńskiej z 1761 roku*. Toruń: Towarzystwo naukowe w Toruniu, s. 188.
- ²⁹ Jozefs Kleijntjenss (sast.) (1940). *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa arhīvos*. I daļa. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 21., 75., 502., 518. lpp. (Latvijas vēstures avoti, 3. sēj.).
- ³⁰ “1713 года братство церкви Св. Николая обряда римского и римско-униатского обозпечило давать находящемуся Отцу ежегодно по одному секу ржи и столько же ячменя, а деньгами по 30 грошь, которое постановление утвердил Староста уезда Зельбургского Адам

- Казимир Костюшко.” – Bēts. *Jēkabpils Uniātu baznīca*, 71.–72. lpp.
- ³¹ “К сей же показанной церкви принадлежит невеликая Св. Николаевская каплица для выноса мертвых тел, в ней двери на завесах железных с внутренним замком, замещены следующие образы – распятие Иесуса Христа – I, благовещание – I, богоматери – I, Константина пелена – I, Николая – I.” – Bēts. *Jēkabpils Uniātu baznīca*, 67.–68. lpp.
- ³² Tat'iana D. Panova (2004). *Tsarstvo smerti: pogrebal'nyi obriad srednevekovoi Rusi XI–XVI vekov*. Moskva: Radunitsa, s. 160.
- ³³ *Pokhorony po pravoslavnomu obychaiu* (2008). Moskva: Iauza-press, s. 14–15. Līdz Zamostjes koncilam 1720. gadā uniāti izmantoja pareizticīgo liturģisko literatūru. Pēc koncila lēmuma uniātiem tika izstrādātas un izdotas savas liturģiskās grāmatas un aizliegts izmantot citas. Larisa Gustova (30.05.2012.). *Razvitie pravoslavnoi bogoslužhebnoi formy v obriade Greko-katolicheskoj tserkvi Rechi Pospolitoi: protivorechii i modifikacii*. Pieejams: <http://churchby.info/rus/856/> (skatīts 10.06.2012.).
- ³⁴ Elżbieta Dąbrowska (1997). Liturgia śmierci a archeologia: uwagi o wyborze miejsca pochowania, orientacji, ułożenia ciała i jego ubiorze w średniowiecznej Europie łańskieij. *Kwartalnik Historyczny*, CIV (4), s. 3–14, šeit s. 9.
- ³⁵ Trebnik mitropolita Petra Mogily 1646 (1996). Chast I. Kiiv, s. 565.
- ³⁶ Nikolaus Kyll (1972). Tod, Grab, Begräbnisplatz, Totenfeier. In: *Rheinisches Archiv*, 81. Bonn, S. 5–210, hier S. 29. Katoļu baznīcas 17.–18. gs. ceremoniju apkopojuma izdevumos *Rituale Romanum* norādīts, ka mirušajam rokās virs krūtīm ievieto mazu krustu, bet, ja tā nav, tad rokas novieto krustveidā (“*manus in modum Crucis componantur*”). – *Rituale sacramentorum ac aliarum ecclesiae caeremoniarum* (1647). Cracoviae, 109. lpp.
- ³⁷ Panova. *Tsarstvo smerti*, s. 57.
- ³⁸ Monētas noteica Kristīne Ducmane.
- ³⁹ J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker (1994). *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains* (Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44).
- ⁴⁰ G. Acsádi, J. Néméskeri (1970). *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest.
- ⁴¹ Gunita Zariņa (2009). *Latvijas iedzīvotāju paleodemogrāfija, 7. g.t. pr.Kr. – 1800. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 147. lpp.
- ⁴² Phillip L. Walker, Rhonda R. Bathurst, Rebecca Richman, Thor Gjerdrum, Valerie A. Andrushko (2009). The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribra Orbitalia: A Reappraisal of the Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis. *American Journal of Physical Anthropology*, 139, pp. 109–125.
- ⁴³ Turpat.
- ⁴⁴ B. H. Smith (1984). Patterns of Molar Wear in Hunter-Gatherers and Agriculturalists. *American Journal of Physical Anthropology*, 63, pp. 39–56.

- ⁴⁵ Vaclav Smrčka (2005). *Trace Elements in Bone Tissue*. Prague: The Karolinum Press.
- ⁴⁶ F. Donald Pate (1994). Bone Chemistry and Paleodiet. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 1 (2), pp. 161–209.
- ⁴⁷ T. Douglas Price (1989). Multielement Studies of Diagenesis in the Prehistoric bone. In: T. Douglas Price (ed.). *The Chemistry of Prehistoric Bone*. Cambridge University Press, pp. 126–154; S. Safont, A. Malgosa, M. E. Subira, J. Gilbert (1998). Can Trace Elements in Fossils Provide Information about Palaeodiet? *International Journal of Osteoarcheology*, 8 (1), pp. 23–37.
- ⁴⁸ P. A. Nelson, Norman J. Sauer (1984). An Evaluation of Post-Depositional Changes in the Trace Element Content of Human Bone. *American Antiquity*, 49, pp. 141–147.

ARCHAEOLOGICAL AND BIOARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF THE 17TH–18TH CENTURY INHABITANTS OF JĒKABPILS

Vitolds Muižnieks

Dr. hist., Latvian National Museum of History, researcher. Research field: archaeology.

E-mail: vitolds3@inbox.lv

Austra Engīzere

Mg. hist., Latvian National Museum of History, researcher. Research field: archaeology.

E-mail: austrish@inbox.lv

Gunita Zariņa

Dr. hist., Institute of the History of Latvia, leading researcher. Research field: historical anthropology, bioarchaeology, historical demography.

E-mail: zarina.gunita@gmail.com

Vita Rudoviča

Dr. chem., Faculty of Chemistry of the University of Latvia, researcher at the Department of Analytical Chemistry. Research field: analytical chemistry.

E-mail: witaaa@gmail.com

The reconstruction of Brīvības Street in Jēkabpils in 2011 revealed cultural and historical evidence thus inducing the first archaeological excavations of the historical centre of Jēkabpils. Research allowed to specify the time of the formation of the settlement (later town), its initial lay-out and to obtain

data about construction during the 17th century. In the oldest part of the town a cemetery was found and 66 burials were excavated. The obtained anthropological material is a remarkable source for research of life quality of the historical inhabitants of Jēkabpils.

The paper presents analysis of the obtained archaeological material of Jēkabpils, as well as analysis of written and cartographic materials and the anthropological material of the burials, contributing to the discovery of the previously unknown features of the formation of Jēkabpils and life of the town dwellers.

Keywords: Jēkabpils; 17th–18th centuries; origins of the town; burial traditions; bioarchaeological aspects.

Summary

Archaeological excavations in Jēkabpils in 2011 provided an insight into the history of medieval building of the town, and allowed to obtain more accurate estimations of the time when Jēkabpils started to grow. Wooden buildings found at the location of the old market-place clearly indicate that the initial planning of the town was different from the one seen on 18th–19th century maps. Possibly, changes in town lay-out are consequences of several serious 17th–18th century fires.

Many artifacts found in the excavations at Brīvības Street and market place provide relatively accurate dating possibility for the time when the initial settlement and then town was formed. The 16th century is often indicated in historiographic sources as the time when the first refugees may have settled on the left bank of the River Daugava across from Jēkabpils, in a village named Krustpils. However, the excavations did not provide indications, that a settlement might have existed there before the 17th century. Of more than 200 coin finds, the oldest are Lithuanian double denarii of Sigismund III (1620), and shillings of Gustav II Adolf (1634). These coins might have been turned over and lost at the 2nd half or even end of the 17th century. Probably, *sloboda* (a village) had formed there not before the 17th century, which is also confirmed by the act of founding of the town, dated from 1670.

Similarly, also the beginning of usage of the excavated cemetery is dated back to the formation of *sloboda* in 1750–1760. Confessional affiliation of the cemetery is unclear. Late 18th century town plan shows here a Catholic church and cemetery, used by both Roman and Greek (Uniat) Catholics. It is possible that affiliation of the cemetery

had changed, for initially it might have been used by Orthodox Christians, later – by Uniats. Possibly, the oldest 17th century Orthodox (later – Uniat) church, St Nicholas, was located in the territory of the cemetery. Judging from the 18th century map, only a small fraction in its periphery has been excavated by now. Hopefully, further research will bring more clarity about confessional affiliation of burials.

Bioarchaeological research indicates high children mortality and high occurrence of *Cribra orbitalia* among children of 17th–18th century Jēkabpils. Half of the burials were children under the age of 14; 30% – under the age of four. Infant mortality was lesser, the increase occurred between the ages of 1.5 and 4. That reflects the reality of the period and suggests that all deceased, including small children, were buried in the cemetery. Due to high children mortality, life expectancy at birth is estimated at only 21.6 years. Male life expectancy at the age of 20 is 31 years, mortality maximum is found at the age of 40–45. Female life expectancy at the age of 20 is 27 years, mortality maximum is found at the age of 35–45. Mortality minimum occurs at the age of 15–30, indicating absence of serious epidemics. High young female mortality, typical of Latvia during this period, is not found either. The condition of teeth in adults is poor – heavy abrasion, many lost teeth already at the age of 35–40, probably as consequences of scarce and inadequate food. Analyses of bone chemistry show low zinc contents for adults and children, which means that they suffered from metabolic diseases due to minimal meat proportion in food.

FIGURE CAPTION

- Fig. 1.* Map of the historical centre of Jēkabpils (drawing by V. Muižnieks according to a map made by A. Zandbergs in 1797)
- Fig. 2.* Archaeological protection area in the old market-place and newly discovered cemetery. *A* – remains of excavated wooden buildings; *B* – excavated part of the town (drawing by Vitolds Muižnieks according to 1797 and contemporary Jēkabpils maps)
- Fig. 3.* 1 – cross with beads (Burial 25); 2 – cordial clasp (Burial 38); 3 – icon (Burial 13) (drawings by Aiga Ivbule)
- Fig. 4.* *Cribra orbitalia* in the eye socket of a child (aged 7) (Burial 45)
- Fig. 5.* Mandible of a woman (aged 45–50) who had lost all teeth (Burial 12)
- Fig. 6.* 3rd degree degenerative changes in the vertebrae of a man aged 35–40 (Burial 9)

KATRĪNA II UN MUIŽNIECĪBAS AUTONOMIJA BALTIJĀ

Mati Laurs (Mati Laur)

PhD, Tartu Universitāte, Tartu Universitātes profesors vispārējā vēsturē,
žurnāla “Forschungen zur Baltische Geschichte” redaktors.

Pētnieciskās intereses: 18. gs. vēsture.

E-pasts: mati.laur@ut.ee

Līdz ar absolūtisma stiprināšanu Katrīnas II valdīšanas laikā pieņēmas arī spiediens uz Baltijas muižniecības autonomiju. Baltijas provinces, īpaši Vidzeme, spēja ķeizarienei piedāvāt progresīvo reformu realizēšanai nepieciešamos nosacījumus, kuru pilnībā trūka citās gubernās vai arī kuri šo reformu īstenošanu tur pat aizkavēja. Ar šo brīdi iestājās vairākus gadu desmitus ilgstošs politiski neizšķirts stāvoklis starp Krievijas centrālo valdību un Baltijas provincēm Vidzemi un Igauniju. Radās situācija, kurā centrālā valdība tiecās uz ciešāku Baltijas integrāciju pārējās impērijas sastāvā, taču tajā pašā laikā tā nebija spējīga radikālā veidā atcelt Baltijas autonomiju.

Atslēgas vārdi: muižniecības autonomija, vietniecības pārvalde, Baltijas privilēģijas, Vidzemes un Igaunijas bruņniecība, Katrīnas II reformas, absolūtā vara, varas centralizēšana, apgaismības laika idejas.

“Vidzeme, tu barbarisma un izsmalcinātības, neziņas un liekuļotās gaumes, brīvības un verdzības province, cik gan vēl daudz būtu tevī darāmā, lai sagrautu barbarismu, izskaustu gara tumsību, izplatītu kultūru un brīvību.”¹ Tā jaunais Johans Gotfrīds Herders rakstīja par savu otro dzimteni – Rīgu, kur no 1765. līdz 1769. gadam strādāja par garīdznieku un skolotāju. Krievijas valsts vara, vācu protestantiskā valdošā šķira, kā arī dzimtbūtniecībai pakļautais vietējo iedzīvotāju slānis, ko pārstāvēja igauņi un latvieši, kopā veidoja raibu un pretrunīgu ainu 18. gadsimta Baltijā.

Pakļautas Krievijas virskundzībai, Vidzemes un Igaunijas gubernas varēja saglabāt zināmu patstāvību, proti, tā saukto Baltijas muižniecības autonomiju (*der baltische Landesstaat*). Uz absolūtismu orientētās valdības formas fona, kāds dominēja Eiropā 18. gadsimtā, reģionālā autonomija drīzāk izskatījās kā anomālija, nevis ierasta

parādība.² Autonomija nevarēja vairs balstīties tikai uz tradīciju, kā tas pirms tam bija vairāku gadsimtu garumā. Tai vajadzēja atrast konkrētu un pragmatisku pamatu, ko noteica aktuālā situācija. Tāpat kā Baltijas autonomijas atzīšanu no Krievijas impērijas puses noteica Lielā Ziemeļu kara notikumi, tā arī “muižniecības autonomijas” saglabāšana Baltijā pamatā izrietēja no Krievijas absolūtās varas trūkumiem laikā pēc Krievijas pirmā imperatora Pētera I valdīšanas. Vairākus gadu desmitus pēc imperatora nāves Krievija izvairījās no jebkādam vērienīgām reformām, kuras varētu izraisīt konfliktu starp centrālo varu un Baltijas provincēm. Toreizējos Baltiju skarošajos *ukazos* bija iekļauta formula – visam jāpaliek, kā tas bija zviedru laikos (*быть по сему как сие было при Свейском времени*), kura ļauj secināt, ka, neraugoties uz virskundzības nomaiņu Igaunijā un Vidzemē, priekšā stāvēja vēl “ilgs zviedru laiks”.³ Kurus likumus no zviedru laikiem pārņemt, tas tika atstāts vietējās bruņniecības kompetencē. Runājot Reinharda Vitrama (*Reinhard Wittram*) vārdiem: “Strīdīgos jautājumos bruņniecības pierādījumus stiprināt varēja, piesaucot pat pāri melni brūnus pajūga zirgus” (*In strittigen Fragen konnte auch ein Paar schwarzbrauner Kutschpferde die Beweise der Ritterschaft verstärken*).⁴ Krievijas centrālās varas toleranci attiecībā uz Baltijas autonomijas jautājumu ietekmēja vācbaltiešu muižniecības integrācija Krievijas valstī. Edgars Dunsdorfs raksta, ka Baltijas muižu īpašnieki nekad par “mūsu karali” vai “mūsu karalieni” nav saukuši zviedru valdniekus; turpretim par tādiem tikuši apzīmēti Krievijas valdnieki.⁵ Lojalitātei, kuru nenogurstoši piesauca Baltijas muižniecība, patiešām nebija nekādas alternatīvas. Baltijas muižniecība praktiski bija valsts valstī. Tā vienlaikus izmantoja caur savām privilēģijām saglabāto autonomiju, kā arī plašās iespējas, ko tai sniedza par Eiropas lielvaru topošā Krievija.

18. gadsimta 40. gadu sākums uzskatāms par Baltijas autonomijas spīgtāko posmu. Ķeizariene Elizabete, kura 1741. gadā kāpa tronī un kuru atbalstīja krievu nacionālās aprindas, Baltijas privilēģijas gan apstiprināja, taču viennozīmīgi bija pret Baltijas autonomijas paplašināšanu. Elizabete neierobežoja pastāvošās tiesības un privilēģijas un ar savu rīcību vēlāk deva Juliusam Ekartam (*Julius Eckhardt*) iemeslu secinājumam, ka viņas valdīšanas laiks esot uzskatāms “par garlaicīgāko un notikumiem nabadzīgāko posmu Vidzemes pagātnē” (*zu den ereignislosen und eintönigsten Abschnitten der livländischen Vergangenheit*).⁶ Pētera III valdīšanas laiks, kas sekoja pēc Elizabetes, vācbaltiešiem šķita kā “zelta lietus” (*Goldregen*).⁷ Ķeizars izrā-

dija lielas simpātijas Vidzemes un Igaunijas bruņniecībai. Taču šim posmam bija negaidīti īss mūžs. 1762. gada vasarā nākot pie varas Katrīnai II, līdzšinējā attiecību stabilitāte starp Sanktpēterburgu un Baltijas provincēm bija apdraudēta.

Sanktpēterburgā valdošo noskaņu ir aprakstījis Vidzemes landrāts Karls Frīdrihs Šulcs fon Ašerādens (*Carl Friedrich Schoultz von Ascheraden*, 1720–1782), kurš kā Vidzemes bruņniecības pārstāvis Sanktpēterburgā lūdza privilēģiju apstiprināšanu. Viņš raksta: “Visi līdz šim aizsāktie kontakti vienas nakts laikā zaudēja savu nozīmi. Livonieši [resp., Vidzemes vācu muižnieki], kuri tika uzskatīti par mirušā ķeizara draugiem, jaunās valdnieces padomdevēju acīs kļuva par viņu dabiskajiem pretiniekiem. Tie darīja visu, kas vien bija viņu spēkos, lai apgrūtinātu privilēģiju apstiprināšanu, kā arī mēģināja pret Baltijas provincēm visumā labvēlīgi noskaņotās ķeizarienes attieksmē sēt neuzticību pret līdzšinējā reģenta šķietamajiem aizbilstamajiem.”⁸ “Visumā labvēlīgo” ķeizarienes attieksmi tas tomēr neietekmēja. 1763. gada 27. augustā Katrīna II parakstīja Vidzemes bruņniecības privilēģiju ģenerālkonfirmāciju (*Generalkonfirmation*) un deklarēja, ka tai “ne mazākā mērā nav nolūka kaut ko piesavināties no visa tā, ko Vidzemes bruņniecība ir mantojusi no mūsu priekštečiem” (*von allem dem, was die livländische Ritter- und Landschaft von unsern Vorfahren erhalten hat, nicht das Geringste zu nehmen Willens [sei]*).⁹ Ar tāda paša satura privilēģijām, ar kādām tika apstiprinātas Vidzemes bruņniecības privilēģijas, Katrīna II apstiprināja arī Igaunijas un Sāmsalas (*Ösel*) bruņniecības, kā arī lielāko Baltijas pilsētu privilēģijas.¹⁰

Kā vēlāk atzina pati Katrīna II, viņai pirmajos valdīšanas gados esot trūcis skaidra priekšstata par Baltijas privilēģijām.¹¹ Jau pavisam drīz ķeizarienei nācās konstatēt, kādus šķēršļus Baltijas autonomija nesa sev līdzī. Tā, piemēram, spēkā esošā kārtība Igaunijā un Vidzemē kroņa zemes atļāva iznomāt tikai Baltijas muižniecībai, savukārt liedza Katrīnai II tās iznomāt viņas atbalstītājiem, kas nepiederēja pie bruņniecības. Un privilēģijas, kuras bija piešķirtas Baltijas pilsētām, traucēja izvērst ķeizarienes tirgus politiku. Piemēram, Vidzemē spēkā esošā, taču no citām guberņām atšķirīgā nodokļu politika liedza Baltijā stacionēto militāro daļu izmaksu segšanu. Bez tam Baltijas muižniecības privilēģiju uzturēšana izsauca naidu krievu aristokrātijas aprindās, kuras intereses ķeizarienei ar nestabilo troni patiesībā vajadzēja respektēt kā galvenās. Protams, Baltijas muižniecības autonomijas jautājums nonāca pretrunā ar ķeizarienes patvaldnieciskās

varas centieniem, kuru mērķis bija ieviest visā impērijā uz apgaismības principiem balstītu tiesību sistēmu, neņemot vērā atsevišķas nacionālas, reliģiskas vai ģeogrāfiskas īpatnības.¹² Tas spieda Katrīnu II ieņemt daudz kritiskāku pozīciju attiecībā uz Baltijas privilēģiju problēmas risināšanu. Par programmatiskām Baltijas politikas jautājumā kļuva Katrīnas II norādes jaunajam ģenerālprokuroram Aleksandram Vjazemskim 1764. gada sākumā: “Ukraina, Vidzeme un Somija būtībā ir provinces, kurās kārtību nosaka viņu pašu izvirzītas, taču mūsu apstiprinātas privilēģijas. Mēs aizvainotu šīs provinces, ja pēkšņi neatzītu viņu privilēģijas, un tas būtu ļoti netaktiski. Uzlūkot tās kā ārzemes un atbilstoši tam piekopt tādu politiku būtu vēl lielāka kļūda un pilnīga muļķība. Visvienkāršāk ir panākt, lai šīs provinces kļūst krieviskas (*obruseli*), un izbeigt uz tām raudzīties kā uz vilkiem mežā.”¹³

Katrīnas II reformu plānos Baltija ieņēma svarīgu vietu. Baltijas politikas jautājums pārsvarā tika risināts atbilstoši centrālās varas stiprināšanas un valsts centralizēšanas iecerēm.¹⁴ Vēlme visā valstī noteikt vienādu tiesību kārtību, bez šaubām, bija pretrunā ar Baltijas provinču īpašo tiesisko statusu, respektīvi, ar muižniecības autonomiju Baltijā, taču vēlme likvidēt šo atšķirību bija tikai viena no Katrīnas II politikas izpausmēm. Baltijas provinces spēja piedāvāt progresīvo reformu realizēšanai nepieciešamos nosacījumus, kuru pilnībā trūka citās guberņās vai arī kuri minēto reformu īstenošanu tur pat aizkavēja. Baltijā bija izveidojusies eiropeiskiem principiem atbilstoša kārtu sabiedrība ar labi funkcionējošu vietējās aristokrātijas un pilsētu pašvaldību, kādu Katrīna II Krievijā tikai sāka attīstīt. Salīdzinājumā ar pārējām Krievijas guberņām pārkārtošanās process Baltijā veicināja daudz intensīvāka apgaismības ideju izplatīšanās. Baltijas ciešie kontakti ar Vidus- un Rietumeiropu ļāva Vidzemē un Igaunijā realizētajām reformām Eiropā tikt ātrāk pamanītām. Un nebūt ne mazsvarīgs bija fakts, ka reformas Baltijā ne mazākā mērā neapdraudēja arī pašu krievu nacionālo aristokrātiju, ar kuras atbalstu tomēr iesākumā vēl tronī nedroši sēdošajai ķeizarienei spiestā kārtā bija stipri jārēķinās.¹⁵ Kā secina vācu vēsturnieks Hubertuss Neišefers (*Hubertus Neuschäffer*) – Baltija kļuva par eksperimentu lauciņu Krievijas reformām.¹⁶

Ar šo brīdi Krievijas valdības aktivitātes, kas bija vērstas uz Baltiju, kļuva intensīvākas. Jau laikposmā no 1762. līdz 1764. gadam tika pārveidota kārtība, kādā notika kroņa īpašumu iznomāšana. Turpmāk kroņa zemju iznomāšana tika liegta tiem, kas nebija dar-

bojušies valsts dienestā.¹⁷ Un laikā starp 1763. un 1765. gadu tika izstrādāta jauna tirdzniecības kārtība Rīgai. Jaunā kārtība akcentēja valsts fiskālās intereses. Tā, piemēram, valsts galveno ienākumu avotu veidoja tranzīta tirdzniecība ar Polijas pārvaldībā esošajiem apgabaliem – Kurzemi, Latgali un Lietuvu, ko savukārt gan Baltijas muižniecība, gan Rīgas pilsēta gribēja ierobežot, lai tādējādi novērstu papildus konkurenci.¹⁸ 1764. gada vasarā Katrīna II devās vērienīgā Baltijas apceļošanas braucienā, kas viennozīmīgi bija “krieviski iekrāsots” un kam bija jāpauž Baltijas provinču nesatricināmā piederība Krievijas impērijai.¹⁹ Beidzot 1764.–1765. gadā tika uzsākta agrārās sistēmas atjaunošana. 1765. gadā Vidzemes ģenerālgubernators Georgs fon Brauns (*Georg von Browne*) ķeizarienes uzdevumā piedāvāja Vidzemes landtāgam tēzes jeb prepozīcijas, kas uzlabotu agrāro situāciju Baltijā.²⁰ 1766. gadā tika izdoti kārtības uzraudzības noteikumi (*Polizeiordnung*) Vidzemes un Igaunijas mazpilsētām Vīlandei (*Fellin*), Valmierai (*Wolmar*), Cēsīm (*Wenden*), Valkai (*Walk*), Limbažiem (*Lemsal*) un Ārensburgai (*Arensburg*).²¹

Katrīnas II prāta asums attiecībā uz Baltijas politikas veidošanu izpaudās faktā, ka viņa arī turpmāk pamatā balstījās uz Zviedrijas laikā pieņemtajiem likumiem, savukārt no Kārļa XI ieviestajiem likumiem pārņēma vienīgi tos, kas stiprināja impēriju.²² Lidz ar zemniekus aizsargājošiem noteikumiem no zviedru laikiem viņas valdība mēģināja 18. gadsimta 60. gados atgriezties arī pie zviedru laiku nodokļu sistēmas. Katrīna II ieviesa arī citās jomās Zviedrijas redukcijas politikas noteiktos likumus un rīkojumus. Nosakot gan Igaunijā, gan Vidzemē spēkā esošās zemes īpašumu attiecības (*Grundbesitzverhältnisse*), par tiesisko pamatu tika izmantotas 1604. gadā Noršēpingā (*Norrköping*) apstiprinātās zemes iegūšanas un turēšanas tiesības (*Lehensrecht*), kas deva centrālajai varai iespēju ar nemitīgas redukcijas politikas draudiem radīt spiedienu uz vietējo muižniecību.²³ Atslēgas vārds, kas raksturoja Katrīnas II politiku, bija – likumība (*Gesetzmäßigkeit/законность*).²⁴ No vienas puses, tas nozīmēja vienādu likumu noteikšanu visā impērijā, kas nodrošinātu vienādu attieksmi pret visiem pavalstniekiem; taču, no otras puses, to nevarēja panākt ar agresīvu centralizācijas ieviešanu, pārkāpjot jau pastāvošos likumus. Risinājums, kas piedāvāja labu kompromisu, bija zviedru laikā pieņemto likumu pārņemšana, kas stiprināja centrālās varas pozīcijas impērijā. Tādējādi Katrīna II arī izvairījās no situācijas, ka viņa nonāktu pretrunā ar Baltijas priviļģijām, kuras pati bija apstiprinājusi.²⁵

Pārmaiņas, kuras tika uzsāktas, Katrīnai II nākot pie varas, solījās būt tikai priekšspēle daudz vērienīgākām izmaiņām. Tās savukārt vajadzēja ievadīt ar jaunas satversmes pieņemšanu, kurai par godu tika sasaukta īpaša reprezentatīva sapulce. Līdz ar 1767. gada vasarā Maskavā sasaukto Likumdošanas komisiju muižniecības autonomija Baltijā būtu varējusi beigt pastāvēt.²⁶ Viss bija virzīts uz to, lai jaunizstrādājamās likumdošanas spēks tiktu attiecināts arī uz Baltijas guberņām, un tas notiktu ar pašu vācbaltiešu līdzdalību. “Viņiem ir vācu, poļu un zviedru likumi, un viņi taču nenoliegs, ka tiesneši šos likumus ir taisījuši tā, lai tie būtu viņiem pa prātam. Taču tagad lai viņiem tiek likumi, kas ir skaidri un tīri, ar kuriem katrs būs mierā, un tādi, par kuriem labāki viņiem nekad nav bijuši un kādus viņi arī nekad nedabūs. Un es ceru, ka neviens šeit nestāsies ceļā.”²⁷ Tā Katrīna II pauda savu nostāju Vidzemes landrātam baronam Johanam Ādolfam fon Ungernam-Šternbergam (*Johann Adolf von Ungern-Sternberg*), neilgi pirms komisija sāka savu darbību.

Baltijas deputātu centieni, kas bija vērsti uz to, lai jaunā likumu kodeksa vietā tiktu apstiprinātas viņu pašu bruņniecības un zemes tiesības (*Ritter- und Landrecht*), neguva panākumus. Baltijas sūtņu runas Baltijas privilēģiju aizstāvības jautājumā uz vispārējā sapulces noskaņas fona neradīja rezonansi. Ģenerāļa (*Generalfeldzugmeister*), ķeizarienei sevišķi pietuvināta augstmaņa un viena no ietekmīgākajiem Baltijas vāciešu aizstāvjiem Aleksandra de Vilebā (*Alexander de Villebois*) sacītais, ka “nav nepieciešams, lai visi ķeizarienes pavalstnieki obligāti dzīvo(tu) pēc vienādiem likumiem”,²⁸ neizklausījās pārliecinoši, ņemot vērā to, kādi bija likumdošanas komisijas mērķi. Taču Katrīnai II Baltijas pārstāvju uzstāšanās šķita ārkārtīgi uztraucoša: “Livonijas kungi, no kuriem mēs gaidījām priekšzīmīgu nostāju gan apgaismības jautājumos, gan pieklājīgas izturēšanās ziņā, mūsu cerības nav attaisnojuši.”²⁹

“Tas, ka livoniešu [resp., Vidzemes vācu muižniecības] likumi būtu labāki par mūsējiem, ir neiespējami, jo mūsu principus pamatā nosaka cilvēkmīlestība; savukārt viņi tādus principus nemaz nevar uzrādīt, un pat daži no viņu likumiem ir pilni neizglītības un barbarisma.”³⁰ Šīs rindas Katrīna II rakstīja ģenerālprokuroram Vjazemskim. Arī krievu deputāti pauda izbrīnu par situāciju Baltijā, kurā vēl pusgadsimtu pēc tās iekarošanas var pastāvēt sveši likumi.³¹ “Jūs esat Krievijas impērijas pavalstnieki, un es neesmu Livonijas [resp., Vidzemes], bet gan visas Krievijas ķeizariene,” skanēja karaliskā atbilde.³²

Lai arī komisijas pilnsapulcē netika pieņemts neviens likums, par nosacītu komisijas darba rezultātu var uzskatīt 1775. gadā Katrīnas II ievadīto Gubernu reformu (*Gouvernementsreform*), kura, sākot ar 1783. gadu, tā dēvētās vietniecības pārvaldes (*Statthalterchaftsverfassung*) formā tika attiecināta arī uz Baltiju.

Jaunā vietniecības pārvaldes kārtība ienesa vēl lielākas un būtiskākas izmaiņas, nekā tās radīja varas nomaiņa Lielā Ziemeļu kara laikā. Pirmais solis bija muitas robežu ar pārējām Krievijas guberņām likvidēšana. Tā ietvēra tā sauktā galvas nodokļa (*Kopfsteuer*) darbības rādīusa paplašināšanu, nomainot Baltijā līdz tam spēkā esošo nodokļu sistēmu, kas šajā apgabalā turpmāk nozīmēja nodokļu pārslogojumu.³³ Visa tiesu sistēma tika pārveidota pēc Krievijas parauga. Imatrikulētā bruņniecība tika pielīdzināta neimatrikulētajai muižniecībai un bruņniecības institūcijas tika likvidētas. Arī lokālās iestādes piedzīvoja pamatīgas pārmaiņas. Valsts ierēdņu skaits Baltijā pat trīskāršojās. Līdz ar ierēdņu skaita pieaugumu to vidū attiecīgi palielinājās krievu īpatsvars. Taču vietniecības pārvaldes izveidi Baltijā nevar pielīdzināt rusifikācijai. Gan tiesu procesos, gan vairums citos amatos darbs arī turpmāk norisa vācu valodā.

Preteji Zviedrijas karaļa Kārļa XI ieviestajām reformām 17. gadsimta beigās, kas Vidzemē un Igaunijā bija cēlonis spēcīgai muižniecības opozīcijai, Katrīnas II izveidotā vietniecības pārvaldes sistēma pie tā nenoveda. Baltijas muižniecība palika uzticīga Krievijas valsts varai pat laikā no 1788. līdz 1790. gadam, kad norisinājās karš starp Zviedriju un Krieviju. Pretestībai arī nebūtu bijuši nekādi panākumi. “Es esmu pārvarējusi kalnus. Un lai neviens pat nedomā, ka man pakalni varētu sagādāt grūtības,” šajā kontekstā sacīja Katrīna II.³⁴ Baltijas muižniecība samierinājās ar visu bruņniecībai piederošo īpašumu alodifikāciju (*Allodifikation aller Rittergüter*), ko pavadīja jaunās sabiedriskās kārtības ieviešana.

Oto Henrihs Eliass (*Otto-Heinrich Elias*), kura pētniecības objekts ir Rēvales (Tallina) attīstība vietniecības pārvaldes laikā, raksta: “Jaunās uzspiestās tiesības (*oktroiertes Recht*) daļēji bija arī demokrātiskas, jo tās izplatīja ideju par jaunu pilsētu pašpārvaldi. Saskaņā ar veco kārtību pilsētas augstākās varas nesēji līdz šim paši bija tie, kas papildināja savas rindas ar uz mūžu ievēlētām pozīcijām; jaunā kārtība paredzēja, ka atbildīgās personas amatā tiktu ievēlētas uz ierobežotu laiku.”³⁵

Taču tajā pašā laikā nav nekāda iemesla pārvērtēt vietniecības pārvaldes periodā Baltijā vērojamās demokrātijas iezīmes. Agrajos

jaunos laikos brīvība sabiedrībā īstenojās, pateicoties tieši sabiedrības kārtu tiesībām, un šis process bija vērojams arī Baltijā. Jaunais Johans Gotfrīds Herders, atskatoties uz Rīgā pavadīto laiku (1764–1769), raksta: “Vidzemē es tik brīvi un nesaistīti varēju dzīvot, skolot citus un darboties, kā, iespējams, nekad dzīvē to vairs nevarēju.”³⁶ Ar vietniecības pārvaldes ieviešanu visas šīs brīvības formas tika likvidētas, neradot vietā neko jaunu. Personu loks, kas bija pie varas, gan paplašinājās, taču pati pašpārvaldes ietekme tika būtiski ierobežota. Jaunajā, Krievijas attiecībām atbilstoši veidotajā situācijā kārtu pašpārvaldes kļuva par valsts varas piedēkli. Gubernatori, garnizonu komandanti un kārtības uzraugi lokālajām aristokrātijas sanāksmēm un pilsētu domēm atvēlēja vairs tikai nelielu rīcības brīvību. Var piekrist atziņai, ka līdzšinējās pašpārvaldes struktūras bija nepieciešams pārveidot, taču ir apšaubāms, vai tam būtu bijis jānotiek šādā ceļā.³⁷

Jāpiebilst, ka Katrīnas II *apgaismotās* politikas realizēšanai Vidzemē bija vairāk iespēju salīdzinājumā ar kaimiņos esošo Igaunijas guberņu. Rīgas ģenerālgubernators Georgs fon Brauns bija viens no ķeizarienes svarīgākajām uzticības personām.³⁸ Brauna izdotos patentus varētu raksturot kā tipiski kamerālistiskus “labās kārtības uzraudzības” (*die gute Policy*) rīkojumus, kuru mērķis bija iespējami detalizēti un precīzi reglamentēt visas sabiedrībai svarīgās dzīves sfēras. Bez tam Vidzemes bruņniecībā bija liberāli orientēts spārns, kāda nebija visnotaļ konservatīvajā Igaunijas bruņniecībā. Tādēļ Vidzemē aktīva bija skaitliski relatīvi liela, pēc reformām alkstoša augstākās sabiedrības daļa, kura bez vilcināšanās atbalstīja Katrīnas II politiku. Kā piemērs šeit nosaucams jau iepriekš minētais Vidzemes landrāts barons Karls Frīdrihs Šulcs fon Ašerādens, pazīstamais Vidzemes mācītājs Johans Georgs Eizens (*Johann Georg Eisen*), kā arī Rīgas kamerālists Andreass Hofmans (*Andreas Hoffmann*). Salīdzinājumā ar uz ziemeļu pusi esošajām kaimiņu guberņām Vidzemē bija krietni vairāk apgaismības laikmeta garam atbilstoši domājošo literātu, kuri atbalstīja Katrīnas II reformu politiku un kuriem bija ietekme uz sabiedrisko domu, kas tikai patlaban formējās.³⁹ Tāpēc arī vairāki Katrīnas II izdotie rīkojumi tika attiecināti tikai uz Vidzemi un neskāra Igaunijas guberņu.

Līdz ar absolūtisma stiprināšanu Katrīnas II valdīšanas laikā pieņēmas arī spiedienu uz Baltijas muižniecības autonomiju.

Kad Katrīna II saprata, ka viņas pašas apstiprinātās Baltijas privilēģijas kļūst par traucēkli pārāk daudziem viņas uzsāktiem plāniem,

konflikts ar pastāvošo muižniecības autonomiju Baltijā soli pa solim attīstījās aizvien vairāk. Kad jaunās likumdošanas uzmetums bija izstrādāts un tam, vismaz pēc pašas ķeizarienes ieskatiem, pamatā bija liktas vislabākās apgaismības laikmeta ideju nesošās nostādnes, uz absolūtisma varu orientētai valdniecei bija pilnīgi neiedomājama situācija, ka uz vienu valsts daļu jaunie likumi netiktu attiecināti. Ar šo brīdi iestājās vairākus gadu desmitus ilgstošs politiski neizšķirts stāvoklis starp Krievijas centrālo valdību un Baltijas provincēm: tā bija ieilgusi situācija, kurā centrālā valdība tiecās uz ciešāku Baltijas integrāciju pārējās impērijas sastāvā, taču tajā pašā laikā nebija spējīga radikālā veidā atcelt Baltijas autonomiju. Katrīnas II reformu rezultātā Baltijā pamazām sāka mainīties sabiedrība: līdz tam augstāko kārtu pārvaldītas sabiedrības vietā sāka attīstīties integrētu pavalstnieku sabiedrība, kura bija pakļauta absolūtas valsts varas pārvaldei.

Raksts tapis Igaunijas Republikas Zinātnes atbalsta programmas SF 0180006s11 un ETF 9164 ietvaros.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Citēts no: Gero von Wilpert (2005). *Deutschbaltische Literaturgeschichte*. München: C. H. Beck, S. 119.
- ² Detalizētāk par tā dēvēto absolūtisma debati sk.: Heinz Duchhardt (1998). *Das Zeitalter des Absolutismus*. München: Oldenbourg, S. 159–165; Luise Schorn-Schütte (2009). *Geschichte Europas in der Frühen Neuzeit. Studienhandbuch 1500–1789*. Paderborn: Schöningh, S. 132–133; Karl Vocelka (2010). *Geschichte der Neuzeit 1500–1918*. Wien et al.: Böhlau, S. 175–180.
- ³ Mati Laur (2005). Die Verortung des Baltikums im Russischen Imperium zu Beginn der Regierungszeit Katharinas II. In: Olaf Mertlesmann (Hrsg.). *Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder*. Hamburg: Dr. Kovač, S. 31–52, šeit S. 32 (Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, 11).
- ⁴ Reinhard Wittram (1973). *Baltische Geschichte. Die Ostseelande Livland, Estland, Kurland 1180–1918*. 2. Auflage. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 127.
- ⁵ Edgars Dunsdorfs (1973). *Latvijas vēsture 1710–1800*. [Stokholma]: Daugava, 37. lpp.
- ⁶ Julius Eckardt (1876). *Livland im achtzehnten Jahrhundert*. Bd. 1. Leipzig: Brockhaus, S. 203.
- ⁷ Friedrich Bienemann jun. (1898). Aus der Korrespondenz des Landraths Karl Friedrich Freiherrn von Schultz-Ascheraden 1761–1763. *Baltische Monatsschrift*, 45, S. 1–28, 121–146, 211–236, šeit S. 15.

- ⁸ Eckardt. *Livland*, S. 288.
- ⁹ Woldemar von Bock (1870). Relation aus den Delegations-Acten des Freiherrn C. F. Schoultz-Ascheraden. In: Woldemar von Bock (Hrsg.). *Livländische Beiträge zur Verbreitung gründlicher Kunde von der protestantischen Landeskirche und dem deutschen Landesstaate in den Ostseeprovinzen Russlands, von ihrem guten Rechte und von ihrem Kampfe um Gewissensfreiheit*. Bd. 3, H. 3. Berlin: Stilke und van Muyden, 1870, S. 82–95, seit S. 95.
- ¹⁰ *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi Imperii s 1649 goda* (1830) (turpmāk: PSZ). T. XVI. Sankt-Peterburg, Nr. 11904 (27.08.1763., Rīgas pilsēta), Nr. 11905 (27.08.1763., Vidzemes bruņniecība), Nr. 11932 (21.09.1763., Rēveles pilsēta), Nr. 11933 (21.09.1763., Igaunijas bruņniecība), Nr. 12049 (17.02.1764., Narvas pilsēta), Nr. 12050 (17.02.1764., Ārensburgas pilsēta), Nr. 12052 (17.02.1764., Pērnavas pilsēta), Nr. 12092 (17.03.1764., Sāmsalas bruņniecība), Nr. 12093 (17.03.1764., Tērbatas pilsēta), Nr. 12256 (05.10.1764., Valkas pilsēta).
- ¹¹ Vasilii A. Bil'basov (1891). *Istoriia Ekateriny II*. T. 2. Sankt-Peterburg, s. 289.
- ¹² Mati Laur (2004). Der aufgeklärte Absolutismus der Kaiserin Katharina II. im Baltikum. In: Karsten Brüggemann (Hrsg.). *Narva und die Ostseeregion*. Beiträge der II. Internationalen Konferenz über die politischen und kulturellen Beziehungen zwischen Russland und der Ostseeregion (Narva, 1.–3. Mai 2003). Narva, S. 185–191, seit S. 186 (*Studia humaniora et paedagogica collegii Narovensis*, 1).
- ¹³ *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva* (1871) (turpmāk: SIRIO). T. 7. Sankt-Peterburg, s. 348.
- ¹⁴ Sk., piemēram: Hasso von Wedel (1935). *Die estländische Ritterschaft vornehmlich zwischen 1710 und 1783*. Königsberg; Berlin: Funk; Georg Sacke (1944). *Livländische Politik Katharinas II*. In: *Quellen und Forschungen zur Baltischen Geschichte*. Bd. 5. Riga; Posen: W. F. Häcker, S. 26–72; IANIS ZUTIS (1946). *OSTZEISKII VOPROS V XVIII veke*. Riga: VAPP; Hubertus Neuschäffer (1978). *Katharina II. und die baltischen Provinzen*. Hannover–Döhren: Hirschheydt; Otto-Henrich Elias (1978). *Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterchaftszeit 1783–1796*. Bonn–Bad Godesberg: Wissenschaftliches Archiv; Mati Laur (2000). *Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1783)* [Igaunijas apgabala pārvalde 18. gadsimtā (1710–1783)]. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv; Ralph Tuchtenhagen (2008). *Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa*. Wiesbaden: Harrassowitz. Sk. arī: Hubertus Neuschäffer (1996). *Katharina II. und die Aufklärung in den baltischen Provinzen*. In: Otto-Henrich Elias et al. (Hrsg.). *Aufklärung in den baltischen Provinzen Russlands. Ideologie und soziale Wirklichkeit*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, S. 27–42, seit S. 40 (*Quellen und Studien zur baltischen Geschichte*, 15).
- ¹⁵ Mati Laur (2011). Das Baltikum in der Politik des aufgeklärten Absolutismus der Kaiserin Katharinas II. In: Ulrich Kronauer (Hrsg.).

- Aufklärer im Baltikum. Europäischer Kontext und regionale Besonderheiten.* Heidelberg: Universitätsverlag Winter, S. 229–239, šeit S. 230 (Akademiekonferenzen, 12).
- ¹⁶ Neuschäffer. *Katharina II. und die baltischen Provinzen*, S. 449. Diemžēl nesen izdotajā apjomīgajā t.s. apgaismotā absolūtisma problemātikai veltītajā leksikonā rakstos “Krievija” un “Katrīna II” (abu rakstu autors: Erich Donnert) ne ar vienu vārdu netiek pieminēta Baltijas loma Katrīnas II izvērstajā politikā. Sk.: Helmut Reinalter (Hrsg.) (2005). *Lexikon zum aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herrscher – Denker – Sachbegriffe.* Wien; Köln; Weimar: Böhlau, S. 84–88, 364–371.
- ¹⁷ PSZ. T. XVI. Nr. 11984 (05.12.1763.), Nr. 12300 (28.12.1764.).
- ¹⁸ PSZ. T. XVII. Nr. 12518 (07.12.1765.).
- ¹⁹ Guzel’ Ibneeva (2006). *Puteshestviia Ekateriny II: Opyt “osvoeniia” imperskogo prostranstva.* Kazan’: Kazanskii gosudarstvennyi universitet, s. 21.
- ²⁰ Eckardt. *Livland*, S. 313–316. Sk. arī Vidzemes guberņas valdības patentus (*Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente*), kas iekļauti Karla Gotloba Zontāga (*Karl Gottlob Sonntag*) sastādītajā reģistrā Nr. 1620 un 1630. Katrīnas II realizētajai agrārajai politikai Baltijā historiogrāfijā kopumā ir pievērsta diezgan liela uzmanība. Sk., piemēram: Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstiern (1838). *Historischer Versuch über die Aufhebung der Leibeigenschaft in den Ostseeprovinzen in besonderer Beziehung auf das Herzogthum Livland.* In: *Beilage zum Inland*; Alexander Tobien (1899). *Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert.* Bd. 1. Berlin: Puttkammer & Mühlbrecht, S. 106; ZUTIS. *OSTZEISKII VOPROS*, s. 353; Dunsdorfs. *Latvijas vēsture 1710–1800*, 72. lpp.; Juhan Kahk, Enn Tarvel (koost.) (1992). *Eesti talurahva ajalugu* [Igaunu zemniecības vēsture]. 1. kd. Tallinn: Olion, lk. 585; Laur. *Eesti ala valitsemine*, lk. 153–158; Mati Laur, Katrin Kello (2005). Zum Rechtsstatus der livländischen Bauern im Übergang von der schwedischen zur russischen Zeit. In: Mati Laur, Enn Küng, Stig Örjan Ohlsson (Hrsg.). *Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe zum 75. Geburtstag.* Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, S. 400–413, šeit S. 406–413 (Nordistica Tartuensia, 13); Mati Laur, Priit Pirsko (2002). Die Aufhebung der adligen Bevormundung in Liv- und Estland. Eine Besonderheit der Bauernbefreiung im Russischen Reich. In: Horst Wernicke (Hrsg.). *Beiträge zur Geschichte des Ostseeraumes.* Hamburg: Dr. Kovač, S. 103–118, šeit S. 106 (Greifswalder historische Studien, 4).
- ²¹ PSZ. T. XVII. Nr. 12636 (04.05.1766.).
- ²² Mati Laur (1993). Der Einfluß schwedischer Gesetze auf das politische Leben des Ostbaltikums im 18. Jh. In: Aleksander Loit, Helmut Piirimäe (Hrsg.). *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert.* Stockholm, S. 251–256 (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 11).
- ²³ Laur. Die Verortung des Baltikums im Russischen Imperium, S. 42.

- ²⁴ Sk.: Oleg Omel'chenko (1993). *Zakonnaia monarkhiia Ekateriny II. Prosveshchennyi absolutizm v Rossii*. Moskva: Iurist.
- ²⁵ Laur. Das Baltikum in der Politik des aufgeklärten Absolutismus, S. 235.
- ²⁶ Mati Laur (2010). Kak khoronili pribaltiiskie privilegii. Ekaterina II, Lifliandiia i Estliandiia. *Rodina*, 2, s. 58–59.
- ²⁷ Reinhold Stael von Holstein (1901). Die Kodifizierung des baltischen Provinzialrechts. *Baltische Monatschrift*, 52, S. 185–208, 249–280, 305–358, seit S. 272.
- ²⁸ *SIRIO*. T. 8. Sankt-Peterburg, 1871, s. 350.
- ²⁹ Alexander Brückner (1883). Die Verhandlungen der "großen Kommission" in Moskau und St. Petersburg 1767–1768. *Russische Revue*, 22, S. 325–356, 411–432, 500–541, seit S. 513.
- ³⁰ *Ibid.*, S. 517.
- ³¹ *SIRIO*. T. 8. Sankt-Peterburg, 1871, s. 350.
- ³² *SIRIO*. T. 10. Sankt-Peterburg, 1872, s. 273.
- ³³ Wedel. *Die estländische Ritterschaft*, S. 143.
- ³⁴ Citēts no: Neuschäffer. *Katharina II. und die baltischen Provinzen*, S. 159.
- ³⁵ Elias. *Reval in der Reformpolitik Katharinas II.*, S. 191.
- ³⁶ Citēts no: Constantin Mettig (1895). *Geschichte der Stadt Riga*. Riga: Jonck & Poliewsky, S. 392.
- ³⁷ Laur. Die Verortung des Baltikums im Russischen Imperium, S. 52.
- ³⁸ Vairāk informāciju par ģenerālgubernatoru Braunu sk.: Eckardt. *Livland*, S. 301–302; Evgraf Cheshihin (izd.) (1876). *Sbornik materialov i statei po istorii Pribaltiiskogo kraia*. T. 1. Riga, s. 420; Samuel Baur (1803). *Interessante Lebensgemälde der denkwürdigsten Personen des achtzehnten Jahrhunderts*. Bd. 1. Leipzig: Boss, S. 202; Dmitri Bantysh-Kamenskii (izd.) (1836). *Slovar' dostopamiatnykh liudei russkoi zemli*. T. 1. Moskva, s. 203.
- ³⁹ Sk., piemēram: Indrek Jürjo (2006). *Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737–1819)*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau.

No vācu valodas tulkojusi *Maija Levāne*

CATHERINE II AND THE AUTONOMY OF THE LANDED GENTRY IN THE BALTICS

Mati Laur

PhD, Professor of general history, University of Tartu.

Scientific interests: 18. gs. vēsture.

E-mail: mati.laur@ut.ee

With the strengthening of absolutism during the reign of Catherine II the pressure on the autonomy of the landed gentry in the Baltics was intensified as well. The Baltic provinces, especially Vidzeme (*Liefland*), were able to offer the empress the necessary conditions for progressive reforms which were lacking in other provinces of Russia or which even prevented implementation of these reforms. From that time on a lasting, politically unsettled situation set in between the Russian central government and the Baltic provinces Vidzeme and Estonia. A situation arose where the central government strived towards closer integration of the Baltics in the structure of the Russian Empire, but at the same time it was unable to cancel the autonomy of the Baltics in a radical way.

Keywords: autonomy of the landed gentry; local self-government; privileges of the Baltic provinces; knighthood of Vidzeme and Estonia; reforms of Catherine II; absolute power; centralization of power; Enlightenment ideas.

Summary

Already during the Swedish rule the system of administration of the Baltics had been based on parallelly functioning power structures, i.e. legal procedures were regulated both by provincial institutions representing the central power and by self-government of the Baltic German landed gentry and civic classes. The introduction of the Russian domination (*Russenherrschaft*) after the great Northern War (1700–1721) did not bring about any radical changes either. All the *ukazes* issued at the time in question with reference to the Baltics included the formula “everything must remain as it was at the time of the Swedish rule” (быть по сему как сие было при Свейском времени) which allows to conclude that, regardless of the change of domination in Estonia and Vidzeme, “a lasting Swedish rule awaited”.

In the summer of 1762, after the enthronement of Catherine II, the former stability of relationship between St Petersburg and the Baltic provinces was imperiled. Presently the empress had to ascertain the obstacles related to the autonomy of the Baltics. This forced Catherine to take much more critical view towards solving the issue of the Baltic privileges. Of course, the question of the autonomy of the Baltic German landed gentry came into conflict with the efforts of the empress autocratic government whose aim was to introduce throughout the Empire the system of law that would be based on the principles of Enlightenment regardless of some national, religious or geographical features.

With the strengthening of absolutism during the reign of Catherine II the pressure on the autonomy of the Baltic landed gentry was fortified. When Catherine II realized that the very same Baltic privileges approved by herself had begun to interfere with too many of her attempted social and political reforms, the conflict with the existing autonomy of the Baltic landed gentry started to evolve step by step. When the draft project of the new law was worked out basing, as at least the empress herself believed, on the best concepts of the Enlightenment ideas, a monarch like her, who was oriented towards the power of absolutism, could not possibly imagine a situation in which some of the new laws would not apply to a part of the Empire. The Baltic provinces were able to offer the necessary conditions for progressive reforms which were lacking in other provinces of Russia or which even prevented implementation of these reforms. In the Baltics society had already formed corresponding to that of European classes with well-functioning self-government of local aristocracy and civic class representative, the like of which Catherine II was only beginning to develop in Russia. In comparison with other Russian provinces the development of reform processes in the Baltics was fostered by much more intensive spread of the Enlightenment ideas. The close contacts of the Baltics with Central and Western Europe allowed the reforms carried out in Vidzeme and Estonia to be noticed sooner. Of no less importance was the fact that the Baltic reforms not to the least degree threatened the Russian national aristocracy, whose support the empress was forced to take into consideration at least in the beginning as she still did not feel quite safe on her throne.

With the reign of Catherine II a lasting politically unsettled situation set in where the central government strived towards closer integration of the Baltics into the rest of the Empire but at the same time was unable to radically cancel the autonomy of the Baltics. As a result of the reforms attempted by Catherine II society in the Baltics began to change gradually; instead of society ruled by upper classes a society of integrated citizens subjected to the government of absolute state power started to develop.

Iesniegts 10.12.2012.

LATVIJAS UN POLIJAS KONFLIKTS DAUGAVPILS APRINĶA POĻU SKOLU JAUTĀJUMĀ 1921. GADĀ: NORISE UN STARPTAUTISKĀS SEKAS

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses: Latvijas un Centrālās Austrumeiropas reģiona militāri
politiskā vēsture 19. gadsimta beigās – 1945. gadā.

E-pasts: eriksj@lu.lv

Rakstā aplūkots diplomātiskais konflikts starp Latviju un Poliju 1921. gadā, kura cēlonis bija atšķirīgais viedoklis par poļu minoritātes stāvokli Latgalē un Ilūkstes apriņķī. Raksta mērķis ir, balstoties uz Latvijas un Polijas avotiem, minētajā kontekstā atspoguļot procesus un norises abu valstu attiecībās 1921. gadā, kad bija vērojama pirmā nopietnākā attiecību saasināšanās, ko izraisīja poļu minoritātes jautājums Latvijā, turklāt tas bija pirmais, taču ne pēdējais līdzīga rakstura saasinājums starpkaru periodā starp abām valstīm. Raksts atspoguļo Latvijas un Polijas valstu nostāju, kā arī Latgales poļu intelektuālās elites attieksmi, tai pielāgojoties pilnīgi jauniem darbības apstākļiem neatkarīgā Latvijas valstī.

Atslēgas vārdi: Latvijas un Polijas attiecības, Latgale, poļu minoritāte, poļu izglītība Latgalē.

Polijai jau kopš Latvijas valsts pastāvēšanas sākuma bija ļoti nozīmīgu loma Latvijas ārpolitikā un zināmā mērā (ar Latvijas poļu minoritāti saistītos jautājumos) arī iekšpolitikā. Kopš 1920. gada abas valstis saistīja ne tikai kopēja robeža, bet arī samērā ciešas attiecības un Polija bija Latvijas neatkarībai labvēlīgākā no reģiona lielajām valstīm. Tomēr abu zemju starpā, tāpat kā reģionā kopumā, nekad neizveidojās ne politiski militāra savienība, ne pilnīga uzticība. Cēloņi tam jāmeklē ļoti sarežģītajā reģiona valstu un to savstarpējo attiecību vēsturē, kas lielā mērā noteica pretrunas un atšķirīgās iezīmes valstu politikā. Viens no galvenajiem nesaskaņu cēloņiem Latvijas un Polijas attiecībās bija atšķirīgais viedoklis par poļu minoritātes stāvokli un darbības apstākļiem, un saistībā ar to visā starpkaru posmā vērojami vairāki sarežģījumu posmi (sevišķi

uzskatāmi – 1921., 1931. un 1935. gadā). Skaita ziņā 1920.–1921. gadā (tautas skaitīšana notika 1920. gada jūnijā, bet Ilūkstes apriņķa daļā, kura šajā laikā administratīvi bija iekļauta Polijā, – tikai 1921. gada sākumā) poļu minoritāte sasniedza 52 244 cilvēkus. Ievērojama daļa no viņiem dzīvoja Dienvidlatgalē, kur poļu etniskā izcelsme lielā mērā bija saistāma ar sarežģīto stāvokli 19. gadsimta otrajā pusē un bija neapšaubāmi daļēji latviska, kā arī Ilūkstes apriņķa austrumu daļā. No pilsētām lielāko īpatsvaru starp iedzīvotājiem poļi veidoja Daugavpili (28,3%) un Grīvā (34,8%). Lielākā daļa poļu tautības iedzīvotāju šeit bija zemnieki. Savukārt pilsētās, turklāt ne tikai Latgalē, bet arī Rīgā, Liepājā un Jelgavā dzīvojošie poļi bija strādnieki, apkalpojošais personāls, kā arī samērā neliela, bet stabila un aktīva inteliģences grupa – ierēdņi, skolotāji, brīvo profesiju pārstāvji u.c.¹ Raksta mērķis ir, balstoties uz Latvijas un Polijas avotiem, atspoguļot procesus un norises abu valstu attiecībās 1921. gadā, kad bija vērojama pirmā nopietnākā attiecību saasināšanās, ko izraisīja tieši poļu minoritātes jautājums Latvijā.

GALVENĀS ATTIECĪBU IEZĪMES 1919.–1921. GADĀ

1919. gada rudenī Latvija un Polija nodibināja savstarpējas attiecības, ko noteica abu pušu intereses (Latvijai bija nepieciešams Polijas militārs un politisks atbalsts, Polijai – sabiedrotais ne tikai pret Padomju Krieviju, bet arī Lietuvu, uz ko Varšava diezgan nepamatoti cerēja). 1920. gada sākumā Polija sniedza militāru palīdzību Latgales atbrīvošanā. Kopumā attiecības šajā laikā bija labas, kaut arī bija pamanāmi nesaskaņu iedīgļi – atšķirīgā attieksme pret Lietuvu,² Latgales poļu muižniecības un zināmas Latvijas poļu minoritātes daļas Latvijai nelabvēlīgā nostāja un dažu poļu politisko aprindu tai izrādītais atbalsts,³ teritoriālās nesaskaņas par Grīvas pilsētu un sešiem Ilūkstes apriņķa pagastiem.⁴ 1920. gada rudenī stāvokli sarežģīja Latvijā uzsāktā zemes reforma, kas Latgalē būtiski skāra lielos zemes īpašniekus – poļus, no kuriem lielākā daļa pieņēma Polijas pilsonību. Sekoja Polijas diplomātijai ļoti neveiksmīgā Latvijas *de iure* atzīšana 1921. gada janvārī (Polijas puse to dažādi vilcināja, atzīšanas rakstu ar atpakaļejošu datumu iesniedzot ar nokavēšanos, tikai uzzinot, ka to jau izdarījušas Rietumu lielvalstis), kas manāmi atvēsināja Latvijas attieksmi. Kopumā jau kopš pašiem pirmsākumiem Latvijas attieksmi pret Poliju var apzīmēt par “piesardzīgu draudzību”, jo abu pušu ārpolitiskās intereses, kaut arī tām bija daudz

kas kopīgs (drošības meklējumi reģionā, ko lielā mērā noteica Padomju Krievijas apdraudējums), ievērojami atšķirās.⁵

Polijas ārējā politikā 1921. gada sākumā un pavasarī bija vērojami notikumi, kas šķietami liecināja par Polijas starptautiskās nozīmes pieaugumu un daudziem šīs valsts politiķiem lika censties saskatīt savā dzimtenē pat Eiropas lielvalsti, kas izpaudās pat attiecībās ar Latviju. Pirmkārt, februārī tika noslēgts Polijas un Francijas līgums par militāro sadarbību, otrkārt, martā Rīgā Polija noslēdza miera līgumu ar Padomju Krieviju un Padomju Ukrainu. Pēc tam valdība izšķirās par nepieciešamību savā izpratnē nostiprināt arī savas valsts pozīcijas Daugavas jeb Latvijas virzienā. 1921. gada 16. aprīlī Polijas ārlietu ministrs Eustahijs Sapeha (*Sapieha*) sastādīja sūtniecībai Rīgā īpašu instrukciju savas valsts politikai Latvijā kopumā un īpaši agrārās reformas jautājumā Latgalē, kurā, cita starpā, uzsvēra: “Poļu dzīves atbalstīšanai un attīstībai Latgales teritorijā, ievērojot nepieciešamību saglabāt mūsu koridoru pie Daugavas, kuras tuvākais priekšlauks ir Latgale, liek pievērst sevišķi vērīgu uzmanību visiem Latvijas politikas soļiem, kas vājinātu mūsu tautas stāvokli šajā zemē un censtos mainīt šīs zemes nacionālo sastāvu. Tāpēc vispirms jāuzsver, ka poliskuma saglabāšana Latgalē nebūt nav tik otršķirīgs jautājums, lai tā risināšana tiktu atvirzīta aiz citām, plašākām mūsu Baltijas politikas koncepcijām. Abiem šiem jautājumiem jāattīstās paralēli, izejot no pieņēmuma, ka tādām vai citādām viena minētā jautājuma risinājumam ir jāatspoguļojas otra jautājuma risinājumā.” Sūtnim Rīgā tika dots rīkojums tuvāko mēnešu laikā personiski izbraukt uz Latgali, lai iepazītos ar vietējiem apstākļiem un sniegtu par tiem plašāku ziņojumu (konkrētais rīkojums pagaidām tomēr tā arī netika izpildīts. – *Ē. J.*). Tikpat noteikti jāizturas pret agrārās reformas jautājumu, turklāt tajā Polijas valdība, galējas nepieciešamības gadījumā, ir pat “gatava pielietot diplomātiskas represijas pret Latviju”, lai panāktu līgumus par kompensācijām Polijas pilsoņiem, muižu centru saglabāšanu viņu īpašumā u.c.⁶ Minētais būtībā neliecināja par īpašām pārmaiņām Polijas attieksmē pret Latviju, jo līdzīgi noskaņojumi tās valdībā un sabiedrībā bija pastāvējuši arī agrāk, taču vienīgi šajā brīdī tie kļuva par pilnīgi oficiālu politiku.

Tomēr sākotnēji šķita, ka 1921. gada pavasarī abu valstu attiecības attīstās samērā mierīgi un labi. 1921. gada 15. maijā Polijas sūtniecības sekretārs un tās pagaidu vadītājs Jans Baliņskis (*Baliński*) no Rīgas pat ziņoja, ka Latvijas ārlietu ministrs Z. Meierovics principā piekritis Latvijas konsulārās aģentūras izveidošanai Viļņā (ar

piezīmi, ka formalitātes tiks kārtotas ar Polijas, nevis Viduslietuvu valdību), taču pagaidām to kavējot budžeta problēmas. Sakarā ar to Z. Meierovics “vēloties, izprotot lietas steidzamību, atrast Viļņā goda konsulu”.⁷

Šajā laikā Polija vēl nebija zaudējusi cerības nostiprināt savas pozīcijas Rīgā, lai tādējādi iespaidotu arī Lietuvu, kā arī izveidot politiski militāru savienību reģionā, kas būtu arī tās sabiedrotās lielvalsts Francijas interesēs. Cita starpā, šī iemesla dēļ aplūkojamajā laikā Polijas sūtniecība Rīgā pilnībā finansēja krievu valodā iznākošo laikrakstu “Rizhskii kurer”, pat daļēji piegādājot tam publicējamus materiālus (mēnesī tas izmaksāja apmēram 300 000 Latvijas rubļus).⁸ Tomēr pagaidām šo plānu realizāciju manāmi aizkavēja konflikts, kas aizsākās pavasarī, taču bija briedis jau pirms tam.

“KAZIMIRA PRUHŅIKA LIETA”

Par centrālo personu briestošajā konfliktā kļuva izglītības darbinieks Kazimirs Pruhņiks (*Próchnik*). Dzimis 1883. gadā Varšavā, kur beidzis ģimnāziju, cara laikā aktīvi darbojies pagrīdes organizācijā “Zet” un iestājies izteikti labējā, pret minoritātem sevišķi naidīgi noskaņotajā Poļu nacionāldemokrātu partijā. Studējis Varšavas, Berlīnes un Krakovas universitātēs, ieguvis grādu filozofijā. No 1908. gada, kad apprecējās ar Kapiņu pagasta Muhu foļvarka īpašnieci Natāliju Šrēderi, K. Pruhņiks dzīvoja Latgalē un no 1910. gada strādāja par skolotāju. Pirmā pasaules kara laikā – no 1917. gada darbojās kā žurnālists Krievijas armijas 1. Poļu korpusa novietojuma vietā Bobruiskā, kur izdeva nacionāldemokrātu laikrakstu “Placówka” (Postenis). Pēc vācu karaspēka ienākšanas 1918. gadā viņš atgriezās Latgalē, dzīvoja Kapiņu pagasta Biržu muižā un strādāja par skolotāju. No 1920. gada marta, kad Daugavpili atradās janvārī pilsētu atbrīvojušais Polijas karaspēks, līdz jūlijam, kad tas sakarā ar Sarkanās armijas ofensīvu atkāpās arī no Daugavpils un Ilūkstes apriņķa, viņš strādāja par Polijas Telegrāfa aģentūras korespondentu šajā pilsētā.

1920. gada 20. jūnijā Daugavpili notika pirmās demokrātiskās domes vēlēšanas, kas guva pat starptautiskas atskaņas – pārmetumus Latvijai no Polijas puses. Vēlēšanās tika izvirzīti 14 kandidātu saraksti galvenokārt pēc nacionālā dalījuma principa. Vēlēšanās piedalījās 72% no pilsētas 10 300 vēletājiem un ievēlēja 60 domniekus (no latviešu sarakstiem – 6, no poļu saraksta – 20, no krievu – 13, no ebreju – 20 un no Namīpašnieku savienības saraksta – 1, pēc tautības

polis). Tūlīt pēc vēlēšanām Latgales apgabala priekšnieks Andrejs Bērziņš konstatēja, ka domē ir ievēlēti arī 16 ārvalstu (9 – Polijas, 4 – Lietuvas, 3 – Krievijas) pilsoņi, kas bija pretēji likumam. 27. jūnijā notikušajā domes pirmajā sēdē latviešiem un ebrejiem neizdevās izvirzīt uz domes priekšsēdētāja amatu latvieti Jāni Leconu, jo tam pretojās poļi un krievi (uzskatīja amatu sadalījumu par netaisnīgu), bet nākamajā dienā apgabala priekšnieks sakarā ar to, ka ievēlētie ārzemnieki ar Kazimiru Pruhņiku priekšgalā “apdraud mieru un kārtību pilsētā”, apturēja šo domnieku darbību. Viņu vietā domē drīkstēja strādāt citi kandidāti no konkrētajiem sarakstiem – Latvijas pilsoņi. Tās pašas dienas vakarā, protestējot pret šādu attieksmi, domes sēdē poļu frakcija nolika savas pilnvaras un sēdi atstāja. Palikušie deputāti no sava vidus ievēlēja amatpersonas. Poļu frakcija pirmās domes darbā nepiedalījās, un 1920. gada augustā dome līdz 60 domniekiem tika papildināta no citiem sarakstiem.⁹

Starplaikā K. Pruhņiks 1920. gada jūlijā kopā ar Daugavpils notāri Ludmilu Jakuboviču izveidoja un līdz septembrim Daugavpilī vadīja (pasniedza arī poļu literatūras kursu) poļu tautskolotāju kursus, no septembra bija skolotājs Daugavpils pilsētas 1. poļu pamatskolā, bet decembrī atklāja šajā pilsētā savu privātģimnāziju, turpmāk strādājot par tās direktoru, kā arī pilsētas 1. poļu pamatskolas skolotāju. 1921. gada februārī poļu sabiedrisko organizāciju valžu pārstāvju sapulcē viņš tika vienbalsīgi izvirzīts un Izglītības ministrijas Poļu nodaļas iecelts arī par poļu skolu inspektoru Latgalē, tāpēc 3. martā K. Pruhņiks otru reizi iesniedza izglītības ministram lūgumu piešķirt Latvijas pilsonību (pirmo reizi bija to izdarījis jau 1920. gada 1. jūlijā, taču Latgales apgabala priekšnieks šo lūgumu noraidīja).¹⁰

1920. gadā K. Pruhņiks centās iegūt poļu izglītības darbībai Latvijā finansiālu atbalstu no Polijas. 26. septembrī viņš rakstiski vērsās pie ietekmīgās Polijas Nomaļu biedrības (*Towarzystwo Straży Kresowej*) ar lūgumu sniegt atbalstu, informējot, ka jūlijā bijis paredzēts doties pēc mācību grāmatām uz Viļņu, taču to izjaukusi Sarkanās armijas ofensīva. Līdz ar to Latgales poļu skolās, kurās kopumā mācoties 3300 bērni, trūkstot grāmatu. Tāpat viņš lūdza lugu tekstus (vienkāršus, pirmkārt – vienkārši smieklīgus, domātus “neinteliģentai publikai”) Daugavpilī izveidotajam amatieru teātrim, kā arī poļu kartes, kuru ļoti trūkstot. Savukārt 1921. gada martā viņš lūdza šai organizācijai finansiālu atbalstu, informējot, ka Daugavpilī izveidota Poļu skolu komiteja (*Polska Macierz Szkolna*) viņa un Daugavpils notāres L. Jakubovičas vadībā un ka nelielu finansiālu

atbalstu (15 000 Latvijas rubļu) komitejai pagaidām piešķirusi vienīgi Polijas diplomātiskā pārstāvniecība Rīgā.¹¹

Pakāpeniski uzmanību K. Pruhņika pedagoģiskajām aktivitātēm pievērsa Latvijas varas iestādes. 1921. gada 19. janvārī Daugavpils apriņķa 6. iecirkņa policijas priekšnieks ziņoja apriņķa priekšniekam, ka Piedrujas miestā blakus valsts skolai tiek veidota poļu skola, kurā ar vietējās draudzes mācītāja (ksendza) atbalstu tiek pierakstīti katoļticīgie bērni (jau reģistrēti 108). Tajā pašā laikā pašvaldība atsakās atbrīvot no privātpersonām telpas valsts skolai. Iecirkņa priekšnieks noprotināja no Daugavpils atbraukušo skolotāju – Mariju Čiževiču, kura liecināja, ka viņu ar konkrētu uzdevumu uz Piedruju nosūtījis K. Pruhņiks, apgādājot ar vēstuli vietējam ksendzam. Skolotājai nebija nekādu dokumentālu pilnvaru skolas organizēšanai, un iecirkņa priekšnieks 19. janvāra vakarā nosūtīja viņu atpakaļ uz Daugavpili (drīz pēc tam M. Čiževiča tika iecelta par skolotāju jau pastāvošajā Piedrujas skolā), solot arī izmeklēt, kas runāts iepriekšējā dienā pie ksendza notikušajā sapulcē skolas jautājuma risināšanai. 3. februārī Daugavpils apriņķa valdes priekšsēdētājs ziņoja Iekšlietu ministrijas Latgales lietu departamentam, ka Piedrujas pagastā jau atvērtas piecas skolas, taču pašā miestā no divām paredzētajām joprojām darbojas tikai viena, bet vietējie iedzīvotāji – pārsvarā katoļticīgi baltkrievi, kā arī ebreji – izsakot vēlēšanos bērnus izglītot poļu skolā, kas esot K. Pruhņika darbības rezultāts. Tāpat ar viņa atbalstu un bez apriņķa skolu valdes ziņas 1920. gada 17. decembrī atvērta poļu skola Jasmuižas pagasta Jaudzemos paredzētās latviešu skolas vietā (oficiālu lūgumu par to iesniedzot tikai 1921. gada 22. janvārī). Apriņķa valdes priekšsēdētājs rakstīja: “No augšā aizrādītā redzams, ka poļi ar lielu veiklumu cenšas atvērt pret mūsu iestāžu gribu un iedzīvotāju vēlēšanos poļu skolas, visādi kavēdami apriņķa obligāto skolu dzīvi un cenzdamies savas skolas ievilkt bezkaunīgā kārtā obligāto skolu tiklā un, vadīdamies no šī nolūka, strādā starp citiem arī minētais Pruhņiks.” Tika lūgts “spert attiecīgus soļus, lai poļu privātskolas netiktu atvērtas bez valdības jeb apriņķa pašvaldības iestāžu iepriekšējas atļaujas, un, ka Pruhņika darbība tiktu pārtraukta”. Sarakste šajā jautājumā turpinājās, un pēc šī ziņojuma saņemšanas Izglītības ministrija deva rīkojumu Daugavpils apriņķa skolu inspektoram slēgt “nelikumīgi atvērto poļu privātskolu Piedrujā un saukt atvērējus pie atbildības”.¹²

1921. gada 29. martā Latvijas Politiskās apsardzības (sākotnēji tā, pēc cariskās Krievijas parauga, tika saukta Politiskā pārvalde) Dau-

gavpils rajons (minētā iestāde strukturāli sastāvēja no t.s. rajoniem) uzsāka izmeklēšanu “Kazimira Pruhņika lietā”, apsūdzot viņu un vēl virkni poļu skolotāju un sabiedrisko darbinieku “slepenā poļu skolu organizēšanā” kopumā astoņās vietās Dienvidlatgalē (Kapiņu pagasta Ivanovkas sādžā, Krāslavas pagasta Užingorā, Izvaltas pagasta Staškevičos, Izabelinas pagasta Livcānos, Bindaros, Podgurjē, Jasmuižas pagasta Jaudzemos, Piedrujā), resp., to “vadīšanu un uzturēšanu, Latvijai kaitīgu darbību, latgaliešu un baltkrievu pārpoļošanu un to audzināšanu Latvijai naidīgā garā”. Pruhņiks tika vainots par to, ka ar savu bijušo audzēkņu – skolotāju kursu klausītāju (ap 35–50 cilvēku, sākotnēji konkrēti tika minēti Marija Blaževiča, Emīlija Tomaševiča, Juzefīne Daugste, Vitolds Kiškis, Leonards Sak-Sakovskis, Jans Parfenovičs, Veronika Moskaļa, Veronika Šveikovska, Henrihs Rubļevskis, Soms, Beinaroviča, Anna Manuško, Florianis Pjetrovskis) palīdzību izveidojis “slepenas” poļu skolas vietās, kur “poļu maz”, stājies sakarus ar Polijas Austrumu zemju skolu komiteju Viļņā (*Polska Macierz Szkolna Ziem Wschodnich*), no kuras Jaudzemu skola saņēmusi 1000 rubļu lielu pabalstu (apsūdzība, balstoties uz laikrakstā “Latgalīts” 15. numurā publicēto rakstu, pieļāva, ka no tās K. Pruhņiks saņēmis vairāk). Visas, izņemot skolu Piedrujā, kādu laiku darbojušās “slepeni”, un pieteikums iesniegts tikai tad, kad skolēnu skaits sasniedzis likumā paredzētos 30 skolēnus. Rezultātā Piedrujas skolā atļauts pasniegt poļu valodu kā priekšmetu, Jaudzemos un Staškevičos skolas reģistrētas kā poļu privātskolas, bet pārējās piecās vietās lūgumi par reģistrāciju noraidīti, tomēr skolas turpinājušas darbību arī pēc tam, kad tās administratīvā kārtā slēgtas. Turklāt apsūdzībā bija redzami arī apšaubāma rakstura punkti – K. Pruhņiks tika vainots pat līdzdalībā “Latvijas poļu biedrības” izveidē, 1921. gada martā viņa skolas telpās, Varšavas ielā 4, izveidotās komitejas dibināšanā ar nolūku izveidot “Poļu jaunatnes savienību” no ģimnāzijas un pamatskolu audzēkņiem (šī organizācija arī dibināta nelikumīgi un “spraudusi sev par mērķi Latgales pārpoļošanu, kas gan vēl tieši nav pierādīts”), tāpat viņš saņēmis mācību grāmatas no Poļu izglītības biedrības Rīgā, bijis “labi pazīstams” ar Polijas goda konsulu Daugavpilī Staņislavu Sireviču un vietējiem poļu muižniekiem. Tika arī pārņemts, ka ar savas sievas Natālijas starpniecību K. Pruhņiks uzturējies sakarus ar “Poļu propagandas biroju Varšavā”, no kura saņemtas vairākas brošūras, plakāti un uzsaukumi.

Iesākto varas iestāžu akciju pilnība atbalstīja pretpoliski noskaņotā latgaliešu inteliģence. Aprīļa sākumā informācija par notiekošo

poļu darbībai tradicionāli ļoti nelabvēlīgā gaismā parādījās laikrakstā "Latgalīts", kurš rakstīja par Varšavā "poļu aģitācijai" Latgalē piešķirtajiem 7 miljoniem Polijas marku, kuras izmantojot atklātas skolas Daugavpils apriņķī, mācot tajās latviešu un baltkrievu bērnus. Laikraksts uzsvēra: "Par skolu uzturētāju esot nezkāds kungs Pruhņiks, kurš dzīvo Daugavpilī, kur viņam nav nekādu īpašumu un mantu. Nu kurienes tad šis pans naudu ņem? Zināms, no Polijas. Jāvaicā: dēļ kā tie miljoni tiek grūsti uz Latgali? – Atbilde vienkārša. Lai Latgalē darītu stipru poļu iespaidu, lai pēc dažiem gadiem Latgali iekarotu Polija. Par šito sevišķi pūlas poļi – muižnieki. Viņi zina, ka Polijā muižnieki lielā godā un visa vara tur viņiem pieder. Latvijā tā nav. Kad mēs redzam tos noziedzīgos miljonus un zinām, nu kurienes un dēļ kā viņi tiek sviesti Latgalē, tad mums latviešiem vajag būt nomodā. Katru nelikumīgu poļu skolu jāslēdz ciet. Vainīgos skolotājus un skolu uzturētājus jānodod tiesai. Jāskatās pēc katra poļa, sevišķi pēc tiem, kam ir pana–muižnieka smaka, un jāzina, ko viņi dara. Par katru šaubīgu soli jāpaziņo policijai un politiskai apsardzībai. Poļu propagandas centrs un perēklis ir Daugavpils. Tur poļu–muižnieku lietu perē zvērināts adv[okāts] Sirevičs, notāre Jakoboviča, pans Pruhņiks un citi pani."¹³ Arī turpmākajos šī nedēļas laikraksta numuros lasāmi asi, emocionāli uzbrukumi un apsūdzības poļu skolu organizētājiem ar K. Pruhņiku priekšgalā.¹⁴

Sekoja jau reālas tiesībsargājošo iestāžu darbības. 21. aprīlī tika apcietināta Staņislavovas fermas īpašniece E. Tomašēviča un Anna Manuško (abas – Livcānu skolā), 22. aprīlī – skolotāja V. Moskaļa Podgurjē un J. Daugste Bindaros, kā arī Podgurjes mežsargs Jans Tiško (par lūguma iesniegšanu atvērt poļu skolu), 23. aprīlī – skolotājs V. Kiškis Jaudzemos, 25. aprīlī – K. Pruhņiks (no apcietinājuma viņu atbrīvoja tikai 3. maijā pret divu Daugavpils iedzīvotāju galvojumu un personisku parakstu, visus pārējos pirms viņa aizturētos – 2. maijā),¹⁵ bet 26. aprīlī – skolotājs L. Sak-Sakovskis Staškevičos (atbrīvots pēc divām dienām). Visu apcietināto dzīvesvietās notika kratīšana, daudzi tika izsaukti uz pratināšanu Politiskās apsardzības Daugavpils rajonā. Pats K. Pruhņiks kategoriski atteicās atzīties "katrā līdzdalībā slepenā poļu skolu organizācijā".¹⁶

Sākotnēji "par slepenu poļu skolu atvēršanu un aģitāciju pret Latviju" Iekšlietu ministrijas Politiskajā apsardzībā izraidīšanai no valsts tika nolemtas kopumā 17 personas,¹⁷ taču pēc tam sarakstā tika veiktas izmaiņas, izslēdzot no tā L. Jakoboviču, pievienojot vēl dažas personas un daļai nozīmējot izraidīšanu tikai no Latgales.

1921. gada 25. maijā Iekšlietu ministrija izdeva rīkojumu Daugavpils policijas prefektam (priekšniekam), saskaņā ar kuru Polijas pilsoņiem – K. Pruhņikam un viņa sievai 14 dienu laikā bija jāatstāj Latvija.¹⁸ 27. maijā tāds pats rīkojums tika dots attiecībā uz F. Pjotrovski, Veroniku Šveikovsku, A. Manuško, Heinrihu Rubļevski, M. Čiževiču un Antonu Lasovski, vēl pēc dažām dienām aizliegts uzturēties Latgalē un Ilūkstes apriņķī “pretvalstiskas organizācijas locekļiem” – J. Daugstei, Juzefam Bariham, Juzefam Stankevičam, V. Kiškim, M. Blaževičai, Staņislavam Višickim, V. Moskaļai, Janam Kiško, Ludvigam Budnackim (Butņickim), L. Sak-Sakovskim, Janam Parfjanovičam, Aleksejam Grebešam un Donātam Sargunam.¹⁹

POLIJAS SŪTNIECĪBAS REAKCIJA

Jau no sākuma lietas risināšanā aktīvi iesaistījās Polijas sūtniecība Rīgā. 29. aprīlī tās pagaidu vadītājs Jans Baļiņskis telegrafēja uz Varšavu par notikumiem Daugavpilī. Viņš ziņoja: “Nekavējoties runāju ar iekšlietu ministru Bergu, protestējot pret poļu skolu skolotāju arestiem.” Tāpat J. Baļiņskis rakstīja, ka ārlietu ministrs Z. Meierovics solījis jautājumu noskaidrot. 30. aprīlī J. Baļiņskis iesniedza notu Ministru prezidentam un ārlietu ministram Z. Meierovicam, protestējot pret K. Pruhņika arestu. Tas tika izdarīts, pat apsteidzot rīkojumu no Varšavas attiecīgai rīcībai, kas pienāca tajā pašā dienā vēlāk. Tajā ārlietu viceministrs Erazms Pilcs (*Piltz*) uzdeva “visenerģiskākajā veidā” protestēt pret Pruhņika un trīs skolotāju apcietināšanu, turklāt uzsverot, ka šāda vietējo varas iestāžu patvaļa, ko pieļauj centrālās varas iestādes, padara neiespējamu “vēlamās atmosfēras izveidi Polijas un Latvijas draudzīgai kopdzīvei”. Bija jāprasa nekavējoties atbrīvots aizturētos un jābrīdina, ka, “tamlīdzīgai rīcībai atkartojoties, Polijas valdība būs spiesta izdarīt attiecīgus secinājumus”.²⁰

Pēc divām dienām – 2. maijā Latvijas Ārlietu ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta direktors Vilis Šūmanis J. Baļiņskim solīja, ka jautājums tiks atrisināts, taču 3. maijā viņš telefoniski paziņoja, ka lieta jau nonākusi prokuratūrā, līdz ar to ārlietu resors vairs neko nevarot līdzēt, jo “lieta esot nopietna”. Sīkāku informāciju V. Šūmanis nesniedza, solot to tuvākajā laikā izdarīt rakstiskā formā. Tajā pašā dienā J. Baļiņskis ziņoja uz Varšavu, ka K. Pruhņiks jau ilgāku laiku atradies konfliktā ar latviešu iestādēm Daugavpilī, kurām viņš esot kā “sāls aci”, un pat gaidījis arestu. 3. maijā pie Lietuvas sūtņa J. Baļiņskis satikās arī ar iekšlietu ministru Arvedu Bergu, kurš

uzaicināja viņu pie sevis uz tikšanos nākamajā dienā, solot tad visu sīkāk paskaidrot. J. Baļiņskis arī ziņoja, ka Daugavpili “Pruhņika lieta” atstājusi lielu iespaidu un jābaidās, ka “tai būs noteikts iespaids uz poļu–latviešu attiecību pasliktināšanos”.²¹

4. maijā J. Baļiņskis tikās ar iekšlietu ministru A. Bergu, kurš atzina, ka nav atrasti pierādījumi “slepenu poļu organizāciju pastāvēšanai Latgalē”. 6. maijā J. Baļiņskis ziņoja, ka gan ārlietu ministra Z. Meierovica, gan A. Berga solītie rakstiskie skaidrojumi par notikušo sūtniecībā vēl nav saņemti, bet pēdējā sarunā A. Bergs solījis “darīt visu, lai Pruhņiks tiktu izlaists brīvībā” (sarunas laikā tas jau bija noticis. – Ē. J.). Vienlaikus uz J. Baļiņska paziņojumu, ka Pruhņika aresta fakts Varšavā var tikt uztverts kā “Latvijas valdības vēlme uzsākt poļu elementa vajāšanu Latgalē”, ministrs noteiktā formā atbildējis, ka tā tas nav un “visa lieta, visticamāk, ir nesaprašanās no vietējo varas iestāžu puses”. J. Baļiņskis solīja gaidīt Latvijas valdības paskaidrojumu, līdz tā saņemšanai nespert jaunus soļus, piebilstot, ka no arestētajām skolotājām tikai viena bijusi Polijas, bet pārējās ir Latvijas pilsones.²²

14. maijā iekšlietu ministrs A. Bergs rakstiski informēja sūtniecību, ka Pruhņika un Jakubovičas lieta nodota “tiesai” (vēlāk poļu puse pārmeta, ka tā izrādījusies nepatiesība), apvainojot K. Pruhņiku “slepenu” poļu skolu atvēršanā un “pretvalstiskā aģitācijā”, turklāt paziņoja, ka goda konsuls – zvērināts advokāts S. Sirevičs Daugavpili izplatot baumas, ka Ilūkstes apriņķis, Daugavpils un Latgales daļa piederēs Polijai (sūtniecība minēto rakstu saņēma 16. maijā).²³

26. maijā J. Baļiņskis ziņoja, ka poļu skolas Latgalē tiek “pakļautas vajāšanām”, bet poļu iedzīvotāji – “terorizēti”. Viņš uzskatīja, ka galvenais šīs “akcijas” iniciators ir Satversmes sapulces deputāts Latgales latvietis Juris Pabērzs, kurš “deg naidā pret poļiem un kurš izvirzījis sev par mērķi iznīdēt poļu iespaidu Latgalē”. Viņa akciju atbalsta arī citi, jo latvieši “pastāvīgi baidoties, ka poļu karaspēks varētu ieņemt Latgali”. J. Baļiņskis apstiprināja, ka Daugavpili un apkārtnē kļīst baumas par gaidāmo poļu uzbrukumu. Viņš rakstīja: “Šīs baumas, ko provokatīvos nolūkos, protams, izplata ebreji un lietuvieši, bet pēc tam atkārtο paši poļi, izraisa lielu nemieru latviešos un modina neuzticību pret mums, veicina pretpoliskās akcijas attīstību Latgalē. Laikraksts “Latgalīts” pat raksta, ka Polijas valdība izdod miljonus aģitācijai Latgalē. [...] Šīs baumas ir ārkārtīgi kaitīgas gan mums, gan latviešiem. Cenšos visādos veidos tām pretdarboties, viskategoriskākajā veidā noliedzot visādas baumas par šķietamajiem Polijas

valdības nodomiem ieņemt Latgali. Sireviča kungs no savas puses veic analogisku darbību Daugavpilī.”²⁴

Jūnija sākumā, pēc izraidīšanas lēmuma pieņemšanas, uzreiz sekoja kārtējais protests no sūtniecības, kā rezultātā valdība apturēja šī lēmuma realizāciju, 6. jūnijā telegrafējot par to uz Daugavpili.²⁵ Tieši šajā laikā bija paredzēta plaša Polijas saimnieciski politiskas delegācijas ierašanās Latvijā, un 4. jūnijā tā arī ieradās Daugavpilī un pēc tam – Rīgā, taču plānoto 25 cilvēku vietā tajā bija tikai seši. Sagaidīšana bija lēpna, un prese nelielo viesu skaitu gan skaidroja ar valdības krīzi Polijā,²⁶ tomēr jūtams, ka cēloņi tam bija meklējami arī Latvijas un Polijas attiecību sarežģījumos.

7. jūnijā nesen Rīgā iebraukušais Polijas diplomātiskais pārstāvis Vitolds Kameņeckis (*Kamieniecki*) ziņojumā uz Varšavu bija ļoti radikāli noskaņots un rakstīja: “Poļu kultūras tiesību jautājums mums ir tik svarīgs, ka neredzu nekādu iespēju piekāpties. Ievērojot to, ka diplomātiskie līdzekļi var izrādīties nepietiekami, piedāvāju represiju līdzekļus, konkrēti – Latvijas pilsoņu izraidīšanu no valsts un tirdzniecības sakaru pārtraukšanu. Līdz brīdim, kamēr līdz tam nonāks, piedāvāju reģistrēt Latvijas pilsoņus Polijā. Gadījumā, ja arī tas viss nelīdzētu, uzskatu, ka nav jāatkāpjas arī diplomātisko attiecību pārtraukšanas priekšā” (vēl 16. augustā arī J. Baļiņskis ieteica reģistrēt Polijā dzīvojošos latviešus, kuriem tur ir nekustamais īpašums, kas dos iespēju, “turpinoties poļu vājāšanām Latgalē, atbildot uz tām, rīkoties līdzīgi pret latviešiem Polijā”).²⁷ Ārlietu ministrs Jans Dombskis (*Dąbski*) atbildes telegrammā pauda savu atbalstu šai stingrajai nostājai un pilnvaroja V. Kameņeckī oficiāli garantēt lojālu K. Pruhņika attieksmi pret Latvijas valsti, pieprasot nekavējoties atsaukt lēmumu par viņa izraidīšanu, pretējā gadījumā “Polijas valdība būs spiesta spert noteiktus soļus pret Latvijas pilsoņiem Polijā”. Viņš arī piebilda: “Turklāt lūdzu kategoriski paziņot, ka represijas pret poļu iedzīvotājiem ir piespiedušas Polijas valdību pret tās gribu pārskatīt savu līdz šim vislabvēlīgāko attieksmi pret Latviju.”²⁸

1921. gada 16. jūnijā Polijas sūtniecība iesniedza tikko arī par Ministru prezidentu kļuvušajam ārlietu ministram Z. Meierovicam plašu notu, kurā uzskaitīja aprīļa beigās notikušos skolotāju u.c. arestus, kā arī 22. maijā izdarīto pie Višķiem esošās Ābeļmuižas pārvaldnieka Ādolfā Onušķēviča apcietināšanu, kāda pagasta vecākā – Čerņijevska un Daugavpils skolnieka Lapiņska aizturēšanu, Grīvas un paredzamo citu poļu pamatskolu slēgšanu, kā arī jau notikušo Daugavpils notāres L. Jakubovičas kantora slēgšanu. Tāpat

tika minēta Rīgas pašvaldības veiktā audzēkņu tautības kontrole poļu patversmē, konstatējot, ka no tās 90 audzēkņiem tikai 17 ir poļi.²⁹ Sūtnis rakstīja: “Poļu skolu organizācijai draud sabrukums. Poļu tautības iedzīvotāji zaudē nojautu, kas ir likumīgs un atļauts, kas ne likumīgs un aizliegts. Nenoteiktības un terora gars valda zemē.” Viņš skaidroja, ka personiskā sarunā ar viņu ministrs A. Bergs atzinis, ka “izmeklēšana nav pierādījusi slepenu organizāciju pastāvēšanu”, un pieprasīja pierādījumus ministra apvainojumiem goda konsulam S. Sirevičam par baumu izplatīšanu, jo sūtniecība ir atbildīga par šīs amatpersonas darbību. Tāpat sūtniecība prasīja izskaidrot nelegālo skolu jēdzienu, jo saskaņā ar Latvijas likumdošanu katram ir tiesības atvērt privātskolas, informējot par to atbildīgās iestādes, un likumā nav paredzēts laiks, kurā tas jāizdara (tika gan atzīts, ka skolās mācības patiesi sāktas nedaudz agrāk par pieteikuma iesniegšanu). Diplomāts uzsvēra: “Ja Latvijas iestādes, pamatodamās uz dažu formalitāšu neievērošanu, pieteic karu visām poļu skolām Latgalē, tad tas liek domāt, ka meklē tik, kur piekerties, un tas tad varētu nenovēršami radīt politiskus jautājumus.” Tāpat viņš skaidroja, ka bērnu tautību poļu, lietuviešu un baltkrievu gadījumā nav iespējams noteikt pēc uzvārda, to var izdarīt, vienīgi balstoties uz vecāku izteikta viedokļa. Notas nobeigumā tika minēta Polijas valdības lojālā attieksme pret Latviju un Latgales piederības jautājuma izšķiršana par labu Latvijai un prasīts: nekavējoties izbeigt pret poļiem vērstās vajāšanas; atcelt rīkojumus par skolotāju, kultūras un labdarības organizāciju biedru izraidīšanu no Latgales un Latvijas vispār; nodrošināt brīvu attīstību visām poļu skolām, patversmēm un organizācijām.

Savā 14. septembrī parakstītajā plašajā atbildē Z. Meierovics atzīmēja, ka poļu minoritātei likumdošanas ceļā ir nodrošinātas izglītības, kultūras un sabiedriskās darbības iespējas, Izglītības ministrijā strādā Poļu izglītības pārvalde, kuras priekšniekam, kas iecelts pēc Rīgas poļu labdarības biedrības ieteikuma, ir tiesības piedalīties valdības sēdēs un referēt par jautājumiem, kas skar poļu minoritāti, un tekošā gada poļu skolu budžets valdībā apstiprināts iesniegtajos apmēros, nestrīpojot nevienu pieprasīto summu. Tomēr viņš kategoriski noraidīja izteiktos pārmetumus, rakstot: “Lielākā daļa no tiem apvainojumiem neattiecas tieši uz poļu minoritātes juridisko stāvokli, bet darbiem, kuros daži poļu tautības pilsoņi noziegušies, ir vispārīgs politisks raksturs, un līdzekļi, kurus mūsu iestādes izlietojušas šo gadījumu noskaidrošanai vai vajadzības gadījumā šo

personu darbības pārtraukšanai, nav vērsti pret poļu tautības pilsoņiem kā tādiem, bet gan kā pret personām, kuru darbība nepieļaujama un pat valstij kaitīga.” Viņš skaidroja, ka Latgalē ir zināma poļu tautības iedzīvotāju grupa, kas neatbalsta Polijas labvēlīgo attieksmi pret Latviju un izturas pret to naidīgi, izplatot baumas par teritoriju atņemšanu utt.

Tālāk viņš rakstīja: “Novilcinot atvērto skolu pieteikšanu, tie [skolotāji] ir izvairījušies no skolu inspekcijas kontroles. Šādi nerīkojas neviena minoritāte Latvijā, un tas mūsu laikā ir arī pilnīgi nepieļaujams. Pretēji Latvijas Skolu likuma 7. pantam latviešu valoda un elementāras zināšanas iz Latvijas vēstures un ģeogrāfijas netika pasniegtas minētās skolās, kurās mācīja Pruhņika rekomendētās skolotājas. Beidzot šīs skolas tika organizētas apgabalos, kur ir ļoti maz poļu tautības iedzīvotāju. Pirms skolu atvēršanas no Daugavpils atbraukušās skolotājas attīstījušas ļoti dzīvu propaganda starp zemniekiem par labu poļu skolām, kas nekādā ziņā nav pielaižams un tieši aizskar visu to iedzīvotāju tiesības, kuri nav poļi un kuru ir vairākums. Neskatoties uz Latgales privātskolu skolotāju nelikumīgo rīcību, Latvijas valdība ir ar mieru anulēt rīkojumus par šo skolotāju izraidīšanu no Latvijas, izņemot rīkojumu par Pruhņiku, kurš paliks spēkā, jo Pruhņiks, nebūdam Latvijas pilsonis, ir nepienācīgi izlietojis Latvijas viesmīlību, organizēdam veselu tīklu privātskolu netipiskos apgabalos, neievērodams mūsu valsts likumus un mūsu skolu programmu.” Visbeidzot tika paskaidrots, ka Ābeļmuižas pārvaldnieks Ā. Onuškēvičs apcietināts nevis saistībā ar “poļu propagandas dzišanu”, bet sakarā ar “nepieļaujamu propagandu pret agrāro reformu”, par šķietami aizturēto Čerņijevski un Lapiņski iestādēm nekādu ziņu nav, L. Jakubovičas kantoris slēgts nevis saistībā ar darbību poļu organizācijās un skolās, bet par amata pārkāpumiem, savukārt poļu patversme Rīgā slēgta vienīgi dēļ tautības pasākumiem un pārvesto bērnu tautības jautājums izšķirts “saprāšanās ceļā starp Rīgas pilsētu un bērnu aizbildņiem”. Viņš arī atkārtoja bijušā iekšlietu ministra A. Berga teikto, ka izmeklēšana “nav devusi noteiktus pierādījumus par slepenu poļu organizāciju pastāvēšanu Latgalē”. Tāpēc Z. Meierovics izteica “dziļu nožēlošanu par to, ka pilnīgi iekšēja satura jautājumi ir kļuvuši par diplomātisku sarunu priekšmetu, pirms mūsu iestādes bija paguvušas tos pamatīgi pārbaudīt”.

Vienlaikus ar šo paziņojumu valdības laikrakstā un citos preses izdevumos tika publicēts poļu izglītības biedrības “Oświata”

(Izglītība) speciāli poļu presei iesniegtais paziņojums, ka tā uzskata Izglītības ministrijas un Rīgas pilsētas pašvaldības attieksmi pret poļu skolām par “vislielākā mērā apmierinošu”.³⁰ (Būtībā arī šajā gadījumā izpausmi rada nesaskaņas starp Rīgas un Latgales jeb Daugavpils poļu organizācijām un kopienām, kas lielākā vai mazākā mērā bija vērojamas visā starpkaru periodā, it īpaši 20. gadu sākumā.)

Starplaikā attiecības sarežģījās vēl vairāk līdz ar sekojošajiem notikumiem notā minētajā Rīgas poļu patversmē. 8. jūlijā V. Kameņeckis telegrafēja uz Varšavu, ka iepriekšējā dienā varas iestādes “ar spēku, brutālā veidā” paņēmušas 42 bērnus no poļu patversmes un izvietojušas tos latviešu un lietuviešu patversmēs. Pēc sūtniecības protesta un prasības nekavējoties nogādāt bērnus atpakaļ, izsniedzot tiem atļauju izbraukt uz Poliju, kā arī sodīt vainīgos, Z. Meierovics solīja, ka jautājumu izskatīs īpašā Ārlietu un Iekšlietu ministrijas pārstāvju apspriedē.³¹ Tāpat 13. jūlijā Rīgas pilsētas galva Alfreds Andersons pieņēma poļu organizāciju pārstāvjus, pārrunājot ar tiem patversmē notikušo un apsolut “vēlreiz uzdot jauktai komisijai pārbaudīt pārvesto bērnu tautību un pie viņas noteikšanas ņemt vērā vecāku un aizbildņu paziņojumus”.³² Rezultātā tika pieņemts lēmums, ka bērnu tautību nosaka vecāku izvēle, tāpēc augustā daļa bērnu atgriezās poļu patversmē. Tomēr konflikts netika atrisināts, jo 22. augusta oficiālajā atbildē Z. Meierovics atteicās sodīt vainīgos, kā rezultātā 11. septembrī sekoja jauns sūtniecības protests.³³

Turklāt jūlijā Latvijas puse no abu savu kaimiņvalstu konflikta eskalācijā ieinteresētās Lietuvas varas iestādēm saņēma kopijas no kādas “Poļu organizācijas austrumos” dokumentācijas, no kuras izrietēja, ka tā izvērsusi un plāno izvērst savu darbību ne tikai Lietuvā, bet arī Latvijā (propaganda, “posteņu” jeb šūniņu organizēšana Daugavpilī, Liepājā, Jelgavā, Rīgā, Kurzemē, sakaru dibināšana ar poļiem karadienestā Latvijas armijā utt.).³⁴

VALDĪBAS VEIKTĀ IZMEKLĒŠANA

1921. gada 28. jūnijā Daugavpilī, lai noskaidrotu lietu stāvokli sakarā ar “Polijas priekštāvniecības memorandu”, ieradās “sevišķa starpresoru komisija” (Ārlietu ministriju pārstāvēja Antons Balodis, Iekšlietu – kāds Gulbis, Izglītības – Poļu izglītības nodaļas priekšnieks Juzefs Rončevskis, Tieslietu – Latgales apgabaltiesas prokurora biedrs Osvalds Kesners). Komisija nopratināja virkni amatpersonu (t.sk. pat Zemgales divīzijas komandieri un Daugavpils garnizona

priekšnieku Oskaru Dankeru), sazinājās ar Polijas goda konsulu S. Sireviču, apskatīja K. Pruhņika vadīto poļu vidusskolu, kā arī apmeklēja Krāslavas miestu un Izabelinas pagastu.

Komisija secināja: 1) kļīst baumas par Latgales un Ilūkstes apriņķa drīzu pievienošanu Polijai, ko paveiks Polijas armija, tās galvenokārt izplata Latvijā pārnākušie Žeļigovska armijas karavīri, kā arī “daži šovinisti” (piemēram, Plāteram-Zibergam piederošās muižas pārvaldnieks Ādolfs Oļeškēvičs un muižniece Natālija Tomaševiča), baumu rezultātā krīt Latvijas naudas kurss, taču pateikt, vai baumu izplatīšanā piedalās konsuls S. Sirevičs, “nevar”; 2) nelikumīgi izveidotas poļu skolas patiesi pastāvējušas, atvērtas ar nolūku nostādīt varas iestādes notikuša fakta priekšā, turklāt tajās krievu valoda mācīta kā priekšmets, bet latviešu valoda nav mācīta vispār. Galvenais organizators bijis K. Pruhņiks, kaut arī pats to noliedz; nav atrasta nekāda dokumentācija par šo skolu finansiālās darbības pusi, turklāt Pruhņika vadītajā vidusskolā “nav viselementārākās dokumentācijas”. Nelikumīgi atvērtās skolas nav pārtraukušas darbību pēc varas iestāžu lēmuma, bet to turpinājušas līdz pat skolotāju apcietināšanai. Pie skolotāja Sak-Sakovska atrastas piezīmes, kurās Kurzeme (acīmredzot domāts Ilūkstes apriņķis jeb tā daļa. – *Ē. J.*) un Latgale atzīmētas kā Polijas sastāvdaļa; 3) komisijai nav izdevies konstatēt dokumentālus pierādījumus slepeni poļu organizāciju pastāvēšanai Latgalē; 4) L. Jakubovičas notāra kantoris Daugavpilī slēgts, pamatojoties uz Latgales apgabaltiesas, Tieslietu un Iekšlietu ministriju lēmumu, viņa pati noliedz savu dalību poļu skolotāju kursu organizēšanā un apgalvo, ka Pruhņiku gandrīz nepazīst, taču Pruhņiks saka, ka tieši viņa it kā saņēmusi varas iestāžu atļauju minēto kursu atvēršanai, kā arī organizējusi četrus vakarus Pruhņika vadītās vidusskolas atbalstam; 5) konsula Sireviča naidīgo darbību “nevar pierādīt”, taču Ilūkstes apriņķa priekšnieks liecina, ka viņš ierīkojis Turmantu dzelzceļa stacijā poļu bēgļu pārejas punktu, neinformēdams par to Latvijas iestādes.

Rezultātā komisija ieteica: lietu pret Emīliju Tomaševiču izbeigt pierādījumu trūkuma dēļ; Krievijas pilsonē Anna Manuško izsūtāma no valsts; Peļņiks atceļams no sādžas vecākā amata; Užingoras skolas skolotājs F. Pjetrovskis (nenoskaidrota pilsonība) – Pruhņika “aģents”, saņēmis no tā naudu, atrasta komunistiska literatūra – izraidāms no valsts; Oļeškēviča lieta – nav noskaidrota; Piedrujas skolas skolotāja M. Čiževiča, kura iesniegusi lūgumu piešķirt Latvijas pilsonību, pārceļama uz citu skolu; lieta pret Piedrujā dzīvojošo Lietuvas

pilsoni Rubļevski, kā arī Latvijas pilsoņiem Somu un Borkovsku – izbeidzama; Viļņas guberņai piederīgajam Antonam Lasovskim bijuši sakari ar Savinkova aģentiem, kuriem aizdevis savus dokumentus braucienam uz Liepāju; L. Jakubovičas notāra kantoris Daugavpilī atkal atverams, taču likumā noteiktajā kārtībā.³⁵

Vienlaikus Latvijas Iekšlietu ministrija, ievērojot “vainu mīkstināšanos apstākļus”, atcēla lēmumu par izraidīšanu 12 personām. Vēl nedaudz vēlāk Iekšlietu ministrija, Ārlietu ministrijas spiesta, paziņoja, ka ir “ar mieru mīkstināt komisijas slēdzienu attiecībā uz visām komisijas atzinumā minētajām personām, izņemot Florianu Pjetrovski un Kazimiru Pruhņiku, kuru izraidīšanu no Latvijas ministrija uztur spēkā”,³⁶ pēc tam – arī attiecībā uz Pjetrovski, kā vienīgo izraidāmo atstājot K. Pruhņiku.

REAKCIJA POLIJĀ UN LATVIJAS SŪTNIECĪBAS STĀVOKLIS

Gada pirmajos mēnešos Latvijas sūtniecība Varšavā turpināja pildīt parastos uzdevumus, starp kuriem viens no galvenajiem bija bēgļu un gūstekņu atgriešanās organizēšana no un cauri Polijai.³⁷ Vēl 1921. gada 6. maijā sūtniecība lūdza Polijas Ārlietu ministriju atbalstīt latviešu tautības gūstekņu – bijušo sarkanarmiešu atbrīvošanu un nosūtīšanu uz dzimteni.³⁸ Polijas puse apmierināja sūtniecības lūgumu, Ārlietu ministrijai vienlaikus paužot cerību, ka tas mīkstinās “Pruhņika lietas” norisi Latvijā – un turpmāk vairs šādi gadījumi neatkārtosies.³⁹

Tomēr līdz ar notikumu attīstību Latvijā Polijas presē sākās aktīva pret Latviju vērsta akcija, uz ko atbildēja sūtniecība, skaidrojot Latvijas puses viedokli. Polemikā aktīvi iesaistījās arī muižnieciskā Inflantijas poļu padome, asi un samērā vienpusēji kritizējot sūtniecības paustos argumentus. 10. jūnijā sūtniecība sniedza atbildi Polijas ārlietu ministram uz viņa 1. jūnija notu, kurā bija pārņemtas represijas pret poļiem. Sūtniecība balstījās uz oficiālo savas valsts nostāju un izteica cerību, ka Polijas Ārlietu ministrijas dotās garantijas par K. Pruhņika lojalitāti Latvijai atrisinās situāciju.⁴⁰

13. jūlijā pagaidu pilnvarotajam lietvedim Varšavā Pēterim Oliņam Polijas Ārlietu ministrijā kārtējo reizi, šoreiz izklāstot notiekošo ar Rīgas poļu patversmju bērniem, tika paziņots, ka Polijas puse “mierīgi necietīs šāda veida rīcību”.⁴¹ Drīz pēc tam sūtniecībai tika arī pārņemts, ka Latvijā no darba masveidīgi tiek atlaisti poļu

tautības dzelzceļnieki, tādējādi bez iztikas līdzekļiem atstājot 5000 poļu iedzīvotājus (“Tādu Latvijas valdības soli citādi nevarot apzīmēt kā noliegt tiesības dzīvot”). Sūtniecība par to ziņoja uz Rīgu, un, noskaidrojot apstākļus Dzelzceļu virsvaldē, 26. septembrī tika konstatēts, ka saskaņā ar likumu par civildienestu, sākot ar 1. jūliju, no darba atlaisti 36 Polijas pilsoņi, turpina strādāt – 117 Polijas pilsoņi un vēl 499 poļi – Latvijas pilsoņi.⁴²

1921. gada 1. augustā P. Oliņš rakstīja: “Ja novēro, ko un kā tagad runā par Latviju ne tikai poļu politiskie un sabiedriskie darbinieki, bet arī vienkāršie mirstīgie pilsoņi, un ja atceras, ka vēl tikai pusotra gada atpakaļ pat poļu inteligentu zināšanas politiskajā ģeogrāfijā bija nepietiekošas, lai pārlicinoši pateiktu starpību starp Latviju un Lietuvu (“Łotwa” un “Litwa”), tad var spriest, cik ātri un sekmīgi pēdējos gados ir attīstījusies abu valstu savstarpējā iepazīšanās [...] Neskatoties uz to, Polijā tomēr pastāv sabiedriskas un politiskas grupas, kas nav mums draudzīgas un labvēlīgas. Šeit vispirms jāatzīmē tie Latgales poļi, kuri nevar sagremot nedz mūsu agrāro likumu, kas sajūkami aizskar viņu īpašumu intereses, nedz arī mūsu administratīvo iekārtu, kas paralizē viņu noteicošo iespaidu Latgales sabiedriskā un kulturālā dzīvē. Šie Latgales “zubri” (kā viņus sauca pašu poļu demokrāti) cer vēl šo to glābt ar Varšavas valdības intervenciju. Lai sagatavotu šai valdības akcijai vajadzīgo zemi, tad presē ir parādījušās daudzās “vēstules no poļu Inflantijas un par poļu Inflantiju”, kur tiek atstāstīti visādi brīnumi par to fanātiski-polonofobisko cilvēces sugu, kura saucoties par latviešiem. Bez šiem ieinteresētiem naida kultivētājiem ir vēl daudzi politiķi kā sabiedrībā un Seimā, tā arī Ārlietu ministrijā, kuri nevar apmierināties, ka Latvija nav izrādījusi cerēto pretimnākšanu viņu prasībām: nav piekāpusies Augškurzemes jautājumā; nav izgājuse uz tām konvencijām, par kurām Polija savā laikā gribēja mums pārdot de jure atzīšanu; nav atbalstījusi Polijas aspirācijas uz Lietuvu etc. Kā rakstos, tā arī sarunās šiem ļaudīm vārds “latvietis” ir katrreiz savienots ar epitetu “nepateicīgs” un ar “poļu asinīm, kas Latgalē vēltīgi lijušas nepateicīgo latviešu dēļ”. Šiem pašiem bruņiniekiem arī mūsu biedrošanās ar leišiem liekas ļoti “aizdomīga”, jo no nepateicīgajiem latviešiem visu ko var sagaidīt. Bez tam vēl pie visu šo nepatīkamo attiecību un pārpratumu izcelšanās ļoti bēdīgu lomu spēlē bēdīgi famozā *mentalité polonaise*⁴³. Polis ārkārtīgi jūtīgi apsargā savas “svētās neatņemamās tiesības uz nacionālo kultūru” un iedegas neliekuļotās un patiesās dūsmās pret katru, kas tikai grasās mest kādu ēnu uz šīm tiesībām. Bet tajā pašā

laikā priekš citu tautu līdzīgi svētām tiesībām polis izrāda ārkārtīgi maz saprašanas un noziedzīgi maz cienības.” Lai novērstu minēto aprindu iespaidu uz Baltijas valstu savienības izveides plāniem, P. Oliņš ieteica valdībai “laiku pa laikam atļaut sev kādu dekoratīvu žestu, kas lai gaiši apliecinātu mūsu nacionālo toleranci attiecībā uz poļu minoritāti”.⁴⁴

ATRISINĀJUMS

Vēl septembrī Polijas ārlietu ministrs Konstantijs Skirmunts (*Skirmunt*) intervijā Polijas Telegrāfa aģentūrai pārmeta Latvijai poļu minoritātes darbības ierobežošanu, tās skolu un patversmju slēgšanu.⁴⁵ 1921. gada 15. septembrī Ministru prezidents un ārlietu ministrs Z. Meierovics atvadīšanās audiencē pieņēma sūtniecības sekretāru J. Baļiņski, sarunā – saskaņā ar Baļiņska atreferējumu – cenšoties to pārliecināt, ka viedoklim Polijā par viņa – ministra “lietuvisko orientāciju” nav pamata, bet nesenas vizītes mērķis Kauņā bijusi lietuviešu iespaidošana kļūt draudzīgākiem pret Poliju. Vienlaikus Z. Meierovics paziņojis, ka šajā pašā dienā dodas izbraukumā uz Latgali kopā ar izglītības ministru un par galveno savu uzdevumu šajā braucienā uzskata poļu skolu un vispār poļu minoritātes stāvokļa izpēti.⁴⁶ Vēl pēc dažām dienām Z. Meierovics Latvijas Telegrāfa aģentūrai pavēstīja, ka nesaskaņu ar Poliju pamatā ir apstākļi, ka tā nav atzinusi pastāvošo robežu Ilūkstes apriņķa iecirknī, ko Latvija uzskata par negrozāmu. Tas savukārt dod iemeslu “dažiem neatbildīgiem elementiem vest propagandu pret šo apgabalu piederību Latvijai”. Tāpat viņš ļoti stingri uzsvēra, ka poļu minoritātes juridiskais stāvoklis “ir pilnīgi skaidrs” un visu minoritāšu tiesības nosaka Latvijas likumdošana, kura šajā jautājumā ir liberālāka par Tautu Savienības paredzētajām minoritāšu tiesībām. Savukārt izglītības ministrs Aleksandrs Dauge, atbildot uz preses jautājumu, cik pamatoti ir Polijas puses notā ietvertie pārmetumi, uzsvēra, ka “vajāšanas politika” pret poļu skolām netiek piekopta un spertie soļi saistīti ar skolu vadītāju “necienību pret Latvijas likumiem”, bet, “tiklīdz poļu skolu pārziņi apsolījās stingri ievērot likumību, valdība atkal atļāva slēgtās skolas”.⁴⁷

1921. gada 8. oktobrī Iekšlietu ministrija informēja Daugavpils prefektu, ka rikožums par K. Pruhņika izraidīšanu paliek spēkā, tāpēc viņam nekavējoties – 14 dienu laikā jāatstāj valsts teritorija. Tajā pašā dienā ar rikožumu tika iepazīstināts pats K. Pruhņiks.⁴⁸

Šoreiz rīkojums tika izpildīts. Tādējādi Z. Meierovica atbilde neapmierināja Polijas sūtniecību, un oktobrī sekoja jauna nota Latvijas Ārlietu ministrijai, kurā lielā mērā tika atkārtotas 16. jūnija notas prasības, dēvējot K. Pruhņika izraidīšanu par Polijai nedraudzīgu soli un paužot cerību, ka izraidīšana tiks atcelta, nebūs jaunu represiju un poļu skolām, kultūras organizācijām tiks garantēta brīvas attīstības iespējas. Nobeigumā, atbildot uz Z. Meierovica notā izteikto lūgumu publicēt abu pušu notas Polijas presē, Polijas sūtnis paziņoja, ka viņa valdība iecerējusi publicēt dokumentus par poļu minoritātes stāvokli Latvijā.⁴⁹ 20. oktobrī sūtniecība iesniedza vēl vienu protestu pret Pruhņika izraidīšanu, draudot atcelt maija sākumā piešķirto bezvīzu režīmu, Latvijas pilsoņiem pa dzelzceļu šķērsojot “Polijas koridoru” līnijā Hojņice–Tčeva–Malborka. Kad izraidīšana tomēr notika, Latvijas Ārlietu ministrija tika informēta par bezvīzu režīma atcelšanu, sākot ar 28. novembri, par ko Latvijas puse paziņoja arī savai sūtniecībai Lietuvā.⁵⁰

Rezultātā 1921. gada rudenī attiecības bija ieslīgušas samērā nopietnā krīzē. Un tas atspoguļojās arī Polijas Ārlietu ministrijas jaunajā instrukcijā sūtniecībai Rīgā, kas tika izdota oktobrī un pirmām kārtām atspoguļoja plānus attiecībā uz poļu minoritātes interešu aizsardzību. Tā paredzēja pārvietot poļu iedzīvotāju aizsardzības darbības smagumu tās “legālā pārstāvniecībā” parlamentā, tādējādi liekot uzsvāru uz “prasmīgu piedalīšanos parlamenta vēlēšanās”, kā arī turpmāk balstīties uz Latvijas apņemšanos respektēt minoritāšu tiesības, iestājoties Tautu Savienībā. Pašreizējā brīdī Latvijas puse bija jābrīdina par drīzu vērsanos šajā organizācijā, ja tās politika nemainīsies (1921. gada 20. decembrī sūtniecība Rīgā saņēma rīkojumu sagatavot materiālus iesniegšanai Tautu Savienībā saistībā ar Latvijas zemes reformas “netaisnīgo” norisi attiecībā pret poļu muižniekiem Latgalē).⁵¹ Minētie plāni lielā mērā noteica arī turpmāko Latvijas poļu minoritātes organizatorisko attīstību.

Savukārt Latvijas sūtniecības vadītājs Varšavā P. Oliņš 28. oktobrī ziņoja Z. Meierovicam: “Kaut gan mūsu attiecības palikušas mierīgākas, tomēr agrākās draudzības Ārlietu ministrijā nesajūtu. Ministrijā taista tādas sejas, it kā Latvijai būtu jāizpērk kādi grēki un tamdēļ jādod kādi sevišķi pārliecinoši draudzības pierādījumi. Mans iespaids, ka mūsu “svešām un naidīgām” orientācijām (ar Krieviju, Vāciju [...]) poļi paši maz tic, bet apzinīgi uztur spēkā šīs leģendas kā izdevīgu izkārtņi, lai ar vieglāku sirdsapziņu apstrādātu mūs agrārās lietās un drusciņ vēlāk Augškurzemes jautājumā.

Ir tomēr jāatzīmē, ka šis vēsums ir ieturēts galvenā kārtā oficiālās valdības aprindās, turpretim sabiedrībā un pie politiskām partijām viņu maz sajūt.” P. Oliņš paredzēja, ka “Polija tuvākā nākotnē attiecībā uz mums pieraus stingrāk grožus”, cenšoties izmantot Latvijas iespaidu uz Lietuvu, lai panāktu tās piekrišanu federācijai ar Poliju, sekmīgāk aizstāvētu poļu zemes īpašnieku intereses Latgalē (viņš uzskatīja, ka “skolu jautājums ir blakus lieta, kas jāizmanto tikai kā atvieglināšanas operācija galvenam uzbrukumam, kas jāvērs pret Latvijas agrāro reformu”), mēģinātu atņemt Latvijai strīdīgos Ilūkstes apriņķa sešus pagastus un mēģinātu panākt vienotu diplomātisku akciju pret Padomju Krieviju miera līgumu noteikumu izpildīšanas jautājumā.⁵²

NOBEIGUMS UN SECINĀJUMI

Ievērojot starptautiskās sadarbības nepieciešamību, abas puses 1921. gada nogalē sāka meklēt iespējas noregulēt konfliktu. Novembra nogalē pirms izbraukšanas uz Poliju jaunieceltais Latvijas sūtnis Mārtiņš Nukša intervijā presei par savu galveno mērķi pasludināja Latvijas un Polijas attiecību “izkopšanu un pilnīgāku saskaņošanu”, kā arī atzina, ka tās vienmēr bijušas samērā labas, “ja arī gadījies viens otrs pārejošs svešgadījums vai pārpratums, tad šādiem gadījumiem vienmēr bija vairāk formāls raksturs. Vienas otras personas dēļ vai vienā otrā atsevišķā gadījumā radušās nesaskaņas, bet tās nav grūti nokārtot, un nekādā ziņā viņas nesašķobīs mūsu labo attiecību pamatus ar Poliju.” Decembrī M. Nukšam akreditējoties, saskaņā ar viņa paša teikto, Polijas ārlietu ministrs K. Skirmunts norādījis “uz to lielo darbu, kāds veicams, lai novērstu radušās nesaskaņas un nolīdzinātu abu valstu savstarpējās attiecības”.⁵³

Arī Polijas valdība šajā laikā iecēla jaunu sūtni Rīgā – Vitoldu Jodko-Narkeviču (*Jodko-Narkiewicz*). Decembra sākumā Latvijas presei sniegtajā intervijā, runājot par K. Pruhņika izraidīšanu, viņš uzsvēra, ka “starpgadījums vēl nav nokārtots”.⁵⁴ Tomēr Baltijas savienības izveides nepieciešamība abām pusēm bija svarīgāka, un 1922. gada martā Varšavā Polija, Latvija, Somija un Igaunija parakstīja t.s. Varšavas akorda jeb savstarpējās politiskās sadarbības līgumu (tiesa, tas nekad nestājās spēkā, jo neviena no valstīm to neratificēja, taču tā jau ir atsevišķa darba tēma). Cita starpā līgums paredzēja, ka “valstis, kurās ir mazākumtautības, kuras pieder skaitliski lielākajai tautībai vienā no pārējām valstīm, vienojas garantēt šīm minoritātēm

visas tiesības un brīvības, kuras nodrošina tām nacionālo kultūras organizāciju saglabāšanu un brīvību”, kā arī valstis “apņemas kopīgi un vienīgi ar mierīgiem līdzekļiem risināt visus strīdus un nesaskaņas starp viņu valstīm. Visos lielāku nesaskaņu gadījumos strīdus mierīgam risinājumam tiks nodots ar ieinteresēto valstu piekrišanu speciālām šķirējtiesām vai Starptautiskajam tribunālam saskaņā ar Tautu Savienības paktu.”⁵⁵ Tādējādi šķīta, ka līgums nodrošina arī “Pruhņika lietai” līdzīgu gadījumu risināšanu nākotnē. K. Pruhņika lieta pamazām nogrima aizmirstībā (lai ģimene nezaudētu īpašumus Latvijā, viņš formāli izšķīrās no sievas, kas kopā ar meitu Irēnu palika dzīvot Latvijā, turklāt vēlākajos gados mēdza apciemot abas tām piederošajā īpašumā Kapiņu pagastā,⁵⁶ tātad arī Latvijas vīza viņam netika liegta).

Arī turpmāk laiku pa laikam Polijas sūtniecība Rīgā piedalījās ar poļu minoritāti saistītu sīku lokālu nesaskaņu risināšanā. Piemēram, 1921. gada rudenī viens no “Pruhņika lietā” iesaistītajiem skolotājiem – L. Sak-Sakovskis vēlreiz atvēra Staškeviču sādžā privātu poļu pamatskolu, atkal šķietami neinformējot varas iestādes, par ko decembrī tika sastādīts policijas protokols, turklāt no varas iestāžu puses draudi esot izteikti arī vietējam zemniekam Parafjanovičam (it kā par runāšanu ar bērniem poļu valodā). Un atkal sekoja sūtniecības protests 1922. gada 9. februārī, pārmetot gan kratīšanu, gan apcietināšanu. Izmeklējot lietu, noskaidrojās, ka patiesībā L. Sak-Sakovskis 10. oktobrī iesniedzis lūgumu par skolas reģistrāciju Poļu izglītības pārvaldē, 1. novembrī mācības skolā uzsākuši 16 skolēni, bet 12. novembrī skola reģistrēta arī apriņķa Skolu valdē. Tomēr nebija notikusi ne apcietināšana, ne kratīšana.⁵⁷

Tādējādi “Pruhņika lieta” 1921. gadā bija pirmais, bet ne pēdējais gadījums, kad būtībā iekšēja rakstura problēma ar kādu no nacionālajām minoritātēm pakāpeniski kļuva par starpvalstu attiecību jautājumu, ievērojami tās sarežģījot, taču vienlaikus – skaidri demonstrējot vienu no funkcijām, kādu reģionā jau kopš 20. gadu sākuma ļoti sekmīgi pildīja diplomātiskās pārstāvniecības, – “savu” nacionālo minoritāšu aizstāvēšanu. Savukārt pati minoritāte, īpaši Polijas gadījumā, vienlaikus tika uztverta arī kā zināms instruments savu interešu realizācijai jeb iespaيدا nostiprināšanai konkrētā valstī – šajā gadījumā Latvijā. Pats par sevi diplomātijā tas nav nekas nosodāms un ir arī diezgan pašsaprotams, ja vien viena valsts tādējādi nemēģina pakļaut otru, nevis tuvināt to kopīgu mērķu realizācijai (šajā un Polijas gadījumā starpkaru posmā minētā robeža dažkārt

tika nedaudz pārkāpta, ievērojot šīs valsts politiskajās aprindās tomēr pastāvošo “lielvalsts sindromu”).

Praktiski 1921. gadā Polijas izdarītais diplomātiskais spiediens panāca to, ka Latvijas varas iestādes gandrīz pilnībā atkāpās no sākotnēji ieņemtās nostājas, un Pruhņika kā vienīgā izraidīšana bija nepieciešama, lai šo atkāpšanos izdarītu ar godu. Vienlaikus tas bija gadījums, kad politisku iemeslu dēļ no valsts tika izraidīts ne tikai Padomju Krievijas (PSRS; šajā laikā tas notika masveidīgi, un tie pārsvarā bija komunisti), bet citas valsts pilsonis.

Starpkaru posmā vienus no galvenajiem tāda rakstura sarežģījumiem Latvijā veidoja tieši ar poļu minoritātes darbības apstākļiem saistīti jautājumi. Zināmā mērā abu pušu (poļu minoritātes elites un varas iestāžu) rīcības motivāciju Latgalē aplūkojamajā laikā iespējams salīdzināt ar Lietuvā pastāvošo attiecību modeli, tikai mazākā mērogā: viena puse (poļi), apzinoties savu lomu reģiona vēsturē, cenšas to saglabāt (turklāt tas apvienots arī ar tīri patriotisku motivāciju), cita starpā veicinot arī poļu valodas un kultūras pozīciju nostiprināšanos, otra puse (varas iestādes un sabiedrība jeb tās ievērojama daļa), tāpat patriotisku motīvu vadīta, saskata šādā darbībā pretenzijas uz bijušā, tās izpratnē nedabiskā stāvokļa atjaunošanu. Pirmās puses gadījumā ne bez nozīmes bija arī pārliecība par eventuālo Polijas valsts atbalstu sev. Pastāvošajā situācijā, faktiski bez iepriekšējas sadarbības pieredzes starp abām pusēm (vai zemnieku – latviešu un muižnieku – poļu gadījumā ar izteikti negatīvu pieredzi), pārspilējumi (piemēram, centieni saskatīt poļus latviešu un baltkrievu katoļu apdzīvotās vietās, no vienas puses, un katrā nacionālā darbībā saskatīt mēģinājumu apšaubīt Latvijas valsts suverenitāti Latgalē, no otras) bija neizbēgami.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sīkāk sk.: Ēriks Jekabsons (1996). *Poļi Latvijā*. Rīga: Latvijas ZA Filozofijas un socioloģijas institūts, 167 lpp.
- ² Sk., piemēram: Ēriks Jekabsons (1995). Viļņas jautājums un Latvija 1920. gada rudenī. No: *Latvija – Polija. Starptautiskas zinātniskas konferences materiāli*. Rīga: Polijas Republikas vēstniecība Latvijā un LU Latvijas vēstures institūts, 63.–88. lpp.
- ³ Sk., piemēram: Ēriks Jekabsons (1995). Latvijas poļi un Latgales poļu muižniecība valsts neatkarības sākumposmā 1918.–1920. g. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 78.–108. lpp.; Ēriks Jekabsons (2001). Latgales poļu muižniecība un Latvijas valsts 1918.–1940. gados. No: *Acta Lat-*

- galica*, 11. sēj. Daugavpils: Latgolas Pētnīcības instituta izdevnīcība, 82.–90. lpp.
- ⁴ Sikāk sk.: Ēriks Jēkabsons (1995). Sešu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20.–30. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 80.–101. lpp.
- ⁵ Sikāk sk.: Ēriks Jēkabsons (2007). *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 244 lpp.
- ⁶ *Archiwum Akt Nowych* (turpmāk: AAN), Kolekcja odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Łotwą, Litwą, Estonią i Finlandią (turpmāk: Kod), teczka (turpmāk: t.) 4, karta (turpmāk: k.) 50–51.
- ⁷ AAN, Kod, t. 3, k. 51.
- ⁸ AAN, Attachaty wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej akredytowane przy państwach kapitalistycznych, A-II, 67/2.
- ⁹ Sikāk sk.: Ēriks Jēkabsons (1999). Latvijas varas iestāžu darbs Daugavpilī, Daugavpils apriņķī un Grīvā 1920. gadā. No: *Acta Latgalica*, 10. sēj. Daugavpils: Latgolas Pētnīcības instituta izdevnīcība, 94.–95. lpp.
- ¹⁰ Sk.: *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 2574 (Ārlietu ministrijas Politiskais departaments)–3–92, 27. lp.; LVVA, 1632 (Izglītības ministrija)–2–538, 30. lp.; E. Szklarska-Lohmanówna (1985). Próchnik Kazimierz. No: *Polski Słownik Biograficzny*, zeszyt 118, t. XXVIII/3. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, s. 556–557. Pēc izraidišanas no Latvijas K. Pruhņiks līdz pensionēšanai 1930. gadā strādāja pr skolu inspektoru Braslavā, pēc tam dzīvoja Varšavā. 1946.–1954. gadā atradās ieslodzījumā komunistu partijas pārvaldītajā un Padomju Savienības kontrolētajā Polijā, miris 1968. gadā Krakovā.
- ¹¹ AAN, Towarzystwo Straży Kresowej, 105 t., k. 1, 14.
- ¹² LVVA, 1632–2–453, 53., 54. lp.
- ¹³ Oriģinālā: “Par skolu uzturatoju asut nezkaidis kungs Pruhņiks, kurs dzeivoj Daugavpilī, kur viņam nav nikaidu īpašumu un montu. Nu kurines tad šis pans naudu jem? Zynoms, nu Polijas. Jovoicoj, del ko ti miljoni teik gryusti uz Latgolū? – Atbilde vinkorša. Lai Latgolā darīt stypru poļu ispaidu, lai pēc dažim godim Latgolū ikarotu Polija. Par šitu seviški pyulejas poļi – muižiniki. Ji zyna, ka Polijā muižiniki leļā gudā un vysa vara tur jim pider. Latvijā to nav. Kad mes radzam tus nuzidzigus milijonus un zynam, nu kurines un del ko ji teik svisti Latgolā, tad mums latvišim vajag byut numudā. Katru nalykumigu poļu skolu josladz citi. Vainigus skolotajus un skolu uzturatojus jonudud tisai. Josaskota pec katra poļa, seviški pec tim, kam ir pana-muižinika smoka, un jozyna, ku ji dora. Par kotru šaubigu suli jopaziņoj policijai un politiskai apsardzibai. Poļu propagandas centrs un pereklis ir Daugavpils. Tur poļu-muižiniku litu perej zvarinots adv. Syrevičs, notare Jakubovič, pans Pruhņiks un cyti pani.”
- ¹⁴ P. Nu ko paperkti Latgolas poļi un jus pikriteji? *Latgalīts*, 07.04.1921., 2. lpp. Sk. arī: Gosts. Porpološanas fabrika. *Latgalīts*, 14.04.1921., 3. lpp.;

- Gosts. Pani poli pi tiesas. *Latgalīts*, 05.05.1921., 3. lpp. Par latviešu preses attieksmi šajā laikā sk. arī: Poļu biedrība Latvijā. *Brīvā Zeme*, 05.04.1921., 3. lpp.
- ¹⁵ Saskaņā ar Latvijas puses avotiem nedaudz atšķiras apcietināšanas datumi: E. Tomašēviča – 23. aprīlis, V. Kiškis – 24. aprīlis, A. Manuško – 25. aprīlis, J. Daugste, K. Pruhņiks, V. Moskaļa – 26. aprīlis. Mežsargs J. Tiško sarakstos nav norādīts. Sk.: *LVVA*, 2574–3–92, 67. lp. Savukārt Polijas puses avotos dažkārt sastopamais visu aizturēto atbrīvošanas datums norādīts 3. maijs.
- ¹⁶ *LVVA*, 2574–3–92, 27.–29. lp.
- ¹⁷ *LVVA*, 2574–3–92, 67. lp.
- ¹⁸ *LVVA*, 2574–3–92, 36., 38. lp.
- ¹⁹ Daugavpils. Atklāta slepena organizācija. *Jaunākās Ziņas*, 26.05.1921., 2. lpp.
- ²⁰ AAN, Kod, t. 4, k. 221–222.
- ²¹ AAN, Kod, t. 3, k. 44–45.
- ²² AAN, Kod, t. 4, k. 42.
- ²³ *LVVA*, 2574–3–92, 42. lp.; Slepēnas poļu skolas Latgalē. *Latvijas Kareivis*, 17.06.1921., 2. lpp.
- ²⁴ AAN, Kod, t. 4, k. 20–21.
- ²⁵ AAN, Kod, t. 4, k. 223 (Pro memoria w sprawie Próchnika).
- ²⁶ Sk.: Daugavpiļš. *Latgalīts*, 15.06.1921., 3. lpp.
- ²⁷ AAN, Kod, t. 4, k. 59.
- ²⁸ AAN, Kod, t. 4, k. 240.
- ²⁹ Šeit sūtniecības notā bija izdarīta atsauce uz Latgales Kristīgo zemnieku savienības laikrakstu “Latgolas Vārds”, kura 1. jūnija numurā patiesi bija ievietots J. K. (iespējams, Jezupa Kindzuļa) raksts “Porpuliošanas nuveržšona”, kurā bija sniegta minētā informācija, skaidrojot notikušo kā sekas nelegālo poļu skolu atklāšanai Latgalē.
- ³⁰ *LVVA*, 2574–3–92, 84.–85., 89.–90. lp.; Par poļu skolām. *Jaunākās Ziņas*, 10.09.1921., 3. lpp. Notas publicētas: *Valdības Vēstnesis*, 01.10.1921., 2.–3. lpp.
- ³¹ AAN, Kod, t. 4, k. 248; Sadursmes poļu patversmēs Rīgā. *Jaunākās Ziņas*, 12.07.1921., 5. lpp.
- ³² Poļu biedrību deputācija pie Pilsētas Galvas. *Latvijas Kareivis*, 14.07.1921., 1. lpp.
- ³³ AAN, Kod, t. 1, k. 160 (Serejski Marian. Stosunki polsko-łotewskie 1919–1925).
- ³⁴ *LVVA*, 3235 (Politiskās policijas pārvalde)–1/12–10, 434. lp.
- ³⁵ *LVVA*, 2574–3–92, 165.–172. lp.
- ³⁶ *LVVA*, 2574–3–92, 109., 100. lp.
- ³⁷ Sīkāk sk.: Ēriks Jekabsons (2008). Latviešu karavīru un bēgļu atgriešanās dzimtenē no Polijas un Lietuvas 1919.–1921. gadā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 96.–116. lpp.; 4, 64.–76. lpp.
- ³⁸ AAN, Kod, t. 4, k. 224.
- ³⁹ AAN, Kod, t. 1, k. 157.

- ⁴⁰ AAN, Kod, t. 1, k. 157.A.
⁴¹ AAN, Kod, t. 4, k. 248.
⁴² LVVA, 2574–3–91, 403. lp.; 4592 (Dzelzceļu virsvalde)–3–102, 233. lp.
⁴³ *Mentalitaté polonaise* (franču val.) – poļu mentalitāte.
⁴⁴ LVVA, 2574–1–69, 5. lp.
⁴⁵ AAN, Kod, t. 1, k. 162.
⁴⁶ AAN, Kod, t. 3, k. 47.
⁴⁷ Par Latvijas – Polijas attiecībām; Pd. Pie izglītības ministra. *Jaunākās Ziņas*, 22.09.1921., 3., 5. lpp.
⁴⁸ LVVA, 2574–3–92, 43. lp.; AAN, Kod, t. 4, k. 223.
⁴⁹ AAN, Kod, t. 1, k. 161.
⁵⁰ AAN, Kod, t. 1, k. 162; LVVA, 2575 (Diplomātiskās un konsulārās pārstāvniecības ārzemēs)–11–60, 77. lp.
⁵¹ AAN, Kod, t. 1, k. 163, 137.
⁵² LVVA, 2574–1–69, 19. lp.
⁵³ Par Latvijas – Polijas attiecībām (Saruna ar sūtni Nukša kgu). *Jaunākās Ziņas*, 23.11.1921., 2. lpp.; M. Nukša. *Jaunākās Ziņas*, 19.12.1921., 4. lpp.
⁵⁴ Saruna ar Polijas sūtni. *Jaunākās Ziņas*, 05.12.1921., 1. lpp.
⁵⁵ Skāk sk.: Ēriks Jēkabsons (sast.) (2009). *Polijas ārējā politika 1918.–1937. gadā: vēstures avotu krājums*. Rīga, 108.–109. lpp. (Vēstures avoti augstskolai, 5. sēj.).
⁵⁶ LVVA, 3235–1/1–299, 112. lp.
⁵⁷ LVVA, 2574–3–92, 126., 138., 144., 147. lp.

THE CONFLICT BETWEEN LATVIA AND POLAND REGARDING THE QUESTION OF POLISH SCHOOLS IN DAUGAVPILS DISTRICT IN 1921: PROCESS AND INTERNATIONAL CONSEQUENCES

Ēriks Jēkabsons

Dr. hist., leading researcher at the Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: military political history of Latvia and Central and Eastern Europe from the end of the 19th century to 1945.

E-mail: eriks@lu.lv

The article deals with a Latvian-Polish diplomatic conflict in 1921 which was the result of different views on the situation of Polish minority in Latgale and Ilūkste district. The article is based on Latvian and Polish sources, and its aim is to show the development of the relations between both countries in 1921 when the first serious deterioration took place. The reason of the conflict was the issue of Polish minority in Latvia, and it was the first but

not the last deterioration of this character among both countries during the interwar period. The article shows the position of Latvian and Polish states, and the attitude of Polish national elite in Latgale while it was adapting to the new circumstances in the new Latvian State.

Key words: the relations between Latvia and Poland; Latgale; Polish minority; Polish education in Latgale.

Summary

From the very beginning of the existence of the Republic of Latvia Poland played an important role in its foreign policy and to a certain degree also in its domestic policy (in questions concerning the Polish minority in Latvia). Both countries were not only connected by common border but also had comparatively close relations, and Poland was the one among the bigger countries of the region who regarded the independence of Latvia with most benevolence. However, neither political and military union or a complete trust was established between both states, and in the region as a whole. This can be explained by the complicated past of the region which involved mutual disagreements. One of the main reasons for discrepancies in the case of Latvia and Poland was different views about the Polish minority development possibilities in Latvia, and that caused several periods of complications in relations during the interwar period. In 1921, around 50 000 Poles were living in Latvia, the largest part of them – in southern Latvia where their origin could be considered at least partly Latvian because of complications in the 19th century situation. Most of them were peasants; however, in big cities there was a comparatively small but very active group of intelligentsia, namely officials, teachers etc. The aim of this article in the context of Polish minority is to show the relations of both countries in 1921, when the first crisis occurred between them due to the question of this minority. The article is based on the materials of Latvian and Polish archives and other sources.

In the spring of 1921, the Latvian authorities found out that in several places in Latgale, where the ethnical composition was very mixed or disputable, under the leadership of the Polish teacher Kazimierz Próchnik and some others several private Polish schools were opened that had not been registered properly and where the Latvian language was not taught at all. Schools were closed and organizers were charged for breaking the law, and some of them even had to spend several days under arrest. It was followed by an order to expel several persons from the country. The Polish side demanded

cancelling of this order, in further development of events there were involved governments, Legations and also societies. Relations between both countries were in serious crisis; however, as a result of pressure from the side of Poland Latvia decided to cancel the expulsion order regarding all involved persons except one – Kazimierz Próchnik.

In 1921, “The Próchnik affair” was the first but not the last case where a domestic problem with one of the national minorities (Poles) became a challenge in international relations. It also demonstrated the presence of one of the functions successfully used by diplomatic representations already from the beginning of the 1920s, namely to protect their “own” national minority in the country of accreditation. The minority in its turn (particularly in the case of Poland) was perceived as a certain tool which helped to achieve their own political goals in an other country. It was a normal diplomatic practice if only one country was trying to find ways of making common policy with another country and not to subject it. During the interwar period in this case and in the relations with Poland altogether the mentioned limit was rarely trespassed because of the existing syndrome of “super power” in the political circles of this country. In 1921, the diplomatic pressure of Poland practically achieved the situation where Latvia made concessions almost in all points and the expulsion of Kazimierz Próchnik was the only issue that was simply done to withdraw with honour.

During those events, it was possible to compare the motivation of both sides (the elite of Polish minority in Latgale and the Latvian authorities) with the model existing in Lithuania, only in a smaller degree: one side (Poles), who were fully aware of their own position and influence on the region’s history, tried to retain it (which could be and very likely was connected with patriotic slogans and feelings) by strengthening the positions of the Polish language and culture. The other side (the Latvian authorities and society or at least considerable part of it), also for patriotic reasons, looked upon these activities as attempts to preserve or reestablish previous, from its point of view, unfair order. In actual situation, without experience of previous cooperation among both sides (or strictly negative experience in the case of peasants – Latvians, and landowners – Poles), exaggerations were inevitable (for example, when one side tried to find Poles in the areas inhabited by Latvians or Belarusians only because they were Catholics or the other side endeavored to see the attempts to question the sovereignty of Latvia in every national activity in Latgale).

DŽEŽS LATVIJAS PUBLISKAJĀ TELPĀ: PUBLIKĀCIJU ANALĪZE LAIKRAKSTĀ “JAUNĀKĀS ZIŅAS” (1922–1940)

Indriķis Veitners

Mg. art., doktora grāda kandidāts. Jāzepa Vitola Latvijas Mūzikas akadēmija, docents.

Pētnieciskās intereses: Latvijas džeza vēsture.

E-pasts: veitners@gmail.com

Džežs ir būtiska Latvijas kultūras sastāvdaļa, kuras pētniecība, tai skaitā arī Latvijas džeza vēsture un tā attīstība, nepelnīti atstāta novārtā. Līdz šim nav tikusi veikta šā žanra attīstības periodizācija, nav apzināti nozīmīgākie mūziķi, orķestri, kolektīvi un to vēsture. Džeža vēsture Latvijā ir skopi dokumentēta, tāpēc preses publikācijas kļūst par svarīgu avotu, kura izpēte ļauj gūt zināmu priekšstatu par džeža attīstību. Viens no svarīgākajiem informācijas avotiem ir džeža sludinājumi presē, kuru analīze ļauj izdarīt secinājumus par džeža ienākšanu un turpmāko attīstību Latvijā līdz 1940. gadam, kā arī par sabiedrības attieksmi pret to. Raksts veltīts šai problēmai, sīkāk analizējot laikraksta “Jaunākās Ziņas” džeža sludinājumus un izdarot secinājumus par Latvijas džeža attīstību laika periodā līdz 1940. gadam.

Atslēgas vārdi: Latvijas džeza vēsture, džeža publikācijas, džeža sludinājumi, kontentanalīze, Latvijas džeža periodizācija.

IEVADS

Latvijas džeža vēsture līdz šim nav zinātniski pētīta. Savukārt ārvalstīs džeža vēsture jau sen ir nopietnu akadēmisku pētījumu objekts, it īpaši saistībā ar Eiropas kultūras identitātes meklējumiem, kā arī ar džeža – savdabīga, īpatnēja mākslas veida – identitātes un jaunrades ceļu meklējumiem. Ņemot vērā šo aspektu, Latvijas džeža vēsturei ir nozīmīga loma Eiropas džeža vēstures pētniecībā un tā attīstības kontekstā, kas raisa arī ārzemju pētnieku interesi, jo pagaidām ir neizzināta Eiropas džeža vēstures joma.

20. gs. 20. gadu sākumā relatīvi jaunais džeza¹ ātri kļuva populārs Eiropā un Latvijā – sākumā kā eksotisks orķestra sastāvs, vēlāk kā jauna deju mode, veiksmīgi konkurējot ar līdz tam šo funkciju veikušajiem salonmūzikas orķestriem un pūtēju (“ragu”) orķestriem. Turklāt “džezbendi” atskaņoja arī iecienīto operesu mūziku, kino-filmu “grāvējus” un tolaik ārkārtīgi populāros tango, kļūstot par dominējošo izklaides mūziku 30. gadu beigās.

Kopumā Latvijas džeza vēsturi iespējams iedalīt četros posmos. Pirmais sākas ar džeza ienākšanu Latvijā un turpinās līdz 1940. gada jūnijam – padomju okupācijai.

Nākamo posmu Latvijas džeza vēsturē – no 1940. līdz 1953. gadam, kura ietvarā ir padomju okupācija Latvijā 1940.–1941. gadā, tai sekojošā nacistiskā okupācija līdz 1944. gadam un otrreizējā padomju okupācija no 1944. gada, – raksturo haotiskums, sadrumstalotība un iepriekšējās attīstības vardarbīgs pārrāvums. Kaut arī sākotnēji saglabājās mūziķu darbības formālie nosacījumi un daļa līdzšinējo kolektīvu un mūziķu turpināja darboties, tomēr politiskās pārmaiņas izjauca iepriekšējo attīstību, kura pētīta šajā rakstā, jūtami ietekmēja spēlēto repertuāru un, it īpaši, mūziķu personības, viņu likteņus un radošo darbību. Sevišķi tas skāra ebrejus, kuru Latvijas džeza mūziķu vidū bija daudz un kuru darbība nacistu okupācijas gados nebija iespējama. Lielai daļai no viņiem vācu okupācijas laikā dzīve traģiski beidzās. Tādējādi tika iznīcināta nozīmīga Latvijas džeza vēstures daļa. Savukārt otrreizējā PSRS okupācija 1944. gadā radīja kardinālas pārmaiņas, principiāli izmainīja gan kultūrvidi, gan ieviesa attieksmi pret džeza kā nevēlamu mūzikas žanru, to attiecinot arī uz šā žanra pārstāvjiem – mūziķiem.² Pagaidām šis Latvijas džeza attīstības posms nav pētīts, līdz ar to trūkst tuvākas informācijas par mūziķiem un to darbību, kā arī galvenajiem notikumiem.

Trešais Latvijas džeza vēstures posms ir no 1954. līdz 1991. gadam. Pēc Staļina nāves atsākās džeza attīstība, ko raksturoja jaunas mūziķu paaudzes, profesionālo džeza orķestru, Rīgas džeza kluba un festivāla “Vasaras ritmi” darbība.

Ceturtais Latvijas džeza vēstures posms sākās 1991. gadā – līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tam raksturīga iepriekšējo gadu struktūru (Latvijas Radio bigbenda, festivāla “Vasaras ritmi”) darbības izbeigšana. To vietā tika veidotas jaunas struktūras, veidota džeza izglītības sistēma Latvijā, tika dibināti džeza klubi, rīkoti jauni džeza festivāli.

Latvijas džeza vēstures pētniecībā viens no nozīmīgākajiem avotiem ir džezam veltītās publikācijas un to analīze. Konkrētā pētījuma **mērķis** – džeza publikāciju Latvijas presē līdz 1940. gadam uzskaitē un analīze. Rakstā detalizētāk tiek aplūkoti džeza sludinājumi laikrakstā “Jaunākās Ziņas”,³ iegūto statistisko datu kontentanalīzē atklājot Latvijas džeza attīstības īpatnības un veicot šā žanra attīstības periodizāciju. 1940. gads par robežšķirtni izvēlēts tādēļ, ka Latvijā līdz ar Padomju Savienības okupāciju radikāli mainījās ne tikai valsts iekārta, bet arī kultūras un mākslas dzīve – tika pārrauta iepriekšējā kultūras tradīcija, līdz ar to iezīmējot jaunu posmu visās nozarēs, tostarp arī kultūrā.

Par galveno avotu džeza publikāciju uzskaitē tika izvēlētas “Jaunākās Ziņas” kā lielākais dienas laikraksts ar potenciāli vislielāko džezam veltīto publikāciju skaitu, turklāt šajā laikrakstā atrodama pagaidām senākā publikācija Latvijā, kurā minēts vārds “džezs”, – kinoteātra “Marine” sludinājums.⁴

Lai sasniegtu šo mērķi, tika izvirzīti vairāki darba **uzdevumi**:

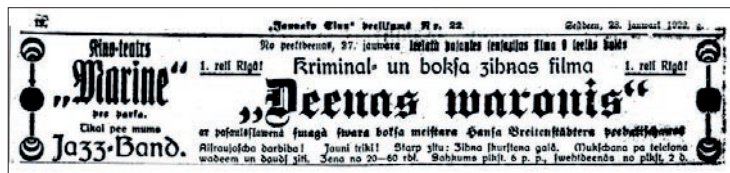
1. Pieejamo avotu par džezu Latvijā līdz 1940. gadam apzināšana un apstrāde. Galvenie darba avoti ir publikācijas presē, arhīvu un muzeju krājumu materiāli, mūzikas ieskaņojumi, intervijas un literatūra.

2. Preses publikāciju par džezu Latvijā līdz 1940. gadam izpēte un analīze. Publikāciju, it īpaši džeza sludinājumu, uzskaitē un analīzē ļāva izdarīt secinājumus par džeza ienākšanu un turpmāko attīstību Latvijā līdz 1940. gadam, kā arī par sabiedrības attieksmi pret to.

3. Latvijas džeza periodizācijas izveidošana laika posmā līdz 1940. gadam, kas tika veikta, balstoties uz pieejamo avotu analīzi un savstarpēju salīdzināšanu.

Pētījuma galvenais avots ir publikācijas presē. Autors veicis laikraksta “Jaunākās Ziņas” džeza publikāciju uzskaitē un analīzi no 1922. līdz 1940. gadam, izveidojot tabulu, kurā ietvertas 2065 publikācijas. Bez tam apzinātas un pētītas ir arī laikrakstos “Segodnia”,⁵ “Segodnia vecherom”,⁶ “Rigasche Rundschau”,⁷ “Rīts”,⁸ “Pēdējā Brīdī”,⁹ žurnālos “Mūzika”,¹⁰ “Jaunā Nedēļa”,¹¹ “Daugava”¹² un “Burtnieks”¹³ atrodamās džeza publikācijas. Izpētes gaitā šajos izdevumos apzinātas 245 ar džezu saistāmas publikācijas. Publikāciju atlases princips bija jebkāda veida konstatējama saistība ar džezu, piemēram, vārda “džezs” pieminēšana.

Pētījumā ir izmantota kontentanalīzes metode, veidota tipoloģizācija uzskaites tabulās, uz kuru pamata izveidotas tēmu detalizētāk skaidrojošas tabulas un diagramma.

1. att. Pirmais džeza sludinājums kino “Marine”.
“Jaunākās Ziņas”, 28.01.1922.

Raksts strukturēts divās daļās. Pirmajā daļā dots džeza publikāciju pārskats Latvijas periodikā, secīgi aplūkojot dažādos preses izdevumos publicētos rakstus un tos īsi raksturojot. Otrā daļa veltīta džeza sludinājumiem un to kontentanalīzei laikrakstā “Jaunākās Ziņas”.

DŽEZS LATVIJAS PERIODIKĀ LĪDZ 1940. GADAM

Publikācijas saistībā ar džezu atrodamas gandrīz visos Latvijas periodiskajos izdevumos līdz 1940. gadam. Lielākoties tas pieminēts garāmejot (piemēram, rakstos par kino un kinoteātriem tiek minēts džeza orķestris). Izņēmums ir specializētais mūzikas žurnāls “Mūzika”, kā arī žurnāls “Daugava” – šajos izdevumos ir publicēti raksti, kuros mēģināts džezu analizēt.

Džezam veltītās publikācijas iespējams nosacīti iedalīt četrās grupās:

- 1) publikācijas ar vispārēju, virspusēju informāciju par džezu (apraksti, reklāmraksti, ilustrēti materiāli, fotogrāfijas);
- 2) publikācijas, kuros džezs pieminēts tikai epizodiski, bieži nosodoši (piemēram, rakstos par jaunatnes morāli);
- 3) tieši džezam veltītas publikācijas (to skaitā koncertu recenzijas);
- 4) sludinājumi.

DIENAS AVĪZES

Lielajos dienas laikrakstos tieši džezam veltītas publikācijas atrodamas reti. Biežāk sastopami raksti par kino un tā attīstību, kā arī par jaunatnes audzināšanas un morāles jautājumiem. Izdevumu vidū izceļas “Segodnia vecherom” ar plašām, izvērstām publikācijām par skaņu kino un tā problemātiku.¹⁴ Šajos rakstos džezs netiek pieminēts.

2. att. "The Savoy Band" un Viljams Šērs. Sergeja Civja-Civinska šaržs. "Segodnia večerom", 10.05.1928.

No lielajiem dienas laikrakstiem visvairāk džezam veltītu publikāciju ir atrodamas laikrakstā "Jaunākās Ziņas". Līdz 1940. gadam šajā laikrakstā vārds "džezs" parādās 17 publikācijās. Pieci raksti ir veltīti Preses ballēm,¹⁵ un džezs tajās parādās tikai pastarpināti – vienā vai divos teikumos kā reklāma ("spēlēs labākie divi džeza orķestri"¹⁶). Divas publikācijas veltītas ārzemju mūziķu koncertiem Latvijā. 1929. gada 15. jūlijā lasāms raksts par Jūras svētkiem Edinburgā, kurā pieminēta melnādainās dziedātājas Koreti Arle-Tietz uzstāšanās, kura "dziedās nēģeru dziesmas".¹⁷ Citā rakstā minēts orķestris "The Orpheans" G. Vlašeka vadībā.¹⁸ Savukārt 1935. gada 1. jūnijā avīzē ievietots raksts "Nēģeru dziedoņi Rīgā" par Klīvlendas nēģeru vokālā kvinteta koncertiem Latvijā, kas izpilda "nēģeru plantāciju dziesmas" – visticamāk, spiričuelus.¹⁹

Piecas publikācijas – recenzijas (to skaitā divas īsas recenzijas – autori J. Z. (acīmredzot Jānis Zālītis) un Ernests Brusubārda – un divi izvērstāki raksti) veltītas Jāņa Vītolīņa²⁰ simfodžeza orķestra "La-Si-Do" koncertiem 1932. gadā.²¹

No informācijas viedokļa nozīmīga publikācija ir 1928. gada 8. jūnija raksts "Latvijas Monmartrā",²² kurā vēstīts par izklaides iespējām Rīgas Jūrmalā. Ar vairākām fotogrāfijām ilustrētajā rakstā pieminēts "nēģeru džezbends", kas uzstājas Edinburgas jūras paviljonā. Šis fakts pieminēts arī vairākos citos preses izdevumos – avīzē "Aizkulises",²³ kā arī žurnālā "Jaunā Nedēļa" ilustrētā rakstā.²⁴

3. att. Simfoniskā orķestra "La-Si-Do" koncerts Latvijas konservatorijā 1932. gada 9. novembrī. Elmāra Zemoviča privātkolekcija

Savukārt "Jaunāko Ziņu" 1932. gada 8. jūnija numurā publicētajā rakstā "Rīgas kafejnīcu mūziķi" uzskaitīti pilsētas kafejnīcu orķestri ar uzstāšanās vietām, kā arī īsi raksturots to atskaņotais repertuārs. Nozīmīgs ir arī 1939. gada 16. decembrī publicētais rakstnieka Jāņa Plauža apraksts "Ņujorkas nēģeru dejas", kur viņš izklāsta sava Ņujorkas ceļojuma iespaidus – džeza kluba "Cotton Club"²⁵ apmeklējumu un pazīstamā džeza dziedātāja Keba Keloveja²⁶ uzstāšanos.

Tomēr visnozīmīgākā "Jaunāko Ziņu" džeza publikāciju daļa ir sludinājumi – dažādu izklaides pasākumu un restorānu reklāmas, kas tiks aplūkotas tālāk.

Vācu valodā iznākošajā dienas laikrakstā "Rigasche Rundschau" ir atrodama tikai viena džežam veltīta publikācija. Tā ir avīzes Berlīnes korespondenta Kurta fon Volfurta (*Kurt von Wolfurt*) recenzija par Berlīnē notikušo Pola Vaitmena simfoniskā orķestra koncertu.²⁷ Kurts fon Volfurts ir autors desmit mūzikai veltītiem rakstiem, kas publicēti "Rigasche Rundschau" no 1926. līdz 1930. gadam ar vienotu nosaukumu "Berliner Kunstbriefe an die Rigasche Rundschau" un informē par mūzikas dzīves norisēm Vācijā. "Rigasche Rundschau" nav atrodami ne džeza sludinājumi, ne informācija par Latvijas džeza mūziķiem un viņu darbību.

Samērā regulāri par džežu ir rakstījusi krievu prese – avīzes “Segodnia” un “Segodnia vecherom”.

Pirmā plašākā džežam veltītā publikācija Latvijā ir tieši krievu preses izdevumā – Viktora Janova raksts “Dzhaz” avīzē “Segodnia vecherom” 1925. gada 8. janvārī. V. Janovs cenšas raksturot jauno mūzikas stilu, kā arī sīkāk apraksta dažādus džežbenda paveidus. Vērtīgākā viņa sniegtā informācija ir orķestra “The Savoy Band” sastāva un instrumentārija apraksts ar mūziķu vārdiem.

Minētās avīzes publikācijām kopumā ir raksturīgs informatīvs stils, un tās visbiežāk vēsta par konkrētā orķestra nozīmīgu uzstāšanos kādā no restorāniem, līdz ar to faktiski ir tekstā izvēsta reklāma. Pavisam tādas publikācijas ir sešas:

- 1) 1928. gada 5. oktobrī raksts par V. Šēru;²⁸
- 2) 1933. gada 28. martā raksts par J. Levensonu;²⁹
- 3) 1936. gada 18. augustā³⁰ un 1938. gada 19. jūlijā³¹ – raksti par H. Šmitu;
- 4) 1936. gada 18. augustā³² un 1937. gada 10. augustā³³ – raksti par M. Aljanski.

Avīzē publicētas arī orķestru fotogrāfijas, kas dod iespēju identificēt personālijas un instrumentāriju. Līdzīgi kā “Jaunākajās Ziņās”, arī “Segodnia vecherom” publicēti džeža sludinājumi, kuru analīze būtu turpmāko pētījumu uzdevums.

Džežu fragmentāri ir pieminējuši arī citi preses izdevumi, piemēram, “Aizkulises”, “Pēdējā Brīdī”, “Rīts”.

Gandrīz visās starpkaru publikācijās džežs ir skarts samērā virspusēji, neanalizējot un neiedziļinoties tā saturā, kas ir saprotams, jo šīs publikācijas bija domātas plašai publikai. Taču tās sniedz vērtīgu izziņas materiālu.

SPECIĀLIE ŽURNĀLI

Specializētie kultūrai veltītie žurnāli džežam pievērsa daudz lielāku uzmanību. Šeit pirmām kārtām jāmin žurnāls “Mūzika”. Tajā 1926. gada marta numurā tika publicēts žurnāla redaktora Kārļa Paucīša³⁴ raksts “Kas ir džežbends?”, kas ir pirmais džežam veltītais analītiskais raksts latviešu valodā, kurā atspoguļojas tālaika profesionālā mūziķa uzskati par džežu.

Žurnālā “Mūzika” džežs tika pieminēts samērā regulāri – gan kā informācija par notikumiem ārzemēs, gan arī Latvijas mūzikas aktualitāšu sakarā – pavisam 15 publikācijās. To lielākā daļa ir īsi informatīvi ziņojumi par dažādām norisēm saistībā ar džežu –

hronikas sadaļā, kā arī epizodiski pieminējumi rakstos par citām tēmām. Sekošana jaunākajiem notikumiem ir bijusi samērā operatīva, piemēram, informācija par Džordža Gēršvina (*George Gershwin*, 1898–1937) klavierkoncerta pirmatskaņojumu Ņujorkā (Dž. Gēršvina klavierkoncertu F mažorā pirmatskaņoja Ņujorkā 1925. gada 3. decembrī)³⁵ ir publicēta jau pēc dažiem mēnešiem – 1926. gada aprīļa numurā. Savukārt 1926. gada maija numurā³⁶ publicēta ziņa par džeza mūziku baznīcā, aprakstot kāda mācītāja centienus ieviest dievkalpojumā džežu, raisa interesi kā viens no agrākajiem, domājams, gospel mūzikas pieminējumiem, turklāt periodā, kad tā tikai sāka veidoties ASV.

Otra nopietnākā publikācija par džežu ir Jēkaba Vītoļņa raksts “Kas ir džess?” 1932. gadā. Kaut arī K. Paucīša un J. Vītoļņa publikācijas šķir seši gadi, tomēr rakstā var konstatēt J. Vītoļņa ietekmēšanos no K. Paucīša. Faktoloģiski J. Vītoļņa publikācija tomēr ir precīzāka, piemēram, aprakstot džeza orķestra sastāvu, kā arī pirmo reizi pieminot improvizāciju – būtisku džeza sastāvdaļu.

Savdabīgs informācijas avots ir pazīstamā deju pedagoga Morica Grebzdzes³⁷ izdotais žurnāls “Vadonis Deju Valstī” (vienīgais žurnāls deju mākslai un viesīgai sadzīvei), kurš gan piedzīvoja tikai divus numurus (1933. un 1934. gadā). Žurnāls veltīts galvenokārt deju mākslai – tajā atrodami jaunāko deju apraksti, deju skolotāju saraksti utt., taču abos numuros publicēti arī īsi, ļoti kritiski raksti par Rīgas deju zālēm, Latvijā iespēlētām deju mūzikas skaņuplatēm, kā arī vairāku džeza orķestru mūziķu personāliju uzskaitījums ar komentāriem. Domājams, ka rakstu autors ir pats M. Grebzde. Publikāciju stils ir ļoti subjektīvs, reizēm pat aizskarošs, tomēr satur vērtīgu informāciju, piemēram, vienīgo atrodamo “Bellaccord” orķestra sastāva uzskaitījumu.

Dažās publikācijās džezs tiek pretnostatīts t.s. akadēmiskajai mūzikai un mākslai. Piemēram, komponistes un mūzikas pedagoģes Paulas Līcītes polemiskais raksts 1928. gadā “Mūzika tagadnes sabiedrībā un skolā” žurnālā “Burtnieks”.³⁸ Rakstā ir apspriesti jaunatnes audzināšanas un muzikālās kultūras jautājumi, negatīvi minot džežu kā parādību, kas grauj kultūru un gaumi. P. Līcītes viedokli atspoguļojas vēlākos gados par izplatītu stereotipu kļuvušais uzskats par džeza mūziku kā izvirtīgu un kaitīgu, kas veicina izlaidību un morālo pagrimumu. Tomēr izteikti naidīga attieksme ir sastopama tikai dažās publikācijās. Kopumā akadēmisko mūzikas aprindu pārstāvju publikācijās konstatējama samērā noliedzoša, reizēm arī ironiska attieksme

pret džezu. Džezam veltīto publikāciju mazskaitlīgums drīzāk liecina par akadēmisko aprindu zināmu ignoranci, acīmredzot tās neuzskatīja šo mūziku par lielākas uzmanības vērtu.

Nozīmīgas ziņas par radio atskaņotajiem skaņdarbiem un mūziķiem atrodamas arī žurnālā “Hallo, Latvija”. Tās ir ļoti būtiskas firmas “Bellaccord Electro” veikto džeza ieskaņojumu datēšanā.

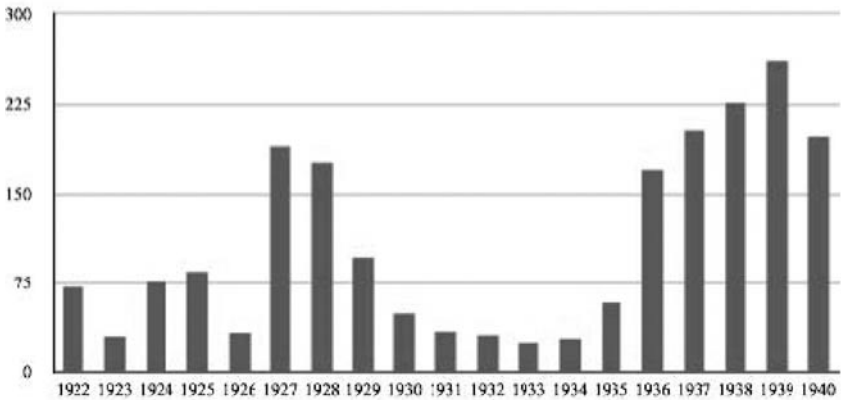
DŽEZA SLUDINĀJUMI LAIKKRAKSTĀ “JAUNĀKĀS ZIŅAS”

Avīzē “Jaunākās Ziņas” no 1922. līdz 1940. gadam autors saistībā ar džezu pavisam uzskaitījis 2064 publikācijas. To lielākā daļa ir sludinājumi, tomēr fiksēti arī septiņpadsmit “Jaunākajās Ziņās” publicētie raksti, kuros pieminēts džezs. Statistikā iekļauti arī 10 sludinājumi, kas nav izklaides iestāžu reklāma, bet kuriem ir saistība ar džezu. Autors šos rakstus iekļāvis tādēļ, ka lielākoties tajos džezam veltīti tikai daži vārdi, tātad informatīvi tie daudz neatšķiras no sludinājumiem, taču ir statistikas daļa.

Uzskaitītājās publikācijās³⁹ vārds “džezs” ir minēts 966 reizes, turklāt visdažādākajās transliterācijās (“jacc”, “jaz”, “jazz”, “džezbends”, “džezs”, “džess”, “jazzband”, “jacband”). Visbiežāk tās ir dažādu sarīkojumu – baļļu, pasākumu, karnevālu utt. reklāmas, kā arī bāru, restorānu un naktsklubu reklāmas. Vārds “džezs” tajās minēts dažādos kontekstos – gan kā orķestru nosaukuma sastāvdaļa, gan kā tematisks sarīkojuma nosaukums. Daļā sludinājumu lasāmi arī orķestru, to vadītāju un mūziķu vārdi, līdz ar to šie sludinājumi ir nozīmīgs informācijas avots par pirmajiem Latvijas džeza mūziķiem. Savukārt pārējās uzskaitītās publikācijas saistīt ar džezu ļauj tajās atrodami orķestru nosaukumi, mūziķu vārdi, fotoattēli un cita informācija. Autors datus par sludinājumiem ir fiksējis tabulās, kas ļauj analizēt arī dažādus ar džezu saistītus aspektus – pasākumu norises vietas, laiku, kad pasākums noticis, biežumu, sludinājumu skaita dinamiku pētāmajā laika periodā (1922–1940).

DŽEZA SLUDINĀJUMU DINAMIKA NO 1922. LĪDZ 1940. GADAM

Pētot džeza sludinājumu dinamiku, konstatējama tās saistība ar valsts ekonomisko un politisko stāvokli (sk. 1. tabulu). Samērā lielam publikāciju skaitam 1927.–1928. gadā (1927. g. – 190, 1928. g. – 177 sludinājumi) sekoja tā konsekventa samazināšanās

1. tabula. “Jaunāko Ziņu” numuru ar džeza publikācijām daudzums pa gadiem, % (1922–1940)

no 1929. līdz pat 1933. gadam, pēc kura rādītājs palielinājās, īpaši strauji – no 1936. gada līdz 1940. gada maijam. Jau 1940. gada jūnijā sludinājumu skaits sāk sarukt, un šī tendence izsekojama līdz pat laikraksta slēgšanai 1940. gada 9. augustā.⁴⁰

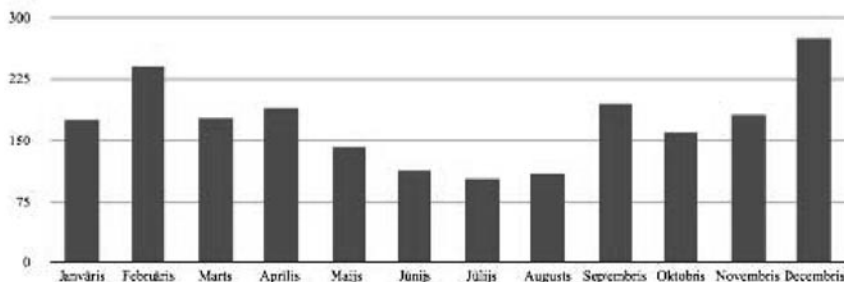
Lielo kritumu no 1929. līdz 1933. gadam varētu saistīt ar pasaules ekonomisko krīzi no 1929. līdz 1931. gadam, kas iespaidoja arī Latvijas ekonomiku. Turpmākais relatīvi nelielais publikāciju daudzums līdz 1935. gadam acīmredzot ir skaidrojams, pirmkārt, ar lēno ekonomikas atveseļošanos pēc krīzes, otrkārt, ar nacionālās ideoloģijas un politikas maiņu pēc 1934. gada Ulmaņa apvērsuma. Kaut gan džezs pēc 1934. gada likumdošanas aktos netika ierobežots, valdošajā “latviskumu” veicinošajā kultūrpolitikā internacionālais, amerikāniskais džezs neiekļāvās. Par šo attieksmi liecina gan konsekventais morālais nosodījums džezam veiktajās publikācijās, gan dažādi birokrātiska rakstura šķēršļi, ar ko savā darbībā saskārās Latvijas džeza mūziķi, īpaši nelatvieši.⁴¹ Taču mazais sludinājumu skaits šajā periodā (1930. g. – 51, 1931. g. – 36, 1932. g. – 33, 1933. g. – 27, 1934. g. – 30 sludinājumi) rāda kaut nelielu, bet pastāvīgu pieprasījumu pēc šāda tipa mūzikas sabiedrībā, kas īpaši spēcīgi izpaudās turpmāk – līdz pat 1940. gada maijam. Turklāt svarīgi atcerēties, ka svinga ēra – džeza “zelta laikmets” ASV sākās tikai 1935. gadā.⁴² Līdz ar to var secināt, ka Latvija 30. gadu otrajā pusē iekļāvās kopējā pasaules džeza attīstības kontekstā.

Pagaidām neizskaidrots ir relatīvi mazais publikāciju skaits 1923. un 1926. gadā. Intereses noplākšana sabiedrībā par džeza kā pārejošu modi un ne pārāk kvalificētu mūziķu un orķestru sniegums būtu maz ticami iemesli sludinājumu skaita samazinājumam, jo 1923. gadā džeza Latvijā vēl joprojām bija jaunums. Publikāciju skaita pieaugums 1924. un 1925. gadā liecina, ka jaunā mūzika nebija pārejoša modes tendence. Nelielais sludinājumu skaits 1926. gadā, iespējams, saistāms ar Latvijas ekonomisko un politisko situāciju, kas varētu būt iemesls izklaides vietu un pasākumu aktivitātes kritumam.⁴³ Šajā gadā vairāki Latvijas mūziķi un mākslinieki izceļoja uz ārzemēm. Tomēr šī tendence ir bijusi īslaicīga, jo pēc gada publikāciju skaits ievērojami pieauga (1926. g. – 35, 1927. g. – 190 sludinājumi). Džeza sludinājumu skaitu varēja ietekmēt arī Likums par žūpības apkarošanu, kas stājās spēkā 1925. gada martā un ilga līdz 1928. gada janvārim. Likums aizliedza pārdot alkoholu izklaides iestādēs pēc pulksten 22 (pirms tam to varēja darīt visu diennakti), turklāt šajās iestādēs aizliedza spēlēt mūziku.⁴⁴ Tomēr 1927. gadā, kad konstatējams vislielākais sludinājumu skaits šajā posmā, likums joprojām bija spēkā, tātad iemesls jāmeklē citur. Ļoti iespējams, ka uzņēmēji vienkārši pielāgojās darbībai žūpības apkarošanas likuma apstākļos. Turklāt deju vakari, kuros dejoja jaunās, modernās dejas, tik un tā bija populāri, un avižu sludinājumi restorānu īpašniekiem varēja šķist nevajadzīgi un par dārgu. Lai arī kāds būtu iemesls sludinājumu skaita samazinājumam 1923. un 1926. gadā, tas nenorāda uz džeza un dejošanas kā sociālas parādības samazināšanos reālajā dzīvē un neliecina par būtiskiem džeza attīstības pavērsieniem.

DŽEZA PATĒRIŅŠ GADA GRIEZUMĀ

Cits svarīgs aspekts ir džeza sludinājumu – izklaides iestāžu un pasākumu reklāmu, kur minēts džeza, – biežums gada ietvarā, respektīvi, cik daudz džeza sludinājumu bijis katrā mēnesī (sk. 2. tabulu).

Aptvertais laika periods (19 gadi) ļauj izdarīt secinājumus par džeza patēriņa dinamiku konkrētos gada mēnešos. Kopumā tas ar nelielām atšķirībām ir līdzīgs arī šodienas profesionālo džeza mūziķu darbības ritmam. Vislielākais sludinājumu skaits bija decembrī – Ziemassvētku sarīkojumi, Jaungada balles un citi pasākumi. Janvāri vēl turpinājās “pēc – Jaunā gada” baļļu sezona ar salīdzinoši mazāku pasākumu skaitu. Otrs intensīvākais mēnesis ar lielāko slu-

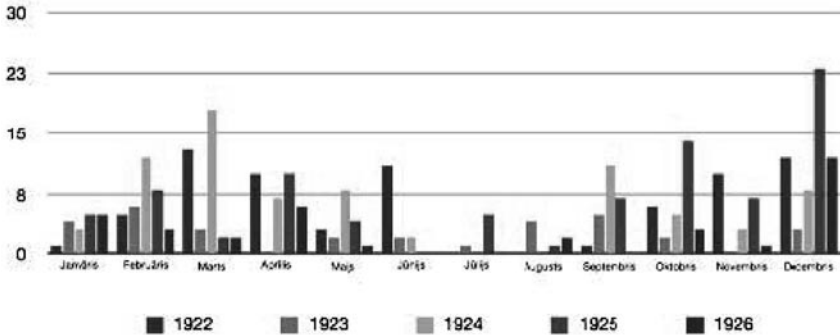

2. tabula. Džeza sludinājumu daudzums pa mēnešiem, % (1922–1940)

dinājumu skaitu bija februāris. Tas saistīts ar 20.–30. gados ļoti populārajiem karnevāliem – tā sauktajiem fašingiem,⁴⁵ kas tradicionāli norisinājās februārī un martā. Decembris un marts arī bija vienīgie mēneši, kuros džeza sludinājumi avīzē “Jaunākās Ziņas” bija publicēti visā pētītajā laika periodā. Neliels pieaugums bija vērojams arī aprīlī, kad tika svinētas Lieldienas un rīkotas Pavasara balles. Maijs ievadīja vasaras sezonu, īpaši populāras bija “Ziedoņa balles” un dažādi dārza svētki. Vasarā sarīkojumu skaits palēnām samazinājās – visbiežāk tika reklamētas zaļumballes. Savukārt septembrī pēc vasaras pārtraukuma atsākās baļļu sezona. Oktobrī un novembrī sludinājumu biežums bija salīdzinoši mazāks, taču pakāpeniski pieauga, lai kulminētu decembrī.

DŽEZA SLUDINĀJUMU DINAMIKAS ATŠĶIRĪBAS DAŽĀDOS PERIODOS

Dažādos gados statistika atšķirās, liecinot par džeza patēriņa saistību ar ekonomiskās un politiskās situācijas izmaiņām. Tā laika posmā no 1922. līdz 1926. gadam, kad džeza Latvijā atradās savas atīstības sākumā, sludinājumu skaita dinamika atšķirās (sk. 3. tabulu)⁴⁶ dažādos mēnešos un gados. 1922. gadā visvairāk sludinājumu bija martā, decembrī un jūnijā, savukārt 1926. gadā aina bija pavisam citāda – martā tikai daži sludinājumi, jūnijā – neviena, bet decembrī vislielākais sludinājumu skaits gadā. Šķiet, samērā veiksmīgs bijis 1924. un 1925. gads, kaut gan piemēram, jūlijā un augustā, nebija sludinājumu, turklāt salīdzinoši neliels bija arī sludinājumu skaits

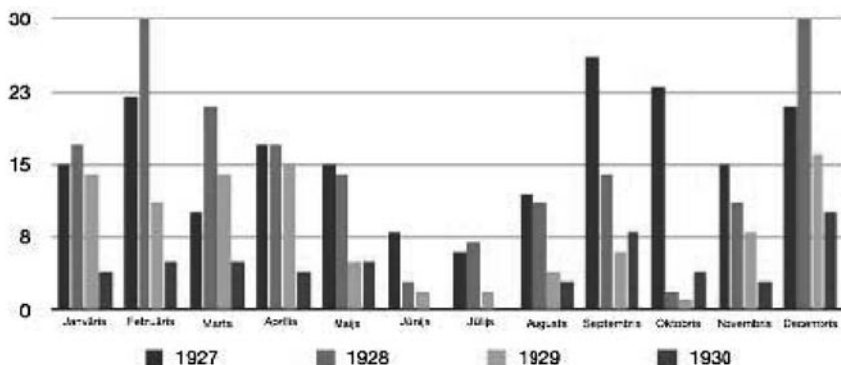

3. tabula. Džeza sludinājumu skaits no 1922. līdz 1926. gadam

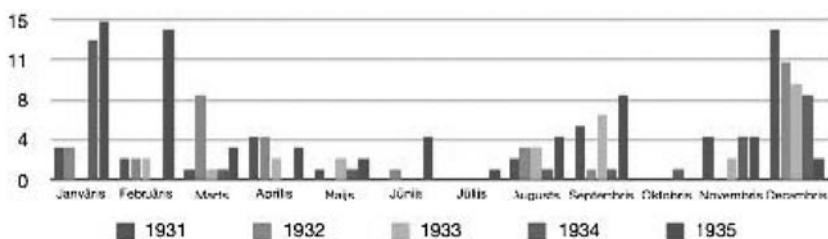
vidēji mēnesī. Sludinājumos reti bija minēti mūziķu vārdi, visbiežāk tika reklamēts “džezbends” – acīmredzot kā specifisks orķestra sastāvs. Šajā laikā izplatīto priekšstatu par džezu kā specifiska sastāva orķestra atskaņotu deju mūziku apliecina arī pirmā plašākā publikācija par džezu Latvijā – V. Janova raksts “Džaz”.⁴⁷

Nākamajos gados situācija mainījās (sk. 4. tabulu). Pirmkārt, sludinājumu skaits būtiski pieauga, turklāt no 1927. līdz 1929. gadam vienos un tajos pašos gada mēnešos tas bija līdzīgs. Sludinājumiem bagātākie bija 1927. un 1928. gads (gandrīz 200 gadā). Visvairāk sludinājumu bija februārī, septembrī un decembrī, turklāt to skaits bija ievērojami lielāks nekā iepriekšējos gados tajos pašos mēnešos. Tieši šajā laikā sludinājumos tika minēti daudzi orķestri un kapelas ar eksotiskiem, amerikāniskiem nosaukumiem – “Bubi Band”, “The Banjo Dancing Band” u.tml., acīmredzami iezīmējot jaunu Latvijas džeza attīstības posmu. Šie gadi ir bijuši Latvijas “trakulīgie divdesmitie”,⁴⁸ kad dominēja izpriecās un dejas. Tomēr, sākot ar 1929. gadu, bija kritums, kas turpinājās arī pasaules ekonomiskās krīzes – tā dēvētās Lielās depresijas – iespaidā, jo ekonomiskās problēmas ļoti tieši skāra izklaides biznesu.

Šī tendence turpinājās līdz 1933. gadam (sk. 5. tabulu). Sludinājumu skaits bija mazs, liecinot par ekonomiskās situācijas iespaidu uz izklaides piedāvājumu. No sludinājumiem pazuda eksotiskie orķestru nosaukumi, to vietā sāka minēt mūziķu vārdus. Vismazākais publicēto sludinājumu skaits konstatējams 1933. gadā, turklāt dažus mēnešus nebija neviena sludinājuma (janvārī, jūnijā, jūlijā un oktobrī). Rādītājs mazliet pieauga 1934. gadā un turpināja pieaugt 1935. gadā,

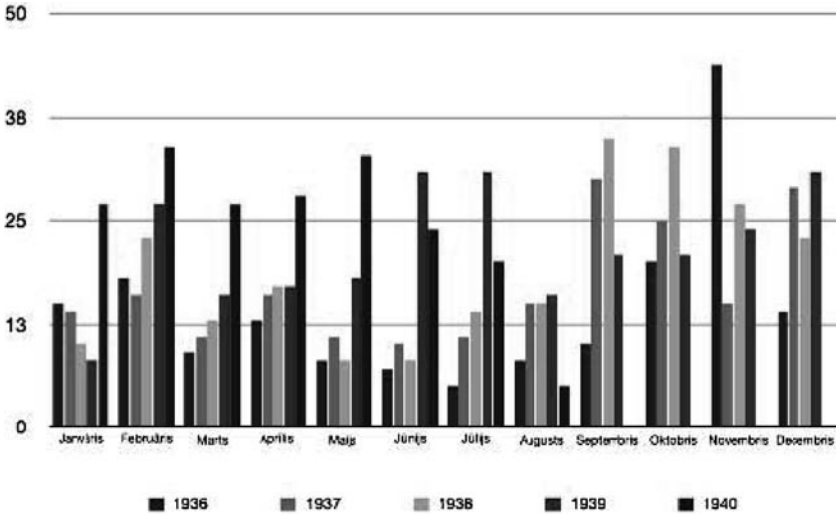
4. tabula. Džeza sludinājumu skaits no 1927. līdz 1930. gadam

5. tabula. Džeza sludinājumu skaits no 1931. līdz 1935. gadam

kad ekonomiskā situācija jau sāka uzlaboties. Neapšaubāmi džeza Latvijā iespaidoja arī politiskie notikumi. 1934. gada 15. maijā notika K. Ulmaņa apvērsums, nodibinot autoritāru režīmu. Savukārt pirms gada – 1933. gadā Vācijā pie varas nāca nacionālsociālisti, kuru piekoptā antisemitisma politika piespieda vairākus ebreju tautības džeza mūziķus (piemēram, Mišu Aljanski) no Vācijas atgriezties Latvijā. Ekonomiskās situācijas uzlabošanās un profesionālu džeza mūziķu pieejamība radīja priekšnoteikumus tālākai džeza attīstībai Latvijā.

Pēdējos piecos gados līdz Latvijas okupācijai 1940. gadā sludinājumu skaits avīzē “Jaunākās Ziņas” bija vislielākais pētītajā laika periodā – gandrīz tikpat, cik visos iepriekšējos gados kopā (sk. 6. tabulu). Sludinājumu skaits konsekventi pieauga līdz pat 1940. gada maijam, sākot sarukt pēc Latvijas okupācijas jūnijā. Tā kā uzskaitīti arī atkārtotie sludinājumi, (bieži sarīkojumi tika reklamēti 2–3 reizes),

6. tabula. Džeza sludinājumu skaits no 1936. līdz 1940. gadam

to prāvais skaits nenozīmē arī atbilstoši lielu sarīkojumu daudzumu. Tomēr sarīkojumu un baļļu daudzums šajos gados izteikti pieauga. Šis periods bija svinga ēras “ziedu laiki”. Džeza tobrīd bija pasaulē dominējošā populārā mūzika, un Latvija bija šīs kultūras daļa, kas arī atspoguļojas sludinājumu skaitā. Kvalitatīvi mainījās sludinājumu saturs. To vizuālais un informatīvais saturs dažādos periodos atšķīrās – līdz 1930. gadam dominēja vispārīgi apzīmējumi, kā “jazz band”, “jacc band” utt., bet, sākot ar 1930. gadu un vēlāk, sludinājumos bija doti ansambļu – orķestru nosaukumi, mūziķu vārdi un viņu attēli.

Kopumā tabulās atspoguļotie dati liecina, ka džeza sludinājumu skaita dinamikā ir izdalāmi četri posmi: no 1922. līdz 1926. gadam, kad sludinājumu skaits bija salīdzinoši neliels; no 1927. līdz 1929. gadam, kad sludinājumu skaits būtiski pieauga; no 1930. līdz 1935. gadam, kad tas būtiski samazinājās; un no 1936. līdz 1940. gadam, kad tas atkal pastāvīgi pieauga.

DŽEZA SLUDINĀJUMU IZVIETOJUMS AVĪZĒ

Sludinājumu izvietojums un vieta avīzē ir viens no indikatoriem, kas rāda konkrētās parādības nozīmīgumu un aktualitāti. Džeza sludinājumu izvietojums avīzē mainījās: līdz 1935. gadam tie atrodami

visās lappusēs, bet no 1936. gada – galvenokārt pēdējās lappusēs, turklāt biežāk piektdienas un sestdienas numuros. “Jaunākās Ziņas” iznāca 6 dienas nedēļā no pirmdienas līdz sestdienai. Parasti numurā bija 16 lappuses, sestdienas numuram 32 lappuses. Izņēmums bija dažādi speciālizlaidumi svētkiem, kad avīzes biežums dažos gadījumos sasniedza pat 60 lappušu. Visvairāk sludinājumu publicēts 15. lappusē (ikdienas avīzes numura priekšpēdējā lappusē), 32. lappusē (pēdējā lappusē sestdienas numurā) un pirmajā lappusē. Šie dati liecina par džeza pietiekami nozīmīgo lomu, jo lielākais sludinājumu skaits ir ticis izvietots laikraksta galvenajās (pirmajā un priekšpēdējā)⁴⁹ lappusēs. Turklāt lielākais daudzums bija tieši ikdienas numuru pēdējās lappusēs.

DŽEZA PATĒRIŅA STRUKTŪRA

Sludinājumu izpēte liecina arī par “veidu”, kā džezs ir ticis patērēts, respektīvi, kur tas tika atskaņots (kafejnīca, kino, sarīkojums – balle utt.). Vietu nosaukumi laika gaitā mainījās, liecinot par šo iestādījumu vēlmi sevi dažādi pozicionēt. Lielai daļai šo izklaides vietu adreses faktiski nemainījās, mainījās tikai nosaukumi (un acīmredzot arī īpašnieki). Rīgas un Latvijas izklaides vietu attīstība neapšaubāmi varētu būt interesants pētījumu objekts, taču tas nav šā raksta mērķis.

Lai labāk varētu saprast un konstatēt izklaides vietu struktūru saistībā ar džezu, autors apvienojis vairākus minēto vietu apzīmējumus, jo sludinājumos tie ir visai daudzveidīgi, taču pēc būtības (funkcijas) vienādi, piemēram: kafejnīca, kafe, restorāns, kafijas restorāns, kafijas konditoreja, kafe – restorāns u. tml. Rezultātā izveidotas šādas atlases pozīcijas:

- 1) cirks;
- 2) kabarē – varietē (kabarē, varietē un dejas grīdas, kas bieži vienlaikus apzīmētas arī kā restorāni un kafejnīcas, kurās spēlē deju orķestris);
- 3) kafejnīcas un restorāni;
- 4) kazino (minēts arī kazino – kabarē, taču tas ir viens un tas pats iestādījums tajā pašā adresē);⁵⁰
- 5) kino (minēts arī kino – varietē);
- 6) parki un koncertdārzi;
- 7) viesnīcas (minēta arī viesnīca – restorāns);
- 8) zāles (visplašākais dažādu iestāžu un organizāciju telpu spektrs, parasti izīrētiem pasākumiem).

Diemžēl arī šis dalījums nav perfekts, jo laika gaitā uzņēmumu funkcijas mainījās, piemēram, "Kazino" Brīvības ielā 80 pirmoreiz minēts 1925. gadā kā kino, bet 1927. gadā tiek saukts par kabarē, vēlāk par varietē. Otra problēma ir samērā grūti nosakāmā atšķirība starp kafejnīcām un restorāniem, no vienas puses, un kabarē, varietē u.tml., no otras puses, jo bieži iestādījumu nosaukumos ir minēti visi šie vārdi. Gadījumos, kad nav iespējams noteikt, pie kuras no kategorijām konkrētais iestādījums pieskaitāms, autors par atlasē principu centies lietot sludinājumā minēto apzīmējumu (ja tāds ir konstatējams). Lielākajā daļā tālaika augstākās klases izklaides iestādījumu bija vakara programma ar priekšnesumiem, dejām un mūziku, tātad tie pēc būtības neatšķīrās no kabarē un varietē, kaut arī saucās par kafejnīcām un restorāniem. Taču, analizējot sludinājumus no džeza "pielietošanas" jeb patērēšanas aspekta, tam nav būtiskas nozīmes, jo, kā redzams diagrammā, ar nospiedošu statistisku pārsvaru (divas trešdaļas no visiem sludinājumiem) šī mūzika tikusi "patērēta" galvenokārt ballēs, sarīkojumos utt., restorānos, kafejnīcās, kabarē, dejas grīdās un citus tamlīdzīgus izklaides iestādījumus atstājot otrajā vietā (aptuveni ceturtdaļa). Arī šie dati ir relatīvi, jo varam operēt tikai ar apzināti reklamētu pasākumu uzskaiti, taču jāatceras, ka tajā laikā avīzēm kā sabiedriskam medijam bija nesa-
līdzināmi lielāka nozīme, nekā mūsdienās.

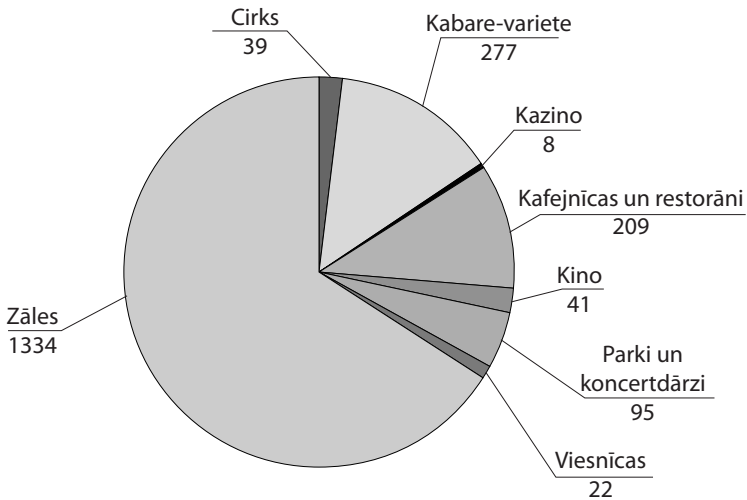

Diagramma. Džeza atskaņošanas vietu struktūra

5. att. Y.M.C.A. kapela. Ap 1932. gadu.
Elmāra Zemoviča privātkolekcija

6. att. Valentīna Jansona orķestris. Ap 1937. gadu.
Elmāra Zemoviča privātkolekcija

DŽEZS KINOTEĀTROS

Nozīmīga loma džeza attīstībā bija arī kinoteātriem. Kopumā sludinājumos tie minēti tikai 5 gadus – 1922. gadā, no 1925. līdz 1927. un 1936. gadā, turklāt lielākais to skaits ir 1925. gadā – 23 (no tiem kino “Kazino” 20 sludinājumi). Kaut arī kinoteātri bija pirmie, kas sāka popularizēt Latvijā džežu, sludinājumu skaits rāda samērā zemu aktivitāti. Tajā laikā mūziķi kinoteātros bija to neatņemama sastāvdaļa, turklāt kinoteātru orķestri bija darbavieta daudziem mūziķiem. Tas labi redzams mūziķu arodbiedrības valdes sēžu grāmatas protokolos, kur ļoti bieži lasāms par dažādiem strīdiem ar kinoteātru īpašniekiem saistībā ar darba algām, nosacījumiem utt.⁵¹ Domājams, ka kino, vismaz laikā, līdz parādījās skaņu filmas, tika spēlēts džezs. Latvijā pirmo skaņu filmu demonstrēja 1929. gadā.⁵² Iespējamais iemesls nelielajam sludinājumu skaitam varētu būt apstākļi, ka mūzika kinoteātros bija jau pirms džeza parādīšanās. Kinoteātru bija daudz, tāpēc reklāmas uzdevums bija piesaistīt ar kaut ko jaunu, nebijušu un eksotisku. Vēlāk, kad džezs sāka skanēt arī citur, tas pakāpeniski zaudēja savu pirmreizīgumu un līdz ar to savu pievilinātāja lomu. Daļa kinoteātru centās piesaistīt skatītājus, kļūstot par varietē ar deju priekšnesumiem pēc filmas noskatīšanās. Tieši tāds piemērs ir jau pieminētais kino “Kazino”. Skaņu kino rašanās 1927. gadā (Rīgā tas nonāca 1929. gadā) radīja apvērsumu kino mākslā un raisīja ļoti lielu interesi un diskusijas sabiedrībā. Pēc 1927. gada džeza vārds kinoteātru sludinājumos vairs nav atrodams, kaut gan orķestri kinoteātros saglabājās arī pēc Otrā pasaules kara beigām – līdz pat 50. gadu sākumam. Izņēmums ir tikai divi sludinājumi 1936. gada novembrī – kino “Aina” par aktrises Šarlotas Zuzas uzstāšanos: “Slavenā kinodīva dzied dziesmas no skaņu filmām” (džezs netiek pieminēts).

Sludinājumos atrodami septiņu kinoteātru nosaukumi, kuru reklāmās minēts džezs, – tie ir “Marine” (“Tērbatas ielā pie [Vērmanes] parka”, vēlāk minēts kā kino – varietē), “Kazino” (Brīvības ielā 80, vēlāk arī pārtop par varietē), “Dārza kino” (Brīvības ielā 5), kino “Parks” (Lielajā Vērmanes dārzā), kino “Radio” (K. Barona ielā 16/18), kino “Palladium” (Marijas ielā 19) un kino “Aina” (Vaļņu ielā 19). Visos sludinājumos (izņemot vienu kino “Marine” sludinājumu 1927. gadā, kā arī “Ainas” sludinājumus par Šarlotu Zuzu) orķestris ir apzīmēts vienkārši par “jazz band”, nenosaucot sastāvu un personālijas.

DŽEZA ATSKAŅOŠANAS VIETAS – ZĀLES UN RESTORĀNI

Apkopojot sludinājumu uzskaites tabulā minētos vietu nosaukumus, ir atrodamas gandrīz visas pazīstamākās 20. gs. 20. un 30. gadu Rīgas izklaides iestādes.⁵³ 7. tabulā redzamas 20 visbiežāk sludinājumos minētās vietas. Sludinājumu skaita ziņā dominēja zāles, tātad tās

Nr.	nosaukums	veids	adrese	gadi	sludinājumu daudzums
1	Lielā Ģilde	Zāle	Amatu 3	1922 - 1939	222
2	Uļeja	Zāle	L.Ķēniņu 1	1925 - 1940	158
3	Latviešu biedrība	Zāle	Merķeļa 13	1925 - 1940	129
4	Mazā Ģilde	Zāle	Amatu 5	1923 - 1940	128
5	O.U.K.	Kabare-variete	Dzirnavu 45/47	1933 - 1940	89
6	Grāmatrūpn. biedr.	Zāle	Lācplēša 43/45	1931 - 1940	88
7	Amatnieku biedrība	Zāle	L.Ķēniņu 30, Vaļņu 30	1922 - 1940	74
8	Alhambra	Kabare-variete	Brīvības 25	1927 - 1940	68
9	Rīgas priekšpils. Ugunsdzēsēju b-ba	Zāle	Ērgļu 5, J.Asara 13	1925 - 1940	60
10	M.Kauliņa dejas skola	Zāle	Mārstaļu 2/4	1927 - 1940	55
11	Vidz.Ārriņas Ugunsdz. Biedr.	Zāle	Biķernieku 8	1937 - 1940	50
12	Arkādija	Parks	Torņakalnā	1924 - 1940	47
13	Klosterpagrabs	Restorāns	M.Kalēju 15, Merķeļa 8	1928 - 1937	46
14	Torņakalna palīdz. Biedrība	Zāle	M.Altonavas 6	1929 - 1940	45
15	Salomonska cirks	Cirks	Merķeļa 4	1930 - 1937	39
16	Dancing Palace	Kabare-variete	Elizabetes 55	1922 - 1935	35
17	Igauņu Izgl. un Palīdz. Biedrība	Zāle	L.Nometņu 62	1924 - 1940	32
18	Ziemeļblāzma	Zāle	Vecmilgrāvī	1936 - 1940	32
19	Zaķusalas BUB	Zāle	Zaķusalā, Salas 5	1938 - 1940	28
20	Kazino	kino	Brīvības 80	1925 - 1927	23

7. tabula. Sludinājumos visbiežāk minētās vietas, kurās atskaņots džezs

bija dažādu – pārsvarā deju – sarīkojumu reklāmas. Varietē restorāns “O.U.K.” bija tikai piektajā vietā un “Alhambra” – astotajā. Savukārt ar vislielāko sludinājumu skaitu ir minētas lielas sarīkojumu zāles. Lideris ir Lielā ģilde, kam seko krievu klubs “Uļejs” (tagad – Krievu drāmas teātris), Rīgas Latviešu biedrība un Mazā ģilde. Šīs bija populārākās pasākumu vietas, kurās tika atskaņots džezs.

8. tabulā ir ietvertas 10 populārākās deju zāles, kuru nosaukumi parādās džeza sludinājumos. Pavisam minētas 72 dažādas zāles un telpas, to skaitā arī skolas, dažādas biedrības utt. Lai gan populārākās pasākumu vietas atradās pilsētas centrā, tomēr regulāri pasākumi notika arī Pārdaugavā un citur. Lielākā daļa zaļu saistībā ar dzezu sludinājumos minētas jau 20. gadu vidū, un gandrīz visas darbojās līdz pat 1940. gadam. Zīmīga ir M. Kauliņa deju skolas atrašanās sarakstā, kas ir vēl viens apliecinājums džeza lielajai saistībai ar deju modi.

Savukārt no parkiem ir pieminēti Arkādija (Torņakalna) parks, Āgenskalna priedes, Jaunā muiža Ķīšezera malā, Anniņmuižas parks, 1905. gada parks, Dzegužkalns, Bellesmuiža Katlakalnā, Lielais Vērmaņparks, Lunaparks, Saulesdārzs un Ulbrokas muižas parks. Sludinājumos nosaukti arī “koncertdārzi” – “Union Palast” (Valdemāra ielā 21) un “Viktorija” (Brīvības ielā 3/5) trīs sludinājumos 1926. un 1927. gadā. Acīmredzot tās ir bijušas atklāta tipa koncertestrādes blakus restorāniem, kur uzstājušies orķestri.

Visbiežāk minētie restorāni, varietē, kafejnīcas un citas iestādes, kur regulāri tika atskaņots džezs, ir apkopoti 9. tabulā. Visvairāk reklamējies kabārē – varietē “O.U.K.”, kurš sludinājumos parādās kopš 1933. gada. Otrajā vietā ir leģendārā “Alhambra”, trešajā – restorāns “Klosterpagrabs”. Jāatzīmē, ka “Klosterpagrabs” 1936. gadā mainīja atrašanās vietu (sakarā ar Armijas ekonomiskā veikala, tagadējā lielveikala “Centrs” celtniecību). Šajā restorānā vairākus gadus uzstājās K. Reihelta kapela, kas arī konsekventi tika reklamēta. Ceturtā pēc sludinājumu skaita – deju grīda “Dancing Palace” – sekmīgi darbojusies no 1922. līdz 1935. gadam, un mūziķi te spēlējuši daudzos sastāvos. Piektais ir restorāns “Piccadilli”, kas darbojās līdz 1924. gadam, savukārt plaši pazīstamā “F.T.D.” (“Fokstrotdīle”) ierindojas sestajā vietā. Tai seko kafejnīca “Palais de Danse” (darbojusies līdz 1922. gada decembrim, pēc tam tajā pašā adresē atradās “Dancing Palace”), un sarakstu noslēdz restorāns “Lido” (Jūrmalā, Majoros, kur uzstājās arī viens no pazīstamākajiem tālaika Latvijas dzeza pianistiem Džeks Mihaļickis ar savu orķestri), leģendārā kafejnīca “Otto Schwarz” un restorāns “Tempo”.

nr.	nosaukums	adrese	gadi	sludinājumu daudzums
1	Lielā Ģilde	Amatu 3	1922 - 1939	222
2	Uļeja	L.Ķēniņu 1	1925 - 1940	158
3	Latviešu biedrība	Merķeļa 13	1925 - 1940	129
4	Mazā Ģilde	Amatu 5	1923 - 1940	128
5	Grāmatrūpn.biedr.	Lācplēša 43/45	1931 - 1940	88
6	Amatnieku biedrība	L.Ķēniņu 30, Vaļņu 30	1922 - 1940	74
7	Rīgas priekšpils. Ugunsdzēsēju b-ba	Ērgļu 5, J.Asara 13	1925 - 1940	60
8	M.Kauliņa dejas skola	Mārstaļu 2/4	1927 - 1940	55
9	Vidz.Ārriņas Ugunsdz. Biedr.	Biķernieku 8	1937 - 1940	50
10	Torņakalna palīdz. Biedrība	M.Altonavas 6	1929 - 1940	45

8. tabula. Sludinājumos visbiežāk minētās zāles un telpas, kurās atskaņots džezs

Nr.	nosaukums	veids	adrese	gadi	sludinājumu daudzums
1	O.U.K.	Kabare-variete	Dzirnavu 45/47	1933 - 1940	89
2	Alhambra	Kabare-variete	Brīvības 25	1927 - 1940	68
3	Klosterpagrabs	Restorāns	M.Kalēju 15, Merķeļa 8	1928 - 1937	46
4	Dancing Palace	Kabare-variete	Elizabetes 55	1922 - 1935	35
5	Piccadilli	Kabare-variete	Romanova 25	1922 - 1924	23
6	F.T.D.	Kabare-variete	Valdemāra 27/29	1930 - 1939	20
7	Palais de Danse	Restorāns	Elizabetes 55	1922	19
8	LIDO	Restorāns	Majoros	1931 - 1940	16
9	Otto Schwarz	Restorāns	Basteja bulvāri 2	1928 - 1939	14
10	Tempo	Restorāns	Kr.Barona 20/22	1937 - 1939	14

9. tabula. Sludinājumos visbiežāk minētās izklaides iestādes (restorāni u. c.), kuros atskaņots džezs

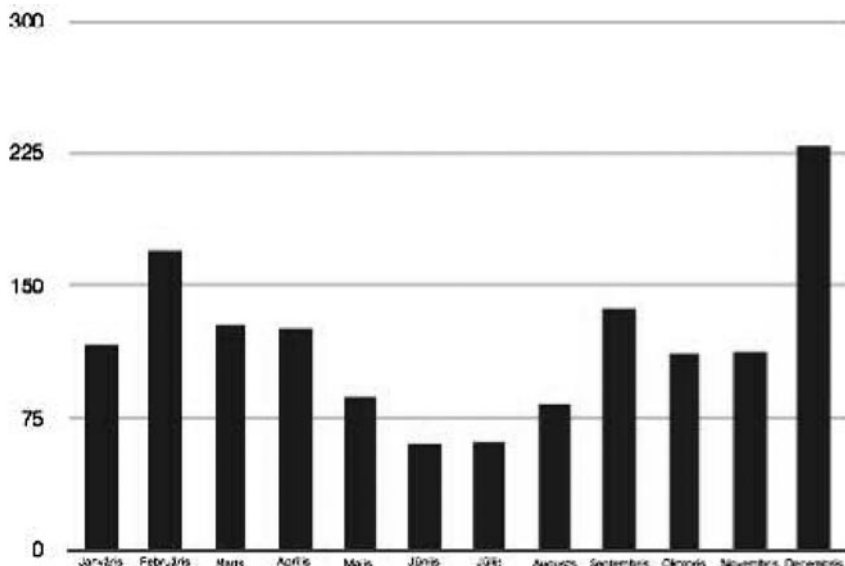

7. att. Džeza Mihaļicka orķestris restorānā “LIDO” Jūrmalā, Majoros. 1939. gads.
Elmāra Zemoviča privātkolekcija

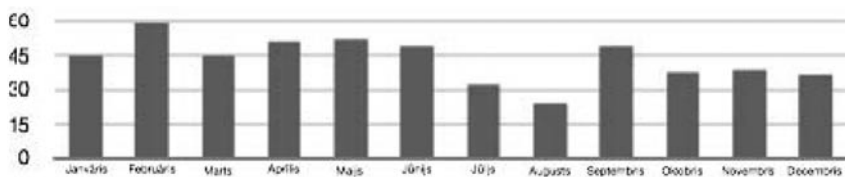
Iestādījumu nosaukumi bieži mainījušies, un samērā maz ir tādu vietu, kuras būtu ilglaicīgas un veiksmīgas.

Izklaides iestāžu sludinājumu skaits statistiski ir daudz mazāks par pasākumu reklāmām, tomēr kļūdaini būtu pieņemt, ka to loma Latvijas džeza attīstībā tādēļ būtu mazāk svarīga. Pirmkārt, sludinājumi ir tikai viens no džeza patēriņu un pielietojumu atspoguļojošiem avotiem, turklāt nepilnīgs. Otrkārt, mūziķiem daudz svarīgāks bija pastāvīgs darbs, ko nodrošināja visi šie restorāni, kafejnīcas, deju grīdas utt., un ne tikai regulāru ienākumu dēļ. Tieši konkrētā orķestra un mūziķu iegūtā popularitāte, darbojoties kādā no iestādēm, nereti sasniedza rezultātu uzaicinājumos uz korporatīvajiem pasākumiem, par ko liecina sludinājumos bieži sastopamie apzīmējumi “slavenais, pazīstamais, populārais utt. orķestris”.

Savukārt lielākā daļa sludinājumu – dažādu sarīkojumu un baļļu reklāmas liecina par to sezonālo raksturu. 10. tabulā redzama šo pasākumu sludinājumu dinamika gada laikā (tabulā ietverti dažādu organizētāju rīkoti sarīkojumi zālēs un parkos). Kopumā aplūkojamajā laika posmā tendence ir samērā vienāda – visvairāk sludinājumu, tātad arī pasākumu, ir decembrī un februārī, vismazāk vasarā – jūnijā un jūlijā. Vasaras mēnešos džezs ticis atskaņots arī ārpus Rīgas – Jūrmalas restorānos, kā arī tuvējos piepilsētas parkos

10. tabula. Sarīkojumu un baļļu reklāmas vidēji gada griezumā, % (1922–1940)

11. tabula. Restorānu, kafējnicu un varietē sludinājumi vidēji gada griezumā, % (1922–1940)

un muižās, kā Katlakalnā Belles muižas parkā, pie Ķīšezera Jaunās muižas parkā, Ulbrokas muižas parkā un citur.

Salīdzinājumā ar baļļu un sarīkojumu reklāmu struktūru restorānu un kafējnicu sludinājumu skaitam nav tik izteiktas sezonālas iezīmes (11. tabula). Izmaiņas pa mēnešiem ir nelielas un nepārsniedz dažus sludinājumus. Laikā, kad dejošana bija iecienītākā izklaide, restorāniem, līdzīgi arī kinoteātriem, džeza pieminēšana bija publiku papildus pievilinošs apstākļi,⁵⁴ turklāt populārākajām iestādēm reklāma pat nebija nepieciešama. Sīkāk analizējot restorānu reklāmas, redzams, ka dažas iestādes reklamējušās ilgāku laika

posmu ar vienu un to pašu tekstu, piemēram, restorāns “Klosterpagrabs”, kura sludinājumos konsekventi atrodama “K. Reichelta kapela” (32 sludinājumi no 1935. gada septembra līdz 1937. gada februārim), vai restorāns “O.U.K.”, kura melnā, apaļā reklāma ar gandrīz nemainīgu tekstu “bārā spēlē Griša Temko” publicēta 78 reizes (no 1924. gada decembra līdz pat 1940. gada 3. augustam – tas ir arī pēdējais džeza sludinājums “Jaunākajās Ziņās”). Tendence reklamēties ar konkrētu mūziķi jeb orķestri, tādējādi mēģinot publikas apziņā sasaistīt to ar restorāna nosaukumu, liecina par mūziķu zināmu prestižu, publikas piesaistīšanas spējām un faktiski ir agrīni mēģinājumi veidot restorāna “tēlu” jeb zīmolu. Tomēr šāda konsekventa darbība ir konstatējama tikai dažām iestādēm.

Pateicoties regulārai džeza mūziķu pieminēšanai sludinājumos, 9. tabulā ir nokļuvuši arī tikai gadu vai divus pastāvējuši restorāni (“Palais de Danse”, un “Piccadilli”), kuru īslaicīgā darbība nez vai atstāja lielu iespaidu uz džeza attīstību Latvijā. Turpretī pārējo iestāžu sludinājumu, kuros minēti džeza mūziķi, skaita attiecība pret gadu skaitu ir salīdzinoši neliela.

Restorānu reklāmas ir svarīgs avots džeza orķestru un mūziķu darbības rekonstruēšanai. No kopējā publikāciju skaita 1512 publikācijās ir minēti orķestru nosaukumi un/jeb mūziķu vārdi (73,2%). Savukārt 552 publikācijās (26,7%) minēts tikai orķestris (“jazz band”, “jazz kapela” u. tml.) bez tuvākiem paskaidrojumiem.

SECINĀJUMI

Rezumējot “Jaunāko Ziņu” džeza publikāciju analīzi, iespējams izdarīt šādus secinājumus:

1) džeza publikācijas laikrakstā “Jaunākās Ziņas” ir nozīmīgs izziņas avots, kas sniedz būtisku informāciju par džežu Latvijā, ļaujot rekonstruēt tā attīstību, dinamiku un patēriņu no 1922. līdz 1940. gadam;

2) publikāciju skaits ir ievērojams – vairāk nekā 2000, kas rāda džeza pamanāmu līdzdalību tālaika Latvijas kultūrā;

3) publikāciju skaita dinamikas analīze atklāj četrus posmus Latvijas džeza attīstībā līdz 1940. gadam. Pirmajam posmam, no 1922. līdz 1926. gadam, raksturīgas nevienmērīgas sludinājumu skaita svārstības. Otrais posms, no 1927. līdz 1929. gadam, ievērojams ar lielu sludinājumu skaita pieaugumu un dinamisku attīstību. Nozīmīgs sludinājumu skaita kritums konstatējams trešajā posmā – no 1930.

līdz 1935. gadam (ar mazāko sludinājumu skaitu 1933. gadā). Tam seko ceturtais posms – jauns attīstības cikls ar konsekventu, lielu sludinājumu skaita pieaugumu, sākot ar 1936. gadu, kas turpinās līdz pat 1940. gada vasarai;

4) lielākais džeza patēriņš, spriežot pēc sludinājumu skaita, ir bijis dažādos sarīkojumos un ballēs, taču tas ticis regulāri atskaņots arī restorānos un kafejnīcās;

5) gada griezumā džeza visintensīvāk ir ticis atskaņots decembrī un februārī;

6) publikāciju saturs ļauj daļēji identificēt džeza mūziķus un orķestrus un rekonstruēt to darbības hronoloģiju.

Džeza publikāciju un it īpaši “Jaunāko Ziņu” džeza sludinājumu uzskaitē un analīzē ir tikai viens posms Latvijas džeza vēstures pētniecībā. Nākamie darba uzdevumi ir turpināt apzināt orķestru sastāvu, mūziķu biogrāfiju faktoloģiju, orķestru un to dalībnieku darbību Latvijā un ārpus tās, ieskaņojumu veikšanas laiku, secību un personālijas. Svarīgs darbs būtu sākt zinātniski pētīt arī pārējos Latvijas džeza vēstures posmus, par kuriem patlaban atrodami tikai fragmentāri materiāli.

Latvijas džeza vēsture ir svarīga mūsu kultūras daļa, tādēļ mūsu uzdevums ir to apzināt un saglabāt.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Džeza attīstījās Jaunorleānā, ASV, 20. gs. sākumā kā specifiska melnādaino un eiropiešu mūzikas kultūru saplūsmē. Pirmo džeza ieskaņojumu Ņujorkā 1917. gada 30. janvārī veica džeza grupa “Original Dixieland Jazz Band”. – Merwyn Cooke (1997). *The Chronicle of Jazz*. London: Thames and Hudson, p. 36. Pirmo reizi Eiropā džeza nokļūst 1919. gadā ar šā paša ansambļa koncertiem Londonā, Anglijā. – Jim Godbolt (2005). *A History of Jazz in Great Britain. 1919–50*. London: Northway Publications, p. 7.

² Par tādas attieksmes kulmināciju var uzskatīt 1948. gadu, kad PSRS sākās cīņa pret formālismu mākslā, kas tiešā veidā skāra dzezu.

³ “Jaunākās Ziņas” iznāca no 1911. līdz 1940. gadam un bija lielākais un populārākais dienas laikraksts Latvijā un arī Baltijas valstīs (iznāca ap 200 000 eksemplāru tirāžā). Avīze bija populāra dažādu iedzīvotāju grupu vidū, un “Jaunāko Ziņu” būtisks peļņas avots bija sludinājumi. – Rihards Treijs (red.) (1996). *Latvijas Republikas prese, 1918–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC, 222.–224. lpp.

⁴ “Kinoteātris “Marine” – tikai pie mums “Jazzband””. *Jaunākās Ziņas*, 28.01.1922., 12. lpp.

- ⁵ “Segodnia”, kas iznāca no 1918. līdz 1940. gadam, bija dienas laikraksts krievu valodā, kura auditorija faktiski bija visi krievu valodā runājošie, ļoti dažādie iedzīvotāju slāņi. “Segodnia” piesaistīja vadošos krieviski rakstošos literātus un žurnālistus un iznāca samērā lielā – 40 000 eksemplāru tirāžā. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 438. lpp.
- ⁶ Dienas laikraksts “Segodnia vecherom” sāka iznākt nedaudz vēlāk – no 1924. līdz 1940. gadam, ar līdzīgu tirāžu kā “Segodnia”. Abām avīzēm bija vieni un tie paši izdevēji. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 438. lpp.
- ⁷ “Rigasche Rundschau” iznāca no 1919. līdz 1939. gadam un bija lielākā vācu dienas avīze Austrumeiropā, kā arī vadošais Eiropas minoritāšu kustības laikraksts. Tā pārstāvēja “tipisku liberālu kvalitatīvu presi” un iznāca sešas reizes nedēļā 15–20 tūkstošu eksemplāru metienā. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 432. lpp.
- ⁸ “Rīts” (1934–1940) – dienas (rīta) laikraksts, domāts pilsētniekiem. Iznāca 7 dienas nedēļā, vienīgais pēc apjoma pietuvinājās “Jaunākajām Ziņām”. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 376. lpp.
- ⁹ “Pēdējā Bridī” – viens no lielākajiem dienas laikrakstiem, iznāca no 1927. līdz 1936. gadam sešas reizes nedēļā. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 239. lpp.
- ¹⁰ Žurnāls “Mūzika” bija Latvijas Mūziķu biedrības mēnešraksts, specializēts, mūzikai un tās problemātikai veltīts izdevums. Mēnešraksts regulāri publicēja visdažādākos ar mūziku saistītus rakstus un aktuālo hroniku. Žurnāls iznāca no 1925. līdz 1927. gadam, sākotnēji to izdeva Latvijas skaņražu kopa, vēlāk – Mūziķu biedrība. Žurnāla redaktors un vēlāk arī izdevējs bija K. Paucītis. – Ā. Brempele, Ē. Flīgere, D. Ivbule u.c. (1988). *Latviešu periodika: bibliogrāfisks rādītājs*. 3. sēj., 1. daļa. 1920–1940. Rīga: Zinātne, 449. lpp.
- ¹¹ “Jaunā Nedēļa” (1926–1928) – ilustrēts nedēļas žurnāls, kas orientējās uz plašu lasītāju loku.
- ¹² Literatūras, mākslas un zinātnes mēnešraksts “Daugava” iznāca no 1928. līdz 1940. gadam. Tā redaktors bija rakstnieks Jānis Grīns, un žurnāls bija viens no interesantākajiem mēnešrakstiem Latvijā. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 303. lpp.
- ¹³ Žurnāls “Burtnieks” iznāca no 1927. līdz 1936. gadam un bija pirmais akadēmiskais plašas tematikas žurnāls Latvijā. – Treijs (red.). *Latvijas Republikas prese*, 308. lpp.
- ¹⁴ 1929. gadā vien – deviņi raksti par kino.
- ¹⁵ Kas šogad jauns preses ballē? *Jaunākās Ziņas*, 16.02.1928., 8. lpp.; Kā noritēja preses balle. *Jaunākās Ziņas*, 24.02.1930., 3. lpp.; Preses balle. *Jaunākās Ziņas*, 24.11.1936., 16. lpp.; “Modernā Karmena” – džeza opera dažās minūtēs. *Jaunākās Ziņas*, 27.11.1936., 3. lpp.; Vai jums par preses balli viss zināms? *Jaunākās Ziņas*, 01.12.1937., 8. lpp.
- ¹⁶ Kas šogad jauns preses ballē? *Jaunākās Ziņas*, 16.02.1928., 8. lpp.
- ¹⁷ Jūras svētki Edinburgā. *Jaunākās Ziņas*, 15.07.1929., 6. lpp.
- ¹⁸ Jūras svētki Edinburgā. *Jaunākās Ziņas*, 16.02.1928., 8. lpp.

- ¹⁹ Nēģeru dziedoņi Rīgā. *Jaunākās Ziņas*, 01.06.1935., 16. lpp.
- ²⁰ Jānis Vītoļņš (1886–1955) – latviešu komponists, mūziķis un diriģents. Maskavas konservatorijas absolvents, no 1926. līdz 1931. gadam dzīvoja ASV, kur strādāja par aranžētāju filmu studijās “Paramount” un “Metro-Goldwin-Meyer”. Pēc atgriešanās Latvijā nodibināja “simfodžeza” orķestri “La-Si-Do”, ar kuru sniedza vairākus koncertus, t.sk. Latvijas konservatorijā, vēlāk pievērsās kompozīcijai. Pēc Otrā pasaules kara strādāja Latvijas Valsts konservatorijā, kur pasniedza fagota spēli.
- ²¹ Pirmais simf. džeza koncerts. *Jaunākās Ziņas*, 11.04.1932., 10. lpp.; Otrais simfon. džeza koncerts Amatn. b-bā J. Vītoļņa vad. *Jaunākās Ziņas*, 16.04.1932., 9. lpp.; Otrais simfon. džeza koncerts Amatn. b-bā J. Vītoļņa vad. *Jaunākās Ziņas*, 18.04.1932., 7. lpp.; Māksla. *Jaunākās Ziņas*, 23.04.1932., 9. lpp.; Simfoniskā džeza koncerts. *Jaunākās Ziņas*, 10.12.1932., 9. lpp.
- ²² Latvijas Monmartrā. *Jaunākās Ziņas*, 08.06.1927., 10. lpp.
- ²³ Ineta Lipša (2008). Ko domās par mums Āfrikā? *Rīgas Laiks*, 7, 46.–53. lpp.
- ²⁴ Nēģeri Edinburgā. *Jaunā Nedēļa*, 25/26, 18. lpp.
- ²⁵ “Cotton Club” – “Kokvilnas klubs” – pazīstamākais Ņujorkas džeza klubs 30. gados. Atradās Hārlemā, darbojās no 1923. līdz 1940. gadam. Šajā klubā uzstājās ievērojamākie džeza orķestri, kurus vadīja Djūks Elingtons, Kēbs Kelovejs, Džimijš Lansfordš (*Jimmy Lunceford*, 1902–1947), Tomijs Dorsijs (*Tommy Dorsey*, 1905–1956) un citi. 1984. gadā ASV režisors Frensisss Fords Kopola (*Francis Ford Coppola*, dz. 1939) uzņēma filmu par šo klubu “The Cotton Club” (1984), kurā attēlota svinga ēra. – Merwyn Cooke (1997). *The Chronicle of Jazz*, p. 62.
- ²⁶ Kēbs Kelovejs (*Cab Calloway*, 1907–1994) – viens no nozīmīgākajiem svinga ēras džeza dziedātājiem un orķestra vadītājiem, ilgstoši strādājis Ņujorkas “Kokvilnas klubā”. Keloveja pazīstamākais hits un šova numurs ir skaņdarbs “Minnie the Moocher”, kur Kelovejs parasti sketo kopā ar klausītājiem. Skets (angļu val. *scat*) – vokāla improvizācija, veidota instrumentālā stilā. Improvizācijā tiek lietoti nevis vārdi, bet dažādas zilbes, kas atdarina džeza instrumentu (trompetes vai saksofona) skaņējumu – toni un frāzējumu. Pirmo reizi sketu skaņuplatē iedzied Lūiss Ārmstrongs (*Louis Armstrong*, 1901–1971) 1926. gadā (“Heebie Jeebies”), taču pazīstamākās šī stila izpildītājas ir Ella Fidžeralda (*Ella Fitzgerald*, 1917–1996) un Sāra Vona (*Sarah Vaughan*, 1924–1990). – Ian Carr, Digby Fairweather, Brian Priestley (2004). *The Rough Guide to Jazz*. London: Rough Guides, pp. 124, 921.
- ²⁷ Jazzbandmusik. *Rigasche Rundschau*, 15.07.1926., 4. lpp.
- ²⁸ Tolstyī Vil’iams i ego rebīata. *Segodnia vecherom*, 05.10.1928., 5. lpp.
- ²⁹ Iasha Levinson v Al’gambre. *Segodnia vecherom*, 28.03.1933., 4. lpp.
- ³⁰ Benefis’ orķestra G. Shmita v LIDO. *Segodnia vecherom*, 18.08.1936., 5. lpp.
- ³¹ Zavtra benefis’ dirizhera Korso Gerberta Shmita. *Segodnia vecherom*, 19.07.1938., 5. lpp.

- ³² Zavtra benefis' orkestra M. Al'ianskogo. *Segodnia večerom*, 18.08.1936., 6. lpp.
- ³³ Zavtra benefis' orkestra M. Al'ianskogo v Korso. *Segodnia večerom*, 10.08.1937., 6. lpp.
- ³⁴ Kārlis Paucītis (1891–1967) – profesionāls mūziķis, klarnetists, diriģents un kritiķis, spēlējis Operas orķestrī.
- ³⁵ Cooke. *The Chronicle of Jazz*, p. 59.
- ³⁶ Džezmuzika baznīcā (1926). *Mūzika*, 5, 75. lpp.
- ³⁷ Morics Grebзде (?–1941) – viens no pazīstamākajiem deju pedagogiem Latvijā līdz 1940. gadam. 1937. gadā izdevis deju mācību grāmatu “Labi dejoj – prieks katram”.
- ³⁸ Paula Līcīte (1928). Mūzika tagadnes sabiedrībā un skolā. *Burtņieks*, 3, 220.–235. lpp.
- ³⁹ Turpmākajā tekstā un analizē autors ērtības labad lieto vārdu “sludinājumi”, jo tie ir absolūtais vairākums no visām publikācijām.
- ⁴⁰ 1940. gadā pavisam iznāca 180 avīzes numuri.
- ⁴¹ Piemēram, Latvijas Rakstniecības un mākslu kameras atteikšanās reģistrēt džeza orķestrī, kā arī aizliegumi uzstāties ārzemēs kā Latvijas mūzikas vienībām. – *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 1694–1–213, 298. lpp.; 3234–24–8383c, 3. lpp.; 1694–1–213, 268. lpp.
- ⁴² Cooke. *The Chronicle of Jazz*, p. 83.
- ⁴³ Tam pierādījums ir biežās izklaides iestādījumu nosaukumu maiņas vienās un tajās pašās adresēs.
- ⁴⁴ Ineta Lipša (2010). Sabiedriskā tikumība Latvijā: alkoholisko dzērienu lietošana, 1918–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 71.–95. lpp., šeit 76. lpp.
- ⁴⁵ Fašings (vācu val. *Fasching*) – karnevālu kultūra, izplatīta Dienvidvācijā un Austrumvācijā, kā arī Austrijā.
- ⁴⁶ 3., 4., 5. un 6. tabula ir attēlotas vienādā mērogā, lai būtu iespējams vizuāli salīdzināt sludinājumu daudzumu dažādos laika periodos.
- ⁴⁷ Viktor Ianov (1925). Dzhaz. *Segodnia večerom*, 08.01.1925., 2. lpp.
- ⁴⁸ “Roaring Twenties” – tā tiek dēvēti 20. gadi ASV vēsturē, kuru raksturīgākās pazīmes bija izpriecās, nemitīgas balles, gangsteri un džezs. Sevišķi jaunajā paaudzē dominēja uzskats, ka dzīve ir nepārtraukta ballīte, līdz ar to par nākotni nav vērts uztraukties. Šī attieksme attēlota vairākās kinofilmās un grāmatās, no kurām pazīstamākā, šķiet, ir F. Skota Fīdžeralda romāns “Lielais Getsbijs”.
- ⁴⁹ Pēdējā lappusē “Jaunākajās Ziņās” sludinājumi parasti netika publicēti, bet bija ievietotas aktuālos notikumus atspoguļojošas reportāžas ar fotoattēliem.
- ⁵⁰ Par kazino attīstību Latvijā 30. gados sk.: Ineta Lipša (2002). *Rīga bohēmas varā*. Rīga: Priedaines, 213. lpp.
- ⁵¹ LVVA, 5689–1–20, 21, 22, 23.
- ⁵² 1929. gadā pirmā Latvijā demonstrētā skaņu filma bija “Singing Fool” ar dziedātāju, aktieri un dejojāju Alenu Kroslandu (*Alan Crosland*,

1894–1936) galvenajā lomā. – Inga Pērkone (2008). *Kino Latvijā, 1920–1940*. Rīga: Zinātne, 51. lpp.

⁵³ Gadījumos, kad nav norādīts orķestra nosaukums, lietots sludinājumā minētais apzīmējums. Visur saglabāta oriģinālā ortogrāfija.

⁵⁴ Lipša. *Rīga bohēmas varā*, 143. lpp.

JAZZ IN THE PUBLIC SPACE OF LATVIA: ANALYSIS OF PUBLICATIONS IN THE NEWSPAPER JAUNĀKĀS ZIŅAS (1922–1940)

Indriķis Veitners

Mg. art., associated professor at Jāzeps Vītols' Latvian Academy of Music.
Scientific interest: the history of jazz music in Latvia.

E-mail: veiners@gmail.com

Jazz is an important part of the Latvian culture whose research, including also Latvian jazz history, and the development of jazz music has been undeservedly disregarded. Until now the development of this genre has not been systematised, the key musicians, bands, groups and their history have been researched. The history of jazz music in Latvia has been scarcely documented, therefore newspaper publications become an important source whose research allows to get a certain notion of the development of jazz music. One of the most important sources of information on Latvian jazz is jazz advertisements in the press, analysis of which allows drawing conclusions about the appearance and the further development of jazz in Latvia until 1940 as well as the attitude of local society towards this genre. The article is devoted to this problem, and it deals with analysis of jazz advertisements in the newspaper *Jaunākās Ziņas*. Basing on this source material, conclusions about the development of jazz music in Latvia till 1940 are made.

Key words: the history of jazz music in Latvia; publications about jazz; jazz advertisements; the content analysis; periodisation of Latvian jazz.

Summary

The history of jazz music in Latvia has not been studied scientifically; the development of this genre has not been systematised, the key musicians, bands, groups and their history have not been identified. One of the most important sources of information on Latvian jazz is publications in newspapers and magazines, as well as other publications, analysis of which allows drawing conclusions about the

development of jazz in Latvia. The study covers the first phase of the development of jazz in Latvia up to 1940.

The analysis of newspaper publications devoted to jazz concluded that the publications could be divided into four groups:

1) publications of general information about jazz (descriptions, advertisements, materials with pictures, photos);

2) publications in which jazz has been mentioned only briefly, often disapprovingly (e.g. articles about the youth's morality);

3) publications directly devoted to jazz (including concert reviews);

4) advertisements.

Jaunākās Ziņas, the biggest and most popular daily magazine in Latvia and the Baltic States (issued in around 200 000 copies), had the largest number of publications on jazz. The most important and numerous part of publications on jazz in Jaunākās Ziņas was advertisements – various entertainment and restaurant advertising. While reviewing the major Latvian daily newspaper Jaunākās Ziņas issues from 1920 to 1940, the author has created a table of all materials which contain the word jazz or links to it. Thanks to this table, it is possible to analyse different aspects of the Latvian jazz history – venues, frequency, the number of advertisements in different years and months, and so on, thus reconstructing the Latvian jazz chronology and development from 1922 to 1940.

In total there are 2064 Jaunākās Ziņas publications mentioning jazz during the 18 years, showing remarkable presence of jazz in Latvia.

Analysis of the number of publications in certain years shows that the dynamics of the rate of jazz advertisements can be divided into four phases: from 1922 to 1926 – a relatively small number of advertisements; from 1927 to 1929 – a large increase in the number of advertisements; from 1930 to 1935 – a large decrease in the number of advertisements; and from 1936 to 1940 – a continuing increase in the number of advertisements.

Analysing of jazz 'consumption' or venues where jazz was played, the author has created several selection positions:

1. circus;
2. cabaret – music halls (cabaret, music halls and dance floors, which have at the same time been designated as restaurants and cafes where dance orchestras play);
3. cafes and restaurants;
4. casino (also casino cabaret);

5. cinema (also mentioned cinemamusic hall);
6. parks and concert gardens;
7. hotels (also mentioned hotelrestaurant);
8. halls (the widest variety of facilities of different institutions and organisations, usually rented for events).

It was found that jazz music was mainly played in balls, parties and similar social events (two-thirds of all advertisements), leaving restaurants, cafes, cabarets, dance floors and other similar entertainment settings in the second place (about a quarter of advertisements). Analysis of the largest part of the advertisements – promotions of social events and balls, shows the seasonal nature of these events. The biggest number of advertisements and events is in December and February, the fewest in summer – June and July. The number of restaurants and cafes' advertisements does not show this seasonality when compared to the structure of the social events' advertisements. The summary of the venues in the table shows almost all of the most known Riga entertainment facilities in 1920s and 1930s.

The analysis of the Jaunākās Ziņas publications about jazz shows that these publications are an important source of information that provides relevant information on jazz in Latvia, allowing reconstructing the development, dynamics and 'consumption' of this music style from 1922 to 1940. The significant number of publications – more than 2,000 – shows that jazz played an important role in the Latvian music life. Jazz music was mainly played and performed in various social events and balls, but it was also regularly played in restaurants and cafes. Looking from a year's perspective, jazz was mostly played in December and February.

The analysis of the dynamics of the number of publications reveals four stages in the development of jazz in Latvia until 1940. Each stage of development also shows various musicians and bands and orchestras, and is characterised by different styles of the music played. The content analysis of the publications also allows partial identification of jazz musicians and orchestras as well as reconstruction of the chronology of their activities

Analysis of jazz publications, and in particular the Jaunākās Ziņas jazz advertisements, is only one stage in the research of the Latvian jazz history. A future challenge is to continue work on identification of the orchestra participants; gathering facts on musicians' biographies, activities of jazz bands and their participants in Latvia and abroad; as well as to identify the time and sequence of recordings

and people behind them. It would be important to begin scientific research on other periods of Latvian jazz history, where currently only fragmented materials can be found.

FIGURE CAPTION

- Fig. 1. The first jazz advertisement in cinema “Marine”. “Jaunākās Ziņas”, 28.01.1922.
- Fig. 2. “The Savoy Band” and William Scheer. The cartoon of Serge Civis-Civinskis. “Segodnia vecherom”, 10.05.1928.
- Fig. 3. “The Banjo Dancing Band”. 1928. Private collection of Elmārs Zemovičs
- Fig. 4. Concert of simfo-jazz orchestra “La-Si-Do” in Conservatory of Latvia, 9th november 1932. Private collection of Elmārs Zemovičs
- Fig. 5. Y.M.C.A. dance band. Around 1932. Private collection of Elmārs Zemovičs
- Fig. 6. Jazz orchestra of Valentins Jansons. Around 1937. Private collection of Elmārs Zemovičs
- Fig. 7. Jazz orchestra of Jack Michalicky in restaurant “LIDO” in Jurmala, Majori. 1939. Private collection of Elmārs Zemovičs

Iesniegts 29.09.2013.

ŅIKITAS HRUŠČOVA IZGLĪTĪBAS REFORMAS UN VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore
Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ir aplūkotas padomju izglītības reformas 50. gados un 60. gadu pirmajā pusē, kuru galvenais elements bija vispārējās izglītības politehnizācija, un šo reformu norise Latvijā. Reformas notika vairākos posmos, un, sākot ar 1956. gadu, tās kļuva aizvien radikālākas, kas bija saistīts ar Ņikitas Hruščova personiskajiem uzskatiem un ieinteresētību to īstenošanā. Latvijā vispārējās izglītības sistēmas pārmaiņas visai būtiski ietekmēja nacionāl-komunisma uzplaukums un sakāve. Izglītības reformas veicināja Latvijas skolas sovietizāciju. Tomēr skolotāji un izglītības sistēmas vadītāji centās saglabāt zināmas tradīcijas un stabilitāti, izmantojot dažādas adaptācijas stratēģijas.

Atslēgas vārdi: vispārējā izglītība, sovietizācija, politehniskā izglītība, adaptācija.

Latvijas izglītības sovietizācijā būtiska loma bija 50. gadu otrās puses – 60. gadu pirmās puses izglītības reformām Padomju Savienībā, kuras nereti tiek saistītas ar valsts līdera – Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) pirmā sekretāra un valdības vadītāja Ņikitas Hruščova vārdu.¹ Zināmā mērā tas ir pamatoti, jo Hruščova personiskā iesaiste vispārējās izglītības sistēmas pārveidošanā ietekmēja gan reformu saturu un to radikālismu, gan

---

¹ Raksts balstās uz referātu, kas tika nolasīts starptautiskā zinātniskā konferencē “Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990” Rīgā 2012. gada 19. aprīlī. Vispārējos vilcienos 50. gadu beigu un 60. gadu sākuma vispārējās izglītības reforma ir aplūkota autores rakstā “Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964)” žurnāla 2013. gada 1. numurā.

veidu, kā tās tika īstenotas. Tomēr reformas, kas tika kodificētas 1958. gada 24. decembra PSRS izglītības likumā, kura oficiālais nosaukums bija "Likums par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu mūsu zemē", lielā mērā bija organisks padomju vispārējās izglītības sistēmas attīstības vēstures produkts, un šo reformu aizsākumi ir meklējami jau 50. gadu pirmajā pusē.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJAS IDEOLOĢISKIE UN PRAKTISKIE PRIEKŠNOSACĪJUMI

Staļina laikā radītajam vispārējās izglītības modelim varēja pārnest, ka tajā zināšanu apguve bija orientēta uz "akadēmisku" zināšanu apguvi, tā bija nepietiekami saistīta ar praktiskās dzīves vajadzībām un izpratni par jaunākajām tehnoloģijām. Bija nepieciešams orientēt jauniešus vairāk uz tehniskajām un vispār ar ražošanu saistītajām nozarēm, kā arī reformēt profesionālās izglītības sistēmu, jo padomju ekonomika izjuta ne tik daudz labu inženieru, cik kvalificētu tehniķu trūkumu. Var piekrist, ka gan pats Hruščovs, gan PSKP vadība kopumā ar reformas palīdzību mēģināja risināt ekonomiskās un sociālās problēmas un paātrināt pāreju no sociālisma uz komunismu.²

Tomēr izglītības reformu motivāciju tikpat lielā mērā noteica vispārējās ideoloģiskās nostādnes, kā arī Hruščova un citu Politbiroja locekļu personiskā attieksme pret inteliģenci, izglītotiem cilvēkiem un izglītību vispār. Paša Hruščova un vairuma viņa paaudzes partijas funkcionāru izglītības līmenis bija vairāk nekā pieticīgs, un pārliecība, ka vidusskolu beidzēji ir izlutuši baltroči, kas nepazīst reālo dzīvi, balstījās vienlaikus uz mazvērtības sajūtu un slēptu nicinājumu pret izglītotiem cilvēkiem, kuru vēl vairāk pastiprināja boļševikiem tipiskais proletārieša pretstatījums citām šķirām, kas kļuva sevišķi izteikts 30. gados, kad "naidīgums pret inteliģenci bija tik liels, ka pat Ļeņingradas partijas vadītājs Sergejs Kirovs baidījās parādīties publikas priekšā brillēs".³ Hruščovs, tāpat kā daudzi mazizglītoti cilvēki, izglītību uztvēra utilitāri un tehnokrātiski, kā kaut ko tādu, kam jādod tūlītēji izmantojamas zināšanas un prasmes, taustāms praktisks labums. Galvenais tālaika propagandas vadmotīvs, pamatojot, kāpēc skolai jābūt "saistītai ar dzīvi", bija: "Ne baltrocis inteliģents būs vidusskolas absolvents, bet gan tūlīt darbā stāties spējīgs izglītotais cilvēks, kura morālā seja veidojusies

sabiedriski derīgā darbā, piedaloties materiālo vērtību ražošanā.”⁴ Respektīvi, sabiedriski derīgais darbs bija tikai materiālo vērtību ražošana, bet “inteliģentās” profesijas pēc definīcijas tika uzskatītas par otršķirīgām. Paradoksāli, taču kompartijas nomenklatūra šajā sadalījumā netika iekļauta, acīmredzot tā stāvēja tam pāri. Būtisks motīvs reformām bija arī uzskats, ka vidējā, bet it īpaši augstākā izglītība atražo inteliģenci un ierēdniecību, tādēļ ir nepieciešams ierobežot šo slāņu pārstāvju pieeju augstākajai izglītībai, vienlaikus radot priekšrocības strādnieku un kolhoznieku bērniem. 20.–30. gados padomju izglītības sistēmā tika īstenota bijušo turīgo šķiru un inteliģences pēcnācēju diskriminācijas politika, lai radītu priekšrocības strādnieku un zemnieku bērniem. Kopš tā laika bija izveidota jauna – padomju inteliģence un ierēdniecība. Tagad izglītības reformu ideoloģija vērsās pret tās pēcnācējiem.

50. gadu otrās puses izglītības reformu sasaiste ar Ņikitas Hruščova vārdu nav nejauša. Franču vēsturnieks Lorāns Kumels (*Lorran Coumel*) norāda, ka reformas ideologi bija meklējami PSKP Centrālajā komitejā (CK), darba rezervju sistēmas vadībā un KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijā.⁵ Jāpiebilst, ka pēdējā faktiski bija vissavienības iestāde, jo tās norādījumi bija jāņem vērā visām republikām.⁶ Tomēr Hruščova personisko uzskatu iespaids uz reformu veidolu, it īpaši to radikālākajā veidolā pēc 1956. gada, ir acīmredzams. Tieši viņš izvirzīja izglītības reformas drakonisko variantu: obligāto vispārējo izglītību reducēt uz astoņām klasēm; vidusskolas faktiski pārvērst par vakarskolām; ieviest obligātu ražošanas stāžu, lai iestātos augstskolā; augstākajā izglītībā attīstīt galvenokārt vakara un neklātienes virzienu. Ļoti skaidri to parāda PSKP CK Prezidija (kā tolaik sauca Politbiroju – faktiski PSRS augstāko kolektīvo vadības orgānu) sēdes stenogramma 1963. gada 23. decembrī, kurā Hruščovs izteica neapmierinātību ar līdzšinējo vidējās izglītības reformas gaitu un centās panākt, lai viņa skatījums tiktu realizēts līdz galam.⁷

Hruščova izglītības reforma Latvijas historiogrāfijā ir ieguvusi zināmu ievērību, tomēr ne tik daudz skolu un pedagoģijas vēstures, cik nacionālkomunisma kontekstā – sakarā ar atšķirībām no PSRS 1958. gada likuma, kas tika ienestas atbilstošajā Latvijas PSR likumā,⁸ kuru pieņēma 1959. gada 17. martā (šīs atšķirības šajā rakstā aplūkosim tālāk).⁹ Republikas vadības “patvaļa” izglītības jomā bija viens no galvenajiem apsūdzības punktiem pret nacionālkomunistiem LKP CK 7. plēnumā 1959. gada 7. un

8. jūlijā. Pēc tā ar LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrētu 1959. gada 11. augustā Latvijas likums tika izlabots atbilstoši savienības likumam.

Latvijas vispārējās izglītības sistēmas 50.–60. gadu reformas sniedz plašāku ieskatu vairākos jautājumos. Vēsturnieki, kas ir pētījuši izglītības sistēmas attīstību Krievijā, norāda, ka attiecības starp politisko un izpildu līmeni nebija vienkāršas. Izglītība vispār ir joma, kuras būtiska īpašība ir spēja saglabāt stabilitāti un pretoties radikālu un arī ne tik radikālu reformu mēģinājumiem. Tas izpaudās arī padomju izglītības sistēmā. Pastāvīgo reformu gaisotnē kā izglītības administratori, tā arī ierindas pedagogi bija izstrādājuši adaptācijas stratēģijas, kas ļāva nereti visai efektīvi pretoties jaunievedumiem, kurus tie uzskatīja par nevajadzīgiem, vai arī piemērot reformas vietējām iespējām. Vjačeslavs Karpovs un Jeļena Lisovska runā par “mutācijām” – spontānām un pārsvarā neoficiālām mikrolīmeņa atbildēm uz reformu pieprasījumu, kas ļauj skolām izdzīvot jaunajā vidē, mobilizējot no iepriekšējās sistēmas mantotos sociālos resursus.¹⁰ Latvijas vispārējās izglītības sovetizācijas procesa izpēte parāda, ka arī šeit padomju normu un vērtību ieviešana atsevišķos aspektos sastapa pretestību ne tikai patriotiski noskaņoto pedagogu aprindās, bet arī no padomju sistēmai labvēlīgi noskaņotiem pedagogiem. Staļina laikā šo pretestību lauza ar represīvām metodēm. Kopš 50. gadu vidus pedagogiem radās iespēja brīvāk izteikt viedokli, viņus pat rosināja to darīt. Tomēr pedagoģiskās vides aktivizācija, 20.–30. gadu padomju un Latvijas pedagoģisko eksperimentu atgriešanās aprītē vai vismaz diskusijās saskārās ar padomju sistēmas administratīvo kultūru, kas bija izteikti hierarhiska un voluntāristiska, kas sevišķi spilgti izpaudās Hruščova laikā viņa ekonomiskajos un izglītības eksperimentos. Tas izraisīja pretrunas, kas izpaudās visos līmeņos – no Maskavas un Latvijas PSR vadības attiecībām līdz ikvienai Latvijas skolai.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJA 1952.–1956. GADĀ

50. gadu sākumā padomju izglītības politika savā ziņā atradās krustcelēs. Tā kādu laiku mēģināja vienlaikus iet divos virzienos, īpaši vidējā izglītībā. Pirmais virziens, kurš izpaudās KPFSR izglītības tautas komisāra 1940.–1946. gadā Vladimira Potjomkina

darbības laikā,¹¹ orientējās uz pirmsrevolūcijas ģimnāziju un atzina, ka vidusskolas galvenais uzdevums ir sagatavot jauniešus studijām augstskolā, bet arī tiem, kas neturpinās mācības, dot pietiekami elitāru izglītību, kas nepieciešama “balto apkaklišu” profesijās. Viņa pēcteču Alekseja Kalašņikova (1946–1947) un Ivana Kairova (1949–1956) laikā lielāku ietekmi ieguva otrs virziens, kas prasīja ņemt vērā valsts ekonomikas modernizācijas prasības un vispārējo izglītību vairāk saistīt ar dabas un tehnisko zinātņu, mūsdienu svešvalodu apguvi, kā arī praktisko dzīvi. Šis padomju skolas attīstības virziens bija saistīts ar politehnizāciju, kas bija arī galvenā Hruščova izglītības reformas sastāvdaļa. Tā nekādā ziņā nebija jauna ideja. Politehnizācija bija viena no pamatidejām padomju izglītības sistēmas veidošanā 1921.–1931. gadā. Lai gan tolaik to atbalstīja lielākā daļa padomju izglītības sistēmas reformētāju, tomēr starp viņiem norisinājās visai asas diskusijas par to, kā politehniskā apmācība skolā jāsaprot un jāīsteno. Daļa pedagogijas teorētiķu politehnizāciju saprata kā tāda zināšanu minimuma nodrošināšanu dabas un tehniskajās zinātnēs, kā arī praktiskās iemaņas darbmācībā, kas skolēniem palīdzētu izvēlēties profesiju un orientēties modernajās tehnoloģijās. Viņu oponenti bija par to, ka skolai ir tieši jāiesaista skolēni ražošanas procesos un izglītības pamatu apgūšana jāapvieno ar kādas noteiktas profesijas apguvi, balstoties uz PSRS ekonomikas vajadzībām. Pēdējais viedoklis guva virsroku 1929.–1931. gadā t.s. kultūras revolūcijas laikā¹². Taču šo eksperimentu rezultātā būtiski pazeminājās vispārējās izglītības līmenis, un tas bija viens no apstākļiem, kas lika PSRS vadībai uzsākt kardinālu izglītības sistēmas pārkārtošanu, atgriežoties pie tradicionālas vispārējās izglītības sistēmas, kurā galvenais uzsvars tika likts uz zināšanu apguvi klasē.

Tomēr vispārējās politehniskās skolas ideja turpināja pastāvēt, un pēc Otrā pasaules kara radās labvēlīgi apstākļi tās atdzimšanai – tagad jau tās padomju skolas ietvaros, kas bija izveidojusies Staļina 30.–40. gadu reformu rezultātā. Visai bēdīgais lauksaimniecības stāvoklis veicināja valsts vadības pārliecību, ka būtisku lūzumu var panākt tikai ar jaunu tehnoloģiju un agrotehnisko zināšanu ieviešanu, ar pēdējo gan saprotot šarlatānisko Viljamsa un Lisenko agrobioloģiju. Otrs veicinošais apstāklis bija bruņošanās sacensība ar Rietumiem, kura prasīja, lai jau skolas solā talantīgākie jaunieši tiktu orientēti uz tehniskām profesijām. 1952. gada oktobrī notikušā PSKP 19. kongresa rezolūcija paredzēja sākt politehnisko apmācību

vidusskolā un sākt gatavoties pārejai uz vispārēju politehnisko izglītību, motivējot to ar “vispārizglītojošās skolas sociālistiskās audzināšanas lomas paaugstināšanu” un apstākļu radīšanu brīvai profesijas izvēlei.¹³

Vispārējās izglītības politehnizācijā, kas sākās 1952. gadā, uzsvars tika likts uz kvalitatīvāku matemātikas, fizikas un ķīmijas mācīšanu skolās ar laboratorijas darbu, uzskates līdzekļu, populārzinātnisku filmu, ekskursiju palīdzību, šajos priekšmetos vidusskolās iekārtojot mācību kabinetus un nodrošinot nepieciešamos mācību materiālus un līdzekļus. Zināma pretruna saskatāma apstākļi, ka 1953./54. mācību gadā saskaņā ar KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas norādījumu tika samazināta programma ķīmijā, fizikā, bioloģijā, vēsturē, ģeogrāfijā, latviešu un krievu literatūrā,¹⁴ motivējot ar to, ka mācību programmas ir pārslogotas. Faktiski priekšplānā izvirzīja tīri praktisku tehnisku zināšanu apgūšanu vidusskolās elektrotehnikā, mašīnmācībā, lauksaimniecības pamatos ar mērķi panākt, lai jaunieši pēc vidusskolas beigšanas izvēlētos darbu ražošanā. Atbilstoši PSKP 19. kongresa lēmumiem politehniskā apmācība tika attiecināta pārsvarā uz vidusskolām, tomēr paturot prātā mērķi ieviest to visā vispārējās izglītības sistēmā. Pavērsiens uz tehnisko un praktisko zināšanu īpatsvara palielināšanu bija saistīts arī ar būtiskām izmaiņām mācību procesā kopumā.¹⁵

Kopumā panākumi mācību procesa politehnizācijā 1952.–1955. gadā kā PSRS kopumā, tā arī Latvijā bija vairāk nekā pieticīgi. Neveiksmes avoti ir skaidri saskatāmi – finansiāli un loģistiski reforma nebija nodrošināta. Finanšu līdzekļi, kas bija rajonu un pilsētu tautas izglītības nodaļu (TIN) un skolu rīcībā, bija niecīgi, un arī tos skolas nevarēja brīvi izmantot atbilstoši vajadzībām. Stingri centralizētajā materiāli tehniskās apgādes sistēmā bija nepieciešama ne tikai nauda, bet arī limiti un fondi. Limiti bija atļauja izlietot noteiktus resursus, bet fondi – atļauja iegādāties konkrētus materiālus un iekārtas. Ne papildu finanšu resursi, ne arī īpaši fondi un limiti izglītības iestādēm netika piešķirti. Turklāt, ja arī izdevās izbrīvēt līdzekļus, nepieciešamos darbarīkus, iekārtas un materiālus veikalos ļoti bieži nevarēja nopirkt. Katra rajona vai pilsētas TIN cīnījās, kā prata, un bija pilnībā atkarīga no vietējo varas iestāžu un uzņēmumu pretimnākšanas. Lielākajās pilsētās skolas, kuru šefi bija lielie rūpniecības uzņēmumi vai arī kur bērnu vecāki bija ietekmīgi cilvēki, kabinetu un darbnīcu jautājumu atrisināja samērā viegli.¹⁶

Taču skolās, kurām nebija spēcīgu aizbildņu, rezultāti bija slikti. Izglītības ministrijas kolēģijai 1955. gada 28. novembrī nācās atzīt, ka materiālās bāzes jautājums nav atrisināts, turklāt trūkst pienācīgi sagatavotu ražošanas apmācības instruktoru.¹⁷ 1956. gada 9. augustā Izglītības ministrijas kolēģija, apspriežot mācību gada rezultātus, kā pozitīvu faktu atzīmēja, ka no jauna iekārtotas mācību darbnīcas 106 vidusskolās un 260 septiņgadīgajās skolās, kā arī skolām nodoti 95 traktori un cita iekārta, taču atzina, ka programmās paredzēto praktisko darbu minimumu ķīmijā un fizikā daudzās skolās neizpildīja, bet jauno priekšmetu – lauksaimniecības pamatu, mašīnmācības un elektrotehnikas apguvi apgrūtināja mācību grāmatu un kvalificētu skolotāju trūkums. Lai atvieglotu ražošanas pamatu mācīšanu, lielākajās pilsētās tika ieteikts veidot starpskolu mācību darbnīcas. Nebija panākts arī politehnizācijas praktiskais mērķis – tikai niecīga daļa absolventu bija devusies praktiskā darbā kolhozos, padomju saimniecībās un rūpniecības uzņēmumos.¹⁸

PAVĒRSIENS UZ SKOLĒNU IESAISTI RAŽOŠANĀ 1956.–1958. GADĀ

Britu vēsturnieks Mervins Metjūss uzsver, ka politehnizācijas politikas neveiksme nevis lika pārdomāt neizdošanās cēloņus, bet gan rosināja Hruščovu vēl vairāk pastiprināt aktivitāti šajā virzienā.¹⁹ Rezultātā izglītības reformas jūtami ievirzījās 20. gadu beigu un 30. gadu sākuma politehnizācijas radikālākajā virzienā, pieprasot skolēnu ciešāku iesaisti ražošanā, kas izpaudās arī 1956. gadā PSKP 20. kongresa lēmumos. Galvenais jauninājums bija vasaras ražošanas prakse 5., 6., 8., 9. klasei visās skolās, bet 10. klasei – skolās ar latviešu mācību valodu. Praksi ieviesa 1956./57. mācību gada mācību plānos. Turklāt 8.–11. klašu (8.–10. klašu krievu skolās) mācību plānā bija iekļauti fakultatīvie praktiskie kursi un nodarbības pulciņos pēc paša skolēna izvēles, paredzot specializāciju kādā nozarē. Bija izstrādātas programmas 12 specialitātēs (atslēdznieki, frēzētāji, elektromontieri, galdnieki, dārznieki, biškopji, šuvējas u.c.).²⁰

Skolas saskārās ar vairākām problēmām, mēģinot īstenot šo programmu. Kā jau iepriekš teikts, bija grūti nodrošināt apmācību bāzi un materiālus, lai gan mācību kabinetu iekārtošanā pamazām tika sasniegts zināms progress. Sāka iekārtot arī darbnīcas un virtuves praktiskajiem darbiem meitenēm.²¹ Problēma bija arī attiecīgu skolotāju trūkums. Tādēļ skolas mēģināja izlīdzēties ar tām

profesijām, kas bija vieglāk apgūstamas no materiālās bāzes viedokļa un kurās bija vieglāk nodrošināt pasniedzējus, piemēram, zēniem tās visbiežāk bija šofera, elektromontiera, atslēdznieka, virpotāja, kinomehāniķa, laukos arī traktorista, kombainiera, savukārt meitenēm – frizieres, šuvējas, konditores, laukos arī dārznieces vai lopkopes specialitātes.

1958. gadā pastiprinājās prasības skolēnus tieši iesaistīt ražošanā ar mērķi jau skolas laikā iegūt strādnieka kvalifikāciju. No 1. jūnija, vispirms eksperimenta veidā, sāka organizēt skolas vai klases, kurās pēc gatavības apliecības saņemšanas vidusskolēni viena gada laikā apgūtu noteiktu ražošanas specialitāti, kā arī Izglītības ministrija aicināja TIN un vidusskolām izskatīt jautājumu par iespējām paralēli mācībām iesaistīties ražošanā kolhozos, padomju saimniecībās vai arī skolu mācību ražošanas saimniecībās.²² Pilsētu vidusskolas piesaistīja pie Tautas saimniecības padomes uzņēmumiem, dažkārt vienu skolu pie vairākiem, lai profesijas varētu apgūt kā meitenes, tā zēni un lai varētu nodrošināt lielāku specialitāšu izvēli. Piemēram, Daugavpils 3. vidusskolas audzēkņi apguva profesiju šūšanas fabrikā “Daugavpils apģērbs” un rūpnīcā “Elektroinstrument”.²³ 1959./60. mācību gadā Rīgas 49. vidusskolā bija paredzēts izveidot vienu 9. klasi ar ražošanas novirzienu, kuras audzēkņi apgūtu arodu šūšanas fabrikā “Rosme”, 7. mēbeļu kombinātā un konfekšu fabrikā “Uzvara”. Savukārt Varakļānu vidusskolas piemērs parāda tipisku lauku vidusskolas modeli – ražošanas apmācība notika 9. un 10. klasē kolhozos “Vienotā saime”, “Gaišais ceļš”, Varakļānu pienotavā, kā arī rajona meliorācijas uzņēmumā.²⁴ Kopumā 1959./60. mācību gadā 96 vidusskolās bija 165 ražošanas apmācības klases, kurās mācījās 4177 skolēni, t.i., 15,7% no 9.–11. klases skolēniem.²⁵

Sākotnēji ražošanas apmācība tika organizēta pēc brīvprātības principa, respektīvi, vidusskolēni varēja izvēlēties mācīties vai nu klasēs ar ražošanas apmācību, vai arī “parastajās” klasēs. Saprotams, ka ambiciozākie jaunieši, kas gatavojās turpināt izglītību augstskolā, neizvēlējās ražošanas apmācības klases, un tās nokomplektējās no skolēniem ar vājākām sekmēm vai arī mazāk motivētiem uz zināšanu apguvi, bet tas nereti ietekmēja arī viņu sekmes profesijas apgūšanā.

1958. GADA PSRS IZGLĪTĪBAS LIKUMA PIENĒMŠANA UN LATVIJA

Pavērsiens uz skolēnu ciešāku iesaisti ražošanā izrietēja no Hruščova iecerētajām padomju izglītības sistēmas reformām, kuras tika pieteiktas Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (komjaunatnes) 13. kongresā 1958. gada aprīļa vidū. Jūnija sākumā viņa vadībā tika sagatavota vēstule PSKP CK Prezidijam, un 12. jūnijā Prezidijs atzina “par pareizām un savlaicīgām b. Hruščova nostādnes jautājumā par PSRS tautas izglītības sistēmu”.²⁶ Jūnijā tika sagatavots PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmuma projekts “Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību valstī”. 21. septembrī projektu publicēja centrālajās avīzēs kā Hruščova rakstu, pēc tam arī republikās.²⁷ PSRS vadītājs runāja par nepareizām nostādnēm vidējā izglītībā, jo vidusskola gatavojot jauniešus studijām augstskolās, bet tās spējot uzņemt tikai trešo daļu no vidusskolu absolventiem. Pārējie tā vietā, lai stātos darbā kolhozos vai rūpnīcās, cenšoties atkārtoti stāties augstskolās, jo uzskatot fizisku darbu par neatbilstošu savai izglītībai. Viņš piedāvāja divus līdzekļus, kā to pārvarēt, – aizstāt vidusskolu ar vakarskolu un uzlikt pienākumu jauniešiem pirms iestāšanās augstākajā mācību iestādē divus gadus nostrādāt ražošanā. Izņēmums varētu būt tikai īpaši apdāvinātiem jauniešiem mākslas, zinātnes u.c. jomās, kam būtu paredzētas speciālas skolas. Arī augstāko izglītību Hruščovs piedāvāja reformēt tādejādi, ka pirmo divu–trīs kursu studentiem būtu pa dienu jāstrādā ražošanā, bet studēt viņi varētu vakaros. Tikai no trešā kursa varētu notikt pilnvērtīgas apmācības. Hruščovs aicināja apspriest šīs tēzes, un patiešām šāda diskusija sākās, tajā skaitā arī Latvijā. Sevišķi aktīvi tajā iesaistījās redzami padomju fizikas un matemātikas zinātnju jomas pārstāvji, kuru iebildumiem, pēc Lorāna Kumela domām, bija būtiska ietekme uz to, ka variants, kas kļuva par likumu, bija mērenāks.²⁸ Piemēram, tēzēs kā galvenais vidusskolas tips faktiski bija izvirzīta vakarskola. Turklāt tās paredzēja, ka “pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml.”²⁹ Vēl viens strīdīgs punkts bija par to, ka vidusskolas pēdējā klase jāvelta ražošanas apmācībai, kā arī par to, ka internātskolas potenciāli varētu būt vispārīzglītojošas skolas pamattips. Neviena no šīm tēzēm netika iekļauta galīgajā likuma redakcijā.

12. novembrī PSKP CK plēnums nolēma projektu nodot visas tautas apspriešanai, un 16. novembrī to publicēja centrālajā un republiku presē.³⁰

Pamatideja, uz kuru balstījās izglītības reformu priekšlikumi, bija tāda, ka “jaunatne nedrīkst noslēgties skolās, bet tai visas savas mācības un izglītošanās jāsavieno ar strādnieku un zemnieku darbu”.³¹ Visiem jauniešiem, sasniedzot 15–16 gadu vecumu, bija jāiesaistās “sabiedriski derīgā darbā”. Paturot prātā šo mērķi, tika izvirzīts priekšlikums vidējo izglītību sadalīt divos posmos. Pirmais posms būtu obligātā astoņgadīgā skola līdz tam pastāvošās septiņgadīgās skolas vietā. Šā posma skolu nosauca par “nepilnu vispārīzglītojošu politehniskā darba vidusskolu”, bet “pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml.”.³²

Tālākas izglītības iegūšanā tika piedāvāti divi ceļi. Pirmais paredzēja, ka jaunieši pēc astoņgadīgās skolas, strādājot ražošanā, mācīsies trīsgadīgā strādnieku vai lauku jaunatnes skolā, kas varētu būt vakara, maiņu vai sezonas skola. Otrais ceļš bija mācības trīsgadīgā vispārīzglītojošā politehniskā darba vidusskolā ar ražošanas apmācību uz kolhozu, padomju saimniecību, rūpniecības uzņēmumu bāzes, paralēli vispārējai izglītībai iegūstot strādnieka specialitāti. Trešais ceļš bija mācības tehnikumā, iegūstot vispārējo vidējo izglītību un vidējās kvalifikācijas speciālista diplomu.³³

Pedagogi un žurnālisti Latvijā iesaistījās izglītības reformas apspriešanā jau pēc Hruščova vēstules publicēšanas, tomēr lielākais publikāciju skaits presē vērojams 1958. gada novembrī un decembrī. Lai gan diskusijas bija oficiāli organizētas, tās bija samērā dzīvas un liecina par dalībnieku ieinteresētību. Var piekrist Deividam Gelbreitam un Mērijai Elizabetei Galvinai, ka padomju sistēmā lēmumu pieņemšanas procesā politiķi lielā mērā paļāvās uz “profesionālu” viedokli, bet viņus maz interesēja plašākas sabiedrības domas.³⁴ Arī šajā diskusijā galvenie dalībnieki bija izglītības funkcionāri, pedagogi un publicisti, tomēr ierobežotā apjomā iesaistījās arī plašāka sabiedrība – kā skolēnu vecāku pārstāvji. Reformas pamatprincipus neviens atklāti neapšaubīja, diskutēja par to, kā sekmīgāk tos īstenot. Viens no galvenajiem diskusiju tematiem bija saistīts ar priekšlikumu ieviest vispārējo astoņgadīgo izglītību, pēc kuras jaunieši varētu sākt darba gaitas. Tā kā bērni sāka iet skolā septiņu gadu vecumā, 8. klasi viņiem bija jābeidz 14 vai 15 gadu vecumā, bet padomju likumdošana atļāva viņiem pilnvērtīgi iesaistīties darbā no 16 gadu

vecuma. Tika ieteikts to risināt, vai nu paaugstinot skolas gaitu sākuma vecumu līdz 8 gadiem, vai arī ieviešot nevis astoņgadīgo, bet gan deviņgadīgo vispārīgo izglītību, kas ļautu arī atstālogot mācību programmu un dot bērniem pilnvērtīgāku izglītību.³⁵ Kā jau iepriekš teikts, liela vērība diskusijās tika pievērsta jautājumam par latviešu un krievu valodas mācīšanu attiecīgi skolās ar krievu un latviešu mācību valodu, kā arī svešvalodu un Latvijas vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu.

Gan Latvija politiskā vadība, gan valdība un Izglītības ministrija acīmredzot bija pārliecinātas, ka aicinājums uz diskusiju ir nopietni domāts un ka republikas viedoklis tiks ņemts vērā. Par to liecina arī Latvijas deputātu runas PSRS Augstākās padomes 2. sesijā, kurā 24. decembrī tika pieņemts jaunais izglītības likums. LKP CK sekretārs Arvīds Pelše ļoti skaidri formulēja republikas vadības nostāju, kuru īsi var izklāstīt šādi: 1) skolas reformas gaitā jāņem vērā republiku īpatnības un jādod tiesības republikām ieviest savas izmaiņas skolu sistēmas projektā, kā arī KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas izstrādātajās programmās; 2) latviešu, krievu un vienas svešvalodas mācīšana visās republikas skolās ir jāsauglabā, turklāt svešvalodu mācīšanu vajadzētu uzsākt jau bērnudārzā vai vismaz jaunākajās klasēs; 3) skolēnu pārslodzes novēršanai nepieciešams obligātās izglītības kursu palielināt līdz deviņiem gadiem; 4) politiski un pedagoģiski apsvērumi prasa, lai apmācības laiks otrajā (vidējā) apmācības posmā skolās ar latviešu un krievu valodu būtu vienāds; 5) vēlams otrajā apmācības posmā veidot specializētas klases ar pastiprinātu programmu fizikas un matemātikas, ķīmijas, agrobioloģijas novirzienā; 6) laukos vēlams organizēt sezonas skolas ar mācību laiku no 1. oktobra līdz 1. aprīlim vai 15. maijam, kad skolēni būtu atbrīvoti no darba, savukārt vasarā skolēnu brigādes varētu iziet ražošanas praksi; 7) tehnikumus būtu vēlams nodot LPSR Izglītības ministrijas pārziņā, turklāt samazināt grupu skaitu dienas nodaļās, bet palielināt – vakara un neklātienes nodaļās; 8) neaizmirstot par darba apmācību, jāveicina arī skolēnu estētiskā audzināšana, kādēļ jāgatavo vairāk mūzikas, dziedāšanas, zīmēšanas skolotāju.³⁶ No Pelšes teiktā principiāli neatšķīrās Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka Eduarda Berklava priekšlikumi, vienīgi viņš galvenokārt pievērsās nepieciešamībai padarīt “vieglākas” mācību programmas un uzsvēra, ka republikām jādod tiesības pašām noteikt proporcijas starp dažāda tipa vidējās izglītības iestādēm, kā arī veidot amatniecības skolas, kurās astoņgadīgo izglītību paralēli profesijai

iegūtu tie bērni, kas dažādu iemeslu dēļ nevar turpināt mācības vispārīzglītojošajās skolās.³⁷

PSRS Augstākās padomes sesijā viedokli, ka jāņem vērā republiku īpatnības, izteica ne tikai Latvijas, bet arī pārējo Baltijas un dažu citu republiku delegāti, un jādodomā, ka arī pēc sesijas viņi saglabāja pārliecību, ka tās būs iespējams iestrādāt republiku izglītības likumos. Tā Igaunijas KP CK 1. sekretārs Ivans Kebins 1959. gada 20. februārī vēstulē PSKP CK sekretāram Nuridinam Muhitdinovam rakstīja, ka plašas likuma projekta apspriešanas gaitā ir izkristalizējušies divi priekšlikumi, kurus būtu vēlams iestrādāt republikas likumā: 1) trīs valodu mācīšanas saglabāšana Igaunijas skolās un 2) otrā (vidējās) izglītības pakāpe Igaunijas skolās jāpagarina no 3 līdz 4 gadiem. Lai gan nav precīzi zināms, kāda ir bijusi Maskavas atbilde, tā acīmredzot bija noliedzīga, jo izglītības likumā, kuru Igaunijas Augstākā padome pieņēma 23. aprīlī, šie punkti nebija iestrādāti.³⁸ Līdzīgu vēstuli Maskavai nosūtīja arī Lietuvas vadība (vēstules projektu apstiprināja Lietuvas KP CK birojs 16. februārī). Arī Lietuvas vadība izteicās par četrgadīgu apmācības ciklu vidusskolā izņēmuma kārtā, lai saglabātu pastāvošo apmācības līmeni Lietuvas vēsturē un ģeogrāfijā, lietuviešu valodā un literatūrā, mūzikā un kora dziedāšanā, svešvalodā, bet attiecībā uz trīs valodu mācīšanas saglabāšanu Lietuvas skolās nekas nebija teikts.³⁹

Latvijas komunikācija ar Maskavu ir vēl neskaidrāka, varētu pat teikt – miklaināka. Mūsu rīcībā nav atbilstošās vēstules, tomēr CK biroja sēdes stenogramma 1959. gada 12. martā liecina, ka Latvijas priekšlikumi kaut kādā formā ir tikuši nosūtīti, bet atbilde uz tiem vēl nav saņemta.⁴⁰ Latvija izrādījās savā ziņā “izmēģinājuma trusīša” lomā, jo Augstākās padomes sesijai, kurā bija jāpieņem republikas izglītības likums, bija jānotiek 1959. gada 17. martā – agrāk nekā Igaunijā un Lietuvā. Jādodomā, ka līdz šim datumam Maskavas atbilde nebija saņemta. Iespējams, republikas vadība apzinājās, ka priekšlikums par pirmās izglītības pakāpes pagarināšanu līdz deviņiem gadiem netiks akceptēts, taču tai saglabājās cerības, ka būs iespējams pagarināt vidējās izglītības posmu. Tādēļ likumā diplomātiski tika atstāta iespēja vēlāk izdarīt korekcijas. Būtiskākās atšķirības no PSRS likuma bija divas: 1) Latvijas likumā nebija paredzētas tiesības vecākiem izvēlēties, kādas valodas bērniem mācīties skolā. Praktiski tas nozīmēja, ka skolās ar krievu mācību valodu vecāki nevarēja atteikties no latviešu valodas stundām. PSRS

likuma norma gan teorētiski nozīmēja, ka arī skolās ar latviešu mācību valodu bērni varētu nemācīties krievu valodu, taču šāda iespēja netika uztverta nopietni; 2) Latvijas likums paredzēja 1.–8. klašu skolēnus bez maksas apgādāt ar mācību grāmatām (no 1962./63. mācību gada). Likums saturēja vēl dažas nebūtiskākas atšķirības no savienības likuma.⁴¹ Vienīgais izskaidrojums tam, ka šādas atšķirības tika saglabātas, ir tāds, ka Maskavas viedoklis vēl nebija noformulēts, un tā to izdarīja tikai marta beigās vai aprīlī.⁴² Ja Latvijas vadību var par kaut ko vainot, tad acīmredzot tikai par to, ka tā neprata pareizi iztulkot Maskavas klusēšanu un nepārcēla Augstākās padomes sesiju. Tomēr jāņem vērā, ka tā labi zināja, ka līdzīgi priekšlikumi ir arī Igaunijas un Lietuvas vadībai, un acīmredzot bija pārliecināta, ka PSRS vadība šajos viedokļos ieklausīsies. Tomēr jāuzsver, ka Latvijas vadība atšķirībā no kaimiņu republikām vēlējās panākt daudz vairāk un izrādīja lielāku patstāvību.

Jau maijā Latvijas vadība bija spiesta izdarīt izmaiņas likumā, nosakot 11 gadu mācību laiku vidusskolā, bet 20. jūnijā Arvīds Pelše ziņoja Maskavai, ka ir sagatavoti likuma grozījumi, lai likvidētu visas pārējās atšķirības no PSRS likuma.⁴³ Formāli visas atšķirības pilnībā tika novērstas ar LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrētu 1959. gada 11. augustā.⁴⁴

Visas minētās neskaidrības ap Latvijas PSR izglītības likumu ilustrē pretrunas, kas pastāvēja Hruščova politikā. No vienas puses, viņš aicināja uz plašām diskusijām, bet, no otras puses, gan viņš, gan vēl jo vairāk partijas un birokrātiskais aparāts uzskatīja, ka šo diskusiju rezultātam jābūt vispārējam atbalstam PSRS vadības, šajā gadījumā – Hruščova viedoklim. Izglītības ministra Viļa Samsona runas tēzes rajonu un pilsētu TIN vadītāju seminārā 1959. gada maijā lieliski parāda demagoģisko ekvilibristiku, kuru ministram nācās likt lietā, lai izskaidrotu, kāpēc tik daudz sabiedrības enerģijas ir patērēts pilnīgi veltīgi un kādēļ Baltijas republiku vadības viedoklis ir palicis nesadzirdēts Maskavā: “Tagad saņemta atbilde: izejot no vienveidības nepieciešamības [pasvītrojumi oriģināla tekstā. – D. B.] skolu sistēmā mūsu zemē [t.i., PSRS. – D. B.], kā arī no dažiem citiem apsvērumiem – izlemts visur nosacīt 11-gadīgu apmācības laiku. Mums atļauts pēc 3–4 gadiem atgriezties, ja izrādīsies pilnīgi neiespējami. [...]

[...] 2) par valodu mācīšanu: tādā formulējumā, kā bija tēzēs. Stāstu, lai jūs to saprastu un zinātu, kā izskaidrot. [...]

Mums PSKP CK paskaidroja.

Tādēļ, ka tas ir ļeņiniskais princips: otru valodu (rep[ublikas] vai krievu) nedrīkst mācīt administratīvā piespiešanas ceļā – tas tikai var saasināt attiecības. Iedzīvotāji jāpārlicina par šo valodu nepieciešamību, lai viņi to dara no brīvas gribas un saprašanas.

Pie tam b. Muhitdinovs uzsvēra: [...] Otrās valodas brīvprātība un tās mācīšanas nepieciešamība nav pretrunīgas tēzes, bet dialektisks marksistiski ļeņinisks atrisinājums...⁴⁵

Peripetijas ap Latvijas PSR izglītības likuma pieņemšanu bija viens no būtiskiem argumentiem, kas tika izvirzīts 1959. gada 7.–8. jūlijā notikušajā LKP CK plēnumā, lai ilustrētu “ļeņiniskās nacionālās politikas sagrozījumus” republikā. Var pieļaut, ka izglītības likuma jautājumam tik plaša uzmanība plēnumā tika pievērsta galvenokārt tāpēc, ka galvenais “nacionālās politikas izkropļotājs” – Eduards Berklavs kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks atbildēja par izglītības jomu un bija visai dedzīgi iesaistījies jaunā likuma izstrādāšanā, tādēļ arī atbildība par neveiksmi faktiski tika uzvelta viņam vienam.

1958. GADA IZGLĪTĪBAS REFORMAS ĪSTENOŠANA LATVIJĀ

Lai gan kadru “tīrīšanas” izglītības jomā nebija lielākas kā jebkurā citā nozarē, nevar noliegt, ka nacionālkomunistu sagrāve būtiski ietekmēja izglītības reformas īstenošanu, vismaz tādā ziņā, ka izglītības vadītāju un pedagogu spēja un vēlēšanās pretoties reformām bija krietni iedragāta.

1958. gada izglītības likums paredzēja vidusskolas reorganizēt par vispārīzglītojošām darba politehniskajām skolām ar ražošanas apmācību. 1960./61. mācību gadā pārveidoja 181 vidusskolu, atverot tajās 445 ražošanas apmācības klases ar 11 375 skolēniem.⁴⁶ Rīgā tādas bija 32 vidusskolas, kurās apmācībai bija jānotiek uz dažādu rūpnīcu bāzes. Mazpilsētās, kur tajā laikā nebija rūpniecības uzņēmumu, apmācību bāzi nodrošināt bija daudz grūtāk.⁴⁷ No 1962./63. mācību gada ražošanas apmācība kļuva obligāta visiem vidusskolēniem.⁴⁸ 1963./64. mācību gadā visas 255 Latvijas vidusskolas vismaz formāli bija politehniskās darba vidusskolas ar ražošanas apmācību.⁴⁹

Līdz ar pāreju uz vispārējo vidējo politehnisko izglītību tika samazināts apgūstamo profesiju loks. Tā 1960./61. mācību gadā vidusskolās apmācīja 162 profesijās, bet nākamajā mācību gadā

bija paredzētas tikai 64 profesijas.⁵⁰ 1963./64. mācību gadā 9. klasēs profesiju skaits bija samazināts no 102 līdz 80, uzsvāru liekot nevis uz apkalpojošo sfēru (frizieres, bērnudārza audzinātājas u.c.), bet palielinot vietu skaitu ražošanas specialitātēs (radioaparātūras montētāji, atslēdznieki utt.). Lauku skolās palielināja mehanizatoru un lopkopju sagatavošanu uz dārzkopju, dārzenkopju un šuvēju rēķina.⁵¹

Tika prasīts, lai skolu darbnīcās pusaudži ne tikai apgūtu roku darba prasmes, bet arī ražotu materiālas vērtības, kā arī tieši iesaistītos ražošanā. Tā 1958. gada maijā Izglītības ministrija atzinīgi novērtēja to, ka Rīgas 5. vidusskolas vadība paralēli mācībām iesaistījusi skolēnus celtniecības darbos, bet 1. un 23. vidusskola noorganizējušas t.s. "skolu rūpnīcas", kurās palīdzēja rūpniecības uzņēmumiem izpildīt valsts plāna uzdevumus vai arī izgatavoja derīgus priekšmetus savas vai citu skolu vajadzībām.⁵² Nereti šādos darbos iesaistīja ne tikai vidusskolas, bet arī jaunāko klašu skolēnus. Tā Rīgas 1. vidusskolā jaunāko klašu skolēni "šefības" uzņēmumam "Elektropribor" 1957. gadā montāžai sagatavoja vairāk nekā 100 000 vadu.⁵³

Audzēkņu iesaistīšanu uzņēmumu ražošanas plānu izpildē nevar uzskatīt par skolu pašiniciatīvu un pārcenšanos. Stimulējošs moments bija arī tas, ka skolu darbnīcās bija iespējams izgatavot mēbeles un uzskates līdzekļus savām vajadzībām, kurus citādi skolas nevarēja iegādāties. Pilsētu vidusskolu iesaisti ražošanā bremzēja materiālās bāzes trūkums, kā arī rūpnīcu neieinteresētība, jo labumi, kurus tās ieguva no skolēnu darba izmantošanas, bija daudz mazāki nekā slogs, kas bija saistīts ar skolēnu apmācību un disciplīnas nodrošināšanu. Zināma izeja bija īpašu mācību cehu un iecirkņu izveidošana skolēnu apmācībai un praksei, bet to varēja atļauties tikai lielākie uzņēmumi. Laukos ne tikai vidusskolu, bet arī septiņgadīgo skolu iesaiste lauku darbos bija vienkāršāka, jo ikvienā kolhozā vai padomju saimniecībā bija ravēšanas, kartupeļu novākšanas un citi darbietilpīgi darbi.

Tomēr arī šeit pastāvēja noteikta valsts politika, kas uzsvāru lika uz kukurūzas audzēšanu un skolēnu iesaistīšanu lopkopībā. 1958. gada novembrī Izglītības ministrija noteica, ka skolām jāuzņemas saistības par atsevišķu lauku apsēšanu, apkopšanu, ražas novākšanu un zaļās masas sagatavošanu ieskābēšanai (saņemot par to samaksu), bet katram skolēnam, sākot ar 5. klasi, bija jāizaudzē kukurūza vismaz 100 kvadrātmetru platībā, gan skaidri neformulējot,

vai tas attiecas uz visām skolām vai tikai uz lauku skolām.⁵⁴ Grūti pateikt, vai tas izrietēja no Maskavas direktīvām vai arī bija vietējās iniciatīvas rezultāts. Katrā ziņā arī pēdējai varēja būt sava loma. Par to varētu liecināt LKP XVI kongresā 1959. gada janvārī CK sekretāra N. Bisenieka ierosinājums, atsaucoties uz Rjazaņas pieredzi, uzdot katrai lauku skolai, kā arī laukos izvietotajām karaspēka daļām apstrādāt kukurūzas lauku, lai panāktu būtisku tās īpatsvara pieaugumu lopbarībā.⁵⁵

Kopumā var teikt, ka laukos, tāpat kā pilsētās, politehnizācijā piespiešanas un brīvprātības moments izpaudās dažādās proporcijās. Ja bija ieinteresēti bioloģijas skolotāji, daudzās lauku skolās visai sekmīgi izvērās t.s. jauno naturālistu kustība, kad skolēni ar patiesu ieinteresētību darbojās skolas izmēģinājumu lauciņos vai arī iesaistījās kolhoza darbos. Tomēr piedalīšanās lopkopībā kolhozos un padomju saimniecībās, it sevišķi tādās formās, kuras ieteica “no augšas”, kad skolēni uzņēmās atbildību par veselu govju vai nobarojamo teļu fermu, nebija populāra un tika uzspiesta.

1961. gada janvārī notika PSKP CK plēnums, kurā tika mēģināts koriģēt lauksaimniecības politiku intensifikācijas virzienā, taču būtiski nepalielinot investīcijas laukos. Viens no intensifikācijas ceļiem tika saskatīts jauniešu iesaistē ražošanā, un propaganda, kā arī tiešs spiediens uz jauniešiem jūtami pieauga no 1961./62. mācību gada. LPSR Izglītības ministrija rekomendēja skolām ražošanas apmācībā galvenokārt izvēlēties lauksaimniecības ražošanas profesijas; divu nedēļu ražošanas praksi pēc mācību gada nobeiguma 5.–6. un 8.–10. klašu skolēniem vidusskolās bez ražošanas apmācības, kā arī pionieru un skolēnu vasaras darba un atpūtas nometnes organizēt galvenokārt kolhozos un padomju saimniecībās, sevišķu uzmanību veltot skolēnu iesaistīšanai kukurūzas audzēšanā; veikt izskaidrošanas darbu lauku jauniešu vidū par mācību turpināšanu pēc 7./8. klases vakara un neklātienes skolās.⁵⁶ Pie atsevišķām lauku vidusskolām tika izveidotas mācību izmēģinājuma saimniecības (Kandavas internātskola, Ugāles, Piltenes un Ilūkstes 1. vidusskola, vēlāk šis saraksts tika papildināts).⁵⁷ Šie pasākumi teorētiski attiecās kā uz pilsētu, tā lauku skolām, tomēr tie mazāk ietekmēja pilsētas skolēnu dzīvi, taču būtiski pastiprināja lauku skolu skolēnu iesaistīšanu kolhozu un padomju saimniecību darbos.

Jāatzīmē, ka uz vidusskolēniem jau kopš 1959. gada tika izdarīts spiediens kā presē un citos masu informācijas līdzekļos, tā arī skolās

un caur partijas, bet it īpaši komjaunatnes komitejām, lai viņi pēc vidusskolas beigšanas kolektīvi dotos strādāt uz laukiem. Tā kā TIN un vidusskolu darbības novērtējumā kampaņas atbalstīšanai bija svarīga nozīme, nav pārsteigums, ka daudzās skolās izlaiduma klašu skolēni tika pakļauti milzīgam morālam spiedienam. Izglītības ministrijas pārskatā par 1959./60. mācību gadu atzīmēts, ka “jau pagājušajā mācību gadā labākie skolu absolventi iesāka lielisku ierosmi – kolektīvi aiziet ražošanas darbā lauksaimniecībā. Te, pirmkārt, minami Siguldas 2., Smiltenes, Vaiņodes, Alsungas, A. Upīša [jau minētās Skrīveru vidusskolas. – D. B.] u.c. vidusskolu absolventi.” Tika uzsvērts, ka “labākos panākumus darba audzināšanā guva tās skolas un klases, kur skolotāji pareizi izprata savu audzinātāju lomu un ne tikai organizēja skolēnu darbu, bet arī strādāja kopā ar viņiem (Mazsalacas vidusskolā, Andreja Upīša vidusskolā, Dzērves vidusskolā u.c.) un prata aizraut savus audzēkņus.” Tomēr pēc vidusskolas aizgājuši strādāt ražošanā tikai 3000 no 7340, un “tas liecina, ka ne visās skolās pareizi veikta izskaidrošanas darbs.”⁵⁸ Spiedienam tika pakļauti ne tikai lauku rajonu, bet arī Rīgas skolēni.⁵⁹ Oficiālā propaganda centās parādīt, ka jauniešu entuziasms, nevis materiālas investīcijas vai arī lauksaimnieciskās ražošanas reorganizācija ir galvenais līdzeklis nozares attīstībai, tādēļ īpaši tika atbalstīta viņu došanās uz vājākajām saimniecībām. Piemēram, presē sevišķi slavēja Skrīveru vidusskolas 19 absolventus, kuri kopā ar skolotāju Druvieti bija devušies kopt govīs uz vienu no rajona vājākajiem kolhoziem – “Zaļo zemi”.⁶⁰ Presē kā noteicošā motivācija tika uzsvērts jaunatnes entuziasms, vēlēšanās panākt stāvokļa uzlabošanu kolhozos. Nevar noliegt, ka propagandas stimulētajam entuziasmam varēja būt sava loma, tomēr patiesība bija tāda, ka uz skolotājiem un tautas izglītības nodaļām rajonu un pilsētu partijas un komjaunatnes komitejas izdarīja spiedienu, turklāt, lai aģitācija būtu sekmīgāka, tika izmantoti dažādi pozitīvie stimuli – garantēta alga, apsolīti pienācīgi sadzīves apstākļi utt. Turklāt būtiska nozīme bija apstāklim, ka 1958. gada izglītības likums noteica, ka priekšrocības iestāties augstskolās ir jauniešiem, kam pēc vidusskolas beigšanas ir vismaz divu gadu darba stāžs.

Dažkārt pat presē tika atzīts, ka pret skolēniem tiek vērsti milzīgi psiholoģiski spiedienu, lai panāktu viņu kolektīvu aiziešanu darbā kolhozā. Tā 1962. gadā Biržu internātskolas skolotāja V. Lase atklāti rakstīja, ka “skolas mērķis bija pirmo internātskolas izlaidumu kolektīvi aizvadīt uz kolhozu, tā sekojot slavenajam

Siguldas internātskolas piemēram. Sākās neatlaidīgas pārrunas – gan kolektīvas, gan individuālas, kur vienotā frontē savus spēkus izmēģināja audzinātāji, skolas vadība, pat rajona izglītības nodaļa.

Sākumā klase klausījās un klusēja, bet beigu beigās bija jāsaprot, ka apzinīgi jaunieši viņi būs tikai tad, ja parakstīs līgumu un strādās kolhozā, kaut vai tikai vasaras mēnešus līdz iestāju eksāmeniem augstskolā. Rezultātā tikai dažiem pietika drosmes palikt pie sava iepriekš izvēlēta mērķa...”⁶¹ Saprotams, ka jau pēc pusgada no 38 vidusskolas absolventiem kolhozā bija palikusi tikai puse. Jādomā, līdzīgi rezultāti bija arī citos gadījumos.

IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJAS REZULTĀTI

Skolas politehnizācija, it sevišķi tādā formā, kā tā tika īstenota, sākot ar 1956. gadu, nebija populāra. Viens no neapmierinātības iemesliem bija stabilitātes trūkums, ar kuru sastapās pedagogi un skolēni jau kopš 50. gadu sākuma. Piemēram, kāda māte savas 1957. gadā vidusskolu beigušās meitas apmācību peripetijas aprakstīja tā: “... vidusskolas 10. klasē obligāts priekšmets bija latīņu valoda, bet 11. klasē to atmata, tās vietā – visiem bija jāiegādājas II klases šofera grāmata un jāmacās šofera amats. Rezultātā – skolu beidzot, neviens nezināja ne latīņu valodu, ne varēja strādāt par šoferi.”⁶²

Otrs būtisks moments – izglītības kvalitātes pazemināšanās. 1958. gada izglītības likums paredzēja vienpadsmitgadīgu apmācības kursu vidusskolā, respektīvi, KPFSR vidusskolās agrākajam 10 gadu kursam tika pievienots viens gads, kas nozīmēja, ka apmēram trešā daļa mācību laika vidusskolā tiktu veltīta ražošanas apmācībai. Loģisks bija Latvijas izglītības darbinieku priekšlikums ieviest skolās ar latviešu mācību valodu 12 gadu kursu, jo latviešu skolās pastiprinātās krievu valodas apmācības, kā arī papildu Latvijas vēstures un ģeogrāfijas stundu dēļ bija nepieciešams papildus mācību gads. Tā kā šo priekšlikumu Maskava noraidīja, vidusskolā apgūstamo zināšanu apjomam un arī kvalitātei neizbēgami bija jāpasliktinās (vai arī faktiski bija jāsabotē ražošanas apmācība).

Trešais apstāklis, kas noteica vispārējās politehnizācijas neveiksmi, bija tas, ka pašos pamatos ideoloģija, uz kuru balstījās ražošanas apmācība, – iegūt specialitāti, lai uzreiz pēc skolas varētu strādāt

ražošanā, bija maldīga. Ražošanā vairums specialitāšu jaunieši apguva daudz ātrāk nekā skolā, turklāt apmācības bija saistītas ar konkrētu attiecīgajam darbam nepieciešamo zināšanu apgūšanu, bet vidusskolā jauniešiem mācības bija daudz nekonkrētākas. Būtībā tā bija jau tā visai ierobežoto valsts resursu izšķērdēšana. Turklāt daudzus skolēnus iepazīšanās ar reālajiem ražošanas apstākļiem rūpnīcās un kolhozos drīzāk atbaidīja no šādām profesijām.

Izglītības reformas nepopularitāte bija tik liela, ka jau pirms Hruščova atcelšanas no amata sākās atkāpšanās no tās principiem. 1964. gada augustā pieņēma lēmumu no 1966. gada atgriezties pie 10 klašu vidusskolas izglītības (latviešu skolās saglabājās 11 klašu kurss). Pēc tam kad Hruščovs zaudēja varu, reforma faktiski tika izbeigta. 1966. gada februārī PSRS vadība pieņēma lēmumu ražošanas apmācību saglabāt, ja tai ir nepieciešamie apstākļi. Jāatzīmē gan, ka vārdos no politehniskās izglītības neatteicās, tās nepieciešamība bija uzsvērtā vairākos PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmumos, kā jau pieminētajā 1966. gada lēmumā, tā arī 1972., 1973. un 1977. gadā.⁶³ Tomēr reālajā praksē politehniskās skolas pamatprincipi tika reducēti uz skolēnu iesaisti skolas un tās apkārtnes uzkopšanā, lauku darbos, kā arī ekskursijām uz ražošanas uzņēmumiem. Hruščova izglītības reformas neveiksmi var raksturot īsi, bet kodolīgi – tā bija “administratīvi nepraktiska, sociāli nepieņemama un nepienācīgi finansēta”.⁶⁴

Lai gan izglītības politehnizācija bija neveiksmīga, tomēr tās gaitā izveidojās Padomju Savienības vispārējās izglītības modelis, kas pastāvēja līdz valsts sabrukumam. Viens no paliekošiem elementiem bija astoņgadīgās pamatskolas ieviešana. Otrs būtisks elements bija tādu skolu un klašu atvēršana, kurās skolēni varēja specializēties noteikta priekšmeta apgūvē (svešvalodas, matemātika, fizika, ķīmija, sports utt.). Savā ziņā tā bija reakcija uz politehnizāciju un tās izraisīto izglītības standartu pazemināšanos. Padomju Savienībā kopumā masveidīga specializēto svešvalodu skolu veidošana sākās 1961. gadā, bet Latvijā jau divus gadus agrāk – 1958./59. mācību gadā Rīgas 2., 3., 6., 13., 15., 49. vidusskolā nodibināja eksperimentālas klases ar svešvalodu, fizikas un tehnikas, ķīmijas tehnoloģijas novirzienu.⁶⁵ 1963./64. mācību gadā Latvijas vidusskolās bija noorganizētas 10 klases ar pastiprinātu matemātikas mācīšanu un četras klases ar pastiprinātu fizikas mācīšanu, tajās mācījās 459 skolēni.⁶⁶ Tādējādi tika radītas “saliņas” vispārējā izglītībā, kas atradās ārpus ražošanas apmācības sistēmas. Saprotais, ka ražošanas

apmācība netika attiecināta uz specializētajām vidusskolām (mūzikas, mākslas u.c.).

Trešais būtiskais jaunais elements, kas lielā mērā izrietēja no centieniem paātrināt pāreju no sociālisma uz komunismu, bija valsts lielākas rūpes par mazturīgo un strādājošo vecāku bērnu izglītības nodrošināšanu, kas izpaudās kā internātskolu un pagarinātās dienas skolu un klašu veidošana. Kā jau minēts, Hruščova sākotnējā iecere bija vispār pārvērst internātskolas par skolu pamata tipu. 1956. gadā Latvijā nodibināja pirmās piecas internātskolas, bet 1963. gadā tādas bija jau 33 ar 10 200 audzēkņiem.⁶⁷ Priekšroka uzņemšanai šajās skolās bija bāreņiem vai arī daudzbērnu ģimeņu atvasēm. Bērniem no ģimenēm ar ļoti zemiem ienākumiem internātskolas bija par brīvu, par pārējiem bija jāmaksā atkarībā no vecāku ienākumu līmeņa. Lielu popularitāti ieguva arī pagarinātās dienas grupas parastajās skolās, 1960. gada 1. septembrī tādas bija jau 63 pie 47 skolām.⁶⁸ Tās atvieglāja dzīvi strādājošajiem vecākiem, jo bērni pēc stundām bija pieskatīti un skolotāja pārraudzībā sagatavojās nākamās dienas mācībām.

Tāpat kā citās jomās, arī vispārējās izglītības reformās 50. gadu otrās puses un 60. gadu sākuma politika izcēlās ar pretrunīgumu. Parādījās zināmas iespējas mainīt mācību satura akcentus par labu vispusīgākas personības veidošanai, un Latvijas PSR Izglītības ministrija visai konsekventi centās šo nišu noturēt, cīnoties par mūzikas, kora dziedāšanas, zīmēšanas stundu skaita palielināšanu vai vismaz saglabāšanu, mākslas vēstures stundu ieviešanu vidusskolās estētiskās audzināšanas nolūkos, kā arī fizikultūras stundu skaita palielināšanu (gan uz latviešu un krievu valodas, gan arī fizikas, ķīmijas un astronomijas reķina). Izglītības ministrija centās arī pastiprināt Latvijas vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu. No 1955. gada Latvijas vēsturi ieviesa mācību programmās, taču nevis kā atsevišķu priekšmetu, bet kā PSRS vēstures sastāvdaļu, gan iedalot tai speciālas stundas (52 stundas 8.–11. klasē). 4. klasē latviešu skolās mācīja epizodisku PSRS vēstures kursu ar “LPSR vēstures materiāliem”.⁶⁹ Ar lielām grūtībām notika Latvijas vēstures mācību grāmatu sagatavošana. 1956. gadā tika sagatavots pirmās mācību grāmatas makets, bet pilnvērtīgu mācību grāmatu skolas saņēma 1958./59. mācību gadā. Turklāt jāņem vērā, ka uzsvars tika likts uz to, ka tā bija nevis Latvijas, bet gan Latvijas PSR vēsture, respektīvi, tās uzdevums bija ar vietējā materiāla palīdzību iesakņot skolēnos priekšstatu, ka republikas atrašanās PSRS sastāvā ir vēstures procesa dabisks un

Latvijas iedzīvotāju interesēm atbilstošs rezultāts. Izglītības ministrija atbalstīja un veicināja oriģinālu mācību grāmatu izdošanu latviešu skolām arī citos mācību priekšmetos. Jāatzīmē, ka minētās izmaiņas mācību plānos pārsvarā vai vismaz lielākā mērā skāra skolas ar latviešu mācību valodu, jo krievu skolās īsākā apmācības laika dēļ papildus mākslas vēstures u.c. priekšmetu stundas bija sarežģīti ieviest, turklāt Latvijā sarakstītas mācību grāmatas šīm skolām bija vienīgi latviešu valodas apmācībai, pārējos priekšmetos tās izmantoja KPFSR mācību grāmatas.

SECINĀJUMI

Izglītības reformas notika Staļina laika radītās izglītības administrēšanas sistēmas ietvaros, kurā ne tikai skolēns, bet arī skolotājs tika uzskatīts par izglītības politikas objektu, nevis aģentu. Tomēr tas nenozīmē, ka pedagogu viedoklim nebija nekādas nozīmes un ka vienīgā adaptācijas stratēģija, kuru viņi varēja izmantot, bija pakļauties Maskavas prasībām.

Vispārējās izglītības sistēmas vadītāji un skolotāji centās vismaz daļēji nodrošināja tradīciju pārmantojamību un stabilitāti. Šajā ziņā viņiem bija divas iespējas – vai nu nereaģēt uz prasībām un neko nedarīt, vai arī likt lietā tās zināšanas, iemaņas un materiālos resursus, kas tiem bija pieejami un vismaz daļēji mēģināt pielāgot reformas prasības agrākajai pieredzei un tradīcijām.

Sākotnējā politehnizācijas posmā – līdz 1959. gadam, kad stājās spēkā jaunais izglītības likums, tika izmantotas abas iespējas. Skolas centās pildīt prasības, kas atbilda to rīcībā esošajiem resursiem, un lielā mērā ignorēja pasākumus, kurus uzskatīja par nepraktiskiem. Sākumā skolām bija diezgan viegli piemēroties, jo jaunās prasības lielā mērā ļāva izmantot pieredzi, kas Latvijas skolās bija iegūta pirmspadomju posmā. Centieni “tuvināt skolu praktiskai dzīvei”,⁷⁰ kas izpaudās kā darbmācības, mājturības, kā arī lauksaimniecības pamatu apgūšana, bija pieredze, kuru bija apguvis ikviens skolotājs, kas bija gājis skolā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā. Jāatzīmē, ka 50. gadu relatīvā liberālisma gaisotnē padomju pedagogijā parādījās tendence atgriezties arī pie 20.–30. gadu eksperimentiem, un, lai gan ierobežotā apjomā, tā izpaudās arī Latvijas skolās. Jāņem vērā, ka starp Izglītības ministrijas ierēdņiem bija ne mazums kreiso skolotāju, kuriem šie eksperimenti bija labi zināmi. “Buržuāziskās” Latvijas skolas iestrādes ietekmēja arī to, ka specializēto skolu un

klašu izveidošana guva atbalstu visos līmeņos. Tāpat Izglītības ministrija visai sekmīgi sargāja kora dziedāšanas apguvi skolās, pamatojot to ar nepieciešamību uzturēt dziesmu svētku tradīciju. Tādējādi šajā posmā “mutācijas” – mikrolīmeņa spontāna pielāgošanās situācijai, izmantojot agrāko pieredzi un resursus, izpaudās jūtāmāk.

Tomēr izglītības darbinieku spējas adaptēt jaunās prasības iestrādātajai praksei vai arī ignorēt tās krasi samazinājās, kad vispārējās izglītības reforma ieguva agresīvāku raksturu. Jāpiebilst, ka Latvijā šīs spējas būtiski ietekmēja arī nacionālkomunistu sagrāve 1959. gada jūlijā.

Politehnizācijas politikas agresivitāte veicināja arī negatīvo adaptācijas stratēģiju izplatīšanos un nostiprināšanos. Spiediens, kas tika izdarīts uz skolēniem un skolotājiem, lai panāktu kolektīvu stāšanos darbā kolhozos un padomju saimniecībās pēc skolas beigšanas, kukurūzas audzēšanas un citas ražošanas kampaņas veicināja morālo standartu pazemināšanos, jo uzpūstas saistības un falsificēti ziņojumi par skolēnu darba panākumiem tika atbalstīti visos līmeņos. Ja var ticēt Izglītības ministrijas atskaitēm, skolēni paveica gluži vienkārši neticamu darba apjomu.⁷¹

Atskaišu viltošanā un nereālu saistību izvirzīšanā, iespējams, lielāka loma nekā skolām bija rajonu partijas un komjaunatnes komitejām, kā arī tautas izglītības nodaļām, uz kurām savukārt izdarīja spiedienu LKP CK, komjaunatnes CK, un mazākā mērā – Izglītības ministrija. Tomēr arī skolās ambicioziem direktoriem un skolotājiem pavērās iespēja, uzpūšot savus panākumus, uzlabot virzīšanos pa karjeras kāpnēm. Ja sovetizācijas rezultātus vērtējam kā noteiktas vērtību sistēmas pārņemšanu, tad varētu teikt, ka reformas negatīvās izpausmes ļoti skaidri parādīja pedagogiem, kādas īpašības ir nepieciešamas “padomju skolotājam” – vispirms jau prasme pildīt vai izlikties pildām visabsurdākos norādījumus.

Vispārējā izglītība ir tā joma, kurā slēpta un atklāta cīņa par nacionālās identitātes un vērtību saglabāšanu izpaudās ļoti skaidri, lai arī nereti visai pretrunīgi. Tomēr Hruščova reformu ietekme uz Latvijas vispārējās izglītības sistēmu neaprobežojās ar jautājumu par latviešu valodas apguvi krievu skolās vai republikas tiesībām pielāgot PSRS izglītības sistēmu savām vajadzībām un tradīcijām. Minētās reformas pašas par sevi bija svarīgs posms Latvijas izglītības sistēmas sovetizācijas procesā, jo tās sekmēja izglītības sistēmas unifikāciju ar Padomju Savienībā pastāvošo. Būtiskā mācību programmu pārskatīšana un prasību samazināšana skolās veicināja arī

pirmskara tradīciju nozīmes mazināšanos, vēl jo vairāk tādēļ, ka skolās arvien lielākā skaitā ienāca padomju laikā izglītību ieguvuši skolotāju paaudze. Politehnizācijas kampaņas parādīja, ka izglītības sistēmas darbinieki spēja adaptēties un nodrošināt zināmu stabilitāti, pielāgojot pastāvošos resursus jaunajai situācijai un izmantojot padomju sistēmas vājās vietas, taču viņu rīcībā esošo adaptācijas stratēģiju izvēle bija ierobežota.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk., piemēram: Jaan Pennar (1964). Five Years after Khrushchev's School Reform. *Comparative Education Review*, 8 (1), June, pp. 73–77; James B. Bruce (1976). *The Politics of Soviet Policy Formation: Khrushchev's Innovative Policies in Education and Agriculture*. Denver: Graduate School of International Studies, University of Denver. (Monograph series in world affairs, 13 (4)).
- ² Effie Ambler (1961). The Soviet Boarding School. *American Slavic and East European Review*, 20 (2), April, p. 237.
- ³ K. R. Brauning, L. H. Sigel'baum (2011). Glava 6. Sotsial'naia inženeriia. Stalinskii plan sozdaniia "novogo cheloveka" i nacistiskoe "narodnoe soobshchestvo". V kn.: *Za ramkami totalitarizma. Sravnitel'nye issledovaniia stalinizma i natsizma*. Pod. red. M. Geiera, Sh. Fitzpatrik. Moskva: ROSSPEN; Fond "Prezidentskii centr B. N. Yelcina", s. 317.
- ⁴ A. Jankovska (1960). Jaunības lielais sapnis. *Padomju Latvijas Sieviete*, 9, 12. lpp.
- ⁵ L. Kumel' (2003). Sovetskie fiziki i voprosy obrazovaniia: nepriiatie reformy 1958 g. V kn.: *IET RAN. Godichnaia nauchnaia konferentsiia 2003 g.* Moskva: Dipol'-T, s. 333–337. Pieejams: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/ihst/2003/coumel.htm>. (skatīts 12.06.2013.).
- ⁶ KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmiju izveidoja 1943. gadā. 1966. gadā to pārveidoja par PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmiju pie PSRS Izglītības ministrijas.
- ⁷ Sk.: PSKP CK Prezidija sēdes stenogramma, 23.12.1963. (dokuments Nr. 305). *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 802–816.
- ⁸ Tā pilns nosaukums bija "Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā".
- ⁹ Sk.: Jeremy Smith (2003). Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 237–252; Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR

- izglītības likums (2004). Materiālu publikācijai sagatavojusi Daina Bleiere. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 126.–149. lpp.; David J. Galbreath, Mary Elizabeth Galvin (2005). The Titularization of Latvian Secondary Schools: The Historical Legacy of Soviet Policy Implementation. *Journal of Baltic Studies*, 36 (4), Winter, pp. 449–466.
- ¹⁰ Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya (2005). Educational Change in Time of Social Revolution: the Case of Post-Communist Russia in Comparative Perspective. In: Ben Eklof, Larry Eugene Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. New York: Frank Cass, p. 24.
- ¹¹ Juri Šikhalin (2012). Komu i dlia chego nuzhny klassicheskie gimnazii. *Otechestvennye zapiski*. (49) 4. <http://magazines.russ.ru/oz/2012/4/17sch.html>.
- ¹² Šo terminu padomju vēstures pētniecībā Rietumos ir ieviesusi Šeila Ficpatrika, pārņemot to no šīs revolūcijas entuziastu terminoloģijas. Sk.: Sheila Fitzpatrick (1974). Cultural Revolution in Russia 1928–1932. *Journal of Contemporary History*, 9 (1), January, pp. 33–52; Sheila Fitzpatrick (1976). Culture and Politics under Stalin: A Reappraisal. *Slavic Review*, 35 (2), June, pp. 211–231.
- ¹³ Rezoliutsiia po dokladu Predsedatelja Gosplana tov. M. Z. Saburova (Priniata edinoglasno 10 oktiabria 1952 g.). Direktivy po piatomu piatiletnemu planu razvitiia SSSR na 1951–1955 gody. *19-ii s'ezd VKP(b)–KPSS (5–14 oktiabria 1952 g.)*. *Dokumenty i materialy*. Pieejams: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/KPSS.html> (skatīts 10.06.2013.).
- ¹⁴ LPSR Izglītības ministrijas (turpmāk IM) kolēģijas lēmums, 15.08.1953. *Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk LVA), 700–4–49, 39. lp.
- ¹⁵ Par šo jautājumu sīkāk sk. autores publikācijās “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2012. gada 4. numurā, kā arī 2013. gada 1. numurā.
- ¹⁶ Tā 1955. gadā IM izziņā par skolu mācību bāzes uzlabošanu teikts, ka “Rīgas 15. vidusskolas šefs – rūpnīca “HIDROMETPRIBOR” palīdzēja pilnīgi iekārtot darbnīcu. Skolai nodoti 5 darba galdi, ēveles u.c. darba rīki. No jauna iekārtots rasēšanas kabinets. Tāpat arī Rīgas 3., 7., 22., 23. vidusskolai nodrošināta materiālā bāze pietiekami, lai varētu 8.–11. klasēs veikt praktiskos darbus mehānikā un elektrotehnikā. Rīgas 3. vidusskolā no jauna iegūti 7 ēvelsoli, ēveles, zāģi, u.c. darba rīki. Rīgas 17. vidusskolai kabinetus un darbnīcu iekārtu palīdzējusi iekārtot vecāku komiteja. Rīgas 18. vidusskolai VEF nodevusi 6 darba galdus, virpu, frēzi u.c. REZ strādnieki un inženiertehniskais personāls, apsverot savas iespējas, uzdāvinājuši 13. un 39. vidusskolai daudz dažādu darba rīku, ko rūpnīcā vairs nelieto, to skaitā elektriskās ēveles, skrūvspīles, rokas zāģus, mikrometrus, leņķmērus, vīles, āmurus, plakanknaibles, kā arī frēzes un virpas.” – LVA, 700–5–359, 84. lp.
- ¹⁷ IM kolēģijas protokols 28.11.1955. LVA, 700–4–61, 83.–88. lp.
- ¹⁸ IM kolēģijas lēmums 09.08.1956. LVA, 700–4–65, 85.–87. lp.

- ¹⁹ Mervyn Matthews (2011). *Education in the Soviet Union: Policies and Institutions Since Stalin*. New York: Routledge, pp. 23–24.
- ²⁰ 5.–6. klasē prakse bija paredzēta divas nedēļas (72 stundas) katrai klasei skolas izmēģinājumu lauciņos bioloģijas skolotāja vadībā. 8.–9. klasē latviešu skolās bija paredzēta divu nedēļu prakse (72 stundas) kolhozos un sovhozos, 10. klasē tikpat ilgu laiku rūpniecības uzņēmumā, darbnīcās vai mašīnu un traktoru stacijā (MTS). Krievu skolās prakse bija paredzēta 8. klasē trīs nedēļas (108 stundas) kolhozos, sovhozos un tikpat 9. klasē – rūpniecības uzņēmumos, darbnīcās, MTS. Prakse bija jāveda bioloģijas un fizikas skolotājiem, agronomiem, inženieriem. – Pielikums LPSR Ministru padomes lēmumam Nr. 682, 07.06.1951. “Par pamatskolu, septiņgadīgo skolu un vidusskolu mācību plāniem”. *LVA*, 700–5–177, 57.–58. lp.
- ²¹ 1958./59. mācību gadā fizikas kabineti bija iekārtoti 408 skolās, ķīmijas – 189, bioloģijas – 302, mašīnu mācības – 98, elektrotehnikas – 16, pārējie mācību kabineti – 322. Metālapstrādes darbnīca bija tikai vienā skolā, kokapstrādes – 134, kombinētas (metāla un koka) – 761, pārējās (šūšanas u.c.) – 64. Tikai 13 vidusskolās un 70 septiņgadīgajās skolās nebija nekādu kabinetu. – IM skolu darba pārskats 1958./59. mācību gadā. *LVA*, 700–5–502, 4. lp.
- ²² IM kolēģijas lēmums 05.05.1958. *LVA*, 700–4–73, 77.–78. lp.
- ²³ IM instrukcija skolu direktoriem un LPSR Tautas saimniecības padomes rūpniecības uzņēmumu direktoriem par izmēģinājuma darbu organizēšanu skolās un saiknes nostiprināšanu ar ražošanu 1958./59. mācību gadā. *LVA*, 700–5–496, 47. lp.
- ²⁴ IM izziņa par skolēnu ražošanas apmācību 1959./60. mācību gadā. *LVA*, 700–5–553, 1.–2. lp.
- ²⁵ IM atskaite par skolēnu ražošanas apmācību. *LVA*, 700–5–636, 1. lp.
- ²⁶ Sk.: *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 1037.
- ²⁷ N. Khrushchov. Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhizniu i dal'neishem razvitii narodnogo obrazovaniia. *Pravda*, 21.09.1958.; Ņ. Hruščovs. Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības tālāku attīstību. *Cīņa*, 23.09.1958.
- ²⁸ Kumel'. Sovetskiie fiziki i voprosy obrazovaniia, s. 333–337. Pieejams: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/ihst/2003/coumel.htm>. (skatīts 12.06.2013.).
- ²⁹ Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Cīņa*, 16.11.1958.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ Turpat.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Galbreath, Galvin. The Titularization of Latvian Secondary Schools, p. 450.

- ³⁵ Piemēram, skolotāju un izglītības darbinieku sanāksmē Rīgā 1. decembrī 3. vidusskolas direktore Marta Duškina paziņoja, ka “par to, lai skolā sāktu mācīties bērni ar 8 gadu vecumu, ir viss mūsu skolas kolektīvs...”, savukārt Līksnas septiņgadīgās skolas direktore Sarkane argumentēja, ka, “ja izejam no valsts budžeta prasības viedokļa, ieteicams 8 gad. skolu. Tai pašā laikā, ja ņemam vērā, pirmkārt, skolnieku intereses, nav jāaizmirst, ka 8 gadīgā skola prasītu: 1) programmu sašaurināšanu; 2) skolnieku pārslogošanu; 3) skolnieku zināšanas nebūtu pilnīgas. Ar 9 gad. skolas beigšanu skolnieki daudz ko iegūs, būs nobrieduši dzīvei un darbam.” – Skolotāju un izglītības darbinieku sanāksmes protokols par PSKP un PSRS Ministru Padomes tēzēm skolu reorganizācijā 1958. gada 1. decembrī. *LVA*, 1425–3–13, 2.–3. lp.
- ³⁶ Deputāta A. Pelšes runa. *Cīņa*, 27.12.1958.
- ³⁷ Deputāta E. Berklava runa. *Cīņa*, 27.12.1958.
- ³⁸ Smith. Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959, pp. 245–248.
- ³⁹ *Lietuvos Ypantigasis Archyvas*, 1771–196–75, 49. lp.
- ⁴⁰ *LVA*, PA-101–22–51, 133.–138. lp.
- ⁴¹ Sk. LKP CK sekretāra Arvīda Pelšes vēstuli PSKP Centrālajai komitejai 1959. gada jūnijā, kur šīs atšķirības ir koncentrēti izklāstītas. – Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums, 145.–146. lpp.
- ⁴² Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums, 129. lpp.
- ⁴³ Turpat, 145.–146. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 149. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 144.–145. lpp.
- ⁴⁶ IM atskaite par skolēnu ražošanas apmācību. *LVA*, 700–5–636, 3.–4. lp.
- ⁴⁷ Piemēram, Alūksnes 1. vidusskolas skolēni varēja apgūt profesiju kolhozos “Arājs” un “Vienība”, rūpniecības kombinātā un skolas darbnīcās, savukārt 2. vidusskolā (ar krievu mācību valodu) apmācībai bija jānotiek tikai uz skolas darbnīcu bāzes. – Pielikums IM pavēlei Nr. 47, vispārīgai, 09.03.1960. *LVA*, 700–4–79, 60.–64. lp.
- ⁴⁸ LPSR Ministru Padomes lēmums Nr. 49, 10.02.1962. “Par Latvijas PSR vispārīgzglītojošo vidusskolu pārveidošanu par vispārīgzglītojošām politehniskām darba vidusskolām ar ražošanas apmācību”.
- ⁴⁹ Latvijas PSR Ārlietu ministrijai 20.06.1964. Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ⁵⁰ Pārskats par Latvijas PSR Izglītības ministrijas skolu darbu 1960./61. mācību gadā. *LVA*, 700–5–647, 22. lp.
- ⁵¹ Spravka o vypolnenii postanovleniia sekretariata CK KP Latvii ot 2 noiabria 1962 goda, 27.02.1964. *LVA*, 700–5–1095, 6. lp. Citā dokumentā teikts, ka šajā mācību gadā varēja apgūt 95 profesijas (*LVA*, 700–5–1097, 55. lp.).
- ⁵² IM kolēģijas lēmums 05.05.1958. *LVA*, 700–4–73, 74. lp.

- ⁵³ LVA, 700-5-557, 7. lp.
- ⁵⁴ IM pavēle Nr. 231, vispārīgā, 15.11.1958. LVA, 700-4-72, 150.-151. lp. Kukurūzas audzēšana bija uzlikta skolām par pienākumu jau 1955. gadā, turklāt uzdevumi bija krietni lielāki – vismaz 5 ha septiņgadīgajām skolām un bērnu namiem un 10 ha un vairāk – vidusskolām (IM pavēle Nr. 64, vispārīgā, 29.04.1955. LVA, 700-4-58, 97.-98. lp.). Šādi uzdevumi bija nereālistiski, un acīmredzams, ka tie netika pildīti, kas gan nenozīmē, ka jaunie “reālistiskākie” uzdevumi tika izpildīti.
- ⁵⁵ LVA, PA-101-22-2, 139. lp.
- ⁵⁶ Pielikums IM kolēģijas lēmumam 21.04.1961. LVA, 700-4-78, 49.-51. lp.
- ⁵⁷ IM pavēle Nr. 49, vispārīgā, 15.03.1960. LVA, 700-4-79, 71. lp.
- ⁵⁸ Pārskats par Latvijas PSR Izglītības ministrijas skolu darbu 1960./61. mācību gadā. LVA, 700-5-647, 37. lp.
- ⁵⁹ Tā Latvijas PSR Skolotāju 2. kongresā Rīgas 41. vidusskolas partijas organizācijas sekretāre Stankeviča teica: “Liels panākums ir tas, ka mums izdevās nosūtīt uz laukiem pagājušā gadā izlaiduma klasi. Mums neizdevās kā Smiltenes vidusskolai, kā Siguldas vidusskolai nosūtīt visu klasi, bet ir tomēr visi labākie jaunieši aizbraukuši uz laukiem, lai gan viņi ļoti labi mācījās, viņiem bija labas sekmes, un viņi varēja tikt klātienē un varēja mācīties. Viņi iestājās neklātienē un tagad strādā Ķeipenes sovhozā.” – LPSR II skolotāju kongresa stenogramma, 1. sēj., 27.-28. decembrī 1960. g. LVA, 700-5-642, 2.-3. lp.
- ⁶⁰ S. Bremze (1960). Jaunie Silmači. *Padomju Latvijas Sieviete*, 10, 4. lpp.
- ⁶¹ V. Lase (1962). Par trīsdesmit astoņiem. *Padomju Latvijas Sieviete*, 12, 17. lpp.
- ⁶² L. Piņķe (1959). Darbam un dzīvei. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1, 16. lpp.
- ⁶³ Delbert H. Long, Roberta A. Long (1999). *Education of Teachers in Russia*, pp. 50-51.
- ⁶⁴ Matthews. *Education in the Soviet Union: Policies and Institutions Since Stalin*, p. 32.
- ⁶⁵ IM kolēģijas lēmums 07.12.1959. LVA, 700-4-76, 129.-130. lp.
- ⁶⁶ Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam 14.01.1964. “Izziņa par Latvijas PSR vispārīzglītojošo politehnisko darba vidusskolu klasēm ar pastiprinātu matemātikas un fizikas mācīšanu”. LVA, 700-5-1097, 15. lp.
- ⁶⁷ Latvijas PSR Ārlietu ministrijai 20.06.1964. “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”. LVA, 700-5-1097, 55. lp.
- ⁶⁸ IM pavēle Nr. 96, vispārīgā, 03.06.1960. LVA, 700-4-79, 143.-147. lp.
- ⁶⁹ Otdelu nauki, shkoli i kulturi CK KP Latvii. Spravka ob izuchenii istorii v shkolakh Latviiskoi SSR. [bez datuma, aptuveni 03.08.1960., parakstijis izglītības ministra vietnieks A. Andriksons]. LVA, 700-5-639, 54. lp.
- ⁷⁰ H. Kreicers (1939). Daži ierosinājumi pamatskolu programmu pārkārtošanā. *Latvijas Skola*, 2, augusts, 203. lpp.

- ⁷¹ Piemēram, Izglītības ministrija 1961. gada janvārī ziņoja LKP CK, ka 1960. gadā skolēni esot izaudzējuši vairāk nekā 208 tūkstošus trušu, 582 tūkstošus mājpūtņu, 14 tūkstošus cūku, 24 tūkstošus hektāru kukurūzas. – Izglītības ministra vietnieka L. Gruduļa izziņa LKP CK 27.01.1961. par skolēnu paveikto sabiedriski derīgo darbu 1960. gadā. *LVA*, 700–5–758, 5.–6. lpp.

NIKITA KHRUSHCHEV'S EDUCATIONAL REFORMS AND SOVIETIZATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA

Daina Bleiere

Dr. hist., Chief Researcher of the Institute of the History of Latvian, University of Latvia; Assoc. Professor of the Political Science Chair, Riga Stradiņš University

Research interests: 20th century history of Latvia; influence of the Soviet regime on the Latvian society.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

This paper deals with the Soviet educational reforms in the 1950s and the first half of the 60s, where polytechnization of general education and the course of these reforms in Latvia were the key elements. Reforms took place in several stages and, as of 1956, became more and more radical, in connection with Nikita Khrushchev's personal views and interests in implementing them. Boom and defeat of the national Communism substantially influenced changes of the general education system in Latvia. Educational reforms facilitated sovietization of schools in Latvia. At the same time, teachers and education system managers tried to retain certain traditions and stability by using different adaptation strategies.

Key words: general education; sovietisation; polytechnical education; adaptation.

Summary

Educational reforms of the 2nd half of the 1950s and the 1st half of the 60s in the Soviet Union, which were frequently connected with Nikita Khrushchev, the First Secretary of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) and the leader of the Government, whose personal involvement in changing general education system influenced the content of the reforms and radicalism of it, and the way how they were implemented played an important role in sovietization of education in Latvia.

Khrushchev's educational reform has gained some attention in Latvia's historiography, though rather in the context of the national Communism than in the context of the history of schools and pedagogy. It was so because of the differences which were adapted from the USSR law of 1958 and included in the respective law of the Latvian SSR passed on 17 March 1959. Arbitrariness of the Republic's leadership in the field of education was one of the main counts against the national Communists during the 7th plenary session of the CC of the CPL, on 7–8 July 1959. After it, on 11 August 1959, the Latvian law was amended according to the USSR law upon a decree of the Supreme Council Presidium of the LSSR.

The main part of Khrushchev's educational reform was polytechnization which was one of the basic ideas in the formation of the Soviet education system during 1921–1931. After World War II, favourable conditions for its revival occurred already within the Soviet school which was established as a result of Stalin reforms in the 30s–40s. The Resolution of the 19th CPSU Congress, which was held in October 1952, provided starting polytechnical training in secondary schools and preparation for transition to general polytechnical education, motivating it with “improving the socialistic education role in the schools of general education” and creating conditions for a free choice of profession.

General education reforms in polytechnization, which started in 1952, set to forefront the acquirement of purely practical and technical knowledge in electrical engineering, machine building and basics of agriculture within the secondary education with the aim to achieve a situation where youngsters after graduating from secondary schools would choose work in production. Polytechnical training was referred mainly to secondary schools; however, the aim to introduce it in general education system was kept in mind. All in all, achievements in polytechnization of the education process during 1952–1955 in both the USSR in general and Latvia in particular were more than modest. Sources of failure were clearly visible – the reform was not ensured financially and logistically.

Despite the above mentioned, general education reform continued, obtaining more and more radical character and demanding greater involvement of schoolchildren in production, which was also manifested in the decisions of the 20th Congress of the CPSU in 1956. Latvian schools faced several problems in the implementation of this programme. It was complicated to provide training basis and

materials. Lack of teachers was also a problem. In 1958, stricter requirements were made to involve schoolchildren directly in production process with the aim that they would get worker's qualification already at school. A milestone to stronger involvement of schoolchildren in production process resulted from the Soviet education system reforms planned by Khrushchev and announced during the 13th Congress of All-Union Leninist Young Communist League (Komsomol) in the middle of April 1958. The basic idea, on which proposals of educational reform were grounded, was that all youngsters reaching the age of 15–16 years would get involved in “community service work”. Discussing the project of educational reform, the leadership of the Latvian SSR formulated its stand, stating that in the course of the school reform peculiarities of each republic should be taken into consideration. However, proposals of the Latvian leadership were not taken into account, and differences between the laws on education of the Latvian SSR and the USSR became one of the main counts against the national Communists during the plenary session of the CC of the CPL, which took place on 7–8 July 1959. Defeat of the national Communists affected implementation of educational reform in Latvia significantly; at least education managers' and teachers' ability and desire to resist reforms were considerably undermined.

Starting from the academic year of 1961/1962, the Ministry of Education of the LSSR recommended schools to choose mainly agricultural work for production training. Already since 1959, a pressure through press and other media sources, as well as through schools and the party, especially Komsomol, committees, was put on secondary school students, so that they would go to work in farms collectively after graduating from the school.

Polytechnization of schools, especially in that form of implementation started from 1956, was not popular. It was so unpopular that already before Khrushchev was removed from the office a retreat from its principles began. In August 1964, a decision to return to 10-class secondary education (in Latvian schools 11-class course was kept) as of 1966, was accepted. After Khrushchev lost his power, the reform was actually ended, although formally a necessity for polytechnization was still emphasized in several decisions issued by the CC of the CPSU and the USSR Council of Ministers.

In the 2nd half of the 50s and the 1st half of the 60s, the same as in other fields, also general education reforms policy was outlined

with controversy. Certain possibilities to change curriculum emphasis in favour of forming more comprehensive personality occurred. So, the Ministry of Education of the Latvian SSR rather constantly tried to keep this niche, fighting for increasing or at least keeping the same number of music, choir singing and visual arts lessons, as well as for including art history lessons in the curriculum of secondary schools for the purpose of esthetical education and increasing the number of physical training lessons (though on account of the Latvian and Russian languages, physics, chemistry and astronomy). The Ministry of Education also tried to strengthen teaching of the history and geography of Latvia.

General education system managers and teachers tried to provide continuity of traditions and stability at least partially. During the initial stage of polytechnization, i.e. till 1959 when the new law on education came into force, schools tried to fulfil the requirements corresponding to resources at their disposal and largely ignored those activities which were considered as impractical. Initially it was rather easy for schools to adapt, as new requirements allowed using experience obtained during the pre-Soviet period to a large extent. However, when general education reform obtained more aggressive character, educators' ability to adapt new requirements to already existing practice or ignore them rapidly decreased.

Aggressiveness of polytechnization policy facilitated also the spread and strengthening of negative adaptation strategies. Pressure put on schoolchildren and teachers, in order to achieve that they would collectively take up employment in collective and soviet farms after graduating from school, together with maize growing and other production campaigns conducted to moral degradation, because exaggerated obligations and falsified reports about schoolchildren's work achievements were encouraged on all levels. If we look upon sovietization results as taking over certain value system, it can be said that negative manifestations of the reform clearly showed educators what qualities were necessary for the "Soviet teacher"; first of all, skills to perform or pretend to be performing the most absurd instructions.

General education was a sphere, where both hidden and open struggle for preserving national identity and values was expressed very clearly, although sometimes very controversially. However, the impact of Khrushchev's reforms on Latvia's general education system was not confined only to the issue of the Latvian language learning at the Russian schools or the republic's rights to adjust the USSR

education system to local needs and traditions. The above mentioned reforms presented a significant stage in the sovietization process of the Latvian education system, because they facilitated unification of the local education system with the one existing in the Soviet Union. A substantial curriculum revision and reduction of requirements at schools also fostered a decrease in the significance of pre-war traditions, especially because of the fact that a growing number of teachers, who had obtained education during the Soviet period, entered schools. Polytechnization campaigns demonstrated that education system employees were able to adapt and provide certain stability by adjusting existing resources to a new situation and using weak points of the Soviet system. However, choices of adaptation strategies at their disposal were limited.

Iesniegts 18.08.2013.

VĒSTURES AVOTI

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES RADISTS EMĪLS VECMANIS (1913–2006)

Pirms 70 gadiem – 1943. gada 13. augustā – tika nodibināta viena no redzamākajām nacionālās pretošanās kustības organizācijām Otrā pasaules kara laikā Latvijā – “Latvijas Centrālā padome” (LCP), kas laikā no 1943. līdz 1945. gadam mēģināja uzņemt arī nacionālās pretošanās koordinācijas centra funkcijas. 21. gadsimta pirmajos gados sakarā ar ieceri izveidot Rīgas centrā piemiņas vietu LCP pirmajam priekšsēdētājam Konstantīnam Čakstem (1901–1945) organizācijas darbības problemātika guva samērā plašu atspoguļojumu medijos. Aktualizētā pieminekļa izveides iecere toreiz netika realizēta, un mūsdienā Latvijā ar LCP aktivitātēm saistītie jautājumi reti nonāk ne tikai politiķu un žurnālistu, bet arī 20. gadsimta vēstures pētnieku redzeslokā.

Par godu LCP dibināšanas jubilejai būtu pamats turpināt LCP vadošo darbinieku veikuma izvērtēšanu, kam aizvadītajos gadu desmitos jau veltīti vairāki nozīmīgi pētījumi. To gan nevarētu teikt par daudziem nepelnīti aizmirstajiem t.s. melnā darba darītājiem – LCP ierindas locekļiem, kuri bieži vien, riskējot ar savu dzīvību, realizēja dzīvē organizācijas vadības stratēģiskos mērķus.

20. gadsimta beigās un 21. gadsimta pašā sākumā vairāki Latvijā dzīvojošie LCP dalībnieki tika apbalvoti ar Triju Zvaigžņu ordeni.¹ Nav zināms, kādi bija kritēriji šo kandidātu izvirzīšanai, bet tas nemaina objektīvu faktu, ka ordeni nesaņēma lielākā daļa toreiz vēl mūsu vidū esošo organizācijas aktīvistu un atbalstītāju, kuru kopskaits jau tolaik nepārsniedza pāris desmitus cilvēku. Turklāt tikai dažus no viņiem nebija skārušas padomju represijas. Apbalvoto vidū nebija arī LCP radista Emīla Vecmaņa, kuram šogad apritētu 100 gadu.

E. Vecmanis dzimis 1913. gada 5. novembrī Rīgā. 1920. gadā E. Vecmanis dzīvoja Rīgā, Matisa ielā 47–7, bet turpmākos 20 gadus līdz pat 1940. gadam ar nelieliem pārtraukumiem – Rīgas kara slimnīcā (līdz 20. gs. 30. gadiem – Kara hospitālī) Rīgā, Hospitāļu ielā 55. 1933. gadā viņš beidza Rīgas Valsts tehnikumu un pēc tam strādāja par dzelzceļnieku. 1935.–1936. gadā E. Vecmanis dienēja Latvijas armijas Latgales divīzijas štāba Sakaru rotā, kur ieguva radista zināšanas.² 1941. gadā viņš nonāca Ventspilī, kur 1944. gadā iesaistījās LCP darbībā un kļuva par vienu no tās radistiem. Otrā pasaules kara beigās E. Vecmanis nemēģināja bēgt uz Zviedriju. Pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas viņš palika Ventspilī un turpināja darboties LCP grupā līdz tās sagrāvei 1945. gada rudenī.

Kad 1945. gada oktobrī Latvijā nelegāli no Zviedrijas ieradās četru LCP dalībnieku grupa Artura Arņiša (1909–1986) vadībā, sākās tobrīd vēl brīvībā palikušo LCP aktivistu un viņu atbalstītāju masveida aresti. Padomju represīvie orgāni E. Vecmani aizturēja Ventspilī 1945. gada 31. oktobrī.³ 1945. gada 10. novembrī viņam tika izvirzīta apsūdzība.⁴

Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls 1946. gada 16. maijā Rīgā E. Vecmani notiesāja kopā ar vēl 33 arestētajiem LCP dalībniekiem un viņu atbalstītājiem. E. Vecmanim piesprieda brīvības atņemšanu uz 15 gadiem ar tiesību zaudēšanu uz pieciem gadiem un personīgā īpašuma konfiskāciju.⁵ Sodū viņš izcīnīja Arhangeļskas apgabala Sevdivinlagā, Komi APSR Sevželdorlagā un Maskavas apgabalā. 1956. gada 6. septembrī E. Vecmanis tika atbrīvots no ieslodzījuma.⁶ Viņš varēja atgriezties Ventspilī, kur sāka dzīvot Skrundas ielā 10–1.⁷ Mūža nogali E. Vecmanis Ventspilī pavadīja pansionātā. Miris 2006. gada 9. maijā pulksten 5.30 Ventspilī.⁸

Publikācijas autors ar E. Vecmani tikās 2003. gada 4. aprīlī pansionātā “Selga” Ventspilī, Kuldīgas ielā 237. E. Vecmanis tobrīd jutās slikti un mūsu sarunas laikā nepiecēlās no gultas. Viņš pastāstīja, ka pēc izglītības ir elektrotehniķis un pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma 1956. gadā atgriezies strādāt Ventspils dzelzceļa stacijā. Atšķirībā no daudziem citiem atmiņu stāstītājiem un memuāru rakstītājiem E. Vecmanis neizcēla vai nepārspilēja savu lomu LCP, bet gluži pretēji – uzsvēra: “Es pats biju tikai sīks posms pretošanās kustībā.” Stāstītājs arī uzsvēra, ka tas, kas izlasāms par viņa darbību LCP bijušā Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas (LPSR MP VDK) arhīva materiālos, esot patiesība. Reālistisks un vienkāršs – tāds arī E. Vecmanis palicis atmiņā no vienīgās tikšanās reizes. Diemžēl E. Vecmanim pansionātā nebija nevienas viņa paša fotogrāfijas, un autoram tās līdz šim nav izdevies atrast arī Latvijas arhīvos.

2006. gada 14. jūnijā pie autora Latvijas vēstures institūtā Rīgā, Akadēmijas laukumā 1, ieradās Dr. habil. sc. ing. profesors Viktors Zēbergs, lai dalītos savās atmiņās par E. Vecmani, kurš nesen bija aizgājis viņšaulē. Profesors raksturoja E. Vecmani kā nosvērtu un inteliģentu cilvēku. Diemžēl abu saskarsme bija īslaicīga, un tā ierobežojās ar profesionālo jomu, kas gan neliedza V. Zēberga acīs E. Vecmanim iemantot dziļu cieņu ne tikai kā saprotošam un atsaucīgam kolēģim darbaudzinātājam, bet arī krietnam un principiālam cilvēkam.

Jāatzīmē, ka E. Vecmaņa vārds sastopams arī vēstures literatūrā. Edgara Andersona (1920–1989) un Leonida Siliņa (1916–2005) LCP vēltītajā monogrāfijā E. Vecmanis pieminēts trīs reizes.⁹ Savās atmiņās E. Vecmani vairākkārt minējis Laimons Pētersons (1919–2006), jo viņi abi kopā atradās ieslodzījumā Arhangeļskas apgabalā.¹⁰ Savukārt šīs publikācijas autora pētījumā “Latvijas Centrālās padomes

I. dok. Emīla Vecmaņa
dzimšanas apliecības
noraksts
(LVVA, 2996-20-8094,
1. lp.)

RĪGĀ, 1. Novembrī 1929.

A. Z. 1
Rīgas pilsētas Prefektūras
pasu nodaļai.

Dzimšanas apliecība.

Emīls Vecmans
Ernesta dēls ir dzimis
viens tuksnots bērniņš
smilts trīsdesmitā
(1913) gadā 5. novem-
berī (p. p.) Rīgā.

Pamats: Reģistrs bapt.
di. dz. s. par 1913g. št. 374.

Rīgas Mērs baptistu
Mācītājs: J. Kurēts.

Mit. št. 1010 št. 534, 20. 11. 29. AK 021193
15m
Hanc. Struvers

vēstures nezināmās lappuses” relatīvi lielāka uzmanība E. Vecmanim pievērsta, aplūkojot viņa darbību LCP grupā 1945. gadā Ventspilī.¹¹ Arvīda Grīguļa (1906–1989) vēsturiskajā romānā “Kad lietus un vēji sitas logā”, kas balstīts uz LPSR MP VDK arhīva materiāliem un LCP dalībnieku atmiņu stāstījumiem, E. Vecmanis ar savu uzvārdu vienā epizodē atpazīstams radiotelegrāfista Vecmaņa tēlā.¹²

Pieminot LCP dibināšanas septiņdesmitgadi un E. Vecmaņa simtgadi, turpinājumā publicēti izvilkumi no bijušā LPSR MP VDK arhīva krimināllietām, kas tagad glabājas Latvijas Valsts arhīvā (LVA),¹³ un V. Zēberga atmiņas. Kā avots izmantoti paša E. Vecmaņa nopratināšanas protokoli un konfrontācijas protokoli starp E. Vecmani un citām arestētajām personām. Jāpiebilst, ka informācija par E. Vecmani atrodama arī citu arestēto LCP dalībnieku un viņu atbalstītāju nopratināšanas protokolos, bet tā ir fragmentāra un pārsvarā dublējas ar konfrontācijas protokolos pieejamajām ziņām. Nopratināšanas un konfrontācijas protokoli ne tikai sniedz ziņas par E. Vecmaņa darbību LCP, bet arī uzskatāmi ataino pieeju, kā padomju drošības struktūru darbinieki izmeklēšanas procesā pakāpeniski ieguva no arestētā varas iestādēm nepieciešamo informāciju.

Uzvārds, vārds un tēva vārds	a) Dzimšanas gads, mēnais un diena. b) Piedzimības vieta. c) Kur dzimuši draugi laikā pirms iesaukšanas kara dienestā.	Tautība, tirdze, taglība un nodarbošanās	Ģimenes sastāvs. (Ģimēnī dzimuši un bērnu vārdi, dzimšanas datums un dzīves vieta)	D i e	
				a) Kad un kur iesaukts un pieņemšanas laimotais di. b) No kādas karaspēka daļas iesaukts.	a) Kad un ar kādu pavēli iesaukts daļā un ar kādu laulību. b) Atzina par atvērta atļauja dotāns.
Amanags, pē. mēla. Ar kuršis, Elanagis Janoga d.	1911 g. 8. augustā Lāčos, bag. Lāčos, bag. Ar. Elanagis	Latviete.	Nepareizi.	17. februārī 1935. g. Lāčos kara ap. p.-di. Ar kuršis, Janoga d. 1935. g. kara ap. p.-di.	130. Rēzeknes 1935. g. Ar kuršis, Janoga d. 11. g. p. d. kara ap. p.-di. Ar kuršis, Janoga d. no 1. g. p. d. 1935. g. Jan. 12. 1934. 5. 11.
Atliņš, Arvīds. Arvīds Arvīds d.	1911 g. 30. novembrī. Lāčos. Lāčos, Dzelzs d. d.	Latviete. Ar. lut. Ar. lut. Ar. lut. Ar. lut.	Nepareizi.	17. jūliā 1935. g. Ar. lut. kara ap. p.-di. Ar. lut. kara ap. p.-di.	17. aprīlī 1935. g. Arvīds Arvīds, Arvīds d. Arvīds Arvīds d. 15. apr. 1935. g. Arvīds d. 12. 11. 1935. g.
Atliņš, Arvīds. Arvīds Arvīds d.	1912 g. 16. novembrī. Lāčos. Lāčos, Dzelzs d. d.	Latviete. Ar. lut. 6. st. izsaukta Ar. lut. kara ap. p.-di.	Nepareizi.	17. jūliā 1935. g. Ar. lut. kara ap. p.-di. Ar. lut. kara ap. p.-di.	17. aprīlī 1935. g. Arvīds Arvīds, Arvīds d. Arvīds Arvīds d. 15. apr. 1935. g. Arvīds d. 12. 11. 1935. g.
Arvīds, Ernests. Ernests Ernests d.	1913 g. 5. novembrī. Lāčos. Lāčos, kara d. d.	Latviete.	Nepareizi.	17. jūliā 1935. g. Ar. lut. kara ap. p.-di. Ar. lut. kara ap. p.-di.	17. aprīlī 1935. g. Arvīds Arvīds, Arvīds d. Arvīds Arvīds d. 15. apr. 1935. g. Arvīds d. 12. 11. 1935. g.

2. dok. Emīls Vecmanis Latvijas armijas Latgales divīzijas štāba obligātā dienesta karavīru sarakstos (LVVA, 1516-1-132, 143.-144. lp.)

n e s t a g a i t a .

a) Kādi viedokļi un emocijas izteikti? b) Kā rīcība nosauca un izvērtēja? c) Kā kāda lūgšana pārkāpuma izteikta?	1) Pārgārdījumi, pārkāpējumi un izvērtējumi 2) Kādas kurus šķaidi.	Dabiskā karaļa, ieviešot, atvēršot, pārkāpjot, pārkāpjot un šķaidot.	Tiesas ceļi izstrādāti: a) Pirms izstrādāšanas. b) Kāpēc izstrādāti.	3) Kādi un kādas izstrādātas? Izstrādātas no... 4) Kā rīcība nosauca un izvērtēja? 5) Kā kāda lūgšana pārkāpuma izteikta?	Atsauksmes par izvērtēšanu un dienesta pienākumu izpildīšanu un citus pierādījumus.
7	8	9	10	11	12
<p>9. Sēdība komandā</p> <p>4. E. 33. atbilstoši noteikumiem...</p> <p>5. E. 34. atbilstoši noteikumiem...</p>	<p>10. 10. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>11. 11. 1933. g. pārkāpējumi...</p>			<p>12. 12. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>13. 13. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>Atsauksmes par izvērtēšanu un dienesta pienākumu izpildīšanu un citus pierādījumus.</p>
<p>10. Sēdība komandā</p> <p>11. 11. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>12. 12. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>13. 13. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>14. 14. 1933. g. pārkāpējumi...</p>			<p>15. 15. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>16. 16. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>Atsauksmes par izvērtēšanu un dienesta pienākumu izpildīšanu un citus pierādījumus.</p>
<p>11. Sēdība komandā</p> <p>12. 12. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>13. 13. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>14. 14. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>15. 15. 1933. g. pārkāpējumi...</p>			<p>16. 16. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>17. 17. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>Atsauksmes par izvērtēšanu un dienesta pienākumu izpildīšanu un citus pierādījumus.</p>
<p>12. Sēdība komandā</p> <p>13. 13. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>14. 14. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>15. 15. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>16. 16. 1933. g. pārkāpējumi...</p>			<p>17. 17. 1933. g. pārkāpējumi...</p> <p>18. 18. 1933. g. pārkāpējumi...</p>	<p>Atsauksmes par izvērtēšanu un dienesta pienākumu izpildīšanu un citus pierādījumus.</p>

LATVIJAS VALSTS ARHĪVA MATERIĀLI
PAR EMĪLU VECMANI

**E. Vecmaņa arestēšana, izdarītā kratišana
un izņemto mantu tālākais liktenis**

Nr. 1

IeTK orgāns –

Nodot anketu aizpildīšanai
arestētajam – aizliegts.
Tiek aizpildīta pēc arestētā teiktā un
pārbaudīta pēc dokumentiem.

ARESTĒTĀ ANKETA

1. Uzvārds, vārds un tēvavārds	Vecmanis Emīls Ernesta d.
2. Dzimšanas gads un vieta	1913. g. Rīgas p[ilsēta]
3. Pastāvīgā dzīvesvieta līdz arestam (precīza adrese)	pilsēta, iela mājas Nr., dzīv[okļa] Nr.: Ventspils p[ilsēta], Stacijas iela 14 [tā tekstā, īstenībā – dzelzceļa stacijas māja Nr. 14. – Dz. Ē.]
4. Profesija un specialitāte	elektrotehniķis
5. Pēdējā darbavieta vai nodarbošanās līdz arestam. Ja nestrādāja, tad kad un no kurienes atbrīvots	Vindavas [Ventspils] dz[elz]c[eļa] depo. Elektrostacijas priekšn[ieks]
6. Tautība	latvietis
7. Pilsonība (pases trūkuma gadījumā norādīt, kāds dokuments apliecina pilsonību vai ierakstīts pēc paša teiktā)	a) pils[onība] (pavalstn[iecība]): PSRS b) pases sērija: –, Nr.: –, izdota: –.
8. Partijas piederība	b[ez]p[artejisks]
9. Vispārējā un speciālā izglītība (pasvītrot) un norādīt, ko beidzis	augstākā, vidējā, zemākā, speciālā: vidējā–tehniskā
10. Sociālā un politiskā pagātne	No strādniekiem – sastāvēja “Ģintera” ¹⁴ org[anizācijā] 1944. g.
11. Sodāmība (atradās zem izmeklēšanas un tiesas, kur, kad, par ko, spriedums)	Nav sodīts
12. Dalība tēvijas karā (kur, kad, kā)	Nepiedalījās
13. Vai atradās ienaidnieka okupētajā teritorijā (norādīt: kur, kad, ko darīja)	Bija no 1941.–1945. g., strād[āja] Vindavas [Ventspils] dz[elz]c[eļa] depo

Орган НКВД

Передать анкету для заполнения арестованному — запрещается. Заполняется со слов арестованного и проверяется по документам.

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

1. Фамилия имя и отчество	Васильев Эмиль Эристович
2. Год и место рождения	1937 г. Рига.
3. Постоянное место жительства до ареста (подробный адрес)	г. Вентспилс ул. Св. Антонин- ского город уланов дом № квар № район нав 14. область край
4. Профессия и специальность	Электробензин.
5. Последнее место работы или род занятий до ареста. Если не работал когда и откуда уволен	Вендавское Ж. д. пер. депо. Нав. электросв. машин.
6. Национальность	Латыш
7. Гражданство (при отсутствии паспорта указать какой документ удостоверяет гражданство или записано со слов)	а) гражд. (подд.) ссср? б) паспорт серии № выдан
8. Партийность	Ст. с года
9. Образование общее и специальное (подчеркнуть) и указать, что закончил	высшее среднее низшее среднее - техникум специальное нав.
10. Социальное и политическое прошлое.	Из рабочих сослужив в кр. "Интера" 1947.
11. Судимость (состоял под судом и следствием, где когда за что, приговор)	Не судим

14. ĢIMENES SASTĀVS

Radniecības pakāpe	Uzvārds, vārds, tēvavārds, dzimšanas gads un vieta	Dzīves un darba vieta un amats
Tēvs	Vecmanis Ernests Jāņa d. 1888. g.	Rīga, Ostas iela 55 [tā tekstā, nevis – Hospitāļu iela 55. – Dz. Ē.]
Māte	Vecmanis Lilija Anša d. 1886. g.	Rīga, Ostas iela 55 [tā tekstā, nevis – Hospitāļu iela 55. – Dz. Ē.]
Sieva (vīrs)	nav	–
Bērni	nav	–
Brāļi, māšas	nav	–

[...]¹⁵**Nr. 2**

Kratīšanas protokols

Uz Latvijas PSR VDTK 1945. g. 31. oktobra orderi Nr. [numurs nav ierakstīts] pamata

veikta kratīšana–arests pie pils[oņa] Vecmaņa Emīla,

dzīvojoša pēc adreses: Ventspils pils[ēta], Dzelzceļa stacijas māja

Nr. 14.

Kratīšanā–arestā piedalījās: Melderis.

Saskaņā ar orderi aizturēts pils[onis]: Vecmanis Emīls.

Kratīšanā atrasts un izņemts nogādāšanai Latvijas PSR VDTK

1. Pagaidu apliecība N 1445 (karaklausības biļetes vietā) uz Vecmaņa vārda.

2. Dienesta apliecība Nr. 45.

3. Dažāda sarakste.

Kratīšanu veica Latvijas PSR VDTK līdzstrādnieks vec[ākais] leitnants Špakovskis.

Kratīšanas laikā izteiktas sūdzības par:

1. Par nepareizībām, kas pieļautas kratīšanā un, pēc sūdzības iesniedzēja domām, izpaudušās, kā[:] sūdzības nav izteiktas.

2. Par protokolā neierakstītu priekšmetu pazušanu, konkrēti: sūdzības nav izteiktas.

Piezīmes: –.

Aizzīmogots–atvērts – pils[oņa] –

ar zīmogu Nr. –.

Personas, pie kuras veikta kratīšana, paraksts *E. Vecmaņa paraksts*.

Namu pārvaldes pārstāvis: *paraksts*.

Latvijas PSR VDTK līdzstrādnieka, kurš veica kratīšanu, paraksts: *Špakovska paraksts*.

Visiem iesniegumiem un pretenzijām jābūt ierakstītiem protokolā.

Pēc visām izziņām griezties Latvijas PSR VDTK komandantūrā (Rīgas pils[ēta]) ar kratīšanas protokola kopiju.

1945. gada 31. oktobrī.¹⁶

Nr. 3

Akts.

Ventspils pils[ēta], 1945. gada 31. oktobrī.

Mēs, apakšā parakstījušies, Latv. PSR VDTK 2. d[aļas] 1. nod[aļas] vecākais oper[atīvais] pilnvarotais vec[ākais] leitnants Špakovskis un VDTK Jelgavas A[priņķa] D[aļas] izmeklēšanas nodaļas priekšnieks – vec[ākais] leitnants Melderis aizturētā Vecmaņa Emīla Ernesta d. klātbūtnē sastādījām šo aktu par sekojošo:

Š. g. 31. oktobrī aizturētais Vecmanis Emīls Ernesta d. noprašināšanā VDTK Ventspils A[priņķa] D[aļā] 1945. gada 31. oktobrī liecināja, ka 1945. gada 8. maijā Ventspils pils[ētā], Skrudas ielā, mājas Nr. 10, bēniņos viņš – Vecmanis Emīls noslēpa radiouztvērēju–raidītāju.

Uz šo ziņu pamata uz Skrudas ielu, māju Nr. 10, izbrauca vec[ākais] leitnants Špakovskis, vec[ākais] leitnants Melderis, kā arī aizturētais Vecmanis Emīls Ernesta d., pēc pēdējā norādījuma Skrudas ielā, mājā Nr. 10, tika atrasta un izņemta bēniņos aizturētajam Vecmanim Emīlam Ernesta d. piederoša:

1. Rācija = radiouztvērējs–raidītājs, ierīkots fibras čemodānā, ar austiņām un vienu rezerves lampiņu.

Bez tam iepriekšminētajā fibras čemodānā atrasta gradēta skala ar apzīmējumu “Mars”.

Latv. PSR VDTK Jelgavas A[priņķa] D[aļas] nod[aļas] priekšn[ieks] leitnants *Meldera paraksts* /Melderis/

Latv. PSR VDTK 2. d[aļas] 1. nod[aļas] vec[ākais] oper[atīvais] pilnvar[otais] vec[ākais] leitnants *Špakovska paraksts* /Špakovskis/ Klātesošā paraksts: *E. Vecmaņa paraksts* /Vecmanis/.¹⁷

Nr. 4

Akts.

Rīgas pils[ēta], 1946. gada 7. martā.

Es, Latv. PSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs kapteinis Ščemeļevs LPSR VDTK izm[eklēšanas] d[aļas] līdzstrādnieka vec[ākā] leitnanta Deņisova klātbūtnē sastādīju šo aktu par to, ka kratīšanā arestētajam Vecmanim Emīlam Ernesta d. izņemta dažādā sarakste uz 42 lapām, kurai nav nozīmes izmeklēšanai un vērtības arestētajam, iznīcināta sadedzinot.

Latv. PSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs kapteinis – *Ščemeļeva paraksts* /Ščemeļevs/

LPSR VDTK izm[eklēšanas] d[aļas] līdzstrādnieks vec[ākais] leitnants *Deņisova paraksts* /Deņisovs/.¹⁸

Nr. 5

PILN[ĪGI] SLEPENI

AKTS

Rīgas p[ilsēta], Latv. PSR. 1946. gada 10. martā.

Mēs, apakšā parakstījušies, LPSR VDTK Oper[atīvās] daļas priekšnieka vietn[ieks] kapteinis BUNGA, LPSR VDTK Oper[atīvās] daļas 1. nodaļas priekšnieks kapteinis APINS un LPSR VDTK Oper[atīvās] daļas 2. nodaļas priekšnieks kapteinis DOŅECS, sastādījām šo aktu par sekojošo:

Arestētajam VECMANIM Emīlam izņemtās radioiekārtas apskatē izrādījās, ka pēdējā ir mūsdienu tipa uztveršanas–pārraidīšanas īsviļņu telegrāfa radiostacija. Radiostacija ir portatīva ar kombinētu barošanu.

Radiostacija ir darba kārtībā un ļauj veikt divpusējus telegrāfiskos radiosarus lielā attālumā.

LPSR VDTK

OPER[ATĪVĀS] DAĻAS PRIEKŠNIEKA VIETN[IEKS]:

Kapteinis: *Bungas paraksts* (BUNGA)

LPSR VDTK

OPER[ATĪVĀS] DAĻAS 1. NODAĻAS PRIEKŠNIEKS:

Kapteinis: *Apīna paraksts* (APINS)

LPSR VDTK

OPER[ATĪVĀS] DAĻAS 2. NODAĻAS PRIEKŠNIEKS:

Kapteinis: *Doņeca paraksts* (DOŅECS)

Nodruk[āts] 2 eks[emplāros].¹⁹

Nr. 6

N 1454

5.VI.[19]46.

LPSR VDM Ventspils a[prinča] d[aļa] priekšniekam

Glabāšanā Jums uzticētajā daļā saskaņā ar 1945. g. 31. oktobra aktu esošos priekšmetus, kā: radiostacija čemodānā, austiņas, rezerves lampiņa, kas izņemti Vecmaņa Emīla Ernesta d. aresta laikā, kā paredzētus konfiskācijai, nododiet Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas bruņojuma noliktavā vai kādā no karaspēka daļām, kas dislocētas pilsētā atbilstoši izmantošanai.

Par izpildi dariet zināmu Kara tribunālam uz adresi: Rīgas p[ilsēta], Valdemāra 20, dz. 5.

LATVIJAS PSR IEM KARASPĒKA

KARA TRIBUNĀLA PRIEKŠSĒDĒTĀJS

JUSTĪCIJAS APAKŠPULKVEDIS

/BOČKOVŠ/

Pareizi: *paraksts*.²⁰

Emīla Vecmaņa nopratināšanas protokoli

Nr. 7

Aizturētā Vecmaņa Emīla Ernesta d.

1945. gada 4. novembra

nopratināšanas protokols.

Nopratināšana iesākta [pulksten] 22.00.

Nopratināšana pabeigta [pulksten] 24.00.

Vecmanis Emīls Ernesta d.,
dzimis 1913. gadā Rīgas pils[ētā],
latvietis, PSRS pils[onis], no strādnieka ģimenes,
Ulmaņa valdības laikā [bija]
VEF rūpnīcas tehniķis, padomju
varas laikā 1940.–[19]41. g. –
Stendes un Ventspils stac[ijas] depo elektrotehniķis,
vācu okupācijas periodā –
Ventspils depo vecākais elektrotehniķis,
pēc vāciešu kapitulācijas Kurzemē –
Ventspils depo elektrostacijas priekšnieka vietnieks,
neprecējies, dzīvo Ventspils p[ilsētā], dz[elz]c[eļa] stacijas
mājā 14.

Tulks Dundurs brīdināts par atbildību par nepareizu tulkojumu
[kas paredzēta] pēc KPFSR KK 95. p[anta]: *A. Dundura paraksts*

Jautājums: Kratišanā jums izņemts portatīvais radiatoraidīšanas
aparāts. Kam tas pieder?

Atbilde: Kratišanā pie manis atrastais radiatoraidīšanas aparāts
pieder latviešu nacionālistiskajai organizācijai, ar kuru es biju saistīts.

Jautājums: Kā saucas šī nacionālistiskā organizācija?

Atbilde: Organizācijas nosaukumu es nezinu, varu tikai pateikt,
ka viens no mūsu nacionālistiskās organizācijas vadītājiem bija b[iju-
šais] muzeja direktors Rīgā – Ģinters. Organizācijas nosaukumu
man neviens neteica.

Jautājums: Kādi mērķi un uzdevumi bija jūsu organizācijai?

Atbilde: Par Ģintera organizācijas, kuras dalībnieks es biju, mēr-
ķiem un uzdevumiem man tikai zināms, ka organizācijai bija mērķis
paglābt latviešu nacionālistu kadrus no vāciešu, kā arī no Padomju va-
ras orgānu vajāšanas. Sakarā ar šo uzdevumu visa organizācijas darbība
aprobežojās ar nelegālu latviešu nacionālistu pārceļšanu uz Zviedriju.

Jautājums: Kāpēc tad organizācijai vajadzēja “paglābt” latviešu
nacionālistu kadrus?

Atbilde: Par to man neko neteica, taču man bija skaidrs, ka na-
cionālistiskos kadrus vajag saglabāt turpmākajai cīņai par Latvijas
neatkarību, par Latviju ar buržuāzisku režīmu.

Jautājums: Jūs daudz ko līdž galam nepasakāt par jūsu orga-
nizācijas mērķiem un uzdevumiem, un pie šiem jautājumiem mēs

vēl atgriezīsimies. Sakiet tagad – kurš un kad jūs iesaistīja Ģintera nacionālistiskajā organizācijā?

Atbilde: Ģintera organizācijā mani savervēja 1944. gada jūnijā mans paziņa darbā Lapiņš (vārdu neatceros), kurš strādāja par tele[fonu] tīkla mehāniķi.

Jautājums: Īsumā pastāstiet – kādos apstākļos jūs tikāt savervēts?

Atbilde: Reiz 1944. gada jūnijā, datumu tagad neatceros, darba laikā Lapiņš pienāca pie manis un paziņoja, ka Ventspilī pastāv organizācija, kas, kā viņš izteicās, “glābj” atsevišķus latviešus no vāciešu vajāšanas un nelegāli nosūta viņus uz Zviedriju, ka organizācijai nepieciešama palīdzība. Uz jautājumu, vai es vēlos viņiem palīdzēt nelegālā latviešu pārcelšanā uz Zviedriju, es Lapiņam atbildēju, ka esmu gatavs piedalīties šīs organizācijas praktiskajā darbā. No tā laika es piedalījos šajā darbībā.

Jautājums: Ko praktisku jūs darījāt?

Atbilde: Divas dienas pēc manis aprakstītās sarunas ar Lapiņu viņš atnesa pie manis radioraidītāju un sacīja, ka man vajadzēs uzturēt radiosakarus ar Zviedriju. Tas pats Lapiņš man iedeva pazišanās signālus, norunātu darba laiku. Es mēģināju nodibināt sakarus ar Zviedriju, taču neveiksmīgi, jo raidītājam bija maza jauda. Tad Lapiņš paņēma to no manis un atnesa citu, kas man tika izņemts kratīšanā. Ar šo raidītāju es strādāju no 1944. [gada] oktobra līdz 1945. gada maijam.

Jautājums: Ko jūs pārraidījāt uz Zviedriju?

Atbilde: Uz Zviedriju es pārraidīju šifrētas radiotelegrammas. To saturu nezinu.

Jautājums: No kā jūs saņēmāt šīs telegrammas?

Atbilde: Telegrammas es saņēmu jau šifrētā veidā no sakarnieces ar pseidonīmu “Valentina”²¹ – viņas īsto vārdu es nezinu.

Jautājums: Sakiet, ar ko jūs vēl bijāt saistīts nacionālistiskās organizācijas darbībā?

Atbilde: No Ģintera organizācijas dalībniekiem es vēl biju saistīts ar Frišenfeldu,²² kuru pašlaik arestējuši Padomju varas orgāni, un ar kādu “A” – īsto uzvārdu es tajā laikā nezinaju. Pēdējā laikā es uzzināju, ka tas bija Arnītis.²³ Frišenfeldu kā organizācijas dalībnieku es iepazinu 1944. gada novembrī, kad pēc Lapiņa rekomendācijas gāju pie viņa remontēt manu radioraidītāju. Kopā ar Frišenfeldu pie viņa dzīvokli Ventspilī Jūras ielā 13 (nav precīzi) mēs saremontējām raidītāju. Ar Arnīti mani iepazīstināja Frišenfelds 1944. gada novembrī Krievlauku ciemā. Tomēr turpmāk organizācijas darbā es sakarus ar Arnīti neuzturēju. Citus organizācijas dalībniekus es nezinu.

Jautājums: Kur atrodas Arnītis?

Atbilde: Vāciešu kapitulācijas brīdī Arnītis aizbrauca uz Zviedriju. 1945. gada oktobra beigās no darbabiedra Klibiķa²⁴ (vārdu nezinu)

es uzzināju, ka Arnītis ar trim citām personām nelegāli atbraucis no Zviedrijas uz Latviju un ticis arestēts. Klibiķis stāstīja, ka Arnīti un kopā ar viņu vēl vienu²⁵ (uzvārdu precīzi neatceros) aizturēja milicija, bet pārējie divi²⁶ lūdza Klibiķi palīdzēt viņiem nokļūt Rīgā. Klibiķis savukārt man teica, ka šiem diviem vajag palīdzēt iegūt komandējuma apliecības, lai viņiem būtu iespēja aizbraukt uz Rīgu pa dzelzceļu. Dažas dienas vēlāk Klibiķis paziņoja man, ka viss kārtībā, zeņķi apgādāti ar dokumentiem un dodas uz Rīgu, kur vienam no viņiem dzīvo sieva.²⁷

Jautājums: Vai Klibiķis arī ir Ģintera organizācijas dalībnieks?

Atbilde: To es nezinu, jo ar Klibiķi es iepazinos tikai 1945. gada maijā. Spriežot pēc tā, ka divi no Zviedrijas atbraukušie ieradās pie Klibiķa vai pie viņa draugiem ar lūgumu sagādāt viņiem dokumentus iebraukšanai Rīgā, Klibiķis bija lietas kursā par Ģintera organizācijas darbu.

Jautājums: Jūs atkal mēģināt izvairīties no patiesām atbildēm. Sakiet – kādus sakarus jūs uzturējāt ar Klibiķi pēdējā laikā nelegālā pretpadomju darbā?

Atbilde: Nekādu nelegālu darbību pēc Sarkanās armijas ienākšanas Ventspilī es neveicu. Ar Klibiķi šajās lietās es nekad nebiju saistīts. Par Klibiķa pretpadomju darbu man kļuva zināms tikai sakarā ar viņa palīdzību divām no Zviedrijas atsūtītām personām, par ko es jau liecināju.

Nopratināšana pārtraukta.

Pierakstīts pēc manis teiktā pareizi, pārtulkots man latviešu valodā.

E. Vecmaņa paraksts

Nopratināja: Izm[eklēšanas] D[aļas] priekšn[ieka] vietn[ieks]
majors

Pešehonova paraksts

Pārtulkoja: Tulks (Dundurs)

A. Dundura paraksts.²⁸

Nr. 8

Nopratināšanas protokols

/pēc apsūdzības izvirzīšanas/

Rīgas pils[ētā], 1945. g. 10. novembrī.

Es, Latv. PSR VDTK Jelgavas A[prinča] D[aļas] izmekl[ēšanas] nod[aļas] priekšn[ieks] l[eitnants] Melderis nopratināju kā apsūdzēto:

Vecmani Emīlu Ernesta d.
dzimis 1913. g. Rīgas pils[ētā],
Latv. PSR.

Nopratināšana ies[ākta] [pulksten] 10.00.
Nopratināšana pab[eigta] [pulksten] 14.10.

Kā tulks piesaistīts Latv. PSR VDTK līdzstrādn[ieks] l[eitnants] Fjodorovičs, kurš par nepareizu tulkojumu brīdināts pēc KPFSR KK 95. p[anta]:

Fjodoroviča paraksts

Jautājums: Jums izvirzītas apsūdzības pēc KPFSR KK 58-1a, 58-11 p[anta]. Jūs tiekat apsūdzēts par to, ka esat aktīvs pretpadomju nacionālistiskās organizācijas “Latviešu Centrālā Padome” [tā tekstā, īstenībā – “Latvijas Centrālā padome”. – Dz. Ē.], kas izvirzījusi par savu uzdevumu cīņu par buržuāziski demokrātiskas iekārtas izveidošanu Latvijā, dalībnieks. Pēc nosauktās organizācijas vadošā sastāva bēgšanas uz Zviedriju jūs kopā ar grupu citu “LCP” dalībnieku palikāt Latvijā, lai izvērstu pagrīdes nacionālistisko darbu. Lai uzturētu sakarus ar nosauktās organizācijas vadību Zviedrijā, glabājāt radio uztveršanas–raidīšanas aparātu. Vai jūs tajā atzīstat sevi par vainīgu?

Atbilde: Man izvirzītas apsūdzības pēc KPFSR KK 58-1a, 58-11 p[anta], un es atzīstu sevi par vainīgu tajā, ka tiešām biju pretpadomju nacionālistiskās organizācijas “Latviešu Centrālā Padome” [tā tekstā. – Dz. Ē.], kas izvirzīja par savu uzdevumu cīņu par buržuāziski demokrātiskas iekārtas izveidošanu Latvijā, dalībnieks. Pēc nosauktās organizācijas vadošā sastāva bēgšanas uz Zviedriju es tiešām kopā ar grupu citu “LCP” dalībnieku – Lapiņu, Frišenfeldu un Arnīti paliku Latvijā, lai izvērstu pagrīdes nacionālistisko darbu. Lai uzturētu sakarus ar nosauktās organizācijas vadību Zviedrijā, es glabāju radio uztveršanas–raidīšanas aparātu.

Protokols man nolasīts, pēc manis teiktā pierakstīts pareizi, par ko arī parakstos:

E. Vecmaņa paraksts

Protokolu pārtulkoja:

Latv. PSR VDTK līdzstrādn[ieks] l[eitnants] /Fjodorovičs/:

Fjodoroviča paraksts

Nopratināja:

Latv. PSR VDTK Jelgavas A[prīņķa] D[aļas] izmekl[ēšanas] no-
d[aļas] priekšn[ieks] l[eitnants]

Meldera paraksts.²⁹

Nr. 9

Nopratināšanas protokols.

Rīgas pils[ēta], 1945. g. 22. decembrī.

Es, Latv. PSR VDTK līdzstr[ādnieks] v[ecākais] l[eitnants] Mel-
deris, nopratināju kā arestēto:

Vecmani Emīlu Ernesta d.
dzimis 1913. g. Rīgas pils[ētā],
Latv. PSR.

Nopratināšana ies[ākta] [pulksten] 9.40.

Nopratināšana pab[eigta] [pulksten] 17.20.

Kā tulks piesaistīts Latv. PSR VDTK līdzstrād[nieks] vec[ākais] leitn[ants] Fjodorovičs, kurš par nepareizu tulkojumu brīdināts pēc KPFSR KK 95. p[anta]: *Fjodoroviča paraksts*

Jautājums: Pastāstiet, kas ir bij[ušais] muzeja direktors Rīgas pils[ētā] Ģinters un kādā veidā jums kļuva zināms, ka pēdējais ir viens no pagrīdes nacionālistiskās organizācijas vadītājiem?

Atbilde: Pēc tam, kad es jau kopš 1944. g. jūnija biju savervēts pagrīdes nacionālistiskajā organizācijā, minētās organizācijas dalībnieks Frišenfelds gribēja mani iepazīstināt ar vienu organizācijas dalībnieku, kura uzvārdu man nenosauca. Cik atceros, tas notika 1944. g. oktobra beigās. Mēs abi vakarā izgājām uz Krievlauku miestīņu, kas atrodas aptuveni 2 kilometrus no Ventspils pilsētas. Bija jau tumšs, un es neredzēju mājas numuru. Iegājām atsevišķā istabā; mājiņa stāvēja pa labi no ielas, viena no pēdējām, skaitot no Ventspils pils[ētas] [puses]. Kad es izgāju – ievēroju, ka mājiņā dzīvoja vēl vecs vīrs – ap 60 gadu vecs, ar bārdu, vidēja auguma, sirms, bija redzams, ka viņš ir slims. Istabā Frišenfelds mani iepazīstināja ar cilvēku, kuru es redzēju pirmo reizi, nosauca viņu par “A” – kā vēlāk izrādījās – tas bija Arnītis. Arnītis man vaicāja – vai es esmu ar mieru ar viņu strādāt un palīdzēt organizācijai arī turpmāk, kam es labprāt piekritu. Lapiņš, kurš mani savervēja organizācijā, savā laikā man nodeva radiatoraitāju, ar kuru nebija iespējams uzturēt sakarus ar Zviedrijā esošajiem organizācijas vadītājiem, un tagad Arnītis sacīja, ka nepieciešams sadabūt citu, spēcīgāku radiatoraitāju. Arnītis man apsoliya ar Lapiņa starpniecību nodot citu, spēcīgāku aparātu, ko viņš patiešām arī izdarīja. Es Arnītim vaicāju, kurš organizācijā ir vadītājs, vai viens no vadītājiem ir Ģinters – bij[ušais] Rīgas pils[ētas] muzeja direktors. Pēdējais [domāts Ģinters. – Dz. Ē.], kā izteicās Arnītis, tajā laikā atradās Kurzemē, kur tieši – to man Arnītis nepateica. Ventspils dz[elz]c[eļa] stacijā par kasieri pie vāciešiem strādāja kāds Riekstiņš Dāvids, aptuveni 50 gadu vecs, kurš arī gatavojās izbraukt uz Zviedriju. Pēc Vācijas armijas kapitulācijas š.g. jūnijā Ventspils stacijas apkopēja man pastāstīja, ka viņa personīgi redzējusi, ka Riekstiņš paspējis iesēties laivā un aizbraucis uz Zviedriju, bet daudzi nepaspēja, un ka visi tie, kuri palika uz vietas, dusmojās uz latviešu pārceļšanas uz Zviedriju organizatoriem. Nosaukto pārceļšanas organizatoru vidū minētā sieviete nosauca arī Ģintera uzvārdu. Viņa sacīja, ka Ģinters pats paspējis aizbraukt. Sievietes – apkopējas uzvārdu es neatceros, viņa ir tuva Riekstiņa sievas draudzene, visi viņu darbā sauca par “Ziloni”, viņa ir vidēja auguma, tuklu figūru, resnām kājām, brunete, aptuveni 25 gadus veca, viņas adresi es nezinu.

Jautājums: Kā jūs iepazīnāties ar otru organizācijas dalībnieku – Frišenfeldu?

Atbilde: Š. g. [īstenībā 1944. gada – Dz. Ē.] novembra sākumā Lapiņš mani iepazīstināja ar Frišenfeldu. Bija nepieciešams remontēt radiatoraitāju. Es kopā ar Lapiņu aparātu ienesu pie Frišenfelda Jūras /Morskaja/ ielā, [mājas] Nr. neatceros. Lapiņš mani iepazīstināja ar Frišenfeldu un sacīja man, ka pēdējais arī ir mūsu pagrīdes nacionālistiskās organizācijas dalībnieks. Lapiņš aizgāja, un mēs abi kopā ar Frišenfeldu palikām remontēt radiatoraitāju. Frišenfelds man izteicās, ka [šo] ēku viņš aizņem viens un visas lietas un mēbeles viņam atstāja kāds, kura uzvārdu [Frišenfelds] man nenosauca. Vēlāk Frišenfelds mani apmeklēja manā darbavietā un vienmēr interesējās par radioaparātiem – kā tos remontēt utt., tā ka man kļuva skaidrs, ka viņš nav liels radioaparātu speciālists, bet tos remontē. Par organizāciju pēdējais ar mani nerunāja.

Jautājums: Vai ar radiatoraitāju jūs paziņojāt jēlkādas ziņas uz Zviedriju?

Atbilde: Jā – 1944. g. novembra sākumā Frišenfelds atnāca pie manis uz darbu un izsauca mani uz ielas, kur es iepazīnos ar kādu sievieti, kuru viņš man nosauca par “Valentīnu”, īsto vārdu un uzvārdu es nezinu. Sieviete bija aptuveni 30 gadu, vidēja auguma, blondīne, apaļu, gaišu seju, pilnīgu figūru, kur dzīvo – es to nekad neuzzināju. Frišenfelds man teica, ka man nāksies turpmāk no “Valentīnas” saņemt šifrētas telegrammas un tās ar radiatoraitāju pārraidīt uz Zviedriju. Šifru es nezināju. Telegrammas teksts bija sastādīts no cipariem: pieci cipari grupā. Turpmāk viņa vienmēr atnāca un pastaigājās stacijā pa peronu. Es viņu redzēju pa logu – izgāju un saņēmu telegrammu. Ja es saņēmu atbildi, arī šifrētu, es konspiratīvajā satikšanās vietā šo atbildi nodevu “Valentīnai”. Pēdējo reizi es “Valentīnu” redzēju š. g. aprīļa vidū.³⁰

Jautājums: Kur atrodas “Valentīna”?

Atbilde: Š. g. maija sākumā pie manis atnāca Frišenfelds. Viņš man sacīja, ka “Valentīna” jau aizbraukusi uz Zviedriju, bet viņš /Frišenfelds/ palicis uz vietas. Norunājām, ka es arī palikšu Latvijas teritorijā. Par Arnīti man Frišenfelds izteicās, ka pēdējais, šķiet, brauks uz Zviedriju. Man deva uzdevumu glabāt radio uztveršanas-raidīšanas aparātu, kam es arī piekritu, un glabāju aparātu līdz mana aresta brīdim. Man lika saprast, ka radioaparāts turpmāk būs vajadzīgs, kad Kurzemi ieņems Sarkanā armija un Latvijā atkal nodibinās Padomju iekārtu, kad man dos atkal jaunus uzdevumus. Tā es visu laiku gaidīju, kad organizācijas vadība ar mani nodibinās sakarus ar man zināmu organizācijas dalībnieku starpniecību vai atsūtīs sakarnieku. Cilvēkam, kuram nāktos nodibināt ar mani sakarus, vajadzēja pateikt paroli: “Mani atsūtīja “A”!” Atbildes paroli man nevajadzēja pateikt. 1945. g. 8. vai 9. maijā pie manis atnāca

man nezināms cilvēks, pateica iepriekšminēto paroli, iedeva man šifrētu telegrammu un aizgāja. Es tad pēdējo reizi naktī pārraidīju radiotelegrammu uz Zviedriju

Jautājums: Vai jums ir zināmi vēl jūsu nelegālās nacionālistiskās organizācijas dalībnieki?

Atbilde: Kuri vēl ir mūsu pagrīdes nacionālistiskās organizācijas dalībnieki, man nav zināms.

Protokols pārtraukts, pierakstīts pēc manis teiktā pareizi, par ko arī parakstos:

E. Vecmaņa paraksts

Pārtulkoja: Latv. PSR VDTK līdzstr[ādnieks] v[ecākais] leitn[ants] /Fjodorovičs/

Fjodoroviča paraksts

Nopratināja:

Latv. PSR VDTK līdzstr[ādnieks] v[ecākais] l[eitnants]

*Meldera paraksts.*³¹

Nr. 10

Nopratināšanas protokols.

Rīgas pils[ēta], 1945. g. 24. decembrī.

Es, VDTK Jelgavas A[priņķa] D[aļas] izmekl[ēšanas] nod[aļas] priekšn[ieks] v[ecākais] l[eitnants] nopratināju kā arestēto:

Vecmani Emīlu Ernesta d.
dzimis 1913. g. Rīgas pils[ētā],
Latv. PSR.

Nopratināšana ies[ākta] [pulksten] 10.15.

Nopratināšana pab[eigta] [pulksten] 24.50. [tā tekstā, nevis
00.50. – Dz. Ē.]

Kā tulks piesaistīts Latv. PSR VDTK līdzstrād[nieks] vec[ākais] leitn[ants] Fjodorovičs, kurš [par atbildību] par nepareizu tulkojumu brīdināts pēc KPFSR KK 95 p[anta]: *Fjodoroviča paraksts*

Jautājums: Kāds nosaukums bija jūsu rācijai, t.i., radio uztveršanas–raidīšanas aparātam?

Atbilde: Mana rācija, t.i., radio uztveršanas–raidīšanas aparāts, ar kuru es strādāju un pārraidīju radiotelegrammas uz Zviedriju, saucās “Marss”. Bez tam vēlos piebilst, ka Lapiņš man izteicās, ka organizācijai ir vēl rācijas, to nosaukumi “Makss” un “Antons”. Precīzu datumu neatceros, bet Frišenfelds man izteicās, ka organizācijā ir vēl radiotelegrāfists ar segvārdu “Jēkabs”.³² Organizācijas dalībnieku “Jēkabu” es nekad neesmu redzējis.

Jautājums: Kurš vēl jums ir zināms no jūsu pagrīdes nacionālistiskās organizācijas dalībniekiem?

Atbilde: Cik atceros, 1944. g. augustā Lapiņš man sacīja, ka mūsu organizācijā ir dalībnieks “Brencis”. “Brenci” es nekad neesmu redzējis,

kā arī nezinu [viņa] uzvārdu un vārdu. Lapiņš man izteicās, ka “Brenčis” ir no Līvavas [Liepājas] pils[ētas], slimo ar tuberkulozi, tādēļ vācieši viņu nevar piespiest strādāt, un pēdējais brīvi braukā ar velosipēdu un organizācijā ir sakarnieks. Vairāk es šajā jautājumā neko nezinu.

Jautājums: Iepriekšējās nopratināšanās jūs atcerējāties pils[oni] Klibiķi. Vai pēdējais ir jūsu organizācijas dalībnieks?

Atbilde: Jā, Klibiķis, ar kuru kopā strādāju Ventspils dz[elz]c[eļa] depo – ir mūsu pagrīdes nacionālistiskās organizācijas dalībnieks. Pēdējais pēc Vācijas armijas kapitulācijas, t.i., pēc 1945. g. 9. maija, sāka strādāt kā melnstrādnieks dz[elz]c[eļa] depo, bet, tā kā viņam bija augstākā izglītība, kļuva par manu priekšnieku – galveno mehāniķi no 1945. g. 17. maija un šajā amatā strādāja līdz pēdējam laikam. 1945. g. oktobra sākumā es sāku ar Klibiķi sarunāties un vaicāju viņam, vai viņš nepazīst Frišenfeldu. Klibiķis man apstiprināja, ka pazīst Frišenfeldu, un sacīja man, ka pēdējo arestējuši Pad[omju] varas orgāni. Abi apspriedām jautājumu par materiālās palīdzības Frišenfeldam organizēšanu, t.i., par naudu atrast viņam advokātu, kā arī viņam Rīgā uz cietumu nosūtīt pārtikas produktus. Naudu Klibiķis nolēma iegūt tādā veidā, ka pārdotu dažādas lietas. Man bija skaidrs, ka Klibiķis ir mūsu organizācijas dalībnieks. Bez tam š. g. 26. vai 27. oktobrī es ar Klibiķi stāvēju uz Ventspils dz[elz]c[eļa] stacijas perona, kad pienāca jauns cilvēks, aptuveni 30 gadu vecs, blondīns, vidēja auguma, kuru Klibiķis nosauca par “Riču”.³³ Pēdējais, t.i., “Ričs” sacīja Klibiķim, ka Arnītis un vēl trīs kopā ar viņu ieradušies no Zviedrijas, bet Arnītis ar vienu arestēti, divi vēl atrodas brīvībā. “Ričs”, pēc apgērba spriežot, bija it kā pēc profesijas šoferis, bet precīzi es to nezinu. Es viņu pirmo un pēdējo reizi redzēju. Agrāk es “Riču” nepazinu, viņa uzvārds man nav zināms. Nākamajā dienā Klibiķis man sacīja, ka vienam no tiem, kuri ieradās no Zviedrijas, sieva ir Rīgas pils[ētā] un nepieciešams viņiem sadabūt viltotas komandējuma apliecības, jo tad viņi varētu braukt līdz Rīgai pa dzelzceļu. Es atbildēju, ka tas ir grūti, ar to mūsu saruna par šo jautājumu beidzās, un man nav zināms – sagādāja vai ne Klibiķis viņiem minētos dokumentus.

Jautājums: Vai jūs saņēmāt kādus naudas līdzekļus no organizācijas?

Atbilde: Jā, 1944. g. jūlija beigās es no organizācijas saņēmu ap 300 vācu marku, t.i.: radio uztveršanas–raidīšanas aparātam ar nosaukumu “Cēzars” bija vajadzīga anodbaterija, un šim mērķim Lapiņš man iedeva minēto naudas summu. Es Rīgas pils[ētā] tirgū nopirku anodbateriju, bet, neskatoties uz to, es ar aparātu “Cēzars” nevarēju nodibināt sakarus ar Zviedriju, un vēlāk Lapiņš man sagādāja citu radioaparātu – “Marss”, kuru pie manis atrada kratīšanā, kad mani aizturēja.

1. att. Ventspils dzelzceļa stacija 20. gs. 30. gados (foto no Baibas Šuvcānes personiskā arhīva)

Jautājums: Vai Klibiķis zināja, ka pie jums ir rācija, t.i., radio uztveršanas–raidišanas aparāts?

Atbilde: Es Klibiķim neteicu, ka man ir rācija, t.i., radio uztveršanas–raidišanas aparāts. Ja viņš to uzzināja no cita organizācijas dalībnieka, tad tas man nav zināms.

Jautājums: Vai jums ir zināmi vēl radio uztveršanas–raidišanas aparāti, kas ir bijuši organizācijas rīcībā?

Atbilde: Jā, Frišenfelds man izteicās, ka mūsu organizācijas rīcībā ir vēl radio uztveršanas–raidišanas aparāts ar nosaukumu “Otto”.

Jautājums: Kur un pie kā atrodas minētais radioaparāts – “Otto”?

Atbilde: Kur un pie kā atrodas minētais radioaparāts – “Otto”, man nav zināms. Domāju, ka aparātu pie sevis glabāja Frišenfelds.

Jautājums: Jūs neesat patiess, piedāvājam jums būt atklātam un pastāstīt, kur un pie kā atrodas aparāts – “Otto”!

Atbilde: Es vēlreiz apstiprinu, ka man nebija zināms, kur un pie kā glabājās radioaparāts – “Otto”.

Protokols man nolasīts, pēc manis teiktā pierakstīts pareizi, par ko arī parakstos:

E. Vecmaņa paraksts

Pārtulkoja:

LPSR VDTK līdzstr[ādnieks] vec[ākais] leitn[ants]

Fjodorovičs: *Fjodoroviča paraksts*

Nopratināja:

VDTK Jelgavas A[priņķa] D[aļas] izmekl[ēšanas] nod[aļas] priekšn[ieks] v[ecākais] l[eitnants]

*Meldera paraksts.*³⁴

Nr. 11

Apsūdzētā Vecmaņa Emīla Ernesta d.
nopratināšanas protokols.

1946. gada 17. janvārī.

Rīgas pilsēta.

Nopratināšana iesākta pulksten 21.00, pabeigta pulksten 00.30.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks b[iedrs] Kraujietis
brīdināts par atbildību pēc KPFSR KK 95. panta par nepareizu
tulkojumu –

Kraujieša paraksts

Jautājums: Iepriekšējās nopratināšanās jūs devāt liecības attiecībā
uz Lapiņu. Precizējiet – kur un par ko strādāja Lapiņš?

Atbilde: Līdz 1936. gadam Lapiņš Ventspilī strādāja par mehā-
niķi šoseju departamentā,³⁵ bet pēc tam iestājās darbā uz dzelzceļa.
Pēdējā Lapiņa darbavieta bija Ventspils stacijas sakaru un signali-
zācijas ceturtnā nodaļa, viņš ieņēma telefonu mehāniķa amatu, šeit
viņš strādāja līdz 1944. gada rudenim, bet pēc tam es viņu vairs ne
reizi neredzēju ne darbā, ne ārpus darba.

Jautājums: Kāds ir Lapiņa vārds, un kur viņš dzīvoja Ventspilī?

Atbilde: Lapiņa vārds ir Rūdolfs, dzīvoja viņš kopā ar sievu Lapu
vai Liepu ielā, mājas numuru es neatceros.

Jautājums: Aprakstiet Lapiņa Rūdolfa ārieni!

Atbilde: Īpašu pazīmju Lapiņam Rūolfam nebija, vidēja auguma,
brunets, runāja brīvi, nestostoties, redze viņam bija laba, ar brillēm
viņš nekad nestaigāja un nestrādāja.

Jautājums: Kur tagad atrodas Lapiņš Rūdolfs?

Atbilde: Es to nezinu. Tajā laikā, kad Lapiņš pazuda bez vēsts,
viņa darbavietā kolēģi apsprieda savā starpā šo atgadījumu un, cik
atceros, nodaļas priekšnieks Laurītis un strādnieks Salmiņš izteica
pieņēmumu, ka Lapiņš Rūdolfs aizbraucis uz Zviedriju.

E. Vecmaņa paraksts

Pierakstīts pēc manis teiktā pareizi, nolasīts tulkojumā uz lat-
viešu valodu, ko apstiprinu.

E. Vecmaņa paraksts

Nopratināja LPSR VDTK izm[eklēšanas] daļas līdzstrādnieks
vec[ākais] leitnants (Deņisovs) *Deņisova paraksts.*³⁶

Nr. 12

Apsūdzētā Vecmaņa Emīla Ernesta d.
nopratināšanas protokols.

1946. gada 18. janvārī.

Rīgas pilsēta.

Nopratināšana iesākta pulksten 11.40, pabeigta pulksten 15.20.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks b[iedrs] Kraujietis
brīdināts par atbildību pēc KPFSR KK 95. p[anta] par nepareizu
tulkojumu.

Kraujieša paraksts

Jautājums: Sakiet – kurš pēc fašistiskās Vācijas kapitulācijas nāca pie jums uzzināt, vai jums ir radiosakari ar Zviedriju?

Atbilde: Pie manis jautājumā, vai man ir sakari pa rāciju ar Zviedriju, atnāca “Pičs”³⁷ (segvārds) un “Ričs”³⁸ (arī segvārds). Bez tam, satiekoties darbā ar Klibiķi Albertu (kurš bija mans priekšnieks), pēdējais arī interesējās, vai es uzturu radiosakarus ar Zviedriju.

Jautājums: Kas ir “Pičs”, un kad viņš pie jums atnāca?

Atbilde: “Pičs” ir Klibiķa Alberta brālis, pēdējais man par to pastāstīja. Taču “Piča” vārdu es nezināju. “Pičs” atnāca pie manis pagājušā gada jūnija beigās. Ar “Piču” es iepazinos drīz pēc kapitulācijas ar viņa brāļa starpniecību. Kādā no savām nākamajām tikšanās reizēm ar “Piču” darbā viņš man teica, ka bijis Zviedrijā un atsūtīts no turienes uz Latviju.

Jautājums: Kāda saruna jums bija ar “Piču”, kad viņš atnāca pie jums pagājušā gada jūnijā?

Atbilde: “Pičs”, atnākot pie manis, vispirms vaicāja man, vai man ir radiosakari ar Zviedriju, es atbildēju, ka nav. Tad “Pičs” sāka izvaicāt mani, vai man zināms kāds cits, kurš uztur sakarus ar Zviedriju, vai kādam vēl ir radiatoraitājs. Es ieteicu viņam vērsties šajos jautājumos pie Mežaka.³⁹ Pēc pāris nedēļām ienāca pie manis “Pičs” kopā ar “Riču”.

Jautājums: Ar kādu mērķi pie jums kopā atnāca “Pičs” un “Ričs”?

Atbilde: “Pičs” un “Ričs”, atnākot pie manis, vaicāja man, vai man ir radiosakari ar Zviedriju. Es atbildēju viņiem, ka nav. Pēc tam viņi sāka noskaidrot pie manis, kur var dabūt rāciju, es sapratu, ka viņi paši grib nodibināt sakarus ar Zviedriju. Es ieteicu viņiem šajā jautājumā vērsties pie Mežaka.

Jautājums: Kurš atnāca pie jums atkal šajā jautājumā?

Atbilde: Cik es atceros, “Ričs” atnāca pēc dažām dienām. Viņš teica, ka ar Mežaku viņi norunājuši, ka pēdējais devis piekrišanu nodot viņiem radiatoraitāju “Otto”, kas glabājas pie kāda kapteiņa⁴⁰ no Ventspils ostas. Man jāsaka, ka par rāciju “Otto” mums (es, “Pičs”, “Ričs”) jau bija saruna, kad viņi abi atnāca pie manis. Es uzrakstīju viņiem zīmīti šim kapteinim, un viņi saņēma no tā radiatoraitāju “Otto”.

Jautājums: Kāda satura zīmīti jūs uzrakstījāt?

Atbilde: Zīmītē es uzrakstīju, ka tās devējam vajag atdot rāciju “Otto”, kuru glabāja šis kapteinis, parakstījos es ar savu uzvārdu – Vecmanis, viņa adresi es pateicu “Ričam” – Jūras iela, mājas numurs četri vai seši.⁴¹

Jautājums: Kur un kādos apstākļos jūs iepazīnāties ar kapteini, kurš glabāja rāciju?

Atbilde: 1944. gada rudenī es atgriezos ar velosipēdu no Popes Ventspilī, iebraucot pilsētā, es satiku Arnīti, kurš gāja ar man

nepazīstamu vīrieti. Es apstājos, un Arnītis sarunā ar mani iepazīstināja mani ar svešinieku un teica, ka viņš arī ir mūsu organizācijas dalībnieks un ka ar viņu vajag uzturēt sakarus. Tas arī bija norādītais kapteinis, iepazīstoties viņš nosauca savu uzvārdu, bet es to aizmirsu.

Jautājums: Kādā veidā jums kļuva zināms, ka pie šī kapteiņa glabājas rācija “Otto”?

Atbilde: 1945. gada februārī, precīzi neatceros, kurš – Arnītis vai Mežaks – man [to] pateica.

Jautājums: Kāpēc no Mežaka bija atkarīgs lēmums jautājumā nodot vai nenodot rāciju “Otto” “Ričam”?

Atbilde: Es uzskatīju, ka no visiem Ventspilī palikušajiem mūsu organizācijas dalībniekiem vecākais ir Mežaks, kuram ir tuvi organizatoriskie sakari ar Ģinteru un citiem organizācijas vadītājiem. Tāpēc es arī izvirzīju jautājumu par rāciju “Otto” viņa izlemšanai.

Jautājums: Vai “Ričs” nodibināja radiosakarus ar Zviedriju?

Atbilde: Klibiķis Alberts man teica, ka viņi ir mēģinājuši, bet viņiem neizdevās. Viņš – Klibiķis izteica pieņēmumu, ka viņiem tas neizdevās radiatoraitāja bojājuma dēļ.

Jautājums: Vai jūs uzaicināja rācijas “Otto” tehniskai apskatei?

Atbilde: Jā, mani uzaicināja “Ričs”, es biju pie viņa dzīvoklī Saules ielā,⁴² apskatīju rāciju, tehniskus defektus tajā neatradu.

Pierakstīts pēc manis teiktā pareizi, man nolasīts tulkojumā uz latviešu valodu, ko apliecinu ar parakstu.

E. Vecmaņa paraksts

Nopratināja: LPSR VDTK izm[eklēšanas] d[aļas] līdzstrādnieks vec[ākais] leitn[ants] *Deņisova paraksts* (Deņisovs)

tulks: *Kraujieša paraksts* (Kraujietis).⁴³

Nr. 13

Apsūdzētā Vecmaņa Emila Ernesta d.

1946. gada 22. februāra

nopratināšanas protokols.

Nopratināšana iesākta [pulksten] 12.00.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks Beilina bridināta par atbildību pēc KPFSR KK 95 p[anta]: *Beilinas paraksts.*

Jautājums: Kādi jums zināmi organizācijai “LCP” piederoši radiatoraitāji, kas darbojās Latvijas teritorijā?

Atbilde: Man zināmi tikai pieci radiatoraitāji, ar kuru palīdzību tika uzturēti sakari starp “LCP” dalībniekiem Latvijā un Zviedrijā.

Jautājums: Kā tie saucās?

Atbilde: Es personīgi strādāju ar divām rācijām – “Marsu” un “Cēzaru”. Bez tam bija vēl “Makss”, “Antons” un “Otto”.

Jautājums: Kurš Latvijas teritorijā 1944.–[19]45. gadā vadīja radiosakaru darbu ar “LCP” vadību, kas atradās Zviedrijā?

Протокол допроса

198

обвиняемого Вейсмана Эмилса Эрнестовича от

22го февраля 1946 года

допрос нагнй в ЛС

Переводчик следствия НКВД ЛССР Бейлина об отведении свидетеля
ко сд. 35 ух ресурс предпринимателя: Вейсмана.

Вопрос. Какие вам известны радио-передачи, действовавшие на территории Ловии, приподнявшиеся организации "ЛС"?

Отвечает: Мне известно только пять радио-передач: "при помощи которых поддерживали связь между организациями "ЛС" Ловии и Швеции.

Вопрос. Как вы именуетесь?

Отвечает: Я много работал на двух радиостанциях "Марс" и "Цезарь". Кроме того были еще "Макс", "Амиди" и "Олимп".

Вопрос: Кто возглавлял в 1944-45 годах на территории Ловии работу по радиосвязи с руководителями "ЛС" на территории Швеции?

Отвечает: Все работу по осуществлению радио-связи со Швецией на территории Ловии по линии Комитета национальной освободительной организации возглавлял Арминис.

Э. Вейсман.

Atbilde: Visu darbu Latvijas teritorijā radiosakaru uzturēšanā ar Zviedriju mūsu nacionālistiskajā organizācijā vadīja Arnītis.

Jautājums: Kad jūs nodibinājāt kontaktu nelegālā nacionālistiskā darbībā ar Arnīti?

Atbilde: Personīgi ar organizācijas "LCP" dalībnieku Arnīti es nodibināju kontaktu nacionālistiskā darbā apmēram 1944. g. oktobrī–novembrī ar Frišenfelda starpniecību.

Jautājums: Kādus uzdevumus jūs vēlāk saņēmat no Arnīša?

Atbilde: Arnītis uzdeva man uzturēt radiosakarus ar Zviedriju. Šim mērķim man bija radiatoraitājs "Marss", ko nedaudz agrāk man nodeva Lapiņš Žanis vai Rūdolfs (vārdu precīzi neatceros). Pēdējais mani pirmais savervēja šīs nacionālistiskās organizācijas sastāvā.

Jautājums: Kad jūs pēdējo reizi personīgi tikāties ar Arnīti?

Atbilde: Pēdējā tikšanās ar Arnīti man notika Mežaka dzīvoklī 1945. gada februārī.

Jautājums: Par ko šajā tikšanās reizē runājāt?

Atbilde: Toreiz Arnītis darīja Mežakam un man – Vecmanim zināmu, ka viņš atkal aizbrauc no Latvijas uz Zviedriju, un brīdināja mani, lai rāciju "Marss" es nevienam bez viņa atļaujas nenododu.

Jautājums: Tātad 1945. gada februārī Arnītis izbrauca uz Zviedriju?

Atbilde: Precīzi to es nezinu, bet drīz es atkal uzzināju, ka viņš atrodas Latvijā, un pēc tam līdz Vācijas kapitulācijai 4–5 reizes saņēmu no viņa materiālus šifrētā veidā no organizācijas sakarnieces "Valentinas" pārraidīšanai uz Zviedriju. Šos materiālus es pārraidīju pa radio uz Zviedriju.

Jautājums: Kur palika Arnītis pēc Vācijas kapitulācijas?

Atbilde: Pēc Vācijas kapitulācijas Arnītis kopā ar vienu no mūsu organizācijas vadītājiem Ģinteru nelegāli aizbrauca uz Zviedriju.

Jautājums: Ar kādu uzdevumu jūs šeit palikāt?

Atbilde: Ar organizācijas dalībnieku grupu es paliku Latvijā nelegālam nacionālistiskam darbam, kā arī man bija uzdevums ar radiatoraitāja palīdzību uzturēt sakarus ar Zviedriju, kur atradās mūsu organizācijas vadība.

Jautājums: Kurš konkrēti kopā ar jums palika Latvijā ar norādīto mērķi?

Atbilde: Tie bija Mežaks, Frišenfelds, Bergmanis, Klibiķis-Tērce un Tunnis.

Jautājums: Pastāstiet – ko jūs praktiski izdarījāt, lai izpildītu jums dotos uzdevumus pēc Sarkanās armijas ienākšanas un Latvijas teritorijas atbrīvošanas?

Atbilde: Ja neskaita mūsu mēģinājumus ar radiatoraitāju palīdzību nodibināt sakarus ar Zviedriju, var teikt, ka nekādu citu darbu mēs neveicām, vismaz man par to nekas nav zināms.

Par darbību sakaru nodibināšanā ar Zviedriju no Bergmaņa un Klibiķa, kā arī Mežaka puses es jau devu liecības iepriekšējās nopratināšanās. Konkrēti es personīgi palīdzēju Bergmanim remontēt šim mērķim rāciju “Otto”.

Jautājums: Kāpēc tad jūs neizmantojāt sakariem ar Zviedriju pie jums esošo radiatoraitāju “Marss”, bet remontējāt rāciju “Otto”?

Atbilde: Man nebija norādījumu no Arnīša, tāpēc rāciju “Marss” nevienam nedevu.

Jautājums: Bet vai pēc Arnīša ierašanās nelegālā ceļā no Zviedrijas Latvijā 1945. g. oktobrī viņš jums nedeva uzdevumu nodibināt atkal sakarus ar Zviedriju?

Atbilde: Es personīgi ar Arnīti pēc viņa nelegālās ierašanās no Zviedrijas 1945. gada oktobrī netikos un par viņa atbraukšanu uzzināju no Bergmaņa – “Riča”. Pēdējais arī paziņoja, ka Arnīti arestējuši padomju orgāni, un tāpēc acīmredzot Arnītis nepaspēja nodot man vajadzīgos norādījumus radiosakaru nodibināšanā ar Zviedriju.

Nopratināšana pabeigta 16.20.

Protokols pierakstīts pēc manis teiktā pareizi, man nolasīts latviešu valodā, par ko arī parakstos.

E. Vecmaņa paraksts

Nopratināja: LPSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs vec[ākais] leitnants

paraksts

pārtulkoja: *Beilinas paraksts*.⁴⁴

Nr. 14

Apsūdzētā Vecmaņa Emīla Ernesta d.
1946. g. 6. marta nopratināšanas protokols

Rīgas pils[ēta].

Nopratināšana iesākta [pulksten] 14.25.

Nopratināšana pabeigta [pulksten] 16.35.

Latv. PSR VDTK “B” daļas tulks b[iedre] Kļimova [par atbildību] brīdināta pēc KPFSR KK 95. p[anta].

A. Kļimovas paraksts

Jautājums: Kāda ir jūsu civilā specialitāte?

Atbilde: 1933. gadā es beidzu Rīgas Valsts tehnikuma augstsprieguma nodaļu. Pēdējā laikā es strādāju Ventspils p[ilsētā] lokomotīvu depo par elektroapakststacijas priekšnieku.

Jautājums: Kur jūs ieguvāt radista specialitāti?

Atbilde: Dienesta laikā armijā Latgales divīzijas štābā es strādāju par radistu. Radista zināšanas es ieguvu šajā pašā divīzijā.

Jautājums: Kāds jums pēdējā laikā bija pārraidīšanas un uzveršanas ātrums?

Atbilde: Pēdējā laikā pārraidīšanas un uztveršanas ātrums man bija apmēram 70–80 zīmes minūtē.

Jautājums: Cik lielā mērā jūs orientējaties radiotehnikā?

Atbilde: Radiotehnikas pamatus es saprotu un radiouztvērēja un radiatoraitāja shēmās orientējos.

Jautājums: No kura un līdz kuram laikam jūs strādājāt ar radio-staciju “Marss”?

Atbilde: Ar “Marsu” es strādāju un veicu radiosakarus no 1944. g. oktobra līdz 1945. gada 9. maijam.

Jautājums: Cik regulāri tika veikts darbs ar rāciju “Marss”?

Atbilde: Radiosakarus es uzturēju vienu reizi nedēļā vai vienu reizi divās nedēļās.

Jautājums: No kurienes jūs veicāt darbu?

Atbilde: Visu laiku es strādāju Ventspils p[ilsētā] savā dzīvoklī pēc adreses: dzelzceļa stacijā, mājā Nr. 14.

Jautājums: Kādās stundās jūs uzturējāt radiosakarus?

Atbilde: Pastāvīgais darba laiks bija pulksten 12.00 pēc Vidus-eiropas laika. Bez tam varēja nozīmēt speciālu sakaru laiku. Es izteiksmes neatceros, bet šis laiks tika noteikts pēc trīs burtu kombinācijas no Šč[Q]-koda, iespējams nosacītu un 2 piecu burtu kombinācijām, kurās pirmie divi burti nozīmēja nedēļas dienu un katri nākamie divi burti sekojoši nozīmēja stundu desmitus, stundas, minūšu desmitus, minūtes.

Jautājums: Ar ko jūs uzturējāt radiosakarus?

Atbilde: Mans korespondents bija latviešu nacionālistiskā organizācija Zviedrijā. To man sacīja Arnītis.

Jautājums: Kā jūs uzskatāt, cik radiatoraitāju un radistu strādāja ar jums no Zviedrijas?

Atbilde: Pēc viena un tā paša toņa es uzskatu, ka raidītājs bija viens, bet radisti bija vairāki. Pēc dažādiem radiatorokrakstiem spriežu, ka strādāja trīs radisti. Viņu uzvārdus un segvārdus nezinu.

Jautājums: Kad un kādos apstākļos jūs saņēmt rāciju “Marss”?

Atbilde: Pirms rācijas “Marss” man bija rācija “Cēzars”, ar kuru no 1944. g. jūnija līdz septembrim es mēģināju nodibināt radiosakarus ar Zviedriju, bet nenodibināju, jo “Cēzars” bija rācija ar mazu uztveršanas diapazonu. Septembra beigās man uz darbu telefonu mehāniķis Lapiņš atnesa rāciju “Marss”, ar kuru kopš oktobra es nodibināju radiosakarus. “Cēzaru” man arī atnesa Lapiņš.

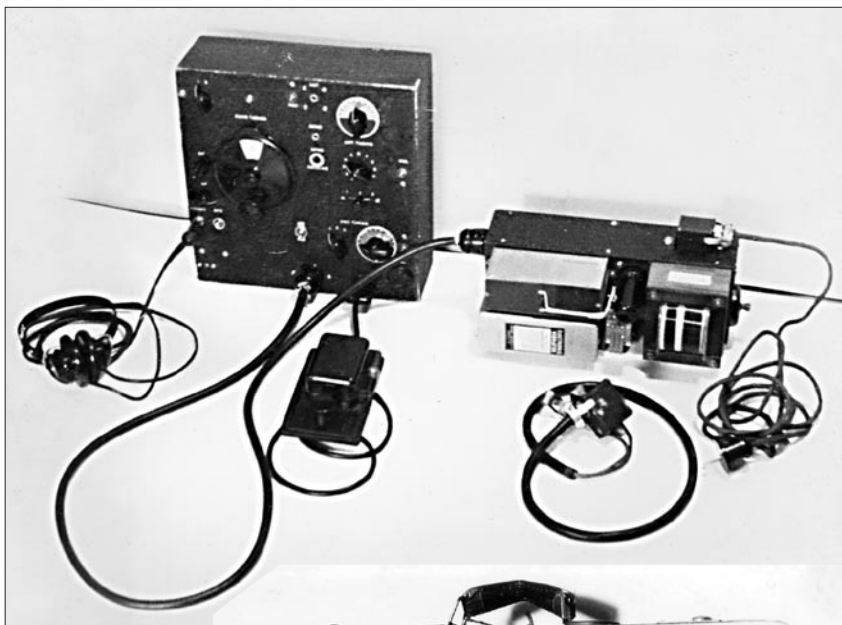
Jautājums: Kā uzdevumā jūs strādājāt ar “Marsu”?

Atbilde: Sākumā uzdevumu uzturēt radiosakarus es saņēmu no Lapiņa, bet kopš 1944. gada oktobra – no Arnīša.

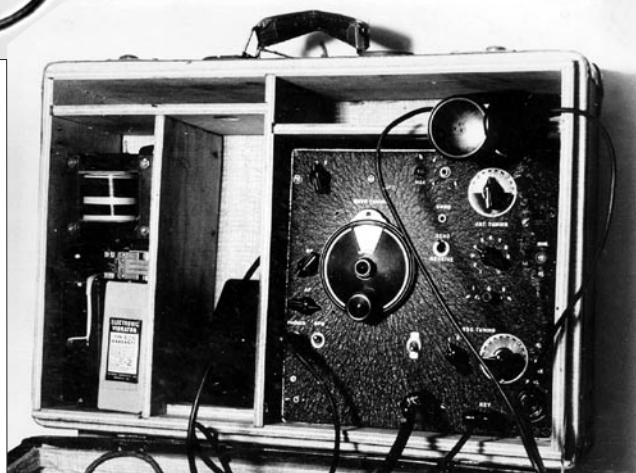
Jautājums: Ar kādām rācijām jūs vēl strādājāt?

Atbilde: Es strādāju tikai ar “Cēzaru” un “Marsu”.

Jautājums: Ko jūs pārraidījāt vai saņēmt pēdējā radiosakaru seansā?

2. att. 1945. gada rudenī Latvijas Centrālās padomes dalībniekiem Ventspilī konfiscētā rācija "Otto" (LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 78., 80. lp.)

Atbilde: Kā es liecināju, pēdējo reizi es uzturēju radiosakarus 1945. g. 9. maijā pēc MEZ [Mittleeuropäische Zeit – Viduseiropas laiks] pulksten 10 un pārraidīju apmēram 28–30 šifra kopu radiogrammu. No korespondenta neko nesaņēmu. Pazīšanās radiosignālus es neatceros, jo tie mainījās.

Jautājums: Kādās frekvencēs strādājat jūs un centrs?

Atbilde: Man un centram bija pa vienam kvarcam, kuros strādājām. Savu kvarca frekvenci es neatceros, bet centra frekvence bija 3520 kHz [kiloherci], taču arī tas varētu nebūt precīzi.

Jautājums: Vai bija mēģinājumi atjaunot radiosakarus ar rāciju “Marss” pēc vāciešu kapitulācijas?

Atbilde: Mēģinājumus atjaunot radiosakarus es neveicu.

Jautājums: Kas jums zināms par šifru, ar kuru strādāja ar “Marsu”?

Atbilde: Šifra uzbūvi es nezinu. Vienmēr es saņēmu pārraidīšanai pa radio šifrētas radiogrammas. [Man] atnesa, kā arī es nodevu saņemtās radiogrammas sakarniecei ar segvārdu “Valentina”. Tas bija piecciparu šifrs.

Jautājums: Pastāstiet par radiogrammu uzbūvi.

Atbilde: Radiogrammas sākumā tika pārraidītas divas ciparu kopas. Pirmā divciparu nozīmē kopu skaitu, un otrā četrciparu nozīmē laiku. Tālāk seko pats šifrs.

Jautājums: Kādu kodu jūs izmantojāt sarunās?

Atbilde: Es izmantoju starptautisko Šč[Q]-kodu. Nosacītas izteiksmes neatceros un nevaru pateikt, vai tās bija vai ne.

Jautājums: Kādi norunātie signāli vai izteiksmes bija paredzēti brīdināšanai par briesmām?

Atbilde: Nekādas nosacītības nebija.

Pierakstīts pēc manis teiktā pareizi un nolasīts man dzimtajā latviešu valodā, ko ar savu parakstu apstiprinu.

E. Vecmaņa paraksts

Nopratināja: Latv. PSR VDTK “B” daļas priekšn[ieks]

kapteinis *Talalaja paraksts /Talalajs/*

PSRS VDTK “B” d[aļas] līdzstrādnieks

Koževņikova paraksts /Koževņikovs/

Latv. PSR VDTK “B” d[aļas] tulks

A. Kļimovas paraksts /Kļimova/.⁴⁵

Konfrontācijas protokoli starp Emīlu Vecmani un citiem arestētajiem LCP dalībniekiem

Nr. 15

Konfrontācijas protokols
starp apsūdzētajiem Tunni Frici Kārļa d.
un Vecmani Emīlu Ernesta d.

1946. gada 28. februārī.

Rīgas pilsēta.

Konfrontācija iesākta [pulksten] 20.50.

Konfrontācija pabeigta [pulksten] 22.30.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks b[iedrs] Kraujietis
brīdināts par atbildību pēc KPFSR KK 95. panta par nepareizu
tulkojumu –

Kraujieša paraksts

Протокол очной ставки
 между обвиняемыми Туннис Фридрихсон Карловичем
 и Вецманис Эмилсом Эрнестовичем.

28 февраля 1946 года Город Рига.

Очная ставка велась - 20 н. 50 минут;
 очная ставка окончена - 22 н. 30 минут.

Переводчик следствия НКВД СССР им. Крауцис
 об объективности по статье 95 УК РСФСР, за не
 правильное перевод, предупредил - Крауцис.

Обвиняемые Туннис и Вецманис заявили, что
 друг друга знают, что взаимоотношения у них
 нормальные - Ф. Туннис Е. Вецманис.

Вопрос обв. Туннис: Когда и при каких обстоя-
 тельствах вы познакомились с Вецманис как
 с уголовником организации «ЛЦС»?

Ответ: Осенью, примерно в сентябре, 1944 года
 я с Фридрихсом договорился встретиться за местом в
 районе Кривалаукса, после встречи Фридрихс меня про-
 вел в одну из домов, где познакомился с Вецманисом.
 Здесь он мне сказал, что Вецманис тоже является
 организатором, что с ним нужно поддерживать связь.

Ф. Туннис Е. Вецманис

Apsūdzētie Tunnis un Vecmanis paziņoja, ka viens otru pazīst [un] ka savstarpējās attiecības viņiem normālas –

F. Tuņņa paraksts, E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Tunnim: Kad un kādos apstākļos jūs iepazīnāties ar Vecmani kā organizācijas “LCP” dalībnieku?

Atbilde: 1944. gada rudenī, apmēram septembrī, es ar Arnīti norunāju satikties aiz tilta Krievlauku rajonā, pēc tikšanās Arnītis mani aizveda uz kādu māju, kur arī iepazīstināja ar Vecmani. Šeit viņš man sacīja, ka Vecmanis arī ir organizācijas dalībnieks, ka ar viņu vajag uzturēt sakarus nacionālistiskajā pretpadomju pagrīdes darbībā.

F. Tuņņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai Tunnis liecina par reizi?

Atbilde: Jā. Tiešām mūs kā organizācijas “LCP” dalībniekus iepazīstināja Arnītis. Bet, cik es atceros, mēs satikāmies uz ielas Krievlauku rajonā, iespējams, pēc tam mēs arī iegājām kaut kādā mājā.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Tunnim: Kad, cik reizi un kādos jautājumos jūs turpmāk tikāties ar Vecmani?

Atbilde: Ar Vecmani turpmāk es satikos trīs reizes: 1944. gada decembrī Mežaka dzīvoklī, 1945. gada februārī Vecmaņa darbvietā (dzelzceļa darbnīcā) un trešo reizi pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada maijā. Tikšanās reizē Mežaka dzīvoklī es vaicāju Vecmanim, kur atrodas Arnītis, Vecmanis man teica, ka Arnītis atrodas Jūrkalnes pagastā, nodarbojas ar latviešu nacionālistu pārceļšanu uz Zviedriju, izlaboju, par to, ka Arnītis atrodas Jūrkalnes pagastā, sacīja nevis Vecmanis, bet Mežaks. Divās citās tikšanās reizēs sarunas par pagrīdes nacionālistisko darbību mums nebija.

F. Tuņņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs noliedzat Tuņņa liecības par tikšanās reizēm ar jums?

Atbilde: Jā, šīs tikšanās, par kurām pastāstīja Tunnis, notika, es vienīgi tikai neatceros, par ko bija saruna tikšanās reizē Mežaka dzīvoklī.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jums bija zināms, ka Tunnis glabā radiatoraīdāju, un vai jūs rakstījāt Tunnim zīmīti, lai pēdējais izdod rāciju zīmītes devējam?

Atbilde: Par to, ka pie Tuņņa glabājas radiatoraīdājs ar nosaukumu “Otto”, es zināju no Mežaka. Zīmīti uz Tuņņa vārda, lai viņš izdod rāciju, es rakstīju. Šo zīmīti no manis saņēma Bergmanis. Vēlāk es uzzināju, ka Bergmanis pēc manas zīmītes saņēmis no Tuņņa radiatoraīdāju “Otto”.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Tunnim: Vai jūs pēc Vecmaņa zīmītes izsniedzāt rāciju, kas glabājās pie jums?

Atbilde: Jā, es pēc Vecmaņa zīmītes radiatoritāju “Otto”, kas glabājās pie manis, izsniezu kopā ar šifru un kodu; visu to saņēma Bergmanis, viņš atnāca kopā ar Klibiķi Albertu.

F. Tuņņa paraksts

Būdami noprotināti, Tunnis un Vecmanis paziņoja, ka savstarpēji uzdodamu jautājumu viņiem nav.

F. Tuņņa paraksts, E. Vecmaņa paraksts

Protokols sastādīts no mūsu teiktā pareizi, nolasīts tulkojumā uz latviešu valodu, ko apstiprinām ar saviem parakstiem.

F. Tuņņa paraksts

E. Vecmaņa paraksts

Konfrontāciju veica:

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas līdzstrādnieks

vecākais leitnants (Deņisovs) *Deņisova paraksts*

LPSR VDTK izm[eklēšanas] daļas vec[ākais] izmeklētājs

kapteinis (Ščemeļevs) *Ščemeļeva paraksts*

tulks: *Kraujieša paraksts* (Kraujietis).⁴⁶

Nr. 16

Konfrontācijas protokols
starp apsūdzētajiem Arnīti Arturu Kārļa d.
un Vecmani Emīlu Ernesta d.

1946. gada 28. februārī.

Rīgas pilsēta.

Konfrontācija iesākta pulksten 11.05.

Konfrontācija pabeigta pulksten 15.00.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks b[iedrs] Kraujietis brīdināts par atbildību pēc KPFSR KK 95. panta.

Kraujieša paraksts

Apsūdzētie Arnītis un Vecmanis paziņoja, ka viens otru pazīst un ka savstarpējās attiecības viņiem normālas –

E. Vecmaņa paraksts, A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Kad un kā starpniecību jūs iepazīnāties ar Arnīti kā pretpadomju nacionālistiskās organizācijas “LCP” dalībnieku?

Atbilde: Ar Arnīti kā pretpadomju nacionālistiskās organizācijas dalībnieku es iepazīnos 1944. gada rudenī. Iepazīšanās notika ar Frišenfelda Kārļa starpniecību.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Jūs apstiprināt, ka iepazīnāties ar Vecmani ar Frišenfelda starpniecību?

Atbilde: Precīzi neatceros, bet domāju, ka tas notika tieši tā.

A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai Arnītis jums pazīstams kā radiosakaru ar Zviedriju vadītājs organizācijā “LCP”?

Atbilde: Jā, es pazinu Arnīti kā vienu no aktīviem pagrīdes nacionālistiskās organizācijas dalībniekiem, kurš pārzināja jautājumu par radiosakaru uzturēšanu ar Zviedriju. Man Arnītis uzdeva strādāt ar rāciju, kas piederēja iepriekš nosauktajai organizācijai.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Vai Vecmanis liecina pareizi?

Atbilde: Jā, Vecmanis liecina pareizi.

A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs ar Arnīti tikāties Mežaka dzīvoklī un kādā jautājumā?

Atbilde: 1945. gada pavasarī, februārī vai martā, es ar Arnīti tikos Mežaka dzīvoklī (pie Ventspils stacijas). Arnītis toreiz gatavojās atkal izbraukt uz Zviedriju, man viņš norādīja, ka rācijai “Marss”, ar kuru es strādāju, vajag atrasties pie manis, par to nav jāzina citiem organizācijas dalībniekiem un man nevajag nevienam nodot šo radiatoraidītāju, ja par to nebūs Arnīša personisks vai rakstisks norādījums.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Vai jūs noliedzat Vecmaņa liecības?

Atbilde: Nenoliedzu. Bet uzskatu, ka tas notika martā, jo es visu februāri atrados Zviedrijā.

A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs saņēmt radiogrammas no Arnīša to pārraidīšanai ar jūsu rīcībā esošo radioraidītāju?

Atbilde: No Arnīša es nesaņēmu telegrammas pārraidīšanai ar rāciju. Man tās atnesa organizācijas sakarniece “Valentina”, no kā viņa saņēma, man nav zināms. Manis pieņemtās ienākošās radiogrammas es tāpat atdevu “Valentinai”.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Vai jūs saņēmt no Vecmaņa ienākošās vai izejošās radiogrammas?

Atbilde: Es tādus gadījumus neatceros.

A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[sūdzētajam] Vecmanim: Vai Arnītis palīdzēja jums ar Tunni nodibināt sakarus kā ar organizācijas “LCP” locekli?

Atbilde: 1944. gada rudenī pa ceļam no Ventspils uz Popi Krievlauku rajonā es satiku kopā ejošos Arnīti un Tunni, toreiz Arnītis mani iepazīstināja ar Tunni un sacīja, ka pēdējais arī ir organizācijas dalībnieks un ar viņu vajag uzturēt sakarus.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Kādos apstākļos jūs Vecmanim palīdzējāt nodibināt sakarus ar Tunni, vai tā, kā stāsta Vecmanis?

Atbilde: Vecmani un Tunni kā organizācijas dalībniekus es tiešām iepazīstināju, bet iespējams, ka pēc tam mēs iegājām Šteimaņa dzīvoklī.

A. Arnīša paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs apsolījāt Arnītim strādāt ar rāciju un glabāt to vācu okupācijas laikā un pēc Sarkanās armijas ienākšanas?

Atbilde: Tā kā es negatavojos izbraukt uz Zviedriju, es apsolīju Arnītim strādāt ar rāciju un glabāt to tik ilgi, kamēr tas būs nepieciešams, tas ir, arī pēc Sarkanās armijas ienākšanas, bet Padomju laikā tikai glabāju rāciju [tā tekstā. – Dz. Ē.].

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Arnītim: Vai Vecmanis liecina pareizi?

Atbilde: Jā, Vecmanis man apsolīja strādāt un glabāt rāciju tik ilgi, kamēr tas būs nepieciešams, gribu tikai piebilst, ka Padomju laikā Vecmanis ar radioraidītāju nestrādāja, bet tikai glabāja to, kā to viņš man arī apsolīja.

A. Arnīša paraksts

Būdami nopratināti, apsūdzētie Arnītis un Vecmanis paziņoja, ka savstarpēji uzdodamu jautājumu viņiem nav.

E. Vecmaņa paraksts, A. Arnīša paraksts

Konfrontācijas protokols pierakstīts pareizi, nolasīts mums tulkojumā uz latviešu valodu, ko apstiprinām ar saviem parakstiem.

E. Vecmaņa paraksts, A. Arnīša paraksts

Konfrontāciju veica:

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas līdzstrādnieks

vecākais leitnants (Deņisovs) *Deņisova paraksts*.

LPSR IeTK karaspēka k[ara] prokurora pal[īgs]

justīcijas majors (Sjomins) *Sjomina paraksts*

Tulks: *Kraujieša paraksts* (Kraujietis).⁴⁷

Nr. 17

1946. gada 1. marta

konfrontācijas protokols

starp apsūdzētajiem Vecmani Emīlu Ernesta d. un

Klibiķi Albertu Pāvila d.

Konfrontācija iesākta [pulksten] 13.30.

Konfrontācija pabeigta [laiks nav norādīts].

Latv. PSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks Kraujietis brīdināts par atbildību par nepareizu tulkojumu pēc KPFSR KK 95. p[anta]:

Kraujieša paraksts

Apsūdzētie Vecmanis E. E. un Klibiķis A. P. viens otru atpazīna un paziņoja, ka viņu starpā nav personīgu rēķinu.

E. Vecmaņa paraksts, A. Klibiķa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Sakiet – kad un kur jūs iepazīnāties ar Klibiķi Albertu?

Atbilde: Ar Klibiķi Albertu es iepazīnos 1945. g. 17. maijā Ventspils pils[ētā] darbā Ventspils stac[ijas] lokomotīvu depo darbnīcā. Es tur strādāju par elektroapakststacijas priekšnieku, bet Klibiķis strādāja tur, kā es vēlāk uzzināju, par depo galveno mehāniķi.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Klibiķim: Vai Vecmanis pareizi liecina par jūsu iepazīšanās datumu un vietu?

Atbilde: Jā, pareizi.

A. Klibiķa paraksts

Jautājums aps[sūdzētajam] Vecmanim: Pastāstiet, ko jūs zināt par Klibiķa Alberta nelegālo nacionālistisko darbību.

Atbilde: Ar Klibiķi es diezgan bieži saskāros dienesta lietās Ventspils stac[ijas] lokomotīvu depo, un man bija ar viņu dažāda rakstura sarunas.

Apmēram 1945. gada augustā Klibiķis ienāca pie manis darbnīcā un teica, ka Frišēnfeldu arestējuši Padomju varas orgāni un nepieciešams sniegt viņam materiālu atbalstu pienesumu organizēšanas veidā. Klibiķis domāja šajā nolūkā pārdot kaut ko no savām mantām, kā arī sacīja, ka vajadzēs nolīgt advokātu, kurš aizstāvētu Frišēnfeldu tiesā.

Es, zinot Frišēnfeldu kā mūsu nacionālistiskās organizācijas dalībnieku, sapratu, ka Klibiķis arī pieder šai organizācijai.

Apmēram 1945. gada oktobra beigās, satiekoties ar Klibiķi uz Ventspils stac[ijas] perona, viņš pastāstīja, ka no Zviedrijas nelegāli atbraukuši četri cilvēki, viņu vidū arī Arnītis. Palaboju, par to paziņoja nevis Klibiķis, bet Bergmanis, kurš arī bija kopā ar Klibiķi. Turklāt, kā sacīja Bergmanis, divus no viņiem, to skaitā arī Arnīti, jau aizturējuši Padomju orgāni. No šejienes es vairāk pārliecinājos, ka Klibiķis saistīts ar mūsu nacionālistisko darbu. Apmēram pēc dienas–divām darbā lokomotīvu depo darbnīcā Klibiķis vērsās pie manis ar lūgumu palīdzēt iegūt dokumentus diviem no Zviedrijas atbraukušajiem, kas viņiem bija nepieciešami braucienam pa dz[elz]-c[eļu] uz Rīgas pils[ētu], kur vienam no viņiem dzīvojot sieva. Es neapsolīju to izdarīt, jo tādu iespēju man nebija. Otrajā dienā turpat darbā Klibiķis darīja man zināmu, ka šīs personas jau apgādātas ar dokumentiem.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Klibiķim: Vai jūs apstiprināt Vecmaņa liecības?

Atbilde: Vecmaņa liecības es pamatā apstiprinu. Bet vēlos paskaidrot, ka sarunas laikā starp mani, Bergmani un Vecmani 1945. gada oktobra beigās uz Ventspils stac[ijas] perona Arnīša uzvārds kā tāds netika minēts, bet mēs izteicām pieņēmumu, ka, iespējams, 4-u no Zviedrijas atbraukušo skaitā atrodas “A”, t.i., Arnītis, kuru mēs zinājām tikai ar tādu pseidonīmu vācu okupācijas periodā.

A. Klibiķa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Pastāstiet, ko jums pastāstīja Klibiķis par mēģinājumiem nodibināt sakarus ar Zviedriju.

Atbilde: Labi neatceros, bet apmēram 1945. gada augustā Klibiķis Alberts atnāca pie manis uz darbnīcu un pastāstīja, ka viņš un Bergmanis mēģināja nodibināt sakarus ar Zviedriju ar rāciju “Otto”, bet mēģinājums bija neveiksmīgs. Tāpēc viņš palūdza mani kā radistu ieiet pēc adreses Saules iela 56 pie Bergmaņa un apskatīt rāciju “Otto”, vai tai nav kādi tehniski defekti. Es piekritu Klibiķa priekšlikumam un pēc dažām dienām ieradās Klibiķa norādītajā adresē. Dzīvoklī es sastapu tikai Klibiķi Albertu, ar kuru es apskatīju rāciju “Otto” un nekādus tehniskus defektus neatradu, bet aparāts strādājis deva vājus viļņus, un šī iemesla dēļ nevarēja nodibināt sakarus ar Zviedriju. Tā kā es personīgi neko izlabot te nevarēju, ieteicu Klibiķim vērsties pēc palīdzības pie vairāk kvalificēta radio-tehnikas speciālista.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Klibiķim: Vai Vecmanis pareizi liecina par jūsu darbību, un vai jūs apstiprināt viņa liecības?

Atbilde: Vecmaņa liecības ir pareizas, un es tās apstiprinu.

A. Klibiķa paraksts

Uz kopīgo jautājumu, vai apsūdzētajiem ir savstarpēji uzdodami jautājumi par lietas būtību, paziņoja, ka viņu starpā nekādu jautājumu nav.

E. Vecmaņa paraksts

A. Klibiķa paraksts

Konfrontācijas protokols pēc mūsu teiktā pierakstīts pareizi, mums nolasīts ar tulka starpniecību latviešu valodā, par ko arī parakstāmies.

E. Vecmaņa paraksts, A. Klibiķa paraksts

Konfrontāciju veica:

Latv. PSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs kapteinis *Ščemeļeva paraksts /Ščemeļevs/*

Latv. PSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] līdzstrādnieks

vec[ākais] leitnants *Deņisova paraksts /Deņisovs/*

LPSR IeTK karaspēka kara prokurora pal[iģis]

justīcijas majors *Sjomina paraksts /Sjomins/*

Pārtulkoja: *Kraujieša paraksts.*⁴⁸

Nr. 18

Konfrontācijas protokols
starp apsūdzētajiem Klibiķi (Tērce) Pēteri Pāvila d.
un Vecmani Emilu Ernesta d.

1946. gada 1. martā.

Rīgas pilsēta.

Konfrontācija iesākta pulksten 10.50.

Konfrontācija pabeigta pulksten 12.45.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks b[iedrs] Kraujietis
brīdināts par atbildību par nepareizu tulkojumu pēc KPFSR KK
95. panta –

Kraujieša paraksts

Apsūdzētie Klibiķis un Vecmanis paziņoja, ka viens otru pazīst
un ka attiecības viņiem normālas –

P. Klibiķa paraksts, E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs apstiprināt savas
liecības, kuras jūs sniedzāt attiecībā uz Klibiķa Pētera pagrīdes na-
cionalistisko pretpadomju darbu?

Atbilde: Jā, savas liecības attiecībā uz Klibiķi – “Piču” es ap-
stiprinu.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Kad jūs iepazīnāties, un
cik reizi turpmākajā laikā tikāties ar Klibiķi Pēteri?

Atbilde: 1945. gada jūnijā Klibiķis Alberts darbnīcā, kur es
strādāju, iepazīstināja mani ar Klibiķi “Piču”, Klibiķis Alberts, kad
mūs iepazīstināja, sacīja, ka ir viņa brālis. Pēc divām nedēļām “Pičs”
atnāca atkal uz darbnīcu un sarunā, kas mums ar viņu notika par
vispārēju tēmu, “Pičs” teica, ka viņš vācu okupācijas periodā bijis
Zviedrijā.

Bez tam “Pičs” kopā ar Bergmani atnāca pie manis divas reizes
uz manu darbavietu, tas bija 1945. gada jūlijā. Turpmāk Klibiķi
“Piču” es vairs neredzēju.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Klibiķim: Vai Vecmanis pareizi liecina?

Atbilde: Jā, Vecmanis pareizi stāsta.

P. Klibiķa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Kādā jautājumā pie jums
atnāca Klibiķis – “Pičs” un Bergmanis – “Ričs”?

Atbilde: 1945. gada jūlijā vispirms atnāca pie manis viens pats
Klibiķis “Pičs” un vaicāja, vai man ir radiosakari ar Zviedriju. Es
viņam atbildēju, ka līdz kapitulācijai es uzturēju sakarus ar Zviedriju
pa rāciju, bet pēc kapitulācijas man [sakaru] nav. Tad “Pičs” vaicāja
man, vai kādam citam ir radiosakari ar Zviedriju. Uz šo jautājumu es
atbildēju, ka man nav zināms, vai kāds uztur tagad radiosakarus ar

Zviedriju, un ieteicu šajā jautājumā vērsties pie Mežaka. Pēc divām nedēļām pie manis atnāca Klibiķis “Pičs” un Bergmanis – “Ričs”, un atkal mums notika saruna par to pašu tēmu: vai man vai kādam citam ir radiosakari ar Zviedriju. Es, tāpat kā “Pičam”, sacīju, ka man nav sakaru un nezinu, vai [tie] ir kādam citam. Šajā reizē es viņiem pateicu, ka organizācijas glabāšanā ir radiatoritājs “Otto”, bet, ja viņi grib to dabūt, tad šo jautājumu var izlemt Mežaks, pie kura arī jāvēršas. Pie manis esošo rāciju “Marss” es viņiem nedevu, jo man bija norādījums no Arniša nevienam to nenodot. Apmēram pēc nedēļas atnāca Bergmanis [un] sacīja, ka ar Mežaku saskaņots, tad es uzrakstīju zīmīti Tunnim, lai viņš izdotu iesniedzējam rāciju “Otto”, un Bergmanis saņēma šo radiatoritāju.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Klibiķim: Vai jūs noliedzat Vecmaņa liecības?

Atbilde: Vecmanis saka pareizi. Vēlēdamies nodibināt radiosakarus ar Zviedriju, es un Bergmanis gājām pie Vecmaņa uzzināt, vai viņš pats vai kāds cits strādā ar rāciju, kā arī, vai mums iespējams iegūt radiatoritāju, jo mēs gribējām paši noorganizēt radiosakarus ar Zviedriju.

P. Klibiķa paraksts

Būdami nopratināti, Klibiķis un Vecmanis paziņoja, ka savstarpēji uzdodamu jautājumu viņiem nav.

P. Klibiķa paraksts

E. Vecmaņa paraksts

Protokols sastādīts no mūsu teiktā pareizi, nolasīts mums latviešu valodā, ko apstiprinām ar saviem parakstiem.

P. Klibiķa paraksts, E. Vecmaņa paraksts

Konfrontāciju veica:

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas līdzstrādnieks

vecākais leitnants (Deņisovs) *Deņisova paraksts*

LPSR VDTK izm[eklēšanas] daļas vec[ākais] izmeklētājs

kapteinis (Ščemeļevs) *Ščemeļeva paraksts*

LPSR IeTK karaspēka kara prokurora pal[īgs]

justīcijas majors (Sjomins) *Sjomina paraksts*

Tulks: (Kraujietis) *Kraujieša paraksts*.⁴⁹

Nr. 19

1946. gada 4. marta

konfrontācijas protokols

starp apsūdzētajiem Vecmani Emīlu Ernesta d. un

Bergmani Augustu Ādolda d.

Konfrontācija iesākta [pulksten] 10.30.

Konfrontācija pabeigta [pulksten] 12.30.

Latv. PSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks Zujāne brīdināta par atbildību par nepareizu tulkojumu pēc KPFSR KK 95. p[anta]:

Zujānes paraksts

Apsūdzētie Vecmanis E. E. un Bergmanis A. Ā. viens otru atpazīna un paziņoja, ka savstarpējās attiecības viņiem ir normālas, personīgo rēķinu nav.

A. Bergmaņa paraksts

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[sūdzētajam] Bergmanim: Vai jūs apstiprināt savas liecības par Vecmaņa pretpadomju nacionālistisko darbību, kuras sniedzāt iepriekšējās nopratināšanās?

Atbilde: Jā, apstiprinu.

A. Bergmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Bergmanim: Pastāstiet, ko jūs zināt par Vecmaņa nelegālo nacionālistisko darbību.

Atbilde: Apmēram 1945. gada jūnija beigās pēc “LCP” dalībnieka Klibiķa Pētera priekšlikuma mēs abi, t.i., es – Bergmanis un Klibiķis Pēteris devāmies pie viņa paziņas Vecmaņa, kurš strādāja Ventspils stacijas lokomotīvu depo elektroapakšstacijā. Gājām tieši pie viņa uz darbu, un tur es ar viņu personīgi iepazīnos. Vecmaņa apmeklēšanas mērķis bija noskaidrot, vai viņam ir radiosakari ar Zviedriju. Sarunā noskaidrojās, ka šo sakaru Vecmanim nav. Mēs savukārt paziņojām Vecmanim, ka mēs uzturējam sakarus ar Zviedriju ar rācijas “Makss–Antons” palīdzību, bet pēdējā pazuda, un lūdzām, lai viņš palīdz mums sadabūt citu rāciju. Vecmanis apsolīja mums palīdzēt un sadabūt citu rāciju, tikai viņam bija nepieciešams par šo rācijas nodošanas jautājumu pārrunāt ar Mežaku.

Ar Vecmani es norunāju pēc dažām dienām pie viņa atkal ieiet, lai uzzinātu Mežaka lēmumu.

Pēc trīs–četrām dienām pēc Klibiķa Alberta norādījuma es gāju pie Vecmaņa, kurš paziņoja, ka Mežaks atļāvis mums saņemt esošo rāciju un ka rācija man jāsaņem no Ventspils ostas valdes kalpotāja Tuņņa, kurš dzīvoja Jūras ielā m[ājas numurs] 6. Lai Tunnis izdotu man rāciju, Vecmanis uzrakstīja man zīmīti Tunnim, kurā lūdza nodot man rāciju. Ieradies ar šo zīmīti pie Tuņņa, es saņēmu no viņa rāciju “Otto”, ar kuru mēs mēģinājām strādāt un nodibināt sakarus ar Zviedriju.

A. Bergmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs apstiprināt Bergmaņa liecības?

Atbilde: Jā, pilnībā apstiprinu. Bergmanis liecina pilnīgi pareizi.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Bergmanim: Vai jūs darījāt Vecmanim zināmus jūsu darba rezultātus ar rāciju “Otto” sakaru nodibināšanā ar Zviedriju?

Atbilde: Pēc dažiem mēģinājumiem nodibināt sakarus ar Zviedriju ar rāciju “Otto”, kuri bija nerezultatīvi. Mēs to Vecmanim darījām zināmu. Konkrēti par to viņam pateica Klibiķis Alberts, un pēc pēdējā [A. Klibiķa] lūguma Vecmanis atnāca apskatīt rāciju “Otto”, lai novērstu tajā tehniskus defektus. Bet, cik zinu, Vecmanis, apskatot rāciju “Otto”, tehniskus defektus neatrada.

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Bet vai šis Bergmaņa liecības ir pareizas?

Atbilde: Jā, pareizas. Tiešām, pēc tam, kad Bergmanis un Klibiķis Alberts savāca rāciju “Otto” no Tuņņa, viņi mēģināja, kā man sacīja Klibiķis Alberts, nodibināt sakarus ar Zviedriju.

E. Vecmaņa paraksts

Konfrontācijas protokols pēc mūsu teiktā pierakstīts pareizi, mums nolasīts latviešu valodā, par ko arī parakstāmies.

A. Bergmaņa paraksts, E. Vecmaņa paraksts

Konfrontāciju veica:

LPSR VDTK I [zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs
kapteinis *Ščemeļeva paraksts /Ščemeļevs/*

Tulkoja: *Zujānes paraksts /Zujāne/.⁵⁰*

Nr. 20

“946. gada 13. marta

konfrontācijas protokols

starp apsūdzētajiem Vecmani Emilu Ernesta d. un

Frišenfeldu Kārli Ernestu Kārļa d.

Konfrontācija iesākta [pulksten] 14.00.

Konfrontācija pabeigta [pulksten] 17.00.

LPSR VDTK izmekl[ēšanas] daļas tulks Kohanova brīdināta par atbildību par nepareizu tulkojumu [kas paredzēta] pēc KPFSR KK 95. p[anta] – *Kohanovas paraksts*

Apsūdzētie Vecmanis un Frišenfelds viens otru atpazīna un paziņoja, ka savstarpējās attiecības viņiem ir normālas, personīgo rēķinu nebija un nav.

E. Vecmaņa paraksts, K. Frišenfelda paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Pastāstiet – kad un kādos apstākļos jūs iepazināties ar Frišenfeldu?

Atbilde: Ar Frišenfeldu es iepazinos apmēram 1944. gada oktobrī–novembrī ar nacionālistiskās organizācijas dalībnieka Lapiņa starpniecību. Tajā periodā es reiz gāju pa Ventspils pils[ētas] Vasarnīcas [tā tekstā, īstenībā Vasarnīcu. – Dz. Ē.] ielu kopā ar Lapiņu un runājām par rāciju “Cēzars”, kas atradās pie manis. Es paziņoju

Lapiņam, ka rācija “Cēzars” ir mazjaudīga un ar to nav iespējams uzturēt sakarus ar Zviedriju. Tad Lapiņš norādīja, ka šajā jautājumā vajag parunāt ar “LCP” locekli Frišēfeldu. Tajā laikā uz ielas mēs satikām Frišēfeldu. Par pēdējo kā mūsu organizācijas dalībnieku es jau biju dzirdējis agrāk. Lapiņš devās uz mājām, bet es piegāju pie Frišēfelda un ar viņu iepazīnos. Mums notika saruna par rāciju “Cēzars”. Frišēfelds ieteica man labāk apskatīt šo rāciju un izteica domu, ka, iespējams, tajā bojāta antena. Pēc nedēļām divām es gāju uz Frišēfelda dzīvokli, lai saremontētu rācijas “Marss” kondensatoru, jo Frišēfeldam piederēja lodēšanas aparāti. Kopā ar Frišēfeldu mēs remontējām rāciju “Marss”.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Frišēfeldam: Vai jūs apstiprināt Vecmaņa liecības?

Atbilde: Jā, apstiprinu. Vecmaņa liecības ir pareizas, bet paskaidroju, ka nosaukumu rācijai, kuru mēs ar Vecmani remontējām pie manis dzīvoklī, es nezināju.

K. Frišēfelda paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Ar kā starpniecību jūs nodibinājāt kontaktu pretpadomju nacionālistiskajā darbībā ar Arnīti un sakarnieci “Valentīnu”?

Atbilde: Kontakta pretpadomju nacionālistiskajā darbībā ar Arnīti es nodibināju ar Frišēfelda starpniecību apmēram 1944. g. novembrī Ventspils priekšpilsētā Krievlaukos, uz kuriem ar pēdējo speciāli gāju ar mērķi personīgi iepazīties ar Arnīti un vest sarunas jautājumā par manu tālāko darbu ar rāciju “Marss”. Ar sakarnieci “Valentīnu” mani, cik atceros, iepazīstināja Mežaks, nevis Frišēfelds, kā es nopratināšanās norādīju izmeklēšanai.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Frišēfeldam: Vai jūs iepazīstinājāt Vecmani ar Arnīti?

Atbilde: Nē. Vecmani ar Arnīti es neiepazīstināju un viņa liecības šajā daļā neapstiprinu.

K. Frišēfelda paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Vai jūs pastāvat uz savām liecībām?

Atbilde: Jā, pastāvu un vēlreiz apstiprinu, ka kontaktu pretpadomju darbībā ar Arnīti es nodibināju ar Frišēfelda starpniecību.

E. Vecmaņa paraksts

Jautājums aps[ūdzētajam] Vecmanim: Precizējiet, kurš tad remontēja rāciju “Marss” – jūs vai Frišēfelds.

Atbilde: Rācijas “Marss” remontu veicu es – Vecmanis.

E. Vecmaņa paraksts

Uz jautājumu, vai starp apsūdzētajiem ir jautājumi par lietas būtību, paziņoja, ka savstarpēji uzdodamu jautājumu viņiem nav.

E. Vecmaņa paraksts, K. Frišenfelda paraksts

Konfrontācijas protokols pēc mūsu teiktā pierakstīts pareizi, mums nolasīts ar tulka starpniecību latviešu valodā, par ko arī parakstāmies.

*E. Vecmaņa paraksts
K. Frišenfelda paraksts*

Konfrontāciju veica:

LPSR VDTK I[zmeklēšanas] D[aļas] vec[ākais] izmeklētājs

kapteinis *Ščemeļeva paraksts /Ščemeļevs/*

tulkoja: *Kohanovas paraksts /Kohanova/.⁵¹*

Dokumentus un atmiņas publicēšanai
sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ar Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķiru ar ordeņu kapitula 1995. gada 12. aprīļa lēmumu tika apbalvots Leonids Siliņš (ordeņa numurs 30), ar 1999. gada 7. aprīļa lēmumu – Pēteris Jansons (233), Laimonis Pētersons (241) un Ēriks Tomsons (246), ar 2000. gada 3. novembra lēmumu – Kārlis Frišenfelds (279), ar 2001. gada 12. marta lēmumu – Valentine Lasmane (313).
- ² *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 1516. f. (Latgales divīzija), 1. apr., 132. l., 143., 144. lp.
- ³ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 1986. f. (Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991)), 1. apr., 99. l., 3. sēj., 177., 179. lp.; 7. sēj., 311., 366., 410. lp.
- ⁴ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 187. lp.
- ⁵ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 355.–367., 402.–410. lp.
- ⁶ LVA, 1986–1–99, 8. sēj., 129., 134. lp.
- ⁷ LVA, 1986–1–99, 8. sēj., 179.–180. lp.
- ⁸ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta arhīva nodaļas 2009. gada 10. marta izziņa.
- ⁹ Edgars Andersons, Leonids Siliņš u.c. (1994). *Latvijas Centrālā padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943.–1945.* Upsala, 129., 207., 285. lpp.
- ¹⁰ Leonids Siliņš (2003). *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945.* Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 98., 99., 101., 106., 108. lpp.
- ¹¹ Dzintars Ērglis (2003). *Latvijas Centrālā padomes vēstures nezināmās lappuses.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 28., 100., 102., 103., 126., 128., 182. lpp.

- ¹² Arvīds Grigulis (1965). *Kad lietus un vēji sitas logā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 181. lpp.
- ¹³ LVA, 1986–1–99; 1986–2–P-836.
Krimināllieta Nr. 99 sastāv no astoņiem sējumiem un divām uzraudzības lietām. Tajā ietverti izmeklēšanas materiāli par 35 arestētajiem LCP dalībniekiem un viņu atbalstītājiem.
Krimināllieta Nr. P-836 sastāv no viena sējuma un vienas uzraudzības lietas. Tajā ietverti izmeklēšanas materiāli par 1946. gada janvārī kļūdaini citas personas vietā arestēto Ventspils dzelzceļa depo elektromontieri Kārli Lapiņu (dz. 1914), pret kuru ierosinātā krimināllieta 1946. gada 19. martā tika pārtraukta. Šajā lietā atrodams E. Vecmaņa 1946. gada 17. janvāra nopratināšanas protokols, kura nav krimināllietā Nr. 99.
- ¹⁴ Dokumentā LCP dēvēta tās locekļa Valdemāra Ģintera vārdā. Šāds LCP apzīmējums sastopams vēl vairākās bijušā Latvijas PSR Ministru padomes Valsts drošības komitejas arhīva krimināllietās.
Valdemārs Valdis Ģinters (1899–1979) – arheologs, beidzis Kēnigsbergas Universitāti un LU, no 1934. līdz 1944. gadam Valsts vēsturiskā muzeja direktors Rīgā, apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni un citiem augstiem Latvijas, Zviedrijas, Lietuvas un Igaunijas apbalvojumiem. LCP vadītājs Ventspilī t.s. Kurzemes katla periodā. 1945. gada 8. maijā aizbēga no Ventspils uz Zviedriju, kur dzīvoja līdz mūža beigām.
- ¹⁵ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 175. lp. (tulkojums no krievu valodas). Anketas aizpildīšanas datums nav norādīts.
- ¹⁶ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 177. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁷ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 179. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁸ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 178. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁹ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 119. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ²⁰ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 464. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ²¹ Valentine Lasmane, dzim. Jaunzeme (1916) – literatūrkritiķe, bibliogrāfe, mācību grāmatu autore, atmiņu krājuma “Pāri jūrai 1944./45. g.” sastādītāja. LCP sakarniece. 1944. gada novembrī aizbēga uz Zviedriju, kur dzīvo arī pašlaik.
- ²² Kārlis Ernests Frišenfelds (1912–2001) – elektromehāniķis, no 1936. līdz 1944. gadam strādāja dažādos amatos Ventspils elektrostacijā. LCP dalībnieks no 1944. gada, organizēja bēgļu laivu braucienus no Kurzemes uz Gotlandi. Arestēts 1945. gada 17. maijā un notiesāts uz 20 gadiem. Atbrīvots 1956. gada 9. novembrī.
- ²³ Arturs Arnītis (1909–1986) – būvinženieris, beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti, akadēmiskās vienības “Austrums” biedrs, strādāja Ventspils ostā. LCP dalībnieks no 1943. gadā, organizēja bēgļu laivu braucienus no Kurzemes uz Gotlandi un pats vairākas reizes devās uz Zviedriju, pēdējo reizi 1945. gada 8. maijā. 1945. gada 14. oktobrī nelegāli ieradās Latvijā no Zviedrijas. Arestēts 1945. gada 16. oktobrī un notiesāts uz 25 gadiem. Atbrīvots 1957. gada 1. februārī.
- ²⁴ Alberts Klibiķis (1913–2001) – studēja LU Mehānikas fakultātē. 1945. gadā strādāja par mehāniķi Ventspils dzelzceļa stacijā. LCP dalībnieks. Arestēts 1945. gada 31. oktobrī un notiesāts uz 25 gadiem. Atbrīvots 1956. gada 25. jūlijā.

- ²⁵ No Zviedrijas atbraukusi persona, kuru milicija aizturēja kopā ar A. Arnīti, bija Jānis Šmits.
Jānis Šmits (1909–1955) – inženieris, beidzis LU Inženierzinātņu fakultāti, no 1941. līdz 1944. gadam bija Jūras departamenta darbinieks Rīgas ostā, 1944.–1945. gadā vācu armijas Latviešu leģiona virsnieks, 1945. gada aprīlī dezertēja no leģiona un līdz kapitulācijai dzīvoja nelegāli Ventpilī, 1945. gada 8. maijā aizbēga no Ventspils uz Zviedriju. 1945. gada 14. oktobrī nelegāli ieradās Latvijā no Zviedrijas. Arestēts 1945. gada 16. oktobrī un notiesāts uz 25 gadiem. Miris 1955. gada 12. septembrī ieslodzījumā Krasnojarskas novadā.
- ²⁶ Divi LCP dalībnieki, kuri 1945. gada 16. oktobrī netika arestēti kopā ar A. Arnīti un J. Šmitu, bet veiksmīgi nokļuva Ventpilī, bija jūrnieki Eduards Andersons (1919–1947?) un Laimons (arī Laimonis) Pētersons (1919–2006).
Otrā pasaules kara laikā abi bija bēgļu laivu pārcēlāji no Kurzemes uz Gotlandi, pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas dzīvoja Zviedrijā un 1945. gada 14. oktobrī nelegāli ieradās Latvijā. E. Andersons tika arestēts 1945. gada 5. novembrī un notiesāts ar nāves sodu, ko nekavējoši pavēlēja izpildīt 1947. gada 14. janvārī. L. Pētersons tika arestēts 1945. gada 5. novembrī un notiesāts uz 15 gadiem. Atbrīvots 1956. gada 7. jūlijā.
- ²⁷ Rīgā, Lapu ielā 27–2, dzīvoja L. Pētersona sieva Olga Pētersone (1920–2007), kura par sava vīra darbību LCP 1949. gada 25. martā kopā ar ģimeni tika izsūtīta uz Amūras apgabalu.
- ²⁸ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 181.–186. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ²⁹ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 188. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ³⁰ Šeit E. Vecmanis kļūdījās vai apzināti meloja, jo V. Lasmane aizbrauca uz Zviedriju jau 1944. gada novembrī.
- ³¹ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 189–190. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ³² Kārlis Āriņš (1920–1983) – LCP radists. 1945. gada martā aizbēga uz Zviedriju.
- ³³ Visticamāk, tas bija padomju drošības struktūru aģents Vidvuds Šveics (1919–1963).
- ³⁴ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 191.–192. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ³⁵ Domāts Satiksmes ministrijas Šoseju un zemes ceļu departaments.
- ³⁶ LVA, 1986–2–P-836, 15.–16. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ³⁷ Pēteris Klibiķis (1917–1995) – nacionālās pretošanās kustības organizācijas “Latviešu ceļš”, LCP un ģenerāļa Jāņa Kureļa grupas dalībnieks. Līdz 1943. gadam strādāja VEF. 1944. gada maijā aizbēga no Staldzenes uz Zviedriju, kur iesaistījās LCP darbā, un 1944. gada jūlijā atgriezās Latvijā. 1945. gadā strādāja Ventspils ostā par tehniķi, izmantojot dokumentus ar uzvārdu “Tercelis”. Arestēts 1945. gada 4. decembrī un notiesāts uz 20 gadiem. Atbrīvots 1955. gada 20. decembrī. Pēc atbrīvošanas nomainīja uzvārdu uz “Dainis”.
- ³⁸ Augusts Bergmanis (1922–1977) – 1943. gadā pabeidza Rīgas Valsts tehnikumu un iestājās LU Mehānikas fakultātē. 1943. gadā tika mobilizēts vācu armijas 19. SS leģionā, no kura 1944. gadā dezertēja un dzīvoja nelegāli Rīgā, Ventpilī un citur. 1945. gadā sākumā Ventspils apriņķa Ēdoles pagastā sastāvēja “Jagdverband” un Aizsargu organizācijā. Pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas 1945. gadā strādāja Ventpilī “Latvenergo”

- par kravas mašīnas šoferi. LCP radists. Arestēts 1945. gada 8. novembrī. 1946. gada 6. jūnijā lieta tika pārtraukta. Atbrīvots 1946. gada 13. jūnijā. Pēc atbrīvošanas no apcietinājuma bija padomju drošības struktūru aģents.
- ³⁹ Voldemārs Mežaks (1914–1985) – dzelzceļnieks, no 1940. gada strādāja Ventspils dzelzceļa stacijā, 1945. gadā bija dzelzceļa remonta kolonnas priekšnieks. Pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas LCP grupas vadītājs Ventspilī. Arestēts 1945. gada 5. novembrī un notiesāts uz 25 gadiem. Atbrīvots 1957. gada 17. jūnijā.
- ⁴⁰ Tas bija LCP dalībnieks Fricis Tunnis (1911–1946?) – jūrniece, LCP dalībnieks. 1938. gadā beidzis Rīgas jūrskolu un līdz 1944. gada rudenim bija nelielu tvaikoņu un kuteru kapteinis Ventspils ostā. 1945. gada vasarā līdz savam arestam strādāja Ventspilī par stūrmani uz buksiera “Rota”. Arestēts 1945. gada 16. augustā. Vispirms 1945. gada 18. decembrī par aizbēgšanu 1941. gada oktobrī no padomju tvaikoņa “Vanags” un padošanos vācu gūstā Dago (Hijuma) salā notiesāts uz 10 gadiem, bet pēc tam 1946. gada 16. maijā par darbību LCP – uz 15 gadiem. L. Pētersons savās atmiņās rakstīja, ka F. Tunnis [tekstā uzvārds pierakstīts kā “Tūnis”. – *Dz. Ē.*] miris ieslodzījumā viņam blakus esošajā barakā, bet konkrētu miršanas gadu nenorādīja. No teksta satura iespējams loģiski secināt, ka F. Tunņa nāve iestājusies 1946. gadā, sk.: Leonids Siliņš (2003). *Latvieši Štuthofas koncentrācijas nometnē 1942–1945*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 107. lpp.
- ⁴¹ F. Tunnis dzīvoja Ventspilī, Jūras ielā 6–2.
- ⁴² A. Bergmanis tobrīd irēja dzīvokli Ventspilī, Saules ielā 56–8.
- ⁴³ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 193.–197. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁴ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 198.–200. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁵ LVA, 1986–1–99, 3. sēj., 204.–205. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁶ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 244.–245. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁷ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 246.–248. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁸ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 249.–250. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴⁹ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 253.–254. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁵⁰ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 277.–278. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁵¹ LVA, 1986–1–99, 6. sēj., 333.–334. lp. (tulkojums no krievu valodas).

(Nobeigums nākamajā numurā)

ZINĀTNES DZĪVE

PA ARHEOLOGA ĀDOLFA STUBAVA PĒTĪJUMU PĒDĀM

1. augustā apritēja 100 gadi kopš dzimis arheologs Ādolfs Stubavs (1913–1986) – Latvijas pieminekļu aizsardzības un arheoloģiskās pētniecības darba organizētājs pirmajās pēckara desmitgadēs, dzīvesvietu pētnieks un komerciālo izrakumu aizsācējs. Godinot Ā. Stubava piemiņu, LU Latvijas vēstures institūts organizēja starptautisku zinātnisku konferenci “*No apmetnēm līdz mūra pilīm: dzīvesvietas cauri laikmetiem. Arheologam Ādolfam Stubavam – 100*”, kura notika Rīgā 27. un 28. septembrī.

Konferences tēma ietvēra seno dzīvesvietu problemātiku, kas cieši saistīta ar Ā. Stubava zinātniskajām interesēm – pētījumiem par dzelzs laikmeta un viduslaiku dzīvesvietām, seno iedzīvotāju saimniecisko darbību, īpaši amatniecību, kā arī garīgo kultūru.

Konference notika Nacionālās identitātes programmas projekta ietvaros ar Valsts kultūrkapitāla fonda līdzfinansējumu. Atklājot konferenci, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta (LU LVI) direktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) korespondētājloceklis G. Zemītis teica: “Latvijas pilskalni ir identitātes zīmes, kas mūs saista ar baltisko identitāti, savukārt viduslaiku mūra pilis – ar Eiropas kultūru un eiropisko identitāti. Cilvēki, kuri tās pētījuši, ir pelnījuši, lai viņus atceramies. Augustā pieminējam arheologu Jāni Graudoni, kura pētītā Turaidas pils kļuvusi par vienu no Latvijas simboliem un mūsu identitātes zīmi, tagad reize atcerēties vēl vienu simtgadnieku – Ādolfu Stubavu.”

Konferencē piedalījās zinātnieki no Latvijas, Lietuvas, Polijas un Baltkrievijas un kopumā tika nolasīti 20 referāti. Ar savu klātbūtni konferenci pagodināja un vairākus referātus noklausījās LZA prezidents O. Spārītis.

Ar Ā. Stubava dzīvi un zinātnisko darbību iepazīstināja LZA akadēmiķis Ē. Mugurēvičs, akcentējot zinātnieka ieguldījumu pilskalnu reģistrācijā, to instrumentālajā uzmērīšanā, apmetņu pie pilskalniem atklāšanā, Daugavas hidroelektrostaciju zonas dzīvesvietu izpētē, kā arī institūta arheologu pētnieciskā darba organizēšanā.

Detalizētāk Ā. Stubava paliekošo ieguldījumu Latvijas pilskalnu izpētē raksturoja LZA korespondētājloceklis A. Vasks, atzīmējot Ā. Stubavu kā savas paaudzes labāko pilskalnu pazinēju. 20. gs. 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā Ā. Stubavs organizēja visu zināmo (kopskaitā 391) pilskalnu apsekošanu, kas vēlāk ļāva viņam izstrādāt pilskalnu tipoloģiju,

klasificējot tos pēc funkcionālās nozīmes, kas ir korigējama, bet savu nozīmību nav zaudējusi joprojām.

Pilskalnu funkcionālā nozīme arheologu darbos maz aplūkota, trūkst speciāla pētījuma par visu pilskalnu pastāvēšanas periodu. Šo domu pau- da G. Zemītis savā referātā *“Pilskalna kā nocietinātas dzīvesvietas nozīme Latvijas teritorijā (II g.t. pr.Kr. – 14. gs.)”*, skaidrojot, ka pilskalni kā kultūr- vēsturisks fenomens ir viens no dzīvesvietu tipiēm baltu, Baltijas somu un slāvu apdzīvotā teritorijā, sākot ar II g.t. pr.Kr. līdz 13. gs., bet daudzviet, īpaši Kurzemē, arī 14. gs. un pat vēlāk. Divu tūkstošu gadu ilgajā periodā sabiedrība, kas apdzīvoja pilskalnus, piedzīvoja pārmaiņas, kas mainīja arī pilskalna kā nocietinātas vietas raksturu. Pilskalni pārdzīvojuši gan uzplaukumu periodus, gan nozīmes mazināšanos, neiederoties esošajā sa- biedrības modelī. Arheoloģiskajā literatūrā termins “pilskalns” ir ieņēmis stabili vietu un tiek lietots ļoti plaši, taču šī jēdziena pielietojums neatsedz aizvēsturisko vietu patieso funkciju.

Aktuālus terminoloģijas jautājumus dzīvesvietu kontekstā referātā *“Daugavas pilskalni 13. gadsimta sākumā. Interpretācijas jautājumi”* risi- nāja Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (LNVM) direktors A. Radiņš, atzīmējot, ka trūkst vispārpieņemtu terminu centru apzīmēšanai, balsto- ties uz to veidošanās un attīstības aspektu. Viņš norādīja, ka “terminam “pilskalns” nav iespējama vienota tā funkcijas skaidrojuma, jo tāda nav, bet plaši lietotais nosaukums “senpilsēta” jau netieši satur kvalitātes rādī- tājus un līdz ar to nav pietiekami neitrāls un ietilpīgs”. Tādējādi pētnieku uzdevums ir meklēt risinājumu tādu pazīmju noteikšanā, kas ļautu to vai citu dzīvesvietu ierindot sev līdzīgo vidū.

Vairākos referātos tika analizētas atziņas, kas gūtas, aplūkojot Ā. Stu- bava izrakumu materiālu jaunāko zinātnisko pētījumu gaismā. LU LVI va- došā pētniece I. Zagorska Ķentes pilskalna materiālā atklājusi krama bultu galus, kas Ā. Stubava veikto izrakumu laikā vēl nezināmās vēlā paleolīta apdzīvotības dēļ ar vēlo paleolītu netika saistītas. Tagad šos atradumus iespējams attiecināt uz Svidru kultūras senāku grupu. Tādējādi, balstoties uz jaunākajiem ģeoloģiskajiem un ¹⁴C datējumiem, senāko apdzīvotības posmu Latvijā var attiecināt uz laiku pirms 13 000–12 000 gadiem.

Ā. Stubavs pētījumus par amatniecību nozīmīgu vietu ierādījis pod- niecībai. Analizējot Ķentē iegūto keramikas materiālu, viņš īpaši uz- manību pievērsis keramikas izgatavošanas procesam un vidējā dzelzs laikmeta keramikas kompleksa izdalīšanai, kas ļāva ilustrēt amatniecības atdalīšanos no zemkopības. Ā. Stubava veikumu šajā jomā savā referātā izvērtēja LNVM keramikas speciāliste B. Dumpe, atzīmējot vairākus viņa pirmreizējus atzinumus par keramikas izgatavošanas procesu (par trauku virsmas apstrādes veidiem, veidmasas receptēm u.c.) un norādot,

ka eksperimentālās arheoloģijas metodes un pusgadsimta laikā uzkrātā pieredze keramikas pētniecībā ļauj koriģēt šos uzskatus.

Ķentes izrakumu materiāls diemžēl ir vienīgais, ko Ā. Stubavs publicējis monogrāfijā. Intensīvā arheoloģisko izrakumu darba dēļ Daugavas hidroelektrostaciju celtniecības zonās zinātnieks nepaspēja apkopot citu rakto pieminekļu materiālu. Pie tādiem objektiem pieskaitāms arī 1976.–1979. gadā pētītais Stupeļu arheoloģiskais komplekss un Krigānu ezersalas apmetne Augšzemē. Stupeļu pilskalna un apmetnes izrakumos iegūto lietišķo materiālu analizēja LU LVI vadošā pētniece A. Vilcāne, norādot, ka dažas šīs dzīvesvietas savdabības iezīmējas keramikas materiālā, bet kopumā izrakumu materiāls nozīmīgs sēļu kultūras savdabības raksturošanai.

Līdz šim nav sistematizēts un sabiedrībai pieejams plašais Kokneses pils izrakumu materiāls, tas nepietiekami tiek izmantots arī atsevišķu svarīgu aizvēstures beigu posma problēmu risināšanā.

Ar ādas apstrādes liecībām, kas iegūtas Ā. Stubava vadītajos Kokneses pils izrakumos (1961.–1966. g.) konferences klausītājus iepazīstināja LU LVI pētniece V. Bebre. Viņa atzīmēja, ka Kokneses izrakumos savākta viena no senākajām (11.–14. gs.) un bagātākajām (vairāk nekā 3 tūkst. vienību) ādas senlietu kolekcijām Latvijas teritorijā. Daudzveidīgie ādas izstrādājumi, kā arī ādas priekšmetu darināšanas instrumenti liecina par attīstītu šīs amatniecības nozares pastāvēšanu Koknesē. Savukārt Kokneses izrakumos iegūtos 14.–16. gs. tuvciņas ieročus gan funkcionāli, gan tipoloģiski analizēja R. Brūzis (LU LVI), atzīmējot, ka Kokneses pils arheoloģiskā kolekcija tuvciņas ieroču atradumu skaita ziņā ir viena no bagātākajām Latvijā un ļauj izsekot izmaiņām militārā sfērā.

Konferences tēma rosinājusi pētniekus pievērsties vēl citu seno dzīvesvietu līdz šim nepublicētā arheoloģiskā materiāla izpētei, kā arī pārskatīt līdzšinējās atziņas. Pārsteidzošus rezultātus devusi Spietiņu arheoloģiskā kompleksa, kuru izrakumu vadītāji M. Atgāzis un J. Daiga datējuši kopumā ar laiku no 2. līdz 8. gs., izrakumos iegūto senlietu detalizēta tipoloģiskā izpēte un korelācija. LNVM pētnieks J. Ciglis savā referātā uzskatāmi pierādīja, ka Spietiņu apmetne ir bijusi apdzīvota īsāku laiku (1. gs. – 3. gs. pirmā puse, vāji 4.–5. gs.). Secinot, ka Spietiņu apmetne pastāvējusi pirms uzkalniņu kapulauku ar akmeņu riņķi parādīšanās Sēlijā un visai īsu laiku paralēli uzkalniņu kapu kultūrai, pētnieks norādīja, ka precizēto hronoloģiju būtu nepieciešams pārbaudīt ar eksaktām datēšanas metodēm.

N. Jērums (LU LVI) savā referātā analizēja Tērvetes koka pils (E. Brīvkalnes izrakumi 1951.–1959. g. un F. Zagorska izrakumi 1960. g.) plakuma ziemeļu malas nocietinājumus. Izpētes gaitā viņš konstatējis, kas aizsargceltņu konstrukcijas un to novietojums liecina par koka pils ziemeļu nogāzes vairāku līmeņu fortifikāciju izbūvi, īpaši ievērojamiem vaļņa

un terases izbūves darbiem ap 11. gadsimtu. Viņaprāt, pēc veikto darbu apjoma un sarežģītības pakāpes Tērvetes aizsardzības būves uzskatāmas par vienām no ievērojamākajām Austrumbaltijas reģionā.

Latvijas arheologiem ir daudz kopīgu problēmu ar kaimiņu zemju kolēģiem, tāpēc viņu paustās idejas un atziņas var palīdzēt risināt līdzīgas tēmas arī Latvijas arheoloģijā. Lietuvas arheologs E. Vasiļausks (Klaipēda) savā referātā risināja jautājumu par sarežģīto centrālās varas vietas attīstību Žagares II arheoloģiskā kompleksa mikroreģionā, bet šī kompleksa lopkopības attīstība pēc zooarheoloģiskā materiāla tika raksturota G. Piličauskienes un A. Mikolenaite (Viļņa) referātā. M. Bertašus (Kauņa), balstoties uz Kauņas senpilsētas arheoloģisko modeli, skaidroja pilsētu dibināšanas problēmas, savukārt poļu arheologi iepazīstināja ar izrakumiem Tikocinas pili un pēc arheoloģiskajām liecībām raksturoja iedzīvotāju ikdienas dzīvi (M. Bis, V. Bis, Varšava). Pēc ilgāka laika institūta rīkotajā konferencē piedalījās Baltkrievijas arheologi – O. Levko un A. Kostjukeviča iepazīstināja ar 12.–16. gs. Ustjē muižas Piedņeprā izrakumu rezultātiem, izsekoja tās attīstības hronoloģiskajiem ietvariem un kontaktiem ar kaimiņu zemēm, t.sk. Latvijas teritoriju.

Kopumā konferencē dzīvesvietu kontekstā aplūkotie jautājumi gan hronoloģiski, gan tematiski bija ļoti daudzveidīgi. Diskusijās atzinīgi tika vērtēti jaunie meklējumi keramikas izpētē, terminoloģijas jautājumu aktualizēšana, npublicētā materiāla izvērtēšana, kas, kā konferences noslēgumā norādīja G. Zemītis, iezīmē jaunus perspektīvus pētījumu virzienus. Daudzveidību tematikā ienesa ārzemju pētnieki. Nozīmīgi, ka pēc ilgāka pārtraukuma Latvijā uzstājās Baltkrievijas arheologi, ar kuriem, tāpat kā ar lietuviešu un poļu kolēģiem, ir daudz saskares tēmu.

Konference noslēdzās ar izbraucienu uz Ā. Stubava pētītajām dzīvesvietām – Ņentes pilskalnu, Salaspils Zviedru skansti, Kokneses pili, Kalnaziēdu pilskalnu, brauciena dalībnieki iepazīnās arī ar Doles un Kalnaziēdu muzeju ekspozīciju. Šodien kultūrvēsturiskā ainava ir pilnībā mainījies visu Ā. Stubava pētīto pieminekļu apkārtnē. Unikālais Ņentes pilskalns Ogrē tika norakts grantī, tā pakājē uzbūvēta rūpnīca, bet apkārtnē apbūvēta ar individuālajām mājām. Savas aprises zaudējusi arī Salaspils Zviedru skanste, bet Salaspils pilij pāri skalojas Rīgas HES ūdenskrātuves ūdeņi. Daugavas ūdeņos “iegrimusi” arī Kokneses pils. Jāatzīmē, ka arheologs Ā. Stubavs bija to zinātnieku, sabiedrisko darbinieku, mākslinieku vidū, kas parakstīja 1958. gada martā LPSR Ministru padomes priekšsēdētājam V. Lācim iesniegto vēstuli ar aicinājumu saglabāt neaizstājamās dabas un kultūrvēsturiskās vērtības Daugavas ielejā (sk. *Sapņu Daugava. Biedrība “Koknesei”, 2013, 91.–99. lpp.*), taču diemžēl partijas diktētie republikas ekonomiskās attīstības plāni bija svarīgāki.

Antonija Vilcāne

ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “LATVIJAS CENTRĀLAI PADOMEI – 70”

Rubeņa fonda programmas “Kurzemes dialogi” ietvaros 2013. gada 10. augustā Ventspils novada Usmas Tautas namā notika Rubeņa bataljona muzeja un Latvijas Okupācijas muzeja kopīgi rīkotā zinātniskā konference “Latvijas Centrālajai padomei – 70”.

Jāatgādina, ka Rubeņa bataljona muzejs tika nodibināts 2009. gadā ar mērķi pētīt un atklāt sabiedrībai ģenerāļa Jāņa Kureļa (1882–1954) grupas un tās sastāvā esošā leitnanta Roberta Rubeņa (1917–1944) bataljona darbību, kā arī nacionālo pretošanās kustību Kurzemē kopumā. 2011. gada 13. maijā Ventspils novada Ugāles pagastā notika Rubeņa bataljona muzeja pirmā organizētā zinātniskā konference “Vide. Vara. Varoņi”, kas bija veltīta cilvēku likteņiem Otrā pasaules kara laikā Kurzemē, un tās materiāli 2012. gadā tika publicēti atsevišķā grāmatā ar tādu pašu nosaukumu.

Savukārt 2013. gada 10. augustā programmas “Kurzemes dialogi” ietvaros notikusi otrā konference, kā jau norāda tās nosaukums, bija veltīta 1943. gada 13. augustā nodibinātajai nacionālās pretošanās kustības organizācijai “Latvijas Centrālā padome” (LCP).

Konferenci atklāja Usmas Tautas nama drāmas ansambļa divu daļībnieču teatralizēts apsveikums un Ventspils novada domes pārstāvja uzruna, kurā tika pausts prieks par to, ka šāda līmeņa konference notiek tieši Usmā. Pēc svinīgās atklāšanas konferences daļībnieki sadalījās divās daļās. Usmas Tautas nama mazajā zālē Dr. hist. Ritvara Jansona vadībā norisa jauniešu sekcijas darbs par pretošanās kustību Kurzemē, bet lielajā zālē Rubeņa fonda valdes locekļa Andreja Ķeizara vadībā – zinātniskā konference “Latvijas Centrālajai padomei – 70”.

Konferenci ievadīja Dr. phil. Aināra Dimanta referāts “LCP kā latviskais un trešā tēva dēla ceļš”. Referents uzsvēra, ka LCP bija valstiskās apziņas paraugs latviešu nacionālajai identitātei, jo organizācija pārstāvēja Latvijas valsts tiesiskās nepārtrauktības ceļu un pretojās abām okupācijas varām. A. Dimants arī atgādināja par akadēmiskās vienības “Austrums” biedru ievērojamo līdzdalību LCP. Kopumā organizācijā kā tās locekļi, lēmumu tiešie izpildītāji (radisti, šifrētāji u.c.) un atbalstītāji darbojās vismaz 52 austrumieši.

Dr. hist. Uldis Neiburgs aplūkoja LCP darbību 1943. un 1944. gadā Rīgā un Jelgavā. Viņš puda savu viedokli par to, kas bija pamatā LCP izveidei 1943. gada augustā, sīkāk pievērsās LCP sastādītajam memorandam, Jelgavā klajā nākušajam LCP pagrīdes izdevumam “Jaunā Latvija” un organizācijas pēdējai sēdei Rīgā 1944. gada 8. septembrī. U. Neiburgs arī sniedza vērtīgas ziņas par konkrētām vietām Rīgā, kurās norisinājās reālā LCP pagrīdes darbība, piemēram, bīskapa Jāzepa Rancāna (1886–1969)

dzīvoklī M. Pils ielā 2, profesora Konstantīna Čakstes (1901–1945) dzīvoklī Dzirnāvu ielā 31 un citur.

Turpinājumā Dr. hist. Dzintars Ērglis akcentēja LCP aktivitātes Ventspili laika posmā no 1943. gada vasaras līdz 1945. gada nogalei, bet novadpētnieks Herberts Knets no Kuldīgas – LCP darbību nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas laikā Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijā. H. Knets pamatoti izcēla nacistu nošautā kureliešu štāba locekļa Jāņa Gregora (1893–1944) veikumu.

Tā kā Dr. hist. Kārlis Kangeris konferencē personīgi nevarēja ierasties, viņa referātu “Skats no Zviedrijas: valsts vara, slepenie dienesti un LCP”, kas pamatā bija veltīts bēgļu laivu organizēšanai 1944. gadā no Zviedrijas uz Latviju, nolasīja U. Neiburgs. Tāpat nebija ieradies arī vēstures pētnieks Rihards Rubīns no Liepājas, bet ar viņa priekšlasījumu “Liepāja un kurelieši” klātesošajiem diemžēl nebija iespējams iepazīties.

Pēdējais referents A. Ķeizars izsacīja savu viedokli par LCP un ģenerāļa Kureļa grupas vietas un nozīmes atainošanu Latvijas vēstures mācību grāmatās, ar daudziem piemēriem parādot, ka skolēniem pasniegtais materiāls ir ne tikai nepilnīgs, bet vietām pat pretrunīgs. Tādēļ, ja skolas pedagoga kvalifikācija nav pietiekami augsta, bērniem nereti ir grūti izprast, kas īsti bija LCP un ģenerāļa Kureļa grupa. A. Ķeizars arī norādīja uz vairākām kļūdām un aplamībām, kas kureliešiem veltītajā vēstures literatūrā līdz pat šim laikam “ceļo” no viena darba uz citu. Minēsim tikai divas: leģendu par kureliešu marodierismu un ģenerāļa J. Kureļa vecumu. Pirmais pieņēmums nebija patiess kaut vai tāpēc, ka kureliešiem Kurzemē bija ļoti ievērojami pārtikas produktu krājumi, kurus viņi nepaspēja izlietot. Savukārt, atspēkojot atmiņu stāstījumus par paša ģenerāļa J. Kureļa vecumu un pasivitāti lēmumu pieņemšanā, A. Ķeizars norādīja, ka ģenerālim 1944. gadā bija vēl tikai 62 gadi un viņš aktīvi piedalījās pat maznozīmīgu problēmu risināšanā jeb, tautas valodā runājot, “visur bāza savu degunu”.

Konferences noslēguma daļā tika demonstrēta dokumentālā filma “Nesalauztie” (režisors Raits Valters) par bruņoto pretošanos Latvijas teritorijā pēc Otrā pasaules kara, kam sekoja diskusija “Latvijas Centrālās padomes nozīme mūsdienās”. Tajā piedalījās U. Neiburgs, A. Dimants, R. Jansons, Dr. hist. Kaspars Zellis un Dr. sc. comm. Mārtiņš Kaprāns, kā arī A. Ķeizars, Voldemārs Hermanis, Eduards Liniņš, Vilnis Baltiņš, Igors Vatuļins un citi. Diskusiju prasmīgi vadīja U. Neiburgs, neļaujot atsevišķiem klātesošajiem ar pārmērīgi gariem komentāriem par visdažādākajām Latvijas vēstures un mūsdienu politikas problēmām izniekot diskusijas tēmai atvēlēto laiku.

Konferences laikā Usmas Tautas namā bija arī iespējams iepazīties ar ceļojošo izstādi par pretošanās kustību Latvijā.

Konference Usmā bija gan labi noorganizēta, gan tematiski aktuāla, jo atgādināja par vienu no svarīgākajām nacionālās pretošanās kustības organizācijām Otrā pasaules kara laikā – LCP un pieminēja tās dibināšanas apaļo gadadienu.

Dzintars Ērglis

XVIII STARPTAUTISKĀ ZINĀTNISKĀ KONFERENCE “1812. GADA KARŠ. AVOTI. PIEMINEKĻI. PROBLĒMAS”

Katru gadu septembra sākumā Borodinas kara vēstures muzejs – rezervāts (Krievijā) rīko 1812. gadā notikušās Borodinas kaujas atcerei veltītus pasākumus. Tie aizsākas ar kaujas rekonstrukciju, kurā piedalās militārās vēstures entuziasti. Dažādu valstu diplomātiskie pārstāvji ierodas, lai noliktu ziedus kritušo piemiņas vietās. Pēc oficiālajiem pasākumiem Napoleona laikmetu pētošie zinātnieki sapulcējas uz konferenci, kas šogad norisinājās no 2. līdz 4. septembrim.

Kā parasti uz konferenci bija ieradušies pētnieki no visas Krievijas un kaimiņu zemēm. Viņu vidū bija zinātnisku institūciju, augstāko mācību iestāžu un muzeju darbinieki, vēstures interesenti un 1812. gada kara dalībnieku pēcteču biedrības biedri. Tik dažāds referentu kontingents nodrošināja apskatīto tēmu un pieeju daudzveidību.

Pirmā konferences darba diena bija veltīta Borodinas kaujas izpētes tematikai. Muzeja – rezervāta darbinieks Dmitrijs Celorungo uzstājās ar referātu par mūsdienu historiogrāfijas stāvokli, secinot, ka par Borodinas kauju daudz tiek rakstīts, bet, pēc viņa domām, pētniecībā iestājusies krīze. Borodinas kauja sabiedrībā tiek uztverta kā nacionālais lepnums, lai gan neienesa lūzumu kara gaitā. Tas liek daudziem autoriem pieslieties viedoklim, ka Napoleons kauju “vinnēja, bet neuzvarēja”. D. Celorungo viedokli savā uzstāšanās laikā komentēja Urālu Valsts pedagoģijas universitātes mācībspēks Vladimirs Zemcovs, vairāku grāmatu par Borodinas kauju līdzautors. Viņaprāt, pētniecībā runāt par krīzi nav iespējas, jo zinātniskā vidē ir tiesības pastāvēt viedokļu daudzveidībai. Katrs autors pamato savu viedokli, balstoties uz avotu materiālu, historiogrāfijā tiek ieviesti aizvien jauni materiāli, tādēļ par krīzi runāt neesot pamatoti. V. Zemcova referāts gan nebija veltīts D. Celorungo tēžu kritikai, bet gan 1812. gada franču preses apskatam, lai atklātu, kā tajā ieplūda informācija par Borodinas kauju. Referents secināja, ka Parīzi daudz ātrāk sasniedza dažādas baumas, nevis oficiālie ziņojumi un ka nozīmīgāka informācija par kauju, ieskaitot apjomīgus ziņojumus, parādījās tikai novembra sākumā.

Jāpiemin arī Penzas Valsts universitātes docenta Sergeja Belousova uzstāšanās par Novorosijskas dragūnu pulka dalību Borodinas kaujā, jo šī pulka šefs bija Vidzemes muižnieks Karls Zīverss. S. Belousovs uzsvēra, ka pulka vēsture vēl nav pietiekami izpētīta, bet Borodinā tas darbojās 2. armijas sastāvā, aizstāvēja tādas nozīmīgas krievu pozīcijas kā Ševardinas reduti un Bagrationa redanus (nocietinājumus).

Kopumā jāsaka, ka daudzi pirmās dienas referāti bija veltīti kaujas dalībnieku biogrāfiju niansēm, trofeju ieročiem, artilērijas izgatavošanas specifikai utt. Ar Napoleona karu laikmetu Krievijā nodarbojas daudz pētnieku. Vienus aizrauj mūsdienų sabiedrībā valdošie mīti un kara nozīme Eiropas vēstures kontekstā, citus – bojājumu uzskaitīšana lielgabala stobrā vai nezināmu kara dalībnieku portretu identifikācija, bet visi kopā viņi nodrošina nepārtraukta un daudzveidīga zinātniskā materiāla pieplūdumu akadēmiskajā vidē, kas uztur tajā pastāvīgas spraigas diskusijas un vienmērīgu izpētes tālāku attīstību.

No ziņojumiem, kas nebija veltīti Borodinas kaujas tematikai, jāmin Pievolgas Valsts sociāli humanitārās akadēmijas profesora Andreja Popova referāts par 1812. gada kara dienvidu flanga izpētes stāvokli, kam, pēc viņa domām, pētnieki pievērsuši par maz uzmanības. Lai gan pastāv bagāts avotu materiāls un memoāri, flanga nozīme kara laikā nav izvērtēta. Labāks stāvoklis ir tikai ar atsevišķu kauju analīzi. Jāatzīmē, ka pirms pievērsšanās dienvidiem A. Popovs pētīja Daugavas aizsardzības līniju un viņa monogrāfijā par Polockas kauju atvēlēja vieta arī notikumiem Latvijas teritorijā.¹

Saistoša bija Vladimira Zemcova asistentes Aļonas Postņikovas uzstāšanās "Partuno divīzija Berezinā: vēsture un mīts". Referente aplūkoja, kā vēstures gaitā ticis traktēts ģenerāļa Luī Partuno lēmums kopā ar viņa komandēto 12. divīziju padoties krievu ģenerālleitnantam Pēterim Vitgenšteinam Berezinas kaujas laikā. Pēc kara par viņa rīcību runājuši ļoti maz vai nemaz, bet ar laiku L. Partuno rīcībai piedēvēts antinapoleonisks raksturs un 12. divīzijas liktenis izmantots kā piemērs Napoleona nežēlības pierādīšanai. Vēlāk L. Partuno vainots mazdūšībā, ceļu sajaukšanā un citos nodarījumos, bet, mainoties politiskām noskaņām Francijā, kļuvis par krievu-franču savienības simbolu. Mūsdienās L. Partuno saglabājis traģiskā cietēja tēlu, un zinātniekiem bieži neizdodas nošķirt objektīvu L. Partuno rīcības izvērtējumu no daudzslāņainā literatūras radītā tēla.

Mītu tematiku skāra arī Krievijas Stratēģisko pētījumu institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks Nikolajs Trošins referātā par franču vilto-tajām Krievijas asīgnācijām. Referents atgādināja, ka vēsturnieki pieraduši uzskatīt, ka Napoleonam bija īpašs Krievijas ekonomikas graušanas plāns,

¹ Andrei Popov (2010). *Pervoe Polockoe srazhenie (boevye deistviia na Zapadnoi Dvine v iuule-avguste 1812 goda)*. Moskva: Kniga.

kura pastāvēšanu N. Trošins apšaubā. Viņš uzsvēra, ka pastāv daudz ne-skaidru jautājumu, piemēram, kur viltojumu drukāja, cik īsti daudz to bija utt. Avotos skaidri fiksējami tikai Krievijas valdības atklātie 3 miljoni viltoto asignācijas rubļu, bet realitātē to bija vairāk. Viltojumi bijuši sliktas kvalitātes un izplatīti nelielā reģionā Krievijas pierobežas guberņās. Krievijas valdība tos izņēmusi no apgrozības un nav mainījusi pret īstajiem rubļiem, tādēļ N. Trošins uzskata, ka Napoleona aktivitāte viltojumu jomā nav bijusi liela un Krievijas ekonomiku tas nekādi nav ietekmējis.

Krievijas Valsts seno aktu arhīva galvenā speciālista Dmitrija Feldmaņa uzstāšanās “M. Barklajs de Tolli un Krievijas ebreji 1812.–1814. gada karos” izraisīja zināmas pārdomas. Referents uzsvēra, ka ģenerālis bijis tolerantants pret citticīgajiem, apbalvojis ar medaļām ebreju tirgotājus par piegādēm armijai un iesaistījis ebrejus izlūkdienesta darbībā. Nenoliedzot Mihaela Barklaja de Tolli toleranci pret citticīgajiem, jāatzīmē, ka referenta minētie “tolerances” apliecinājumi bija raksturīgi arī citiem ģenerāļiem un visdrīzāk nav saistāmi ar kādu konkrētu tautību. Ģenerāļiem pēc likuma bija tiesības apbalvot ar medaļām civiliedzīvotājus par nopelniem armijas labā. Tirgotāji, kuri slēdza armijai izdevīgus līgumus par piegādēm un precīzi pildīja saistības, bija regulāri šādu apbalvojumu saņēmēji.

LU Latvijas vēstures institūta pētniece Anita Čerpinska pieskārs jautājumam par 1812. gada kara 200 gadu atceres pasākumu norisi Latvijā, parādot, ka krievu kopiena aktīvi iesaistījās atceres pasākumu organizēšanā – izdeva grāmatas un regulāri publicēja rakstus presē par kara gaitu, pieminēkļiem un jubilejas pasākumiem. Vairāki pasākumi, izstādes un konference parādīja, ka 1812. gada karš ir skāris Latvijas teritoriju un attiecas uz tās vēsturi tikpat lielā mērā kā citi Eiropas mēroga notikumi un tikai turpmāka starptautiska sadarbība mums ļaus izvērtēt Napoleona karu laikmeta atstāto ietekmi uz Baltijas reģiona vēsturi.

Citi referāti bija veltīti 1812. gada kara momentus un dalībniekus attēlojošiem mākslas priekšmetiem un to saglabāšanas jautājumiem, nacionāliem formējumiem Krievijas karaspēkā, teātra attīstībai Napoleona karu laikā un citiem vēstures aspektiem. Konferences organizētāji gatavojas izdot referātu krājumu, tādēļ ar izskanējušo būs iespējams iepazīties plašākam interesentu lokam. Muzejs – rezervāts prezentēja pagājušā gada konferences materiālu krājumu, kas pārsniedz 700 lappušu apjomu un ietver daudzu atzītu Napoleona laikmeta pētniecības speciālistu rakstus.² Šis izdevums kopā ar 2012. gadā iznākušo daudzpusīgo zinātnisko literatūru var kalpot par “grūdienu” turpmākai vēstures izpētes attīstībai.

Anita Čerpinska

² Aleksandr Gorbunov (sost.) (2013). “*Sei den’ prebudet vechnym pamiatnikom...*” *Borodino 1812–2012*. Mozhaisk: IPK Pareto-Print.

RECENZIJAS

Ēriks Jēkabsons. Aizmirstie karavīri – ebreji (Latvijas armijā 1918.–1940. gadā). Rīga: Šamir, 2013. 281 lpp.

Šī gada pavasarī biedrība “Šamir” izdeva LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesora Ērika Jēkabsona grāmatu “Aizmirstie karavīri – ebreji Latvijas armijā 1918.–1940. gadā”. Tas nav pirmais šī autora darbs, ko man ir tas gods recenzēt, un jāsaka, ka konceptuālas dabas iebildumus vai faktoloģiskas kļūdas Ērika Jēkabsona darbos ir ļoti

grūti atrast, kas liecina gan par profesionalitāti, gan darba kvalitāti. Lai arī grāmatas sākumā respektējami kungi – vēsturnieki, sabiedriskie darbinieki un politiķi – jau ir norādījuši, kā grāmata jāvērtē, tomēr izteikšu arī savas pārdomas par to.

Mani samulsināja darba nosaukums – “Aizmirstie karavīri”. Ja tiek piedāvāts šāds nosaukums, tad nepieciešams arī pamatojums: kas, kā un kāpēc aizmirsis šos karavīrus? Respektīvi, šeit iederētos nodaļa, kas veltīta ebreju karavīriem gan Latvijas, gan ebreju kopienas sociālajā atmiņā. “Žīdu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrības” dibināšana 1928. gadā un aktivitātes, par ko stāstīts arī grāmatā, bija šo atmiņu veidojošie elementi. Kādēļ šie karavīri, kuru piemiņa tika kopta, tomēr tika aizmirsti? Atbildi uz to var rast nevis autora, bet Ārona Šneiera sniegtajā atsauksmē par darbu (7. lpp.). Tomēr atbildi prasa arī jautājums, kāpēc vairāk nekā divdesmit gadu pēc neatkarības atgūšanas šie ebreju karavīri ir Latvijā “aizmirsti” – aizmirsti gan Latvijas ebreju kopienā, gan sabiedrības sociālajā atmiņā kopumā? Iespējams, ka profesionālajās aprindās šie jautājumi var likties pašsaprotami, tomēr šis izvērsums padarīt darbu daudzšķautņaināku. Jo nebeidzās jau šo karavīru stāsts nedz ar padomju okupāciju 1940. gadā, nedz ar nacistu realizēto holokaustu Latvijā.

Grāmatas struktūru varētu nosacīti sadalīt četrās daļās: a) prominencu un autoritāšu uzrunas un atsauksmes; b) pētījuma deskriptīvā daļa; c) pētījuma pielikumu daļa un d) ilustratīvā daļa.

Mēģināšu raksturot katru no daļām. Sākumdaļa mani samulsināja ar prāvo atsauksmju skaitu. Par grāmatas vēsturisko un politisko nozīmi iz-

teicies gan LR aizsardzības ministrs Artis Pabriks, gan rabīns Menahems Barkahans, gan vēsturnieki prof. Aivars Stranga, Ārons Šneiers u.c. Šāds pasniegums man šķita dīvains, jo spriedumi par grāmatu jāizdara lasītājam, to izlasot, nevis iepazīstoties ar tiem grāmatas sākumā. Grāmatas ievadam ļoti atbilstošs būtu Aivara Strangas sarakstītais ievads, savukārt Ā. Šneiera atsauksme drīzāk līdzinās labai apoloģiskai recenzijai, nevis grāmatas ievadam.

Tomēr kādēļ tur bija jāievieto arī citu autoritāšu pāris teikumu isās, neko neizsakošās atsauksmes, paliek atvērts jautājums. Ja grāmata ir laba, to par labu atzīs arī bez atsauksmēm, ja grāmata nebūs tik laba, to varēs kritizēt, pat ja ievadu būtu sarakstījis pats Romas pontifikss. Domāju, ka patronāža un atsaukšanās uz autoritāšu viedokļiem būtu jāatstāj senā pagātnē. Ja tā domātu arī grāmatas sastādītāji, tad vismaz būtu palūguši A. Pabrikam izlabot vai izskaidrot viņa apgalvojumu, ka ebreji ir otra vecākā mazākumtautība Latvijā aiz baltvāciešiem (6. lpp.), kas var radīt pamatīgu mulsumu par to, kā viņš to ir aprēķinājis.

Pētījuma deskriptīvā daļa sastāv no ievada, trijām nodaļām un sešcīņajumiem. Pirmā nodaļa ievada problemātikā, sniedzot vispārēju ieskatu gan Latvijas Neatkarības kara norisēs, gan Latvijas armijai miera laikā (14.–23. lpp.). Nodaļa korekti atsedz gan kara norises, gan Latvijas bruņoto spēku izveidi un uzbūvi. Iespējams, ievadnodaļā būtu bijis nepieciešams īsumā raksturot ebreju stāvokli Latvijā 20. gadsimta sākumā, kas ļautu labāk izprast daudzu ebreju patriotismu un pilsonisko apziņu. Autors neignorē šos aspektus, tomēr tie ir izklīdināti tekstā. Man šķiet, ka pētījuma objekts ir nevis armija (kas ir pētījuma priekšmets), bet ebreji, tāpēc ievaddaļā lieti iederētos atklāt pētījuma objekta lauku.

Otrā nodaļa veltīta ebreju līdzdalībai Latvijas Neatkarības karā (24.–68. lpp.). Tās galvenā vērtība ir jauna naratīva ienešana vēsturē. No nodaļas iespējams uzzināt, ka Latvijas armijā cīnās par valsti piedalījās ap 2200 ebreju, kas ir uz pusi vairāk, nekā tika uzskatīts iepriekš. Tāpat karā piedalījās vismaz 40 ebreju virsnieki, sanitārvirsnieki vai tiem pielīdzinātu kategoriju karavīri. Vismaz 4 ebreji ieguva augstāko Latvijas apbalvojumu – Lāčplēša Kara ordeņa III šķiru. Turklāt valsts aizsardzības darbā bija iesaistīti arī daudzi aktīvajā karadienestā neesošie ebreju ārsti un žēlsirdīgās māsas. Neatkarības karā krita 37 ebreju karavīri. Tāpat grāmatā ir atspēkots Latvijā 20.–30. gados radušais mīts par ebreju karavīru lielo dezertēšanu. Ēriks Jēkabsons balstoties uz arhīvu materiālu, to noliedz, norādot, ka dezertējušo ebreju skaits bija tāds pats kā citu etnisko grupu karavīru vidū (48. lpp.).

Stāsti par ebreju karavīriem atsedz arī ļoti interesantas un emocionālas epizodes. Tā uzzinām, ka jaunākais karavīrs Latvijas armijā Neatkarības cīņu laikā bijis desmit gadus vecais ebreju zēns Kopels Goreliks (26. lpp.),

tāpat varam lasīt par citu ebreju zēnu, jauniešu, vīriešu un sieviešu pilsonisko drosmi, nostājoties šajā karā jaunās valsts pusē.

Viena no otrās nodaļas apakšnodaļām ir veltīta “Žīdu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrības” aktivitātēm. Kā jau norādīju iepriekš, man šķiet, ka šīs biedrības darbība bija jāskata plašākā – atmiņas politikas un atmiņas veidošanas kontekstā Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados. Turklāt gribētos vairāk zināt arī par paša Neatkarības kara atmiņas veidošanu Latvijā. Interesants būtu arī izvērstāks minētās biedrības un citu līdzīgu organizāciju darbības izvērtējums. Kā veidojās attiecības starp ebrejiem, kas bija dienējuši Baltijas landesvērā un starp 1921. gadā nodibinātās “Vācu baltiešu zemessargu un 13. Tukuma kājnieku pulka atvaļināto karavīru biedrības” (*Verein der ehemaligen Angehörigen der Baltischen Landeswehr und des 13. Tuckumschen Infanterieregiments*) biedriem? Īpaši tas varētu būt interesanti 30. gadu otrajā pusē, kad, pēc Politiskās pārvaldes ziņām, šajā biedrībā pieauga nacionālsociālistu propaganda un noskaņojumi. Tas būtu interesanti un, iespējams, paplašinātu skatījumu uz etnisko situāciju Latvijā starpkaru periodā, kas vairāk ir aplūkota no latviešu un etnisko minoritāšu attiecību viedokļa, nevis kā šīs attiecības veidojās, piemēram, starp ebrejiem un vācbaltiešiem.

Noteikti izvērstāks varētu būt arī stāsts par “Žīdu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrības” starptautiskajiem kontaktiem. Kā Ebreju frontes cīnītāju pasaules centrālās organizācijas ietekmēja Latvijas atbrīvotāju biedrības darbu? Kādi mērķi bija starptautiskajām organizācijām, kas tika lemts frontes cīnītāju kongresos? Kas vienoja šīs organizācijas pēc kara? Būtu ļoti interesanti, piemēram, uzzināt kā Vācijas ebreju frontes cīnītāju savienības (*Reichsbund jüdischer Frontsoldaten*) viedoja dialogu ar Antantes valstu ebreju cīnītāju organizācijām. Vai šīs Latvijas ebreju organizācijas pārstāvji nebūtu jāuztver kā pirmie, kas savas kopienas atmiņu veidoja starptautiskā līmenī? Jautājumu ir daudz, un, protams, vēlēties, lai uz visiem tiem sniegtu atbildes viena monogrāfija ir nepamatota. Tomēr darbā gribētos, lai darbā vairāk tiek iezīmētas arī tās problēmas un jautājumi, uz kuriem nākotnē jāmēģina atbildēt vai nu pašam Ē. Jēkabsonam, vai citiem pētniekiem.

Grāmatas trešā nodaļa vēsti par miera laika dienestu Latvijas armijā. Galvenā uzmanība koncentrēta uz ebreju virsniekiem, ko noteikti vajadzētu papildināt ar vispārējā karadienestā iesaukto ebreju jauniešu stāstu, kas, iespējams, atklātu vēl dažas nianšes kopējā vēstījumā par ebrejiem Latvijas armijā. Arī šis jautājums gaida savu pētnieku.

Deskriptīvo daļu noslēdz secinājumi latviešu un angļu valodā (79.–87. lpp.), pret kuriem saturiski nebūtu, ko iebilst.¹ Tas ir ļoti korekts

¹ Šķiet, ka redaktors tikai nav pamanījis statistisko datu atkārtošanos 79. lpp.

vispārinājums par nodaļās izlasīto, iezīmēta arī ebreju karavīru nebūt ne viennozīmīgā attieksme pret Latvijas okupāciju 1940. gadā.

Trijos grāmatas pielikumos tiek publicētas ziņas par apzinātajiem ebreju karavīriem. Pirmajā pielikumā uzskaitīti ebreju tautības virsnieki, sanitārvirsnieki un kara ierēdņi, kas dienējuši Latvijas armijā laika posmā no 1919. līdz 1940. gadam (90.–95. lpp.). Otrajā pielikumā publicēti “Žīdu tautības Latvijas atbrīvotāju biedrības” biedri veicinātāji (96.–99. lpp.). Trešajā pielikumā pārstāvēti autora apzinātie ebreju tautības karavīri, kas bija piedalījušies Neatkarības karā (100.–261. lpp.).

Grāmatas ilustratīvajā pielikumā apkopoti attēli no preses, personīgajiem un biedrības “Šamir” arhīviem. Atzīstot, ka šis pielikums ir interesants, tomēr jāsaprot, ka tas ir bezjēdzīgs, proti, tas ir atrauts no pētījuma un nepilda ilustratīvā materiāla galveno uzdevumu zinātniskajā darbā – nepapildina un neizskaidro nodaļās rakstīto. Tā kā Ērika Jēkabsona rakstītajās nodaļās attēlu materiāls ir ticis izmantots, tad vēl atsevišķa pielikuma nepieciešamība ir diskutabla. Jāsaka, ka daudzi pielikumā publicētie attēli varētu labi tikt integrēti autora rakstītajā tekstā.

Noslēgumā es vēlētos pateikt divas lietas. Pirmkārt, Ērika Jēkabsona grāmata ir jāuzskata par notikumu Latvijas historiogrāfijā – tas ir viens no nedaudzajiem darbiem,² kas atsedz patiešām “mūsu karu” – Latvijas Neatkarības karu, bez uzvaras kurā nebūtu bijusi iespējama Latvijas valsts. Tāpat šis darbs lauž virkni etnocentriskā vēsturiskuma stereotipu. Tas nenoliedzami uzdod ļoti daudz jautājumu, kas, cerams, būs katalizators jauniem pētījumiem gan par Neatkarības karu, gan etnisko minoritāšu vēsturē. Lai arī es pārmetu kolektīvās atmiņas faktora ignoranci darbā, tomēr jāsaprot, ka Ērika Jēkabsona darbs faktiski pats ir šāda atmiņas piemineklis, kurā aizmirstajiem karavīriem tiek ierādīta viņu godpilnā vieta Latvijas vēsturē.

Otrā lieta, kas nepārprotami izriet no iepriekšteiktā, ir tā, ka esmu ļoti vilies grāmatas izdevējos. Jau pēc grāmatas izlasīšanas no mana grāmatas eksemplāra sāka izbirt lapas. Arī plānie kartona vāciņu stūri bija stipri apbružājušies. Tāda grāmata ir kultūras atmiņas piemineklis tikai tādā gadījumā, ja to lasa un par to reflektē, nevis kā suvenīru ieogrūž grāmatu plauktā un izvelk tikai vajadzības gadījumā! To vajadzētu saprast ne tikai biedrībai “Šamir”, bet arī citiem izdevējiem, kas bieži ļoti laba satura grāmatas izdod nepiedodami sliktā kvalitātē.

Kaspars Zellis

² Ēriks Jēkabsons (2010). *Latvijas Neatkarības karš 1918.–1920. gadā: Galveno militārpolitisko norišu atspoguļojums historiogrāfijā*. No: Jānis Bērziņš (red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris, Rīga*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūta apgāds, 20.–44. lpp; Ēriks Jēkabsons (2007). *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

PERSONĀLIJAS

Šogad atceramies

ARHEOLOGAM JĀNIM GRAUDONIM – 100

Šogad – 2013. gada 27. augustā – Latvijas arheologi, muzeju darbinieki un daudzi citi, kuriem bijis lemts sastapt, mācīties vai strādāt kopā ar pedagogu, arheologu un sabiedrisko darbinieku Jāni Graudoni (1913–2005), atzīmēja viņa simto dzimšanas dienu.

Nav nejaušība, ka plašākie piemiņas pasākumi notika Turaidas muzejrezervātā, jo no viņa deviņdesmit trīs mūža gadiem divdesmit pieci ir veltīti darbam Turaidā. Augustā Turaidā notika vairāki pasākumi, kas veltīti Jāņa Graudoņa simtgadei.

Piemiņas pasākumus ievadīja bijušo Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas dalībnieku – to skaits divdesmit piecās izrakumu sezonās sasniedzis vairākus tūkstošus – tikšanās Turaidā 4. augustā. J. Graudoņa dzimšanas dienā 27. augustā notika piemiņas brīdis viņa atdusas vietā Meža kapos.

Turaidas muzejā tika atklātas vairākas izstādes par Turaidas pils arheoloģisko izpēti un saglabāšanu, bet 28. un 29. augustā notika Baltijas jūras reģiona piļu – muzeju asociācijas ģenerālā asambleja un starptautiska konference “Pils. Arheoloģija. Muzejs”. Konferences gaitā tika referēts gan par arheoloģiskā materiāla izmantošanu un eksponēšanu muzejā, gan vērtēts J. Graudoņa devums arheoloģijā, uzsverot viņa kā pētnieka plašo redzējumu – sākot ar bronzas un senākās dzelzs laikmetu un beidzot ar mūra piļu pētniecību.

Simboliski, ka pasākumu laikā tika atklāts LU Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Ievas Oses sagatavotais katalogs “Turaidas pils krāsns podiņu kolekcija”. Tas kārtējo reizi apliecināja, ka darbs pie Turaidas izrakumu materiāla turpinās un turpināsies vēl ilgi, gluži tāpat kā turpināsies Turaidas muzejrezervāta un Latvijas vēstures institūta sadarbība, kuras pamatus ielicis J. Graudonis.

Savukārt mēs, “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla veidotāji”, ar dziļu cieņu atceramies mūsu žurnāla atjaunošanas iniciatoru un pirmo redaktoru. Nav šaubu, ka labākais veids, kā saglabāt izcilā arheologa piemiņu, ir turpināt viņa iesākto – tajā skaitā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” izdošanu.

Guntis Zemītis

ARHEOLOGAM ĀDOLFAM STUBAVAM – 100

Ādolfs Stubavs pieder pie vecākās paaudzes latviešu arheologiem, kuri savas zināšanas senvēsturē ieguva praktiskā darbā lauka ekspedīciju apstākļos. Viņš ir dzimis Šķibē (tag. Dobeles novadā) 1913. gada 1. augustā.

Ā. Stubavs studēja LU Filoloģijas un filozofijas fakultātē ar specializāciju filozofijā un pabeidza to 1941. gadā. Apveltīts ar loģisku domāšanu un labu atmiņu, viņš apguva arheologa zināšanas pēc Otrā pasaules kara. Ā. Stubavs tika aicināts pieminekļu aizsardzības darbā, kur strādāja LPSR Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras institūta Pieminekļu aizsardzības grupā. Ā. Stubavs kopā ar arheoloģi Emīliju Brīvkalni (1909–1983) veica visu toreiz zināmo Latvijas pilskalnu (391) reģistrāciju. Ar ģeologu zondes palīdzību tika noteikts kultūrslāņa biezums un pie apmēram 50 pilskalniem konstatētas seno apmetņu pēdas. Šī darba rezultāts bija Latvijas pilskalnu karte, kas kā ilustrācija pievienota “Latvijas PSR vēstures” 1. sējumam (1953).¹ Vēlākos gados Ā. Stubavs izstrādāja pilskalnu tipoloģiju (1974).² Balstoties uz apskati dabā un izrakumos iegūtā materiāla analīzi, viņš sadalīja Latvijas pilskalnus pēc nocietinājumu formas, aizsardzības celtņu attīstības un to stratēģiskajiem uzdevumiem piecos pamattipos: 1) savrupie kalni ar apļveida nocietinājumu sistēmu, 2) kaupres veida nocietinājumi, 3) savrupie kalni ar zemes valni plakumā, 4) kalni ar pusloka vai pakavveida nocietinājumu, 5) augstienes stūra nocietinājumi.

Senvietu apzināšanā un izpētē nepieciešamās zināšanas mērniecībā Ā. Stubavs bija ieguvis studiju gados, kad vasarās vajadzēja iztiku pelnīt darbā pie zemes uzņēmotājiem. Līdz ar to viņš bez grūtībām varēja veikt vairāku seno centru – Kuldīgas, Tērvetes, Ķentes u.c. pilskalnu instrumentālos uzmērojumus. Strādājot arheoloģiskajās ekspedīcijās Asotē, Mežotnē un Tērvetē, viņš apguva izrakumu metodiku no saviem kolēģiem – Elvīras Šnores (1905–1996) un Emīlijas Brīvkalnes.

Pirmos patstāvīgos izrakumus Ā. Stubavs izdarīja Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā, kur 1952. gadā pieminekļa aizsardzības nolūkā atsedza 13 seno zemgaļu apbedījumus. Nākamajā gadā viņam vajadzēja veikt arheoloģiskos izrakumus Turaidas mūra pili, kur arhitekti projektēja lielā torņa restaurāciju. Izvērtējot iegūto materiālu, Ā. Stubavs atbalstīja dažu pētnieku agrāk izvirzīto hipotēzi, ka Turaidas pilskalnā atradusies Indriķa hronikā minētā Gaujas lībiešu valdnieka Kaupo lielā pils. Šī hipotēze ieguva drošu apstiprinājumu pēc pilskalna pilnīgas izpētes Jāņa Graudoņa (1913–2002) vadībā 70. gados.

No Ā. Stubava plašākajiem izrakumiem jāmin piecu sezonu laikā (1954–1958) pilnīgi izpētītais Ķentes pilskalns un apmetne. Izrakumu

vadītājs pirmoreiz Latvijas arheoloģijas vēsturē pētījumus izdarīja ar saimnieciski ieinteresētās celtniecības organizācijas – Ogres grantskarjera – finanšu līdzekļiem. Vēlākajos gadu desmitos šo veiksmīgi uzsākto, uz pieminekļu aizsardzības likumu balstīto praksi izmantoja arī citi arheologi visos tajos objektos, kuru izpēti diktēja kādas iestādes vai organizācijas tautsaimnieciskās vajadzības.

Ā. Stubavs aizstāvēja kandidāta disertāciju par Ķentes pilskalnu un apmetni (1965), ko publicēja atsevišķā monogrāfijā (1976).³ Autora vienlaidus lielos laukumos izpētais piemineklis sniedza jaunus atziņas par 5. gs. – 9. gs. sākuma pilskalna nocietinājumu attīstību, kurā lūzums notika 8. gadsimtā. Ā. Stubavs pierādīja, ka šajā laikā pilskalnu aizsardzībā tika ieviests jauns uzlabojums – divrindu kaķētas koka kameras vaļņa nocietinājumos. Apmetnes materiāls ļāva izdarīt secinājumu, ka amatniecībā, īpaši rotkaļa amatā, radās dažādu nozaru specializācija. Autors uzskatīja, ka pilskalns kopā ar apmetni – senpilsētas priekšteci 8.–9. gadsimtā bija kļuvis par kāda dižciltīgā nocietinātu dzīvesvietu – pili.

Nozīmīgus arheoloģiskos izrakumus Ā. Stubavs veica Daugavas hidroelektrostaciju (HES) celtniecības laikā (1961–1975). Viņa vadībā pētīja Kokneses pili un priekšpili (1. g.t. pr.Kr. – 18. gs. sākums). Pieminekļa biežajā kultūrlānī, kas vietām sasniedza septiņus metrus, tika konstatēti 14 noslāņojumi. Iegūtais materiāls uzskatāmi parādīja vēlākās Kokneses valsts galvenā centra pakāpenisku izaugsmi 11.–13. gs. un Rīgas arhibīskapa pils celtniecības ievērojamus pārveidojumus viduslaikos (13.–16. gs.). Unikālie Kokneses atradumi publicēti igauņu arheoloģes Martas Šmīdehmes (1896–1981) jubilejas rakstu krājumā (1966).⁴

Ā. Stubavs vadīja Salaspils ekspedīciju Rīgas HES celtniecības laikā, kad izrakumi tika izdarīti Salaspils Livonijas ordeņa pili un Zviedru skanstē (1967–1974). Viņš noskaidroja, ka ordeņa pils celta senā pilskalnā, kura iedzīvotāji komplektējās no libiešiem un ieceļotājiem no Kurzemes.⁵ Izrādījās, ka Zviedru skanste saistāma ne tikai ar 1605. gada kauju. Nocietinājuma ziedu laiki attiecās uz 17. gs. otro pusi, kad skanste aizsargāja pieeju Rīgai. Pēc izrakumu vadītāja pētījumiem kļuva skaidrs, ka šī teritorija kā dzīvesvieta sava stratēģiskā stāvokļa dēļ tika izmantota gan pirms, gan pēc lielo zemes vaļņu uzbēršanas.⁶

Ā. Stubavs vadīja izrakumus Augšzemē – Stupeļu pilskalnā, senpilsētā un Kriģānu ezersalā (1976–1979). Arheoloģiskie pētījumi liecināja, ka šie pieminekļi apdzīvoti dzelzs laikmetā, bet ezersalas agrākie atradumi attiecās pat uz akmens laikmetu.⁷ Pēdējais objekts, kur strādāja Ā. Stubavs, bija Kalnaziēdu pilskalns pie Aizkraukles. Šim nocietinājumam raksturīga vāja apdzīvotība garā vēstures periodā – bronzas un dzelzs laikmetā, kad tas izmantots kā patvēruma vieta.⁸

Savas zinātniskās darbības laikā Ā. Stubavs publicēja vairāk nekā 70 zinātnisku un populārzinātnisku darbu. Viņš uzrakstīja izsmeļošu apskatu par arheoloģisko pētniecību pēckara pirmajos gadu desmitos (1962).⁹ Nozīmīga bija Ā. Stubava dalība “Latvijas PSR arheoloģijas” (1974) uzrakstīšanā par vidējā dzelzs laikmeta pilskalniem, apmetnēm, depozītiem, ekonomiku, garīgo kultūru un sabiedrisko iekārtu.¹⁰ Šī izdevuma autoru kolektīvs, t.sk. Ā. Stubavs izpelnījās augstu novērtējumu – Republikas Valsts prēmiju (1976).

Lielu administratīvo darbu Ā. Stubavs veica vairāk nekā desmit gadu (1958–1970) kā institūta Arheoloģijas sektora vai Arheologu grupas vadītājs. Viņa laikā tika papildināti institūta arheologu kadri, nostiprināta arheoloģisko senlietu konservācijas laboratorija.

Ā. Stubava īsa biogrāfija publicēta dažos enciklopēdiska un populāra rakstura izdevumos.¹¹ Dzīves gaitas viņš beidza 1986. gada 14. februārī. Piedaloties liela pavadītāju pulkam, Ādolfu Stubavu apglabājas Rīgas I Meža kapos.

¹ Latvijas teritorija XIII gs., karte –pielikums (1953). No: *Latvijas PSR vēsture*. 1. sēj. Rīga, 68–69. lpp.

² Ādolfs Stubavs (1974). Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XI laid. Rīga: Zinātne, 74.–88. lpp.

³ Ādolfs Stubavs (1976). *Ķentes pilskalns un apmetne*. Rīga: Zinātne.

⁴ Adolf Stubavs (1966). Nekotorye arheologicheskie nakhodki 11–13 vekov iz gorodishcha Koknese. In: *Pronskijast varase feodalismini*. Tallinn, s. 166–174.

⁵ Adolf Stubavs (1970). Arkheologicheskie nakhodki iz drevnego Salaspilsa i khronologija pamiatnika. In: *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora*. Tallinn: Valgus, s. 181–188.

⁶ Ādolfs Stubavs (1974). Salaspils Zviedru skanstes periodi un hronoloģija. No: *Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1973. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 64.–68. lpp.

⁷ Ādolfs Stubavs (1980). Krīgānu arheoloģiskās ekspedīcija darbs 1979. gadā; Arheoloģiskie pētījumi Ritē (1976.–1979. g.). No: *Zinātniskās sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1979. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 86.–96. lpp.

⁸ Ādolfs Stubavs, Natālija Jefimova (1982). Kalnaziedu arheoloģiskās ekspedīcijas 1981. gada darba rezultāti. *Zinātniskās sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1980./81. gada pētījumu rezultātiem*. Rīga: Zinātne, 114.–120. lpp.

⁹ Ādolfs Stubavs (1962). Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.–1960. g. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. IV laid. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 5.–16. lpp. (ar ielīmētu Latvijas karti, kur iezīmēti visi šai laikā pētītie pieminekļi).

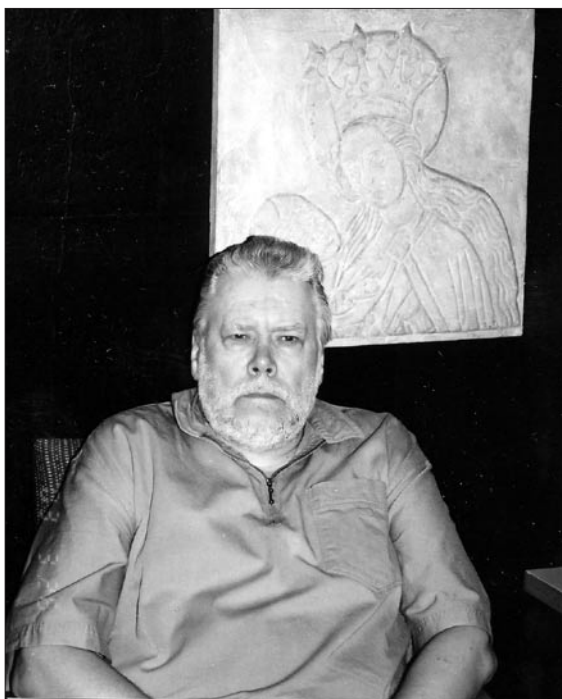
¹⁰ Ādolfs Stubavs (1974). Vidējais dzelzs laikmets. No: *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 133.–143., 151.–152., 164.–171. lpp.

¹¹ Jan Filip u.a. (1969). *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*. Bd. 2. Prag, S. 1396; Z. Šakare (sast.) (1973). *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta publikācijas* (1946–1972). Rīga, 262.–266. lpp. (ar bibliogrāfiju); A. Caune, C. Caune (sast.) (1976). *Latvijas PSR arheoloģija (1940–1974). Literatūras rādītājs*. Rīga, 262. lpp. (norāde uz rādītājā minētām publikācijām); *Latvijas padomju enciklopēdija* (1987). 9. sēj. Rīga, 318. lpp.; *Latvju enciklopēdija 1962–1982* (1990). 4. sēj. Rockville, 484.–485. lpp.; *Latvijas enciklopēdija* (2009). 5. sēj. Rīga, 356. lpp.; Ēvalds Mugurēvičs (2012). Arheologam Ādolfam Stubavam – 100. No: *Daba un vēsture 2013*. Rīga, 187.–190. lpp.

IN MEMORIAM

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA
KORESPONDĒTĀJBIEDRS
ARHITEKTS – RESTAURATORS
DR. H. C. GUNĀRS ALFRĒDS JANSONS
(04.04.1928.–27.08.2013.)

Arhitekts – restaurators Dr. h. c. Gunārs Alfrēds Jansons dzimis 1928. gada 4. aprīlī Rīgā. 1954. gadā viņš beidzis Latvijas Valsts universitātes Inženierceltniecības fakultātes Arhitektūras nodaļu. Pēc nostrādātajiem četriem obligātajiem gadiem Lauku celtniecības projektēšanas institūtā G. Jansonam līdz pat aiziešanai pensijā 90. gadu sākumā bijusi tikai viena darbavieta – 1958. gadā viņš sāka strādāt Zinātniskās restaurēšanas darbnīcā Rīgā, kas laika gaitā vairākkārt mainīja nosaukumu, līdz 80. gadu beigās kļuva par Restaurācijas institūtu. Tur viņš strādāja par vadošo arhitektu.

Izstrādājot Latvijas arhitektūras pieminekļu konservācijas un restaurācijas projektus, G. Jansons varēja apvienot darbu ar savu interesi par Latvijas vēsturi un arhitektūras pieminekļiem. Viņš veica izpēti un restaurāciju vairākām Rīgas senajām ēkām, to skaitā reformācijas laikā izpostītā Franciskāņu klostera Katrīnas baznīcai, pievērsās Kurzemes mazpilsētu 18.–19. gs. koka dzīvojamo ēku izpētei un vairāku Kuldīgas namu restaurācijai, projektēja Ainažu jūrskolas memoriālā muzeja un Jukuma Vācieša memoriālās mājas Jaunlutriņos atjaunošanu, kā arī strādāja pie citu senu ēku piemērošanas mūsdienu vajadzībām. G. Jansona plašās zināšanas par viduslaiku arhitektūru deva labus rezultātus, sadarbojoties ar arheologiem. Daudzi gadi veltīti Ikšķiles viduslaiku baznīcas un pilsdrupu arhitektūras izpētei un konservācijas projekta izstrādāšanai (1960–1973), bet kopš 1968. gada veikta Turaidas pils arhitektūrvēsturiskā izpēte un rekonstruktīvā restaurācija, kas notika paralēli arheoloģiskajiem izrakumiem līdz pat 90. gadiem. Tāpat G. Jansons pētīja Rīgas Melngalvju nama arhitektūru un uzmēroja izrakumos atraktos pagrabus, kā arī bija konsultants celtnes atjaunošanas laikā (1996–1999). Vairākiem Latvijas arheologiem viņš sniedzis konsultācijas izrakumos atsegto arhitektūras liecību izprašanai, kā arī piedalījies Vecrīgas arheoloģisko ekspedīciju laikā pētīto viduslaiku pieminekļu uzmērošanā un zīmējis vairāku senu celtnu grafiskas rekonstrukcijas.

G. Jansons sarakstījis daudzas arhitektūras pieminekļiem veltītas publikācijas. Viņš ir autors četrām monogrāfijām. Izdevniecība “Zinātne” laidusi klajā G. Jansona pētījumus “Kurzemes pilsētu senās koka ēkas. 17. gs. – 19. gs. vidus” (1982) un “Arhitektūras pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā” (1987), bet divas jaunākās grāmatas – “Ikšķiles viduslaiku baznīca un pils: pētījums arhitektūras vēsturē” (2004) un “Turaidas pils arhitektūra. 13.–17. gadsimts” (2007) iznākušas Latvijas vēstures institūta apgādā. G. Jansons ir autors vairākiem zinātniskiem rakstiem par Rīgas senajām celtnēm, kā arī par Turaidas un Bauskas pilīm, kas iespiesti Latvijas vēstures institūta apgāda izdotajos rakstu krājumos sērijā “Senā Rīga” un “Latvijas viduslaiku pils”. 2005. un 2007. gadā G. Jansons lasījis referātus Latvijas vēstures institūta organizētajās starptautiskajās konferencēs Rīgā un Turaidā, kā arī publicējis rakstus konferenču krājumos. Ar referātiem viņš piedalījies vairākās Vācijā notikušās konferencēs. Būdam Latvijas Kultūras fonda Jūrnīcības vēstures kopas biedrs, G. Jansons publicējis vairākus pētījumus par jūras karakuģu vēsturi, arī “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.

1989. gadā G. Jansonam piešķirts Latvijas PSR Augstākās padomes goda raksts par panākumiem kultūras pieminekļu saglabāšanā un restaurācijā. No 1999. gada G. Jansons bija Valsts kultūrkapitāla fonda mūža

---

stipendiāts, 2001. gadā viņam piešķirts Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktora grāds, bet 2004. gadā viņš ievēlēts par korespondētājbiedru Latvijas vēstures institūtā. Par 2004. un 2007. gadā izdotajām grāmatām G. Jansons saņēmis Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Kultūras mantojuma Gada balvu.

Viduslaiku arheologi Latvijas vēstures institūtā G. Jansonu paturēs piemiņā kā izpalīdzīgu un smalkjūtīgu kolēģi, kas devis milzīgu ieguldījumu Latvijas viduslaiku arhitektūras liecību izpētē un izpratnē, kā arī labprāt dalījies ar savām plašajām zināšanām par arhitektūras mantojumu.

G. Jansons aizgāja mūžībā 2013. gada 27. augustā un apglabāts Rīgas I Meža kapos. Lai viegla smiltis!

Ieva Ose

ARHEOLOGS JĒKABS OZOLS (27.11.1922.–10.01.2013.)

Saņemta ziņa, ka, nedaudz pārsniedzis 90 gadus, mūžībā aizgājis latviešu izcelsmes arheologs profesors Dr. phil. Jēkabs Ozols. Viņš dzimis Rīgā 1922. gada 27. novembrī. Otrā pasaules kara laikā J. Ozolu iesauca vācu armijā, kur dienests tika veikts izpalīgu vienībās (1943–1945). Šo rindu autoram J. Ozols stāstīja (Bonna, 1987), ka viņa lidaparāts divreiz notriekts un tam sekojusi atrašanās angļu gūstā (1945–1947).

J. Ozols profesionāli izglitojās pēckara Rietumvācijā, kur darbojās senatnes pētniecības laukā. Freiburgas Universitātē viņš uzsāka vēstures studijas (1948), ko turpināja Tībingenes un Minsteres universitātēs. Dr. hist. grādu viņš ieguva par disertāciju “Fatjanovas kultūras izcelšanās” (1958) un kļuva par asistentu Minsteres Universitātē (1958–1959). J. Ozola pētījums par Krievijas centrālajā daļā izplatīto, indoeiropiešiem piederīgo auklas keramikas – Fatjanovas kultūru balstījās uz literatūras studijām, kur šīs kultūras izcelsmē bronzas laikmeta sākumā svarīga nozīme tika piešķirta Melnās jūras ziemeļu piekrastes apgabalā sastopamai katakombu kultūrai.¹

Balstoties uz viņam pieejamo literatūru, J. Ozols ir rakstījis par auklas keramikas un vēlās ķemmes–bedrišu kultūras attiecībām Baltijas reģionā. Viņš ir izteicis savu viedokli par kādas Baltijas jūras dienvidaustrumu krasta kultūras piederību pārejas posmam no akmens uz bronzas laikmetu.² Ar referātu par bronzas laikmeta relatīvo hronoloģiju Baltijas jūras

austrumu daļā J. Ozols piedalījās Aizvēstures un agrīnās vēstures zinātņu VI starptautiskajā kongresā Romā 1962. gadā.³

Kopš 1959. gada J. Ozols strādāja Bonnas Universitātē Senvēstures institūta Austrumeiropas nodaļā par asistentu un pēc Baltijas pētniecības institūta direktora profesora Eduarda Šturma (1895–1959) nāves kļuva par šī institūta latviešu sektora vadītāju. Uzsākot sava zinātniskā darba jauno cēlienu, J. Ozols kritiski izvērtēja Baltijas republikās senatnes pētniecībā paveikto pēc kara.⁴ Veltot atzinīgus vārdus arheoloģijas jomā izdarītajam, viņš iebilda pret publikācijās doto senās sabiedrības iekārtas raksturojumu, kas esot samākslots pēc marksisma-ļeņinisma dogmām.

Lai parādītu seno baltu lomu Baltijas teritorijas apgūvē, J. Ozols uzsāka apzināto un pētīto Latvijas seno nocietinājumu – pilskalnu – studijas. Tika sacerēti vairāki raksti, kas balstījās uz pieminekļu apzināšanu un izrakumu materiāliem Latvijas arheologu 30.–60. gadu publikācijās. J. Ozols izmantoja īsās atskaites par arheoloģiskajiem izrakumiem Latvijā kā izejmateriālu saviem rakstiem par pētījumiem Altenes, Kokneses un Lokstenes viduslaiku pilīs,⁵ Āraišu ezerpili un Zvejnieku kapulaukā⁶ populāros vācbaltiešu izdevumos, izvairoties sniegt informāciju par pētniecības iestādēm un ekspedīciju vadītājiem.

Salīdzinājis vecāko vācu mūra piļu plānojumu ar senatnes pētnieka Ernesta Brastiņa (1893–1941) uzmērotiem pilskalnu plāniem, J. Ozols, vadoties pēc kalna reljefa konfigurācijas, vērsa uzmanību uz tiem senajiem nocietinājumiem Latvijā, kur vācu krustneši sākotnēji ierīkoja savas pilis.⁷ Senbaltu ienākšanu Latvijas teritorijā viņš attiecināja uz hronoloģiski vecāko nocietinājumu ierīkošanu paaugstinātās vietās – pilskalnās – un iztīrāja to izbūves veidus bronzas laikmeta beigās.⁸

J. Ozolam piešķirts Dr. phil. zinātniskais grāds (1967) par darbu “Baltijas akmensšķirstu kapu kultūra”, ko viņš aizstāvēja Bonnas Universitātē. Spriežot pēc publicētā disertācijas teksta,⁹ tā veltīta pirmskara Latvijā maz pētītam un pretrunīgi vērtētam pārejas periodam no bronzas laikmeta uz dzelzs laikmetu 1. gadu tūkstoši pirms Kristus. Viņš balstījās uz arheoloģisko materiālu, kas fiksēti mikrofilmās no Latvijas muzeju krātuvēm un bija nonācis Rietumvācijā. Darbā analizēts akmensšķirstu kapu un šī laika apmetņu materiāls Latvijā un Igaunijā, sameklējot tam analogijas Rietumu zemju krātuvēs. Savas grāmatas beigās J. Ozols atzīmēja, ka darba iespiešanas laikā viņam kļuvis zināms, ka par līdzīgu tēmu iznākusi Jāņa Graudoņa (1913–2005) monogrāfija.¹⁰ Salīdzinot abus par vienu laika posmu publicētos pētījumus, var konstatēt, ka J. Graudoņa darbs izceļas ar lielāku konkrētību, jo viņam bija iespēja pašam aplūkot kā arheoloģiskos pieminekļus, tā analizētās senlietas uz vietas Latvijā un kaimiņu republikās. Attiecībā uz paša materiāla interpretāciju – senlietu

datējumiem, pieminekļu etnisko piederību, norādot to izcelsmi no ieceļojušo indoeiropiešu vai Baltijas somu akmens laikmeta pēctečiem, – abu autoru darbos nav būtisku atšķirību. Tas apliecina aplūkojamā materiāla neatkarīgu analīzi, lai gan autori strādāja tai laikā ideoloģiskā ziņā pretējās nometnēs.

Apjomīgā rakstā par pilskalniem Zemgalē J. Ozols balstās uz šo nocietinājumu veidu analīzi, arheoloģisko apzināšanu, izrakumu materiāliem un rakstīto avotu ziņām. Uzmanība pievērsta arī pilskalnu apskatam seno zemgaļu apdzīvotajā teritorijā pašreizējā Lietuvā.¹¹ Analizējot Daugmales pilskalna materiālu, skarts arī lībiešu apdzīvotības periods šajā pilskalnā. Par lībiešu izcelsmi un ieceļošanu Latvijas teritorijā J. Ozols referēja starptautiskā konferencē un šim jautājumam veltīja īpašu rakstu.¹² Autors lielu vietu piešķir skandināviem, jo lībieši vikingu uzdevumā esot vispirms apmetušies Gaujas baseinā, bet Daugavas lejteces teritoriju tie iekarojuši ar Krievijas varjagu atbalstu. Plašie lībiešu pieminekļu arheoloģiskie pētījumi vietējo zinātnieku darbos 60.–90. gados rāda atšķirīgu ainu, tāpēc J. Ozola uzskati kā novecojuši pieder šī jautājuma historiogrāfijai.¹³

J. Ozola interesi par senās mākslas jautājumiem apliecina piedalīšanās latviešu kultūras un mākslas darbinieku seminārā, kur 1961. gadā tika nolasīts referāts par senlaiku mākslu.¹⁴ Viņš ir publicējis virkni rakstu, kas tematiski skar plašu aizvēstures mākslas un seno ticējumu loku Eirāzijā, sākot ar akmens laikmetu un beidzot ar jaunajiem laikiem. J. Ozols balstās uz apjomīgas arheoloģiskās un etnogrāfiskās literatūras datiem par pirmatnējo tautu priekšstatiem, kas atspoguļojoties klinšu alu zīmējumos un apbedījumu piedevās.¹⁵

Par Latvijas arheoloģijas un vēstures jautājumiem J. Ozols ir sacerējis arī citus informatīvus rakstus, devis atsevišķu pieminekļu vai senlietu raksturojumus.¹⁶ Pievēršoties viduslaiku brīnumu aprakstiem, viņš atstāsta Heisterbahas Cēzarija (~1180–~1240) didaktiska rakstura vēstījumu par lībiešu valdnieka Kaupo kalpa grēksūdzi 13. gs. sākumā.¹⁷ Rakstā par skandināvu kolonijām Kurzemē 7.–8. gs. J. Ozols izceļ dzintara lielo lomu dzelzs laikmeta kuršu tirdznieciskajos kontaktos, kas varējis izsaukt zviedru un gotlandiešu pastiprinātu interesi dibināt savus atbalsta punktus Grobiņas–Durbes apkārtnē.¹⁸ Piekariņš ar vikinga attēlu, kas atrasts Daugmales pilskalnā 1933. gadā, pēc J. Ozola domām, darināts vietējā rotkaļa darbnīcā 11. gadsimtā.¹⁹ Kāds cits šim piekariņam analogisks, vienā veidnē atlietais attēls konstatēts kā piedeva apbedījumā Moziku sādžā kādreizējās Smoļenskas kņazistes robežās.²⁰

J. Ozols ir uzrakstījis apskatu par svētajiem mežiem, kurā pēc rakstītajiem vēstures avotiem un literatūras datiem iztīrāta svēto koku,

birztaļu un mežu nozīme vietējo tautu ticējumos Baltijas jūras austrumu apgabalos.²¹ J. Ozols ir bijis autors Ģermāņu senatnes enciklopēdijā, kur publicējis savas atziņas par Daugmales pilskalnu,²² dzelzs laikmeta saktām ar emalju²³ u.c. rakstus.

J. Ozols sniedza toreizējās atziņas par baltu etnisko vēsturi, ko izteikuši arheologi un valodnieki, balstoties uz akmens laivascirvju kultūras un tās pēcteču kultūras izplatību.²⁴ Atzīmējot latviešu zinātnieku piemiņu, J. Ozols ir sastādījis bibliogrāfijas – arheologam Eduardam Šturmam,²⁵ vēsturniekam Arvedam Švābem²⁶ un arhitektūras vēsturniekam Paulam Kampem.²⁷

Kopš 1970. gada J. Ozols bija profesors Bonnas Universitātē, kur 80. gados vadīja Arheoloģijas institūtu. Viņš ir uzstājies ar referātiem vairākos starptautiskos zinātnieku kongresos Eiropā un Ziemeļamerikā.

J. Ozols piedalījās kāda liela rakstu un dokumentu krājuma sastādīšanā.²⁸ Pēc aiziešanas pensijā viņš bijis gadagrāmatas “Kaŗa Invalids” redkolēģijā un vairākus gadus (1987–1991) veica šī izdevuma galvenā redaktora darbu. Diemžēl par Jēkaba Ozola dzīvi un darbību publicētas tikai īsas biogrāfiskas ziņas.²⁹

Savās publikācijās J. Ozols informēja trimdiniekus par arheologu aktivitātēm dzimtenē un ārzemniekus par latviešu arheologu atklājumiem, kuru nozīme bija pārsniegusi Baltijas reģiona robežas.

¹ Jēkabs Ozols (1962). *Ursprung und Herkunft der zentralrussischen Fatjanowo Kultur*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 4); J. Ozols (1962). Zur Herkunft der Katakombenkultur. In: *Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* (turpmāk: *Berl. Jb*). Bd. 2. Kompleksie pētījumi (arheoloģija, antropoloģija, hidronīmija) Fatjanovas kultūras izplatības apgalā liecināja, ka J. Ozols pietiekami nenovērtēja Baltijas un Vidusdņepras kultūras lomu fatjanoviešu kā protobaltu austrumu atzara izcelsmē, priekšroku dodot etniskajā ziņā tālāk stāvošām pie senajiem irāņiem piederošām katakombu kultūras ciltīm. (Dmitrii Krainov (1987). Fat'ianovskaia kul'tura. V kn.: *Epokha bronzy lesnoi polosy SSSR*. Moskva: Nauka, s. 58–76.)

² Jakob Ozols (1964). Zur Frage der “urfinnischen” Kultur. In: *Studien aus Alteuropa*. T. I. Beihefte der Bonner Jahrbücher. Bd. 10/1, Köln; Graz: Böhlau Verlag, S. 78–81; J. Ozols (1965). Die Südgruppe der kammkeramischen Kultur. In: *Finskt Museum*, LXXII. Helsinki, S. 47–76; J. Ozols (1972). *Die Bootaxt- und die Spätkammkeramische Kultur des Baltischen Gebiets*. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut (Commentationes Balticae, XVI, 1).

³ Jēkabs Ozols (1965). Zur relativen Chronologie der frühen Bronzezeit im östlichen Ostseegebiet. In: *Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche (Roma 29.VIII.–3.IX.1962)*. Comunicazioni sezioni. Firenze, S. 384–387.

⁴ Jēkabs Ozols (1960). Vorgeschichtliche Forschung in den baltischen Staaten nach 1945. *Zeitschrift für Ostforschung* (turpmāk: *ZfO*), Jg. 9, H. 2/3, S. 377–386.

⁵ Sk.: *Baltische Briefe*, Nr. 5 (1965); *Baltische Hefte*, Bd. 13 (1967).

- ⁶ Sk.: *Baltische Briefe*, Nr. 2 (1965); Nr. 6 (1968).
- ⁷ Jēkabs Ozols (1962). Ordenszeitliche Erdburgen in Lettland. *ZfO*, Jg. 11, H. 4, S. 700–704.
- ⁸ Jēkabs Ozols (1963). Senbaltu ienākšana Latvijā. No: *Ieskatītais un atzītais: Rakstu krājums, veltīts prof. Dr. phil. Teodoram Celmam 70 gadu dzimunddienā*. Stokholma: Daugava, 193.–200. lpp.; J. Ozols (1966). Latvijas vecāko pilskalnu izbūves veidi. No: *Latviešu kultūra laikmetu maiņā*. Stokholma: Daugava, 133.–142. lpp.
- ⁹ Jakob Ozols (1969). *Die baltische Steinkistengräberkultur*. Berlin: Walter de Gruyter & Co. (Vorgeschichtliche Forschungen, Bd. 16).
- ¹⁰ Janis Graudonis (1967). Latviā v epokhu pozdnei bronzy i rannego zheleza. Rīga: Zinatne. Recenzija par šo darbu: Jēkabs Ozols (1969). [Rec.]. *ZfO*, Jg. 18, H. 4, S. 761–763.
- ¹¹ Jakob Ozols (1971). Die vor- und frühgeschichtlichen Burgen Semgallens. In: *Commentationes Balticae*, XIV/XV, 3. Bonn: Baltisches Forschungsinstitut, S. 107–213.
- ¹² Jēkabs Ozols (1971). Lībiešu jautājums. *Universitas*, 27, 24.–26. lpp.; Jakov T. Ozols (1971). The Question of Livs. In: *Second Conference on Baltic Studies. Summary of Proceedings*. Norman, Oklahoma, pp. 85–87.
- ¹³ Ēvalds Mugarēvičs (2006). Lībiešu izcelsmes un kultūras veidošanās problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 15.–37. lpp.; Roberts Spirģis (2008). *Brūņrupuču saktas ar krūšu važiņām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 377.–380. lpp.
- ¹⁴ Jēkabs Ozols (1961). Latviešu senlaiku mākslas pamatlinijas. No: Benjamiņš Jēgers. *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1961–1970*. Sundbyberg: Daugava, 1977, 63. lpp.
- ¹⁵ Jacob Ozols (1970). Vorgeschichtliche Tierdarstellungen und frühe Bilder magie. In: *Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* (turpmāk: *KJb*), Bd. 11, S. 9–30, Taf. 1; Jacob Ozols (1971). Zum Schamanismus der jungpaläolithischen Rentjäger von Malta. *KJb*, Bd. 12, S. 27–49, Taf. 2–4; Jacob Ozols (1974). Zur Frage der paläolithischen Lochstäbe. *KJb*, Bd. 14, S. 9–126; J. Ozols (1973). Der gehörnte Schmanantyp. In: *Finskt Museum*, S. 47–61; J. Ozols (1974). Zur Problematik der ostspanischen Felsbilder. In: *Festgabe Kurt Tackenberg zum 75. Geburtstag*. Bonn; J. Ozols (1975). Der Röntgenstil. Ein Beitrag zur vorgeschichtlichen Geistesgeschichte. In: *Bonner Jahrbuch*, 175, S. 1–32; J. Ozols (1978). Über die Jenseitsvorstellungen des vorgeschichtlichen Menschen. In: *Tod und Jenseits im Glauben der Völker*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, S. 14–39; J. Ozols (1978). Die Felsbilder des Mont Bego. *Antike Welt*, 3, S. 45–48.
- ¹⁶ J. Ozols (1962). Ein antiker Torso aus dem ehemaligen Provinzialmuseum in Mitau. In: *Festschrift Max Wegner zum sechzigsten Geburtstag*. Münster: Verlag Aschendorff, S. 21–24; J. Ozols (1964). Die völkerwanderungszeitliche Eulenfibel. In: *Berl. Jb*, Bd. 4, S. 75–101; J. Ozols (1968). Wurde Riga im Jahre 1201 gegründet? *Baltische Briefe*, Jg. 21, Nr. 10, S. 1–3.
- ¹⁷ J. Ozols (1974). “Caupos Knecht”, eine Geschichte des Cäsarius von Heisterbach. *Journal of Baltic Studies*, 5 (3), pp. 222–225.
- ¹⁸ J. Ozols (1976). Der Bernsteinhandel und die skandinavischen Kolonien in Kurland. *Bonner Hefte zur Vorgeschichte*, 11, S. 153–159.
- ¹⁹ J. Ozols (1979). Daugmales pilskalna vikinga attēls. No: *Latvijas senatnei: Rakstu krājums veltīts Valdemāram Ģinteram 80. dzimšanas dienā*. Stokholma: Latviešu Nacionālais fonds, 9.–19. lpp.
- ²⁰ Boris A. Rybakov (1948). *Remeslo drevnei Rusi*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR, s. 450.

-
- ²¹ J. Ozols (1977). Zur Frage der heiligen Wälder im östlichen Ostseegebiet. *ZfO*, Jg. 26, H. 4, S. 671–681.
- ²² J. Ozols (1983). Daugmale (Dünhof). In: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* (turpmāk: *RGA*). Bd. 5. Berlin; New York: Walter de Gruyter, S. 258–260; Pēckara pētījumi Daugmalē liecināja, ka pilskalns nav pamests 12. gs. sākumā kā uzskatīja J. Ozols, bet apdzīvotība te turpinājusies līdz 12./13. gs. mijai (Guntis Zemītis (2000). Daugmales attiecības ar Rīgu un Zemgali 12./13. gadsimtā. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*. XX laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 120.–125. lpp.).
- ²³ J. Ozols (1989). Baltische Emailfibeln. In: *RGA*. Bd. 7, S. 228–229.
- ²⁴ J. Ozols (1986). Die Ethnogenese der Balten aus der Sicht der Vor- und Frühgeschichte. In: *Ethnogenese europäischer Völker*. Stuttgart; New York: Gustav Fischer Verlag, S. 341–348.
- ²⁵ J. Ozols (1959). In memoriam Eduard Šturms (3.10.1895–21.1.1959). *Commentationes Balticae*, VI/VII, S. 411–421.
- ²⁶ J. Ozols (1962). In memoriam Prof. Dr. Arveds Švābe. *Commentationes Balticae*, VIII/IX, S. 5–18.
- ²⁷ J. Ozols (1962). Paul Campe (10.4.1885–23.2.1960). *Commentationes Balticae*, VIII/IX, S. 26–30.
- ²⁸ J. Ozols (1984). Aus dem Osten des Alexanderreiches Völker und Kulturen zwischen Orient und Okzident. Iran, Afghanistan, Pakistan, Indien. In: *Festschrift zum 65 Geburtstag von Klaus Fischer*. Köln: DuMont Buchverlag, 297 S.
- ²⁹ Sk.: Arvids Ziedonis, William L. Winter, Mardi Valgemāe (eds.) (1974). *Baltic History*. Columbus, Ohio: Association for the Advancement of Baltic Studies, p. 307; *Latvju enciklopēdija 1962–1982* (1987). 3. sēj. Rockville: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 326. lpp.

Ēvalds Mugurēvičs

AUTORI/AUTHORS

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts,
Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātņu katedra

Anita Čerpinska – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Austra Engīzere – arheoloģe, Mg. hist., Latvijas Nacionālais vēstures
muzejs

Dzintars Ērglis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Mati Laurs (*Mati Laur*) – vēsturnieks, PhD, Tartu Universitāte

Ēvalds Mugurēvičs – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis,
Valsts emeritētais zinātnieks

Vitolds Muižnieks – arheologs, Dr. hist., Latvijas Nacionālais vēstures
muzejs

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures
institūts

Vita Rudoviča – ķīmiķe, Dr. chem., Latvijas Universitātes Ķīmijas
fakultāte

Gunita Zariņa – antropoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Indriķis Veitners – mūziķis, Mg. art., Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas
akadēmija

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Zellis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Sociālo zinātņu fakultāte

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU
Latvijas vēstures institūts